

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

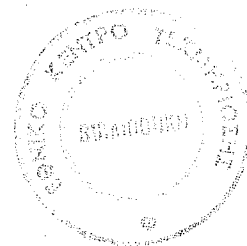
ΜΙΧΑΛΗΣ ΜΑΥΡΗΣ

ΕΠΑΙΤΕΙΑ ΚΑΙ ΑΛΗΤΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

Αθήνα , Ιούνιος 1996

Νº = 8669

1996

ΕΠΑΙΤΕΙΑ ΚΑΙ ΑΛΗΤΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ
ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗΣ

"Διδακτορική διατριβή"

ΜΙΧΑΛΗΣ ΜΑΥΡΗΣ

Αθήνα , Ιούνιος 1996

*Στη μνήμη του πατέρα μου
και του καθηγητή Ηλία Δασκαλάκη*

Ευχαριστώ θερμά τη συμβουλευτική επιτροπή για την εμπιστοσύνη που μου επέδειξε.

Ευχαριστώ ιδιαίτερα την καθηγήτρια Κ.Δ Σπινέλλη για το αμείωτο ενδιαφέρον και την απέραντη κατανόηση που εκδήλωσε σε όλα τα στάδια εκπόνησης αυτής της εργασίας. Η πολύτιμη συμβολή της συνέβαλε αποφασιστικά στην αποπεράτωση της μελέτης.

Τέλος , ευχαριστώ και την Αλεξάνδρα Πασπάτη που επιμελήθηκε με ιδιαίτερη φροντίδα την επεξεργασία του κειμένου σε computer.

Η τελική ευθύνη βέβαια για τη διάρθρωση του περιεχομένου και την εξαγωγή των συμπερασμάτων βαρύνει αποκλειστικά και μόνο εμένα.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΜΑΥΡΗΣ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Σημασία - Σπουδαιότητα - Πρωτοτυπία Δυσχέρειες στην έρευνα - Περιγραφή αντικειμένου - Υποθέσεις - Μεθοδολογία.	1
---	---

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Επαιτεία και Αλητεία: Μορφές απόκλισης και κοινωνική
αντίδραση στην Ευρώπη το 19^ο αιώνα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

1. Η Ευρωπαϊκή εμπειρία ως πρότυπο σύγκρισης	17
2. Η νομοθετική εξέλιξη στην Ευρώπη από το Μεσαίωνα έως το 19 ^ο αιώνα. Το παράδειγμα της Αγγλίας.....	18
3. Κοινωνικός έλεγχος και συστήματα καταστολής στην Ευρώπη έως το 19 ^ο αιώνα.....	29

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

Το φαινόμενο της Αλητείας - Επαιτείας στην Αγγλία το
19^ο αιώνα.

1. Στρατηγικές του κοινωνικού αποκλεισμού.....	47
2. Εργάτες - Φτωχοί - Επαίτες: αντιστοιχίες, διακρίσεις και ταυτότητες.....	51
3. Ο Νόμος των Φτωχών (Poor Law): Πρακτική - κριτική - ιδεολογία.....	60
4. Ιδρύματα - Σύλλογοι - Εταιρείες: Φιλανθρωπία και κοινωνικός έλεγχος.....	66
5. Η Νομοθεσία: Ιδεολογία και πρακτική.....	72
6. Συμπεράσματα.....	82

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Επαιτεία και Αλητεία: Μορφές απόκλισης και κοινωνική
αντίδραση στην Ελλάδα το 19^ο αιώνα.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ: Από την Ευρώπη στην Ελλάδα, συγκλίσεις και αποκλίσεις.....	91
---	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

A.	Η Καποδιστριακή Περίοδος (1828-1833).....	98
1.	Πρόλογος.....	98
2.	Κοινωνική Πρόνοια: Ορφανά - πρόσφυγες - αγρότες.....	101
3.	Νομοθεσία - Δικαιοσύνη.....	107
4.	Συμπεράσματα.....	112
B.	Από τον 'Οθωνα στον Γεώργιο Α' (1833-1909).....	116
1.	Πρόλογος.....	116
2.	Από την αγροτική οικονομία στην εκβιομηχάνιση.....	119
2.1.	Η Βιομηχανική ανάπτυξη.....	120
2.2.	Οι Πόλεις.....	124
2.3.	Κατοικίες - Κερδοσκοπία - Νοίκια - Μισθοί.....	125
3.	Η φύση της εργασίας και το προλεταριάτο των πόλεων.....	134
3.1.	Μεταναστευτικοί πληθυσμοί και εργατικό προλεταριάτο.....	137
3.2.	Συνδικαλισμός και απεργίες: ένα κίνημα με "καθυστέρηση".....	144
3.3.	Παιδική εργασία - ορφανά.....	145
4.	Κρατική πρόνοια και ιδιωτική φιλανθρωπία.....	151
4.1.	Η Κρατική Κοινωνική Πρόνοια.....	152
4.2.	Η Ιδιωτική Φιλανθρωπία.....	154
4.3.	Φιλανθρωπία: Κοινωνικό καθήκον ή καθεστώς;.....	158
5.	Νομοθεσία - Δικαιοσύνη.....	163
5.1.	Η Νομοθεσία: Νόμοι - Διατάγματα - Εγκύκλιοι.....	166
5.2.	Η Απονομή της Δικαιοσύνης: Ρύθμιση και Εφαρμογή.....	176
5.3.	Ο Εγκλεισμός: Σωφρονισμός και Πειθαρχία (;).....	189

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

Από την Επαιτεία στην Αλητεία: Αποκλίνουσα συμπεριφορά και κοινωνικό περιθώριο (;)

1. Πρόλογος.....196
2. Έντυπος λόγος: Ιδέες, τάσεις, αναπαραστάσεις.....198
3. Εργάτες - Φτωχοί - Επαίτες: Διακρίσεις και Διαπλοκές.....218
4. Δυτικά Πρότυπα και Ελληνική Πραγματικότητα.....229
5. Οι ιδιαιτερότητες της κοινωνικής αντίδρασης στην Επαιτεία και Αλητεία στην Ελλάδα το 19^ο αιώνα.....240

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Από το Χθες στο Σήμερα: η Εγκληματολογική Ιστοριογραφία ως εργαλείο ανάλυσης της σημερινής πραγματικότητας.....253

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι.....267

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ.....286

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....358

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ιστορία του αλήτη και του επαίτη είναι πολύ παλιά, όσο και η γένεση των πρώτων κοινωνιών. Το δε κοινωνικο-πολιτικό τους Status εξίσου παλιό αλλά και εξαιρετικά ενδιαφέρον, αφού η μορφή τους υπέστη τόσες αλλαγές όσες και οι αλλαγές που επιτελέστηκαν στη δομή κάθε κοινωνίας.

Στη πρωτόγονη εποχή ο αλήτης εθεωρείτο παραβάτης της συλλογικής θρησκευτικής συνείδησης και ετιμωρείτο από το "θρησκευτικό δίκαιο" - κατά τον Durkheim¹ - ως θρησκευτικός εγκληματίας. Κατά την φεουδαρχική περίοδο εθεωρείτο "τεμπέλης" άπορος, που στερούσε τους γαιοκτήμονες από φτηνά εργατικά χέρια, και ετιμωρείτο ανάλογα με το βαθμό ζήτησης φτηνής εργατικής δύναμης. Με την κατάρρευση του φεουδαρχικού συστήματος και την ανάπτυξη της βιομηχανικής κοινωνίας ο αλήτης γίνεται δυνητικός εγκληματίας, ένας "αγύρτης-μπαγαμπόντης" (Vagabond) ή ένας "κακοποιός" για τα εγκλήματα του οποίου απαιτείται μια νέα ποινική νομοθεσία. Τέλος, στα τέλη του 19^{ου} και στον 20^ο αιώνα ο αλήτης-επαίτης γίνεται αντικείμενο μιας επιστημονικής παρέμβασης που του προσδίδει την ετικέτα του ναρκομανή, αλκοολικού, ψυχικά ασθενή, ανώμαλου.²

Στη μελέτη αυτή και στην ανάλυση της ποινικής μεταχείρισης του αλήτη-επαίτη επιχειρώ να δείξω ότι υπάρχει μια αλληλεξάρτηση μεταξύ των νομικών κατηγοριών και του κοινωνικού και πολιτικού λόγου, μια σχέση μεταξύ

-----
1. E. Durkheim, "Two Laws of penal evolution", Economy and Society 2(3) 1973.

2. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ερευνητικά δεδομένα σε δείγμα 312 ατόμων (111 πολίτες, 100 κρατούμενοι, 101 αστυνομικοί). Σε ερώτηση "ποια νομίζετε ότι είναι η πιο μεγάλη ποινή που μπορεί να επιβάλει ο δικαστής σε άτομο που έχει για επάγγελμα τη ζητιανιά, βρέθηκαν 3 πολίτες που απάντησαν "θάνατο/ισόβια", 12 άτομα που απάντησαν "κάθειρξη" και 57 "φυλάκιση ενός έτους". Βλ. Κ.Δ. Σπινέλλη, "Η Γενική Πρόληψη των Εγκλημάτων", θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση μορφών κοινωνικού ελέγχου; Σειρά, Ποινικά 11, Αθήνα - Κομοτηνή, 1982, Σάκκουλας, σελ. 418-419, αλλά και σελ. 245 και 246.

των νόμων και του κοινωνικού πλαισίου μέσα στο οποίο αυτοί οι νόμοι δημιουργούνται, θεσμοθετούνται και ερμηνεύονται. 'Αλλωστε "... ο νόμος είναι μια κοινωνική πρακτική που λαμβάνει χώρα μέσα από συγκεκριμένους μηχανισμούς και μέσω ενός συγκεκριμένου τύπου λόγου".¹

Ο αλήτης-επαίτης, ως τύπος κοινωνικού περιθωρίου χρησιμοποιήθηκε και άλλες φορές όπως και τώρα, ως παράδειγμα της αλληλεξάρτησης μεταξύ της δημιουργίας ποινικής νομοθεσίας και του κοινωνικού-οικονομικού πλαισίου που "απαιτούσε" τη νομοθεσία αυτή, για την αρτιότερη εφαρμογή του κοινωνικού ελέγχου². Η σημασία της ανάλυσης της μορφής των μηχανισμών που λαμβάνει η πρακτική της άσκησης του κοινωνικού ελέγχου στην Ελλάδα του 19ου αιώνα είναι μεγάλη, όχι μόνο διότι αποκαλύπτει ένα μέρος της παρακοινωνικής ζωής εκείνης της εποχής αλλά και διότι αναζητά να αντλήσει τα στοιχεία εκείνα που δείχνουν, μέσα από μια διαδικασία μετασχηματισμού της κοινωνίας -ιδιαίτερα το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα- τη δυναμική της κρατικής εξουσίας και την αλληλεξάρτησή της από τους άλλους κοινωνικούς φορείς, έτσι ώστε η ποινική δικαιοσύνη του εικοστού αιώνα και η πρακτική της να μοιάζει πολύ πιο γνώριμη και οικεία.

*

* * *

Εδώ, θα ήθελα να επισημάνω τρία ουσιώδη σημεία αυτής της μελέτης, με στόχο την πληρέστερη κατανόηση: α) του αντικειμένου του προβληματισμού μου, β) του τρόπου αντιμετώπισης των υποθέσεών μου και γ) της χρήσης της μεθόδου ανάλυσης που θα ακολουθήσω.

α) Το κυριότερο σημείο, που αποδίδει συγχρόνως και τον χαρακτήρα της όλης έρευνας, αναφέρεται στην οπτική γωνία, βάσει της οποίας εξετάζεται εδώ η επαίτεια-αλητεία³. Η μελέτη αυτή, υπό το πρίσμα της Εγκληματολογίας της κοινωνικής αντίδρασης⁴ καθορίζει ως αντικείμενο προβληματισμού της όχι την συμπεριφορά της αλητείας-επαίτειας, αλλά την επίσημη κοινωνική αντίδραση σ'αυτή την συμπεριφορά. Τοποθετούμενος μέσα σ'αυτή την

-----
1. P.Q. Hirst, "On Law and Ideology" Mackmillan Press, London, 1979.

2. W. Chambliss, όπου κατωτέρω.

3. Για τη διάκριση και την ταύτιση των δύο αυτών εννοιών βλ. παρακάτω, Μέρος Α', Κεφ. ΙΙ, σελ. 82, επ.

4. Για τη δημιουργία των κανόνων δικαίου βλ. J. Leaute, "Criminologie et science penitentiaire", Paris, 1972, P.U.F.

οπτική λαμβάνω ως αφετηρία την υπόθεση¹ ότι η ποινική καταστολή της επαιτείας-αλητείας εντάσσεται στο πλαίσιο μιας εξυπηρέτησης συγκεκριμένων κοινωνικο-οικονομικών σκοπιμοτήτων και ότι οι συγκεκριμένοι στόχοι της κοινωνικής αντίδρασης ποικίλουν, μαζί με την έκταση και ένταση της καταστολής, ανάλογα με τους επικρατούντες σε κάθε περίοδο οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς όρους.

Αναγκαστικά εμπλέκεται ο κρατικός μηχανισμός απονομής δικαιοσύνης που ρυθμίζεται και οργανώνεται μέσα από την επιβολή της κυρίαρχης κρατικής βούλησης.

Αυτή η προοπτική έχει ως θεωρητικό πρότυπο την κλασική εργασία των Rusche & Kirkheimer σχετικά με τη σχέση μεταξύ ποινικής καταστολής και συνθηκών στην αγορά εργασίας². Όμως εγγύτερες στο αντικείμενό μου πηγές έμπνευσης βρίσκονται: η εργασία του W. Chambliss³ σχετικά με τους νόμους της αλητείας (Vagrancy) στην Αγγλία, η εργασία των Melossi - Pavarini⁴ για τη σχέση εργοστασίου - φυλακής - πειθαρχίας και φυσικά οι φιλοσοφικές και ιστορικές αναλύσεις των έργων του Foucault για την αναγκαιότητα ανάλυσης και κατανόησης των πρακτικών εκείνων που μέσα από ιδιαίτερους κανόνες, όρους και στρατηγικές αποτελούν αντικείμενο ρύθμισης της κοινωνικής συμπεριφοράς.⁵

β) Όμως και ενώ η έρευνα αυτή θα μπορούσε εύκολα με συγκριτικά, ποιοτικά και ποσοτικά στοιχεία να αναλύσει τους προσδιοριστικούς παράγοντες της κοινωνικής αντίδρασης στην αλητεία και επαιτεία του 19^{ου} αιώνα στην

1. Ο όρος "υπόθεση" χρησιμοποιείται με τη μεθοδολογική του έννοια. Βλ. σχετικά Κ.Δ. Σπινέλλη, "Εγκληματολογία", Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις, Αθήνα - Κομοτηνή, 1985, Σάκκουλας, σελ. 48.

2. Rushe & Kirkheimer, "Punishment and social structure" Russel & Russel - New York, 1967.

3. W. Chambliss, "A sociological analysis of the Law of Vagrancy" ανάπτυξη στο "Crime and Delinquency in Britain I" Martin Robertson, London 1971.

4. D. Melossi - M. Pavarini, "The Prison and the Factory", London, Macmillan Press, 1981, και D. Melossi, "The penal question in Capital", άρθρο στο Crime and Social Justice, (eds) T. Platt - P. Takagi, Macmillan, London, 1981.

5. M. Foucault, "Questions of Method", άρθρο στο Ideology & Consciousness, No 8, Spring, 1981, αλλά και αλλού, όπως αναλύεται κατωτέρω.

Ελλάδα, η ιδιαιτερότητα της εξέλιξης της οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας σε σχέση με εκείνη των άλλων δυτικοευρωπαϊκών χωρών αποκλείει τόσο τους παραλληλισμούς όσο και αποδυναμώνει την ακέρατη εφαρμογή των ανωτέρω εργασιών στον ελληνικό χώρο. Αυτό αποτελεί και το δεύτερο σημείο που θα ήθελα να τονίσω, όπως ανέφερα στην αρχή, ότι δηλαδή παρόλο που η ελληνική κοινωνία του 19^{ου} αιώνα αγνοεί τις κοινωνικές αλλαγές που επιτελούνται στη Δύση λόγω της βιομηχανικής επανάστασης, εντούτοις σε ιδεολογικό επίπεδο¹ ενσωματώνει εκείνα τα κοινωνικά πλαίσια που δημιουργήθηκαν στη Δύση, ακριβώς για να στηρίξουν αντίστοιχες μεταβολές.

Το ενδιαφέρον αλλά και η δυσκολία της μεθοδολογικής ανάλυσης που παρουσιάζει η μελέτη των κοινωνικο-οικονομικών και πολιτικών προσδιοριστικών παραγόντων της ποινικοποίησης στην Ελλάδα, προκύπτει από το γεγονός ότι στη χώρα μας, παραδοσιακά, οι ποινικοί κώδικες -πλην των εκτάκτων μέτρων- αποτελούν προϊόντα εισαγωγής και όχι εγχώριας παραγωγής, δηλαδή μεταφορά ιδεολογικών μηνυμάτων της Δυτικής Ευρώπης χωρίς την ύπαρξη του απαραίτητου θεσμικού πλαισίου μέσα στο οποίο αυτά θα βρουν ανταπόκριση². Γι' αυτό και κάθε ανάλυση που βασίζεται σε μεθοδολογικά πρότυπα τύπου Δυτικής Ευρώπης, ως προς τον κοινωνικό μετασχηματισμό που συντελέστηκε το 19^ο αιώνα, είναι εκ προοιμίου καταδικασμένη σε αποτυχία. Οι συγκρούσεις που παρατηρούνται μεταξύ των ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων, αγροτικών και αστικών στη χώρα μας με την κυρίαρχη τάξη³ των γαιοκτημόνων-κεφαλαιούχων, δεν

-----
1. Βλ. R. Boydon, "L'ideologie", Paris, 1986, Fayard Chapt. 2, σελ. 29-52.

2. Ν. Πανταζόπουλος, "Από της 'Λογίας' παραδόσεως εις τον Αστικό Κώδικα", Αθήνα 1917.

3. Για την επιστημονική διαμάχη πάνω στο θέμα της κυρίαρχης τάξης τον 19ο αιώνα, βλ. άρθρο της Πετμετζίδου-Τσουλουβή, "Προσεγγίσεις στο θέμα της υπανάπτυξης του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού", Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 22, Ιούλιος-Σεπτέμβριος, 1984, σελ. 13-29.

αποδίδεται μόνο στον απλοποιημένο ανταγωνισμό κολλήγα-γαιοκτήμονα και προλετάριου-κεφαλαιούχου, όπως συμβαίνει στη Δύση, αλλά χρειάζονται πιο σύνθετα ερμηνευτικά σχήματα¹ που να εξηγήσουν την ταξική φυσιολογία των λαϊκών και αστικών στρωμάτων στην Ελλάδα, με μια παράλληλη διερεύνηση των αντιθέσεων που διαπερνούν ακόμα και αυτές τις ίδιες τις λαϊκές μάζες, ακόμα κι αυτές τις ίδιες τις κυρίαρχες τάξεις. Το κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό περιθώριο στο οποίο απωθούνται οι διάφορες ομάδες στη χώρα μας δεν μπορεί να συγκριθεί με την κοινωνική υπόσταση του εγκληματία του κοινού ποινικού δικαίου στη Γαλλία για παράδειγμα, ούτε με αυτήν του λούμπεν προλεταριάτου της βιομηχανικής Αγγλίας που επανδρώνει τις τάξεις του εφεδρικού βιομηχανικού στρατού της. Ο όρος λοιπόν κοινωνικό περιθώριο θα πρέπει να αναθεωρηθεί και να αναζητήσει νέο εννοιολογικό περιεχόμενο με γνώμονα τις εγγενείς κοινωνικές αντιθέσεις που επικρατούν στον ελληνικό χώρο, όπου ενώ σε επίπεδο λόγου και ιδεολογίας τα πάντα είναι γνωστά, εντούτοις αυτό 'που χωρίζει τον κατάδικο από τον μη κατάδικο, τον ληστή από τον χωροφύλακα ή τον αλήτη από το νοικοκύρη είναι μια μικρή και πολλές φορές τυχαία συγκυρία. Οι έννοιες μ'αυτό το τρόπο χάνουν την καθαρότητά τους και έτσι ανατρέπεται και το καθαρό σχήμα του ομαλού-ανώμαλου, νόμιμου-παράνομου που διακρίνει την ποινική νομοθεσία και πρακτική των δυτικών χωρών.

Σε αντίθετη περίπτωση,² "... η πλειονότητα ίσως του ελληνικού λαού ζει, κατά τους δύο τελευταίους αιώνες, μέσα σε συνθήκες πολιτικού και/ή κοινωνικού περιθωρίου σε σχέση με το κυρίαρχο σύστημα".

γ) Υστερα από όλα αυτά, η μεθοδολογική προσέγγιση του αντικειμένου αυτής της μελέτης αποτελεί και το τρίτο σημείο αναφοράς μου. Σε μία τέτοιου είδους ιστορική μελέτη, η χρήση παράλληλα ιστορικών αλλά και κοινωνιολογικών μεθοδολογικών εργαλείων, όχι μόνον αποτελεί ανάγκη αλλά και επιβάλλεται.

1. Βλ. Μέρος Β', Κεφ. ΙΙ, 4.

2. Σ. Δαμιανάκος, "Παράδοση ανταρσίας και Λαϊκός Πολιτισμός" Πλέθρον, Αθήνα 1987, σελ. 11.

Η κοινωνική ιστορία έχει πολλά να προσφέρει στη μελέτη της ποινικής δικαιοσύνης. Ερευνώντας την εξέλιξη και το μετασχηματισμό των κοινωνιών προετοιμάζεται τέλεια στο να αποκαλύπτει τρόπους με τους οποίους ο χαρακτήρας του δικαίου, η διατήρηση της έννομης τάξης και η καταστολή είναι κατά τρόπο αδιέξοδο προσκολλημένοι και αποτελούν έργο των πολιτιστικών αξιών του Κράτους και των κοινωνικών ομάδων που τις δημιουργούν, αλλά και των κοινωνικών εκείνων ομάδων απέναντι στις οποίες εφαρμόζονται. Εδώ όμως η ιστορική έρευνα -για την οποία θα μιλήσω εκτενέστερα παρακάτω- λαμβάνει τον χαρακτήρα μιας μεθόδου που ενώ θα έπρεπε να συμπορεύεται με το θεωρητικό πλαίσιο και να αντλεί υποθέσεις από αυτό, τις οποίες στη συνέχεια να επαληθεύει ή να διαψεύδει με εμπειρικά δεδομένα, συμβαίνει πολλές φορές να αντιστρατεύεται το ένα το άλλο, ώστε η μόνη μεθοδολογική διέξοδος να είναι ο σχολιασμός του εμπειρικού υλικού χωρίς θεωρητική υποστήριξη¹. Κι εδώ όμως υπάρχουν προβλήματα: λιγοστά στοιχεία τεκμηρίωσης, σπάνιες ταξιδιωτικές μαρτυρίες, ανεπαρκείς πληροφορίες των δημόσιων-κρατικών αρχείων, ανύπαρκτα στατιστικά αρχεία και ιδιωτικές έρευνες.² Ειδικά ως προς την ύπαρξη αρχειακού υλικού, παρόλες τις προσπάθειες, δικές μου αλλά και συναδέλφων, διαπίστωση μια φτώχη, αν όχι ανύπαρκτη, συλλογή υλικού, αποσπασματική κατά το πλείστον, ιδιαίτερα όταν προσπάθησα να προσεγγίσω ταξινομημένα αρχεία κάποιου δήμου -με καλύτερη περίπτωση το Ναύπλιο, την Κέρκυρα, την Σύρο- έτσι ώστε η ανάλυσή μου να στηριχθεί και σε κάποια ποσοτικά στοιχεία.

Εκ των πραγμάτων λοιπόν, η τεκμηρίωση του υλικού μου έχει μόνο ποιοτική βάση και όπου ήταν δυνατόν ενισχύθηκε και από κάποια ποσοτικά αποτελέσματα. Φυσικά δεν αποτελεί η δική μου εργασία την μοναδική περίπτωση μάταιας αναζήτησης αρχειακού υλικού της περιόδου εκείνης -ευτυχώς αυξήθηκαν τελευταία οι μελέτες που εξετάζουν την κοινωνική, οικονομική και πολιτική δομή του 19ου αιώνα.

Θεωρώ τέλος, ότι αυτή η μελέτη επιχειρεί να διερευνήσει από άλλη σκοπιά, την εγκληματολογική, την ποινική μεταχείριση κοινωνικών ομάδων, όπως αυτή των αλητών-επαϊτών και να διαφωτίσει κάποια σημεία, έστω και ελλιπώς, της δομής του 19ου αιώνα στη χώρα μας και ιδιαίτερα του δεύτερου μισού αυτού του αιώνα, που προσωπικά θεωρώ και τον πιο ενδιαφέροντα, ως πηγή δηλαδή άντλησης στοιχείων για τη μελέτη του δικού μας αιώνα.

---

1. Γεγονός που μερικές φορές μπορεί να οδηγήσει σε κάποια θέση ή θεωρία.

2. Βλ. Κ.Δ. Σπινέλλη, όπ. αν, σελ. 67-68.

Ελπίζω πως η δική μου συμβολή όπως και των άλλων να διευκολύνει αυτό το στόχο.

Στο σημείο αυτό, θεωρώ σκόπιμο να αναφερθώ εκτενέστερα στην μεθοδολογική προσέγγιση, την οποία πραγματεύεται η Εγκληματολογική Ιστοριογραφία.¹

Εάν ο κοινωνιολόγος έσφαλε στο παρελθόν αγνοώντας ιστορικά στοιχεία, ο ιστορικός έσφαλε για τους κοινωνιολόγους αγνοώντας έννοιες και μεθόδους που είναι τόσο χρήσιμες και διαθέσιμες στον ιστορικό όσο και στον κοινωνιολόγο. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι κοινωνιολόγοι επιδιώκουν να μετατρέψουν τους ιστορικούς σε ιστορικούς κοινωνιολόγους. Από μια ιδανική, ίσως, σκοπιά, ο στόχος του κοινωνιολόγου είναι να διατυπώσει γενικές υποθέσεις, ενταγμένες σε ένα ευρύτρο θεωρητικό πλαίσιο, και να τις επαληθεύσει. Τον ιστορικό απασχολεί η ανάλυση μιας συγκεκριμένης κατηγορίας γεγονότων και διαδικασιών. Ενώ ο κοινωνιολόγος αναζητά έννοιες στις οποίες υπάγεται ένα πλήθος συγκεκριμένων περιγραφικών κατηγοριών, ο ιστορικός πρέπει να παραμείνει κοντά στα πραγματικά περιστατικά και να αποφύγει συμπεράσματα, που παρόλο που συνδέουν μια συμπεριφορά σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, εντούτοις οδηγούν σε εσφαλμένες περιγραφές των καταστάσεων που αναλύονται. Όπως αναφέρει και ο L. Namier² "Η ουσία της ιστορίας βρίσκεται στις ανθρώπινες σχέσεις, στην ανθρώπινη δράση, στα γεγονότα που συνέβησαν και στον τρόπο με τον οποίο συνέβησαν χειροπιαστά γεγονότα παγιωμένα μέσα στο χώρο και στο χρόνο, που αφομοιώθηκαν από τη σκέψη και τα αισθήματα των ανθρώπων". Το κυριότερο πρόβλημα του ιστορικού είναι να θεμελιώσει τα γεγονότα έτσι όπως συνέβησαν στο παρελθόν. Κατά τον Ch. Tilly³ όμως αυτό δεν είναι αρκετό. "...Αυτό που έχει σημασία, ανάμεσα στα αναρίθμητα γεγονότα που έλαβαν χώρα στο παρελθόν, είναι πως λειτουργούν οι

-----
1. Μ. Μαυρήs - Π.Δ. Παπαδοπούλου, "Ιστορική Μεθοδολογία στην Εγκληματολογία", άρθρο, Ε.Κ.Κ.Ε., "Η Κοινωνική Έρευνα στην Ελλάδα Σήμερα", Αθήνα, 1993, σελ. 279-285.

2. L. Namier, "History and political culture", στο "The varieties of history", Meridian Books, New York, 1956 σελ. 372.

3. Ch. Tilly, "As sociology meets history", Academic Press, New York, 1981, σελ. 237.

ερωτήσεις και οι υποθέσεις που ο ιστορικός επιχειρεί να αναλύσει”.

Η κοινωνιολογία και η ιστορία είναι δυο διαφορετικοί επιστημονικοί κλάδοι που διαφέρουν ως προς την καταγωγή και τους στόχους τους αλλά διαπραγματεύονται το ίδιο αντικείμενο: την ανθρώπινη αλληλεπίδραση. Αυτό τους κάνει συγχρόνως συνεργάτες αλλά και αναγωνιστές. Η αναγνώριση αυτής της σύνθετης σχέσης τους, προβάλλει επιτακτικά την ανάγκη της εξέτασης της πραγματικής ή δυνητικής αλληλεξάρτησης της κοινωνιολογίας και της ιστορίας, διατηρητέων όμως των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που τις διαφοροποιούν.

Όλες οι κοινωνικές επιστήμες, συμπεριλαμβανομένης και της ιστορίας, μελετούν τον άνθρωπο σε σχέση και σε αντίθεση με τους άλλους ανθρώπους, και ακολουθούν μεθόδους που φαίνονται κατάλληλες για την επιτυχία του στόχου τους. Αυτές οι μέθοδοι, όμως, διαφέρουν στο βαθμό που ερευνώνται κοινωνίες παρελθοντικές ή κοινωνίες σημερινές στις οποίες ζούμε καθημερινά. Στην πρώτη περίπτωση, πρέπει να βασιστούμε σε βουβές μαρτυρίες είτε της τέχνης -με τη μορφή τεχνουργημάτων- είτε των γραπτών μαρτυριών -με τη μορφή εγγράφων. Αυτό βέβαια απαιτεί μια κριτική ικανότητα και μια εκπαιδευμένη φαντασία του μελετητή, ώστε να μπορέσει να διακρίνει το χρήσιμο από το άχρηστο και να κατανοήσει τη σημασία των γεγονότων από αυτήν που παράγουν τα αποτελέσματά τους. Το πλεονέκτημα στη μελέτη παρελθόντων γεγονότων είναι ότι οι κάποιες σφοδρές κριτικές που είχαν γίνει, τώρα πλέον έχουν εξασθενήσει, αν όχι εκλείψει. Όμως είναι επίσης φανερό ότι η μελέτη τετελεσμένων γεγονότων παραμένει πάντα περιορισμένη στα αρχεία και στα έγγραφα, τα οποία αποτελούν συνήθως ένα μικρό μόνο μέρος από ένα πλήθος απόψεων σχετικών με αυτά τα γεγονότα.

Από την άλλη μεριά, ο μελετητής της σύγχρονης κοινωνίας, βρίσκεται αντιμέτωπος με ένα τεράστιο όγκο υλικού από τον οποίο πρέπει να διαλέξει αυτά που ταιριάζουν στη περίπτωση του. Το πλεονέκτημά του όμως είναι ότι μπορεί να επιλέξει μεθοδολογικά ευρήματα -όπως συνεντεύξεις, συμμετοχική ή μη παρατήρηση, σύγχρονες στατιστικές μεθόδους, κ.λ.π.¹- των οποίων τη διάθεση στερείται ο ερευνητής παρελθόντων γεγονότων.

---

1. Κ.Δ. Σπινέλλη, όπ. αν, σελ. 48.

Ανεξάρτητα όμως από όλα αυτά, τρία ουσιώδη σημεία φαίνεται να είναι κοινά για τον κοινωνιολόγο αλλά και για τον ιστορικό. Πρώτον, πλήρως ικανοποιητικά στοιχεία δεν πρόκειται ποτέ να βρεθούν, είτε για το παρόν είτε για το παρελθόν. Δεύτερον, για να γεφυρώσει λειτουργικά χάσματα ο ερευνητής αναπτύσσει υποθέσεις που είναι βασικά προσωρινές, είτε τις θεωρεί ως τέτοιες είτε όχι· αυτές μπορούν να επαληθευτούν, να τροποποιηθούν ή να απορριφθούν τελείως. Τρίτον, επειδή τα γεγονότα δεν μιλούν από μόνα τους, ο ιστορικός και ο κοινωνιολόγος πρέπει να διαλέξουν και να συστηματοποιήσουν τα στοιχεία τους με τέτοιο τρόπο ώστε να γίνονται κατανοητά σε ένα επαγγελματικό ή λαϊκό κοινό. Στα πρώτα βήματα ανάπτυξης της κοινωνιολογικής έρευνας, όταν η κοινωνιολογία δεν είχε ακόμη πλήρως διαφοροποιηθεί από τη φιλοσοφία της ιστορίας, η αναζήτηση μιας και μόνης κυρίαρχης αιτίας, εφαρμόσιμης σε οποιοδήποτε χώρο και χρόνο, εθεωρείτο εφικτή. Τέτοιου είδους όμως αιτιολογικές θεωρίες έχουν προ πολλού εγκαταλειφθεί. Η πλειοψηφία των κοινωνιολόγων στοχεύει περισσότερο στο να συνδυάσει ποικίλες κοινωνικές καταστάσεις με διάφορες αιτιολογικές θεωρίες, με γνώμονα την αντίληψη ότι μόνο μέσω μιας συγκριτικής προσέγγισης μπορούν να παραχθούν χρήσιμες αιτιολογικές ερμηνείες. Και τούτο διότι είναι αδύνατο να εκτιμηθούν η αξιοπιστία και η εγκυρότητά τους, όταν βασίζονται σε μια και μοναδική αλληλουχία γεγονότων. Τα ιστορικά γεγονότα διαφοροποιούνται από το γεγονός ότι αμοιβαία εξαρτώμενες αλληλουχίες αιτίων, που είτε ενισχύουν είτε αντικρούουν η μια την άλλη, οδηγούν επίσης σε αλληλεξαρτώμενες, αντικρουώμενες ή ενισχυώμενες, αλληλουχίες αποτελεσμάτων και αυτές πάλι οδηγούν σε νέα αίτια και αποτελέσματα, και ούτω καθ'εξής.¹ Αυτό το πλήθος των αλληλεξαρτήσεων μεταξύ αιτίων και αποτελεσμάτων είναι αδύνατο να αποδοθεί σε μια γενικευμένη κυρίαρχη αιτία, αλλά τα συνεχή εναλλασσόμενα αντικείμενα παρατήρησης μπορούν να περιγραφούν, να συγκριθούν και να εκτιμηθούν, ώστε μία κατάσταση, παρόλο που δεν είναι ακριβώς η αντίστοιχη μιας άλλης, εντούτοις να περιέχει στοιχεία σύγκρισης που μπορούν να οδηγήσουν σε μία ερμηνεία. Οι θεωρίες είναι εργαλεία που κατασκευάζονται για να απαντήσουν σε ουσιώδη προβλήματα και ανακατασκευάζονται όταν πλέον δεν

---

1. Έκθεση της N. Castan, καθηγήτριας στο πανεπιστήμιο της Τουλούζης ΙΙ, στο συμβούλιο της Ευρώπης, από το 16^ο Εγκληματολογικό Συνέδριο στο Στρασβούργο, στις 23-8-1983, με θέμα: "Η Ιστορική έρευνα πάνω στην Εγκληματικότητα και την Ποινική Δικαιοσύνη".

εξυπηρετούν αυτό το σκοπό. Εάν γίνουν αυτές οι ίδιες σκοποί, τότε τα πρότυπα μπορεί να εκληφθούν ως οντότητες και το εργαλείο, που θα έπρεπε να είναι ο υπηρέτης, μετατρέπεται σε αφέντη.

Η ιστορία της Ποινικής Δικαιοσύνης και της εγκληματικότητας δεν γεννιέται τον 20^ο αιώνα χωρίς να έχει ρίζες στο παρελθόν. Επιχειρώντας κανείς μια αναδρομή στην ιστορική έρευνα πάνω στην εγκληματικότητα και την καταστολή, φέρνει στην επιφάνεια πολυάριθμα προβλήματα και προσκρούει σε πολλές δυσκολίες, διότι αυτή η αναδρομή χρειάζεται να περάσει μέσα από το επίπεδο σύνθεσης μιας διασποράς δημοσιεύσεων, που αποκαλύπτουν ποικίλους επιστημονικούς κλάδους, όπως τη φιλοσοφία, την κοινωνιολογία, την ανθρωπολογία και φυσικά την ιστορία. Αυτό βέβαια δεν είναι κάτι καινούργιο και η προγενέστερη ιστοριογραφία είναι πλούσια σε κριτικές και απόψεις που προέρχονται από ένα τόσο ανομοιογενές πλήθος ειδικών -ανάμεσα στους οποίους θα πρέπει να συμπεριλάβουμε τους θεολόγους και τους ηθικούς φιλοσόφους.¹ Το καινούργιο όμως που εμφανίζεται εδώ και 150 χρόνια περίπου, είναι ότι οι εν λόγω έρευνες, για παράδειγμα η ιστορία, συγκροτούνται σε επιστήμη, ιστορική ή εγκληματολογική, βγαίνοντας από μία απομόνωση, για να ανοιχθούν σε άλλους τομείς και επιστημονικές μεθόδους. Βέβαια οι προβληματικές διαδέχονται η μια την άλλη, αλλά τα τελευταία 15 χρόνια ιστορικής έρευνας τις έχουν ριζικά ανανεώσει, σχετικά με τα προβλήματα που έχουν προκύψει μέσα από τους μετασχηματισμούς των ίδιων των κοινωνιών μας. Από μια σύγχρονη προβληματική που βασίζεται γενικά στις αναγκαιότητες των κοινωνιών μας, ακόμη κι αν επιζητεί να ερευνήσει τις καταγωγές και τις κατευθύνσεις της, και από μια Ιστορία που δίνει σημασία στον περιγραφικό χαρακτήρα του παρελθόντος, είναι φυσικό να περιμένει κανείς διαφωτιστικές αντιστοιχίες και αρκετά σταθερές αναλογίες για να μπορέσουν να δοθούν θετικές ή αρνητικές κατευθύνσεις. Δεν πρόκειται βέβαια, κι αυτό γίνεται αρκετά κατανοητό σήμερα, να ελπίζει κανείς να πάρει άμεσα μαθήματα από την Ιστορία, αφού η ίδια αποτελεί διάρρηξη των νέων κοινωνικών δεδομένων τα οποία στις περισσότερες των περιπτώσεων δημιουργούν νέους τύπους

1. Μαυρήs - Παπαδοπούλου, όπ. αν, σελ. 280.

τάξης πραγμάτων.¹

Έτσι, αν και ερωτήματα πρακτικά, οριοθετημένα στο παρόν και για το προσεχές μέλλον, δεν ελπίζεται να βρουν μιαν απάντηση προσχεδιασμένη μέσα στην προηγούμενη εμπειρία, μπορούμε, γνωρίζοντας αυτό το παρελθόν, να διερευνούμε τις ορθές απαντήσεις, και ακόμα να δούμε να διαμορφώνεται μια τυπολογία απαντήσεων χωρίς να μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι θα είναι εξαντλητική, η οποία όμως δίνει στην έρευνα πιο σταθερές κατευθύνσεις.

Αν και νέα σχετικά επιστήμη και με αποτελέσματα ακόμα διάσπαρτα, η ιστοριογραφία της εγκληματικότητας έχει προσφέρει από τον 19^ο αιώνα τρία σχέδια ανάλυσης².

Α. Ένα ρεύμα μαρξιστικό που δεν θέλησε ως μια εγγύτατη περίοδο να θεωρήσει την αποδιοργάνωση και το έγκλημα ως ένα μοχλό της ιστορίας -ο εγκληματίας δεν κάνει καθόλου ιστορία. Δηλαδή η ιστορία του δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο των ειδικών, όπως οποιοδήποτε κοινωνικό φαινόμενο, υπό τον όρο προφανώς να μη θεωρηθεί ως κάτι το ουσιώδες, όπως οι εργατικές ή οι κοινωνικές συγκρούσεις, σαν αυτές που προέκυψαν για παράδειγμα από το φεουδαρχικό σύστημα.

Παράλληλα, αλλά ξεκινώντας από διαφορετική οπτική, οι Αμερικανοί ιστορικοί σκέφτηκαν ότι η μελέτη του ποινικού νόμου και του εγκλήματος αποκάλυπτε αντιθέσεις ανάμεσα στις ομάδες, χωρίς όμως να είναι τόσο αντιπροσωπευτικές της αμερικάνικης ιστορίας και κουλτούρας.

Μια τέτοια θέση προσεγγίζει την άποψη που είχε υιοθετηθεί από τους ειδικούς του δικαστικού σώματος, που ανέλυσαν και επεξεργάστηκαν σημείο προς σημείο ένα σύστημα δικαίου, δικονομίας ή δικαιϊκών θεσμών, χωρίς όμως να λάβουν υπόψη το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο περικλειόταν το θεωρούμενο σύστημα. Μέσα σ' αυτήν την

---

1. Μαυρής - Παπαδοπούλου, όπ. αν, σελ. 280-281.

2. Έκθεση της N. Castan, όπ. αν.

τάξης πραγμάτων.¹

Έτσι, αν και ερωτήματα πρακτικά, οριοθετημένα στο παρόν και για το προσεχές μέλλον, δεν ελπίζεται να βρουν μιαν απάντηση προσχεδιασμένη μέσα στην προηγούμενη εμπειρία, μπορούμε, γνωρίζοντας αυτό το παρελθόν, να διερευνούμε τις ορθές απαντήσεις, και ακόμα να δούμε να διαμορφώνεται μια τυπολογία απαντήσεων χωρίς να μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι θα είναι εξαντλητική, η οποία όμως δίνει στην έρευνα πιο σταθερές κατευθύνσεις.

Αν και νέα σχετικά επιστήμη και με αποτελέσματα ακόμα διάσπαρτα, η ιστοριογραφία της εγκληματικότητας έχει προσφέρει από τον 19^ο αιώνα τρία σχέδια ανάλυσης².

Α. Ένα ρεύμα μαρξιστικό που δεν θέλησε ως μια εγγύτατη περίοδο να θεωρήσει την αποδιοργάνωση και το έγκλημα ως ένα μοχλό της ιστορίας -ο εγκληματίας δεν κάνει καθόλου ιστορία. Δηλαδή η ιστορία του δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο των ειδικών, όπως οποιοδήποτε κοινωνικό φαινόμενο, υπό τον όρο προφανώς να μη θεωρηθεί ως κάτι το ουσιώδες, όπως οι εργατικές ή οι κοινωνικές συγκρούσεις, σαν αυτές που προέκυψαν για παράδειγμα από το φεουδαρχικό σύστημα.

Παράλληλα, αλλά ξεκινώντας από διαφορετική οπτική, οι Αμερικανοί ιστορικοί σκέφτηκαν ότι η μελέτη του ποινικού νόμου και του εγκλήματος αποκάλυπτε αντιθέσεις ανάμεσα στις ομάδες, χωρίς όμως να είναι τόσο αντιπροσωπευτικές της αμερικάνικης ιστορίας και κουλτούρας.

Μια τέτοια θέση προσεγγίζει την άποψη που είχε υιοθετηθεί από τους ειδικούς του δικαστικού σώματος, που ανέλυσαν και επεξεργάστηκαν σημείο προς σημείο ένα σύστημα δικαίου, δικονομίας ή δικαϊκών θεσμών, χωρίς όμως να λάβουν υπόψη το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο περικλειόταν το θεωρούμενο σύστημα. Μέσα σ' αυτήν την

---

1. Μαυρής - Παπαδοπούλου, όπ. αν, σελ. 280-281.

2. Έκθεση της N. Castan, όπ. αν.

προοπτική τοποθετείται και η διατριβή του J.A. Langbein¹ που τείνει να εξηγήσει, ως γνήσιος τεχνικός του δικαίου, τη χρήση του βασανισμού στη ποινική δικονομία του Αρχαίου Κόσμου. Ο βασανισμός ως υποκατάστατο της θεοδικίας -επομένως της κρίσης του θεού- έχει ως σκοπό να κάνει την απόδειξη τέλεια, όπως αναπαρίσταται με την ομολογία, μέσα στην ιεραρχία των λογικών αποδείξεων των καλουμένων "νόμιμων". Η πολύ συναφής επιχειρηματολογία εικονογραφεί πολύ καλά τη μέθοδο νομικής ανάλυσης που δεν δανείζεται στοιχεία από την ιστορία.

B. Μια προοδευτική εξέλιξη της προηγούμενης θεώρησης που έγινε χάρη στη συνεργασία ανάμεσα σε άλλες επιστήμες -της κοινωνικής και πολιτικής ιστορίας. Η βαθύτερη γνώση των κοινωνιών του Αρχαίου Κόσμου δημιούργησε την ανάγκη να επαναθεωρήσουμε το πρόβλημα και να περάσουμε από μια αποκλειστικά τεχνική ανάλυση του θεσμού², στην ίδια την πρακτική του, δηλαδή την εφαρμογή του νόμου, τη λειτουργία της δικαιοσύνης, τη δίωξη της εγκληματικότητας και τη ρύθμιση των συγκρούσεων. Ο νόμος -που συνήθως είχε θεωρηθεί υπεράνω κάθε αμφισβήτησης- και η αποτελεσματικότητά του, έγιναν σημείο σύμπτωσης των ιστορικών των δέκα τελευταίων ετών.

Μέσα σ' αυτή την προοπτική θίγονται η υποδομή της δικαιοσύνης και ο κοινωνικός έλεγχος και φαίνεται καθαρά, όπως ιδιαίτερα έχουν βεβαιώσει ο A. Soman³, ο P. Spierenburg⁴ και άλλοι, ότι ακόμα και οι σοβαρές αξιόποινες πράξεις δεν ήταν - τουλάχιστον το 19^ο αιώνα, αλλά και σήμερα σε ορισμένες κοινωνικές ομάδες - μόνο υπόθεση του Κράτους. Πράγματι μέσα από τις συγκρούσεις και τις

-----

1. A. Soman, "Deviance and criminal Justice in Western Europe, 1300-1800", Criminal Justice History, 1980.I

2. J. Langbein, "Torture and the law of proof", Chicago, 1977.

3. Της Ποινικής Δικαιοσύνης.

4. P. Spierenburg Ed, "The emergence of carceral institution", Cambridge University Press, 1984.

επιθετικές ενέργειες αποκαλύπτονται οι οργανωτικές εξουσίες του πλαισίου ζωής των πληθυσμών, οικογένεια, επάγγελμα, ιδιοκτησία, ενορία, περιοχή ή ζωή και οι δραστηριότητες των περισσοτέρων ατόμων διαδραματίζονται σε ένα κλειστό περιβάλλον, πολύ γνωστό και υποταγμένο στην ιδιαίτερη οπτική του κλειστού πεδίου και επομένως στις παραδοσιακές κυριαρχίες, όπως αυτή του αρχηγού της οικογένειας καταρχήν -οικογενειακή δικαιοσύνη επιβαλλόμενη πάνω στο γάμο και τη κληρονομική διαδοχή- χωρίς να συμπεριλάβουμε την απειλή εγκλεισμού σε μοναστήρι, πύργο, νοσοκομείο ή επανορθωτικό κατάστημα, όπως έχουν δείξει οι A. Farge και M. Foucault¹.

Στο εσωτερικό της κοινότητας του χωριού ή της περιοχής, η συναλλαγή είναι αυστηρή· πάνω σ' αυτό επικρατεί μια διάσταση στους ιστορικούς, μερικοί από τους οποίους θεωρούν τη δικαστική εξουσία στοιχείο της δομής. Η αποκατάσταση της τιμής και της ζημίας όμως, διαπραγματευόμενη κάτω από την αιγίδα των προεστών, του άρχοντα, του ιερέα², των ανθρώπων του νόμου, ή των "κυρίων"³, καταλήγει σε ένα διακανονισμό οικονομίας χρόνου, χρημάτων και φροντίδας. Αυτό το βλέπουμε στις συναθροίσεις των Κουακέρων της Αμερικής, που διευθετούν μόνοι τους τα λιγότερο σοβαρά εγκλήματα που διαπραττονται από μέλη της ομάδας.

Στην Αγγλία, η δικαιοσύνη, χαρακτηρισμένη από την υπεροχή των ιδιωτικών καταγγελιών των θυμάτων συμβάλλει στο νομικό διακανονισμό, ενώ αντίθετα στη Γαλλία επικρατεί κλίμα ειρηνικής συμφιλίωσης. Έτσι μεταφέρεται στην Ευρωπαϊκή ιστοριογραφία, η συζήτηση που γεννήθηκε στην Εθνογραφία, με τις θέσεις του Maine και του Malinowski, σχετικά με την καταγραφή του νομικού διακανονισμού ή της συμφιλίωσης. Σ' αυτό το σημείο μπορούμε να στηρίξουμε τις αντίστοιχες θέσεις λαμβάνοντας υπόψη τα όργανα του

-----

1. A. Farge & M. Foucault, "Les desordres des familles" Paris, 1982.

2. Γ. Βλάχος, "Οι πολιτικές Κοινωνίες στον Ομηρο".

3. Ως κύριοι νοούνται οι "καθώς πρέπει" και ευκατάστατοι, απολαμβάνοντας της γενικής εκτίμησης.

κοινωνικού ελέγχου, του οποίου η διαδοχική αποδοχή περιγράφηκε από τον Ph. Robert¹ και προσδιορίστηκε από τον D. Greenberg².

Γ. Μια σφαιρική ιστορία του εγκλήματος και του ποινικού νόμου αρχίζει να παράγεται κυρίως πάνω στο σχέδιο της απονομής δικαιοσύνης. Σχετικά με αυτή, τρία σημεία μπορούν να προβληθούν απαντώντας σε ερωτήματα της πρόσφατης έρευνας:

- α) Η επεξεργασία του επιθυμητού ενός συστήματος δικαιοσύνης,³
- β) Οι πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές επιταγές των προσδοκώμενων μεταρρυθμίσεων και
- γ) Η εξωτερική μορφή της πρακτικής.

Ως προς το πρώτο σημείο οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι η έρευνα αποβλέπει στο να προσδιοριστούν οι αιτίες που δημιουργούν μια άνοδο της προσφυγής στη δικαιοσύνη, δηλαδή σε ένα μηχανισμό του Κράτους που εκινείται με υποθέσεις που μέχρι τότε λύνονταν με διαιτησία. Μια από τις αιτίες οφείλονταν στην αλλαγή που έγινε σε επίπεδο "ελίτ", που ήταν η έξοδος τους προς τις πόλεις' μετά, η αύξηση των περιπλανώμενων και ξεριζωμένων χωρικών που απαιτούσε την αυτόφωρη σύλληψη, ιδίως στα βουνά, όπου ήταν δύσκολη η σύλληψη των δραστών.

Μέχρι τότε - τέλη 18^{ου} αιώνα- το έγκλημα υπήρχε ως τίμημα της ελευθερίας, δηλαδή επικρατούσε μία άρνηση για ύπαρξη αστυνομίας. Ομως το 1829, το ζήτημα αυτό παίρνει τέλος με την οργάνωση της Λονδρέζικης αστυνομίας.

Ως προς το δεύτερο σημείο η κοινωνική έρευνα θέλησε να αποκαλύψει τις ηθικές και πολιτιστικές αντιλήψεις που προσδιόριζαν τις προσδοκώμενες μεταρρυθμίσεις. Για παράδειγμα ο 18ος και 19ος αιώνας διαχωρίζει την έννοια

-----

1. Ph. Robert, "De la criminologie de la 'Reaction sociale' a une sociologie penale" *Annee sociologique* 1981 τ. 31.

2. D. Greenberg, "Crime and law enforcement in the colony of New York 1691-1726" Ithaca, 1976.

3. Για τον προσδιορισμό της έννοιας του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, βλ. Κ.Δ. Σπινέλλη, "Διερεύνηση του "Συστήματος" Ποινικής Δικαιοσύνης", στον τόμο Μνήμη ΙΙ, Ι. Δασκαλόπουλου, Κ. Σταμάτη, Χρ. Μπάκα, Τόμος Γ', Μελέτες Εγκληματολογίας, Αντεγκληματικής Πολιτικής, Ιστορίας και Κοινωνιολογίας του Ποινικού Δικαίου, Αθήνα - Κομοτηνή, 1996, Σάκκουλας, σελ. 1060 επ.

της δημόσιας τάξης από αυτήν της εγκληματικότητας και πλέον ενοχοποιεί τις ακολασίες και τις λαϊκές συμπεριφορές κατά των ηθών που ήταν προηγούμενα προνόμιο και αποκλειστική αρμοδιότητα της εκκλησίας. Ο R. Storch¹ αποκαλύπτει εδώ την ανάγκη ύπαρξης ενός συστήματος καθολικής ηθικής, η οποία έχει ανάγκη από μια κοινή ιδεολογία με την απαραίτητη φήμη για τη διατήρηση της δημόσιας τάξης. Έτσι, οι μεσαίες τάξεις, που αποτελούν τους κύριους φορείς της αστικής εξουσίας, γίνονται οι "εργολάβοι" της ηθικής· αυτές οι τάξεις καθοδηγούν τους συντηρητικούς κύκλους στη διάδοση της εγκράτειας, της λιτότητας, του σεβασμού της καθεστηκυίας τάξης, μέσα στο πλαίσιο μιας σταυροφορίας για την ηθικοποίηση των μαζών. Άλλο σημείο εσωτερικής εφαρμογής των ηθικών κανόνων, είναι ο εγκλεισμός, κλασική αφετηρία της ιστορικής έρευνας, κάτω από τις ποικίλες μορφές του δια μέσου της Ευρώπης. Στην αρχή υπήρξε μια επιθυμία να οριοθετηθεί επακριβώς η περιπλάνηση και η φτώχεια -κατ'εξοχήν εγκληματογενείς παράγοντες- που πήγαζε από την άσκηση του χριστιανικού καθήκοντος της φιλανθρωπίας.

Η Ηπειρωτική Ευρώπη επικεντρώνεται μάλλον στον εγκλεισμό, του οποίου το πρότυπο -το Γενικό Νοσοκομείο του 17^{ου} αιώνα- θα ώφειλε να συγκεντρώσει τους άθλιους και ανίκανους να εξασφαλίσουν τα προς το ζην· έτσι ο εγκλεισμός αποτελούσε μια σύνθετη μηχανή φιλάνθρωπης υποδοχής με φροντίδα αλλά και με καταναγκασμό και διακρίσεις. Το ποινικό όνειρο του πρώτου μισού του 19^{ου} αιώνα κάνει τη φυλακή τον κεντρικό άξονα μιας καινούργιας καταστολής: φιλοδοξεί να αναμορφώσει, να εκπαιδεύσει και να επανεντάξει τον κατάδικο μέσα στην κοινωνία, όπου θα πάρει τη θέση που του ανήκει.²

Ως προς το τρίτο τέλος σημείο, οι ιστορικοί της μελέτης "των νόμων για τους φτωχούς" (poor laws) έδειξαν ότι όσοι προσφέρουν υπηρεσίες μέριμνας ενδιαφέρονται κυρίως να πειθαρχήσουν τις λαϊκές μάζες και όχι να τις περιβάλουν. Οι νόμοι για τους φτωχούς μπορούν ίσως να το αποδείξουν αυτό, στο μέτρο όπου υποκαθίσταται η

-----

1. R. Storch, "The policeman as domestic missionary: Urban discipline and popular culture in northern England, 1850-1880", *Journal of social history*, 1976, σελ. 270 επ.

2. 'Οπ. αν. σελ. 275.

βοήθεια των καταστημάτων εργασίας, οργάνων αυστηρού ελέγχου και αγώνα ενάντια στους αλήτες, για να τους υποχρεώσουν να επανέλθουν στην ενορία καταγωγής τους. "... Για τους ιστορικούς το πρόβλημα είναι το εξής: η έκφραση της αποτυχίας του μεταρρυθμιστικού ονείρου δεν είναι παρά η κατάληξη μιας πολιτικής της άρχουσας τάξης, που κατευθύνονταν πάνω στην υπεράσπιση των συμφερόντων τους, ή καλλίτερα το αποτέλεσμα μιας εσωτερικής δυναμικής που παρασύρει μοιραία και τα επανορθωτικά ιδρύματα, ή σωφρονιστήρια προς το χειρότερο..."¹.

Από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, αυτή η ποινική ιστορία απαιτεί συνεχώς να διευρύνει τις αρμοδιότητές της, ώστε η πολλαπλή ανάλυση ενός κλειστού περιβάλλοντος να ερευνάται κάτω από όλες τις δυνατές οπτικές γωνίες.

Βλέπουμε λοιπόν ότι οι ανάγκες ανάμεσα στη σύγχρονη προβληματική και τα αποτελέσματα της ιστορικής έρευνας μπορούν να τοποθετηθούν σε πολλά επίπεδα, αλλά κατά προτίμηση μέσα στην εξελικτική πορεία των κοινωνιών, μελετώντας τους καταναγκασμούς και την κριτική της σχέσης τους με το κοινωνικό κράτος. Αυτό θα πρέπει να θεωρηθεί ως το καταστύλαγμα προηγούμενων αιώνων ή ως ο χώρος μιας εσωτερικής ή εξωτερικής ζύμωσης, της οποίας το υλικό που έχει ήδη συλλεγεί γίνεται κατανοητό με τη βοήθεια των προγενέστερων ιστορικών.

-----

1. P. Spierenburg, όπ. αν.

Μ Ε Ρ Ο Σ Π Ρ Ω Τ ΟΕπαιτεία και Αλητεία:
Μορφές απόκλισης και κοινωνική αντίδραση στην Ευρώπη το
19^ο αιώνα.ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι1. Η ευρωπαϊκή εμπειρία ως πρότυπο σύγκρισης.

Η όλη προσπάθεια ελέγχου της αλητείας και επαιτείας στην Ευρώπη τον 19^ο αιώνα, αλλά και πριν από αυτόν, συσχετίζεται ασφαλώς με την πολιτική αντιμετώπισης της φτώχειας και των φτωχών -όπου και οι νόμοι για τους φτωχούς (Poor Laws)- και την κοινωνική πρόνοια γι'αυτούς. Συνδέεται όμως και με την εμφάνιση ενός "άλλου" ποινικού δικαίου¹, προσαρμοσμένου στα μέτρα των απαιτήσεων μιας μεταβαλλόμενης οικονομίας. Κατά συνέπεια η μελέτη του ελέγχου της αλητείας και επαιτείας θα μπορούσε να αποτελέσει ένα παράδειγμα κατάλληλο για να δείξει ακριβώς αυτή την αλληλένδετη πορεία της οικονομικής, κοινωνικής και νομοθετικής εξέλιξης. Τα σχετικά προβλήματα της εργασίας και της φτώχειας αντικατοπτρίζουν ανάγλυφα τις νομοθετικές αλλαγές, που έρχονται να ταιριάξουν με τις απαιτήσεις μιας νέας τάξης πραγμάτων η οποία προήλθε από την πρώτη βιομηχανική επανάσταση που ξέσπασε στην Ευρώπη.

Η ολοκλήρωση της αστικής επανάστασης που σημειώθηκε στην Αγγλία, σχεδόν εκατόν πενήντα χρόνια πριν την αντίστοιχη της Γαλλίας (1642-1648) και ο καπιταλιστικός μετασχηματισμός που έλαβε χώρα στην πόλη και την αγγλική ύπαιθρο επιτάχυναν τις οικονομικές και κοινωνικές αναδιαρθρώσεις. Αυτά τα γεγονότα τοποθετούν την Αγγλία στην πρωτοπορεία των εξελίξεων στη Δυτική Ευρώπη.

Το αρκετά εκτενές βιβλιογραφικό υλικό, η γνώση του αντικειμένου από προηγούμενη μελέτη² και η καθαρότητα των νομικών σχημάτων που παράγει η αγγλική νομοθεσία και πρακτική (πλήρης εναρμόνιση δικαστικών και αστυνομικών μηχανισμών με τις "ανάγκες" της καπιταλιστικής οικονομίας)

-----

1. M. Foucault, "Discipline and Punish", Allen Lane, 1977, όπου αναλύεται ιστορικά η εμφάνιση του νέου ποινικού δικαίου.

2. Βλ. Μ. Μαυρής, "Vagrancy Laws", Διατριβή για την απόκτηση πτυχίου MASTER, Παν/μιο KEELE, 1980, (αδημοσίευτη).

οδήγησαν στην επιλογή της Αγγίας ως μέτρο σύγκρισης της ευρωπαϊκής σχετικά με την επαιτεία και αλητεία το 19^ο αιώνα με τη σχετική κοινωνική εμπειρία της Ελλάδας.¹

Στα κεφάλαια που θα ακολουθήσουν γίνεται μια απόπειρα ανάλυσης των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών όρων και συνθηκών κάτω από τις οποίες εμφανίστηκαν και λειτούργησαν οι νόμοι για την αντιμετώπιση της αλητείας και επαιτείας στην Αγγλία, αλλά και γενικότερα στη Δυτική Ευρώπη. Η ανάλυση αυτή αναμένεται ότι θα υποδηλώσει τις υπάρχουσες αντιστοιχίες με την ελληνική πραγματικότητα, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τις δομικές και νομοθετικές μεταβολές.

2. Η νομοθετική εξέλιξη στην Ευρώπη από τον Μεσαίωνα έως το 19^ο αιώνα. Το παράδειγμα της Αγγλίας.

Η ιστορία ποινικής αντιμετώπισης των αλητών και επαιτών στην Αγγλία ξεκινά από πολύ νωρίς, περίπου τον 13^ο αιώνα. Ωστόσο η πρώτη σχετική αγγλική νομοθεσία που ψηφίστηκε χρονολογείται από το 1349.

Στην περίοδο που προηγήθηκε του 14^{ου} αιώνα στην Αγγλία, όπου η φεουδαρχική οργάνωση αποτελούσε ακόμη μια σταθερή σύνδεση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, στατική λόγω της εξάρτησης των ατόμων από τη γη, το πρόβλημα της αλητείας και επαιτείας ήταν κυρίως το πρόβλημα των κακοποιών και των ληστών. Οι νόμοι που προέβλεπαν, για παράδειγμα, μαστίγωμα, ακρωτηριασμό και απαγχονισμό ως ποινή για τους περιπλανώμενους αγύρτες, είχαν ως κύριο στόχο να πλήξουν τους ληστές που λυμαίνονταν την ύπαιθρο.

Η φιλοσοφία αυτής της περιόδου που κατευθύνεται κατά το πλείστον από την παντοδυναμία της εκκλησιαστικής αρχής, αναδεικνύει την φτώχεια και την στέρηση σε αξίες· ανέχεται δε, αν όχι επικροτεί κατά καιρούς την επαιτεία, που στο κάτω-κάτω παρέχει την ευκαιρία και δίνει το μέτρο της εκδήλωσης των φιλανθρωπικών συναισθημάτων των ανωτέρων οικονομικά στρωμάτων. Όπως παρατηρεί και ο Max Weber, η μεσαιωνική ηθική όχι μόνο ανέχεται την επαιτεία αλλά και τη δοξάζει, στο βαθμό που ο τυχαίος ζητιάνος αποτελεί εκδήλωση περιουσιακού αντικειμένου γιατί προτρέπει τους οικονομικά ισχυρούς στην τέλεση αγαθών.

-----

1. Μόνο η Αγγλία (και λιγότερο η Γαλλία) θέσπισε και εφάρμοσε συγκεκριμένες διατάξεις για κάθε μετακίνηση πληθυσμού στο εσωτερικό της. Στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες το φαινόμενο αυτό αντιμετωπίστηκε χαλαρά. Βλ. Lis and Soly, "Poverty and Capitalism in Pre-Industrial Europe", USA, 1979, Humanity press, σελ. 221.

πράξεων¹. Βέβαια η Εκκλησία εννοούσε την ηθελημένη φτώχεια, αλλά ήταν δύσκολο να αναγνωριστεί αυτόματα ή ηθελημένη από την μη ηθελημένη πενία², και εκτός αυτού τα φιλανθρωπικά καθήκοντα των πλουσίων προς τους συνήθεις επαίτες ασκούνταν κατ'επανάληψη και εξασφάλιζαν έτσι την καλή τους φήμη. Υπήρχε χώρος λοιπόν και για τους δύο, το φτωχό ζητιάνο και τον πλούσιο ευγενή, που μπορούσε έτσι να εκπληρώσει τις χριστιανικές του υποχρεώσεις και με τις καλές του πράξεις να δικαιολογήσει την ύπαρξή του ενώπιον του θεού. "... Η ελεημοσύνη αποτελεί βασική λειτουργική ανάγκη των ισχυρών αυτού του κόσμου".³ Η σχέση αυτών των δύο ομάδων, που ας σημειωθεί καμμία δεν ζούσε από την εργασία της, εκφραζόταν μέσα από τις διδαχές της εκκλησίας, έτσι ώστε να συνδυάζεται η επιθυμία της ανώτερης τάξης για επουράνια ευτυχία με την εξασφάλιση υλικής βοήθειας προς τους φτωχούς. Σε μια κοινωνία όπου ο καθένας θα μπορούσε να ζήσει στα επίπεδα ενός μέσου εργάτη ή λίγο πιο κάτω, αυτός που διάλεγε εκούσια τη στέρηση και τη φτώχεια εκτελούσε σχεδόν μια πράξη ηρωϊσμού⁴ και αυταπάρνησης που αναγνωριζόταν από την κοινωνία⁴. Η δωρεάν παροχή τροφής και ένδυσης σε τέτοιους ανθρώπους ήταν τιμή για τους ελεούντες και καθόλα θεάρεστη. Βέβαια η φροντίδα των φτωχών εθεωρείτο από την Πολιτεία ως πρωταρχικό έργο της εκκλησίας. Έτσι

-----

1. Max Weber, "The Protestant Ethic and the spirit of Capitalism", London, 1930, σελ. 177.

2. Αυτή δηλαδή κατά την οποία οι άνθρωποι ηθελημένα εστερούντο των απολαύσεων της ζωής για να κληρονομήσουν την αιώνια βασιλεία, ακολουθώντας τις γραφές του Ευαγγελίου.

3. B. Groethuysen, "Die Entsehung der bürgelichen Welt-und Lebensanschauung in Frankreich", όπως αναφέρεται στους Rusche and Kirckheimer, "Punishment and Social Structure", New York, Russell & Russell, 1968 σελ. 34.

4. Fr. Engels, "Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία", Αθήνα, 1985, Μπάυρον, Μέρος Α', σελ. 163 επ.

η περιουσία που απεκόμιζε η εκκλησία αποτελούσε δικαιολογημένα περιουσία των φτωχών, των πασχόντων και των γερόντων.

Ως πρόδρομος λοιπόν της νομοθεσίας του 1349 μπορεί να θεωρηθεί ένας νόμος του 1274, ο οποίος είχε ως στόχο να ανακουφίσει οικονομικά τους θρησκευτικούς χώρους που την περίοδο εκείνη έφεραν αποκλειστικά το βάρος της παροχής τροφής και στέγης στους ταξιδιώτες και όχι να περιορίσει τις μετακινήσεις των αλητών και επαϊτών από μία περιοχή στην άλλη.¹ Συγκεκριμένα σχετική νομοθετική διάταξη προέβλεπε: "Επειδή οι μονές και οι θρησκευτικοί χώροι έχουν επιβαρυνθεί υπερβολικά λόγω της προσέλευσης μεγάλου αριθμού ατόμων με αποτέλεσμα τα αγαθά τους να μην επαρκούν ούτε και για τους ίδιους, οι οποίοι λόγω της πενίας τους να αδυνατούν πλέον να συντηρήσουν εαυτούς και να ελεούν τους αδυνάτους, όπως συνήθιζαν, αποφασίζεται ότι: ουδείς θα προσέρχεται για τροφή και στέγη στους θρησκευτικούς χώρους ή σε άλλα ιδρύματα ξένης ιδιοκτησίας, με έξοδα αυτών των πρώτων, εκτός εάν αποφασίσει γι' αυτό ο διευθύνων των χώρων αυτών²".

Αυτή η φιλοσοφία όμως που ήθελε τα μοναστήρια, και την εκκλησία γενικότερα, να προσφέρουν ελεημοσύνη στους φτωχούς και αδυνάτους, μεταβλήθηκε σημαντικά τα προσεχή πενήντα χρόνια. Το αποτέλεσμα αυτής της αλλαγής ήταν η καθιέρωση του πρώτου νόμου περί αλητείας το 1349, ο οποίος καθιστούσε έγκλημα την ελεημοσύνη σε ανθρώπους υγιείς στο σώμα και στο πνεύμα.

Η πανώλη, που έπληξε την Αγγλία το 1349, αποδεκάτισε το ένα τρίτο του πληθυσμού. Ένα οξύ πρόβλημα εργατικών χεριών ανέκυψε τότε, σε συνδυασμό με μια μεγάλη αύξηση κοινωνικής κινητικότητας. Έτσι πολλοί αποδεσμεύτηκαν από τις φεουδαρχικές τους υποχρεώσεις, εγκατέλειψαν την περιοχή τους και άρχισαν να πωλούν την εργασία τους όσο μπορούσαν πιο ακριβά. Όπως παρατηρεί και ο Chambliss, αυτή η έλλειψη εργατικής δύναμης θα αποτελούσε αιτία σημαντικών αλλαγών σε κάθε κοινωνία, ειδικότερα όμως στην Αγγλία είχε σοβαρές επιπτώσεις, διότι

-----
1. Ανάγκη που εμφανίζεται πολύ αργότερα (βλ. παρακάτω).

2. 3 Edward. 1.C.1.

συνέπεσε με μια περίοδο κατά την οποία η οικονομία της χώρας στηριζόταν κατά το πλείστον σε μιά ήδη έτοιμη προσφορά φθηνής εργασίας¹. Επίσης ο Marx σημειώνει πως η εργατική νομοθεσία, είχε ως στόχο από την αρχή την εκμετάλλευση των εργατών αλλά στην εξέλιξή της παρέμεινε το ίδιο εχθρική απέναντί τους. Η απαρχή των σχετικών νόμων βρίσκεται στην Αγγλία και συγκεκριμένα στο Νόμο των Εργατών του Εδουάρδου του Γ' το 1349². "... Λόγω του ότι πολλοί υγιείς επαίτες", όπως αναφέρει ο νόμος, "όσον χρόνον ζουν από την επαίτεια, αρνούνται να εργασθούν, παραδιδόμενοι στην οκνηρία και στη διαφθορά, και ορισμένες φορές επιδιδόμενοι σε κλοπές και άλλες ειδεχθείς πράξεις" ορίζεται, ότι τιμωρείται, με ποινή φυλάκισης όποιος με πρόσχημα τον οίκτο ή την ελεημοσύνη, προσφέρει οτιδήποτε σε άτομα που δύνανται να εργασθούν, ή διάκειται ευμενώς ως προς την ικανοποίηση των αναγκών τους ούτως ώστε να αναγκασθούν με την εργασία να εξοικονομήσουν τα προς το ζειν"³. Και σε άλλη παράγραφο του ίδιου νόμου προβλέπεται: "...κάθε άνδρας και γυναίκα, ανεξαρτήτως συνθηκών, ελεύθερος ή μη, ικανός στο σώμα, και ηλικίας τριάντα ετών, που δεν συντηρείται από το εμπόριο, δεν εξασκεί κάποια τέχνη, δεν έχει μόνιμη διαμονή ή δεν κατέχει κάποιο κτήμα, και δεν βρίσκεται σε υπηρεσία άλλου, ... υποχρεούται να υπηρετεί κάποιον... και εάν αρνηθεί, εφόσον το μαρτυρούν δύο αξιόπιστα άτομα, καταδικάζεται σε φυλάκιση έως ότου αποδειχθεί ότι εργάζεται. Επίσης εάν εργάτης ή υπηρέτης, ανεξαρτήτως καταστάσεως ή περιουσίας, ευρισκόμενος στην υπηρεσία άλλου, αφήσει την εν λόγω υπηρεσία, άνευ αποχρώντος λόγου ή άνευ αδείας, πριν από τη λήξη της συμφωνηθείσας περιόδου, τιμωρείται με φυλάκιση"⁴.

-----

1. W.J. Chambliss, "A sociological analysis of the Law of Vagrancy", ανατύπωση στο "Crime and Delinquency in Britain", τόμος I, σελ. 238.

2. Karl Marx, "Κεφάλαιο", τόμος I, σελ. 900.

3. 35 Edward. 1.C.1

4. 23 Edward. 3.C.1

Ο ίδιος νόμος όριζε επίσης ένα σταθερό μισθό για τους εργάτες. Η αμοιβή ήταν ίδια στη πόλη και στην ύπαιθρο, είτε αφορούσε εργασία με ημερομισθίο, είτε εργασία με το κομμάτι. Τονίζεται ότι απαγορευόταν, με ποινή φυλάκισης, η καταβολή ημερομισθίων υψηλότερων από αυτά που όριζε ο νόμος. Το 1351 μάλιστα ο ίδιος νόμος προέβλεψε επιπλέον: "... και κανείς δεν θα εγκαταλείπει την πόλη όπου κατοικούσε το χειμώνα, για να εργασθεί το καλοκαίρι, παρά μόνο εάν δεν υπάρχει εργασία στην ίδια πόλη"¹.

Ας σημειωθεί, ότι παράλληλα αλλά όχι ταυτόχρονα παρόμοια νομοθεσία θεσμοθετήθηκε και στη Γαλλία, όπου το 1350 με νόμο του βασιλέως Ιωάννου έγινε μια απόπειρα παρόμοιου ελέγχου των μισθών. Η αγγλική και η γαλλική νομοθεσία εκείνης της εποχής ακολουθούν παράλληλα βήματα και είναι σχεδόν πανομοιότυπες σε περιεχόμενο. Ο αλήτης και ο επαίτης δεν θεωρούνταν εγκληματίες κατά τη διάρκεια του 14^{ου} και των δύο τρίτων του 15^{ου} αιώνα. Αυτό που ενοχλούσε τις αρχές ήταν ο μεγάλος αριθμός ανέργων που τολμούσαν, να προσφέρουν την εργασία τους μόνο κάτω από ορισμένες συνθήκες και με συγκεκριμένη αμοιβή. Η απειλή προερχόταν κυρίως από την αύξηση των μισθών και αυτός ο φόβος οδήγησε τις αρχές να αναγκάσουν τον επαίτη να εργασθεί, και έτσι να ενταχθεί στην παραγωγή ένα μεγάλο μέρος του άεργου πληθυσμού. Η αναγκαστική εργασία που επιβαλλόταν στους επαίτες, στα δημόσια καταστήματα εργασίας και οι πολύ χαμηλοί μισθοί που ελάμβαναν, εθεωρείτο ότι ενεθάρρυνε τους φτωχούς να προτιμήσουν λίγο καλύτερους όρους αμοιβών στον ιδιωτικό τομέα και με αυτόν τον τρόπο να εμποδίσουν μια γενική αύξηση των μισθών².

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, δηλαδή μετά την επιδημία της πανώλης, οι μισθοί για τους "ελεύθερους" εργάτες αυξήθηκαν σημαντικά και η θέση των δουλοπάροικων

-----

1. 25 Edward. 3.C.1

2. Ch. Paultre, "De la repression de la mendicite et du vagabondage en France sous l'ancien regime", 1906, σελ. 26, όπως αναφέρεται στους Rusche and Kieckheimer, σελ. 35, όπου ανωτέρω.

έγινε δυσκολότερη, από τη στιγμή που οι γαιοκτήμονες έπρεπε να πλερώνουν υψηλά ημερομίσθια στους "ελεύθερους" εργάτες και παράλληλα να διατηρούν ένα ικανοποιητικό επίπεδο ζωής για τους δουλοπάροικους. Έτσι οι δουλοπάροικοι άρχισαν να μετακινούνται προς τις πόλεις, όπου η αναπτυσσόμενη βιομηχανία υποσχόταν καλύτερες συνθήκες ζωής και ελάχιστες πιθανότητες σύλληψης. Αυτή η μετακίνηση των δουλοπάροικων, αλλά και αρκετών ελεύθερων εργατών, παρήγαγε μια αυξημένη κινητικότητα εργατικού δυναμικού που, σε συνδυασμό με τον αποδεκατισμό του πληθυσμού από την πανώλη, δημιούργησε έλλειψη φτηνής εργασίας και απείλησε την άνετη και ισχυρή οικονομικά θέση των γαιοκτημόνων. Η νομοθεσία τότε εστιάστηκε στην παραγωγή ενός και μόνου αποτελέσματος: στον εξαναγκασμό των εργατών να δεχθούν χαμηλούς μισθούς, προμηθεύοντας έτσι τον γαιοκτήμονα με φθηνή εργασία.

Η αντι-μεταναστευτική πολιτική που κρυβόταν πίσω από τις ρυθμίσεις για την αλητεία, αποτελούσε το βασικό συμπλήρωμα της νομοθεσίας που αφορούσε τη σταθεροποίηση των μισθών κατά την περίοδο της κατάρρευσης του φεουδαλισμού και του αποδεκατισμού του πληθυσμού που επέφερε η πανώλη. Με τους Νόμους των Εργατών το 1349-1351, κάθε ικανό σωματικά άτομο άνευ άλλων πόρων διαβίωσης, αναγκαζόταν να εργασθεί με μισθούς που κυμαίνονταν στα επίπεδα πριν την εμφάνιση της επιδημίας. Ήταν παράνομο να δέχεται κανείς μισθό που ξεπερνούσε αυτά τα όρια, ή να αρνείται μία προσφορά εργασίας, ή να μετακινείται από μια επαρχία σε άλλη για να αποφύγει τέτοιες προσφορές εργασίας ή να αναζητεί υψηλότερους μισθούς, ή να δίνει ελεημοσύνη σε υγιείς ζητιάνους που αρνούσαν να εργασθούν¹.

Με τον ανωτέρω νόμο επιχειρήθηκε να περιορισθεί η κινητικότητα των εργατών και να αναγκασθούν να δεχθούν εργασία με χαμηλούς μισθούς. Δηλαδή στόχος ήταν, κατά

-----

1. Cabel Foote, "Vagrancy Type Law and its Administration", Univ. of Pennsylvania, Law Review (104), 1956, σελ. 615.

την έκφραση του Chambliss "... να μην αποβεί η εργασία αγαθό το οποίο οι γαιοκτήμονες θα έπρεπε να ανταγωνισθούν".¹

Ο επόμενος νόμος του 1495 προέβλεπε απλά αυστηρότερες ποινές για αλήτες και επαίτες, οι οποίοι με τη σύλληψη: "τους φορούσαν αλυσίδες στα πόδια και παρέμεναν σ' αυτήν την κατάσταση για τρεις ημέρες και νύχτες, χωρίς άλλη τροφή παρά μόνο ψωμί και νερό, και μετά τα τρία μερόνυχτα, τους ελευθέρωναν και τους διέταζαν να εγκαταλείψουν την πόλη"².

Με την έλευση του 16^{ου} αιώνα καταρρέουν και τα τελευταία υπολείμματα της φεουδαρχίας και μια ταχύτατη διεύρυνση της βιομηχανίας και του εμπορίου αρχίζει να κυριαρχεί στην οικονομία της Αγγλίας. Η αύξηση των ημερομισθίων στις πόλεις προσελκύει μεγάλες μάζες αγροτικού πληθυσμού, που διαπιστώνουν όμως πολύ γρήγορα, ότι το πραγματικό ύψος των μισθών είναι πολύ χαμηλό, αφού η αξία των αγαθών είναι δυσανάλογα υψηλή³. Έτσι ένας μεγάλος αριθμός φτωχών στράφηκε προς την αλητεία, την επαίτεια και την κλοπή. Αυτές οι συνθήκες⁴ έπληξαν περισσότερο τις αγροτικές τάξεις οι οποίες αντιμετώπισαν τελείως διαφορετικό τρόπο διαβίωσης και οι οποίες έπρεπε να αφομοιώσουν ταχύτατα τις νέες αυτές συνθήκες ζωής.

Γι αυτούς λοιπόν κυρίως έπρεπε να κατασκευασθεί ένας νέος τύπος νομοθεσίας που να επιβάλλει μια πειθαρχία απαραίτητη στο σύστημα της μισθωτής εργασίας. Ο πρώτος νόμος που αντανakλούσε αυτή την αλλαγή των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών θεσπίστηκε το 1530: "Εάν κάποιος, ικανός και υγιής σωματικά, και δυνάμενος να εργαστεί, επαίτει ή αλητεύει και δεν μπορεί να αποδείξει την πηγή των εσόδων του, και όσοι άλλοι άεργοι περιπλανώνται, μερικοί από αυτούς χρησιμοποιώντας πονηρά

1. W. Chambliss, όπου ανωτέρω, σελ. 241.

2. 11 Henry. C.2

3. Marx, όπου ανωτέρω, σελ. 901.

4. Δηλαδή συνθήκες χαμηλών ημερομισθίων, ανθυγιεινής διαβίωσης, σκληρής εργασίας που ξεπερνούσε πολλές φορές τις 12 ώρες ημερησίως.

τεχνάσματα σε καταγώγια χαρτοπαιξίας και παράνομα παιχνίδια, και μερικοί προσποιούμενοι ότι γνωρίζουν "πονηρές"¹ επιστήμες... τιμωρούνται όπως ο νόμος ορίζει². Ο νόμος επιπρόσθετα προέβλεπε ότι οι επαίτες που είναι γέροντες και ανίκανοι προς εργασία παίρνουν μία "άδεια επαιτείας". Αυτοί που χρησιμοποιούν πονηρά τεχνάσματα και όσοι είναι υγιείς αλήτες τιμωρούνται με μαστίγωμα και φυλάκιση. Μαστιγώνονται δε μέχρι να ρέουν ποτάμια αίματος από το σώμα τους, και ύστερα ορκίζονται ότι θα επιστρέψουν στο τόπο γέννησής τους ή όπου έζησαν τα τελευταία τρία χρόνια και ότι θα εργαστούν.³

Εάν συλληφθούν για δεύτερη φορά τότε μαστιγώνονται επί δύο ημέρες, και την τρίτη ημέρα υφίστανται το μαρτύριο του κλοιού (pillory)⁴, από την εννάτη ώρα έως λίγο πριν τη μεσημβρία της ίδιας ημέρας και αποκόπτεται ένα από τα δύο αυτιά τους. Εάν συλληφθούν για τρίτη φορά τότε τιμωρούνται με μαστίγωμα, ενώ υφίστανται το κλοιό, και αποκόπτεται και το δεύτερο αυτί τους⁵.

Πέντε χρόνια αργότερα οι ποινές αυτές θα φτάσουν τα έσχατα όριά τους: το θάνατο... "Και αν παρανομήσει πάλι, αποστέλλεται στις φυλακές, ... υφίσταται βασανιστήρια και θανατώνεται, ως εγκληματίας ως εχθρός της κοινοπολιτείας"⁶. Είναι φανερό ότι η νομοθεσία αυτή μετατρέπει τον αλήτη σε εγκληματία, εξομοιώνοντας την αλητεία με άλλα εγκλήματα για τα οποία προβλέπονται παρόμοιες ποινές. Ο Chambliss αποδίδει αυτή την αλλαγή της νομοθεσίας στην απότομη αύξηση του εμπορίου και της βιομηχανίας που άρχισε να αναπτύσσεται τον 16^ο αιώνα⁷. Η οικονομία της Αγγλίας αυτή την εποχή εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το

-----

1. Εννοεί τη Μαγγανεία, Γοητεία, Απάτη, κ.λ.π.

2. Henry. 8.C.12

3. 'Οπ. άν.

4. 'Όργανο βασανισμού, όπου εγκλείονται τα χέρια και το κεφάλι του κατάδικου σε ξύλινο πλαίσιο.

5. Henry. 8.C.12

6. 27 Henry. 8.C.25, 1535

7. W. Chambliss, όπου ανωτέρω, σελ. 244.

εμπόριο. Τα πολλά και πολύτιμα αγαθά που διεκινούνται σε όλη την επικράτεια γίνονταν στόχοι επιθέσεων από ληστές και κακοποιούς, γεγονός που είχε ως συνέπεια την αύξηση του κινδύνου των μεταφορών. Έτσι η νομοθεσία περί αλητείας "αναβιώνει" για να ικανοποιήσει τις νέες ανάγκες. Όμως παρόλο που δίνεται αυτή η εντύπωση, δηλαδή η προστασία των μεταφορών, στην πραγματικότητα η νομοθεσία δεν άλλαξε στόχο, ποτέ δεν απομακρύνθηκε από τον κυρίαρχο σκοπό της: τον έλεγχο της μισθωτής εργασίας. Η νομοθεσία δεν "αναβίωσε" απλώς "τροποποιήθηκε", και αυτό φαίνεται καθαρά στους νόμους που ακολούθησαν. Στο νόμο του βασιλέως Εδουάρδου (Ed.6.C.3) του 1547 ορίζεται ότι: "Οποιοιδήποτε άνδρες ή γυναίκες, δεν είναι ανάπηροι, ανίκανοι, γέροντες ή πάσχοντες από ασθένεια λόγω της οποίας δεν δύνανται να εργασθούν, και δεν έχουν κατοικία, εάν κρύβονται σε σπίτια, ή περιπλανώνται ασκόπως και τεμπελιάζουν στους δημόσιους δρόμους, ή σε δρόμους πόλεων, κωμοπόλεων ή χωριών, χωρίς να εξασκούν έντιμη εργασία και εάν αυτό γίνεται επί τρεις ημέρες ή εάν εγκαταλείψουν την εργασία τους... αποκαλούνται αλήτες (Vagabond). Και... με τη μαρτυρία δύο ανδρών... οι περιπλανώμενοι σημαδεύονται στο στήθος με πυρωμένο σίδηρο¹ με το γράμμα V² και αποδίδονται στην υπηρεσία αυτού που τους συνέλαβε, ως δούλοι για μια διετία...". Ο ίδιος νόμος περαιτέρω προβλέπει ότι εάν οι ανωτέρω δούλοι εγκαταλείψουν τον ιδιοκτήτη τους, τότε καταδικάζονται σε δουλεία εφόρου ζωής και σημαδεύονται στο μέτωπο με το γράμμα S³. Εάν δραπετεύσουν για τρίτη φορά, εκτελούνται ως κακούργοι. Ο ιδιοκτήτης τους μπορεί να τους πωλήσει, να τους μεταβιβάσει, να τους νοικιάσει, όπως μπορεί να κάνει και με οποιοδήποτε προσωπικό του αντικείμενο ή ζώο.

Ο νόμος του 1572⁴ ορίζει κι αυτός τη στίξη στο στήθος

---

1. Βλ. σχετικά με τη στίξη, Σ. Αλεξιάδη, "Ανακριτική", ...

2. Από τη λέξη Vagabond.

3. Από τη λέξη slave.

4. 14 Edward. C.5

με V και στο μέτωπο με S. Η πρώτη σύλληψη τιμωρείται με μαστίγωμα και κόψιμο του δεξιού αυτιού με πυρωμένο σίδηρο. Με τη δεύτερη σύλληψη, εφαρμόζονται ποινές κακουργήματος, εκτός εάν κάποιος τον δεχθεί ως υπηρέτη για μία διετία. Τέλος η τρίτη σύλληψη επισύρει τις ποινές που επιβάλλονται για τα κακουργήματα χωρίς το ευεργέτημα του κλήρου¹. Το σπουδαιότερο όμως σημείο αυτού του νόμου βρίσκεται στην επόμενη παράγραφο, στην οποία γίνεται μία διεύρυνση των κατηγοριών των ατόμων που εμπίπτουν σ'αυτές τις ποινές: "...οκνηρά άτομα που περιφέρονται κάνοντας χρήση πονηρών, πανούργων και παρανόμων παιγνίων, μερικοί προσποιούμενοι ότι έχουν γνώση... παράξενων... επιστημών... και όλοι οι κλεπταποδόχοι, υπαίθριοι θεατρίνοι, και πλανόδιοι μουσικοί... όλοι οι ταχυδακτυλουργοί, γυρολόγοι, γανωτές, μικρέμποροι... πλαστογράφοι αδειών, διαβατηρίων και άλλων τέτοιων εγγράφων".

Η σχέση μεταξύ αλητείας και εγκληματικότητας έχει πλέον πάρει και επίσημο χαρακτήρα. Την ίδια εποχή οι "ειρηνοδίκες" έχουν το δικαίωμα να διαμορφώνουν σταθερά επίπεδα μισθών και να τα τροποποιούν ανάλογα με τη χρονική περίοδο και τις τρέχουσες τιμές των αγαθών. Ο Marx αναφέρει στο "Κεφάλαιο"² ότι υπήρχαν παρόμοιες διατάξεις στη Γαλλία, όπου στα μέσα του 17^ο αιώνα στο Παρίσι είχε εγκαθιδρυθεί ένα βασίλειο αλητών. Το διάταγμα του 1777 όριζε ότι οιοσδήποτε υγιής ηλικίας 16 έως 60 χρόνων δεν έχει πόρους ζωής και δεν εξασκεί κάποια τέχνη στέλνεται στις γαλέρες³. Ανάλογη ρύθμιση συναντάται και στην

1. Προνόμιο των κληρικών και αργότερα των λαϊκών να δικάζονται από εκκλησιαστικό δικαστήριο (εξέδιδε συνήθως απαλλακτικές αποφάσεις). Βλ. L. Radzinovicz, "A History of English Criminal Law", London, 1968, Stevens & Sons, Vol. 4, σελ. 14 επ.

2. Marx, ανωτέρω, σελ. 899.

3. Πλοία στα οποία κωπηλατούσαν δούλοι ή εγκληματίες. Βλ. σχετικά W. Laird Claves et al, "The Royal Navy. A History form the Earliest Times to the Present", London, 1899, Vol. 4 sel. 156.

Ολλανδία, στο διάταγμα του Καρόλου του Ε' το 1537, στο πρώτο έδικο των Πόλεων και των Πολιτειών το 1614 και στο Plakaat των Ηνωμένων Επαρχιών το 1649. Οι κατηγορίες όμως των ατόμων που εμπíπτουν στη νομοθεσία περί αλητών και επαιτών συνεχώς διευρύνονται για να περιλάβουν το 1744: "Όλους όσους αποκομίζουν χρήματα με το πρόσχημα της ασθένειας ή της ελεημοσύνης, προσποιούμενοι ότι έχασαν τα υπάρχοντά τους σε πυρκαϊές ή άλλα ατυχήματα ή περιφέρονται συλλέγοντες χρήματα δήθεν για φυλακές ή για νοσοκομεία, όλους όσους παίζουν ή στοιχηματίζουν σε παράνομα παίγνια και όλους όσους περιπλανώνται και καταλύουν σε ταβέρνες, σταύλους ή παραπήγματα ή στην ύπαιθρο, και δεν δίνουν ικανοποιητικές εξηγήσεις γι αυτή τους τη θέση".¹

Η συνεχής διεύρυνση της έννοιας της αλητείας και επαιτείας και η επέκταση των κατηγοριών των ατόμων που εμπíπτουν σ'αυτήν, καταδεικνύει την αλλαγή της λειτουργίας των νόμων, οι οποίοι τώρα προσανατολίζονται στη κατεύθυνση της πρόληψης του εγκλήματος, του κοινωνικού ελέγχου και της ρύθμισης της κοινωνικής ευταξίας. Όπως παρατηρείται², μόνο ένα μικρό ποσοστό ατόμων που συλλαμβάνονται να παραβαίνουν τις διατάξεις των νόμων περί αλητείας πληρούν την αντικειμενική υπόσταση των περιγραφόμενων ανωτέρω πράξεων, ενώ ένα πλήθος παραβατών παρ'ότι δεν τις πληρεί δικάζεται βάσει αυτών. Επίσης ένας μεγάλος αριθμός παραβάσεων που ρυθμίζεται από αυτούς έχει πολύ μικρή ή σχεδόν καθόλου σχέση με τη πρόνοια των φτωχών, έχει όμως ως κύριο στόχο την πρόληψη του εγκλήματος, τη διατήρηση της κοινωνικής τάξης πραγμάτων και την προώθηση της οικονομίας.

Αυτός είναι ο χαρακτήρας και η μορφή που πήρε η νομοθετική ρύθμιση της αλητείας και επαιτείας στον Αγγλικό μεσαίωνα και η εξέλιξή της έως τις αρχές του 19^ο αιώνα, όπου, όπως αναφέρεται στο επόμενο κεφάλαιο, υπέστη ριζική αλλαγή λόγω των επίσης δραστικών μεταβολών που σημειώθηκαν στο κοινωνικό, οικονομικό και ιδεολογικό πλαίσιο της εποχής εκείνης.

-----
1. Earl of Halsbury, "The laws of England", 1912, σελ. 606-607.

2. Όπ. άν.

3. Κοινωνικός Έλεγχος και συστήματα καταστολής στην Ευρώπη έως το 19^ο αιώνα.

Στις αρχές του Μεσαίωνα, η έννοια φτωχός (pauper) δεν αποδιδόταν σε κάποιο άτομο με ανάγκες ή σε σκλάβο ή σε δουλοπάροικο. Αφορούσε κάποιον ελεύθερο του οποίου η ελευθερία ήταν εγγυημένη¹. Αυτή η έννοια αποδιδόταν σε άτομα με σωματική αναπηρία, διανοητική ανεπάρκεια ή άτομα ειδικών καταστάσεων όπως ορφανά, χήρες κ.λ.π. Στην κατηγορία του φτωχού εξάλλου συμπεριλαμβάνονταν και οι "pauperes Christi", άνδρες και γυναίκες που ακολουθούσαν τις Χριστιανικές διδαχές και ζούσαν σε εκούσια φτώχεια. Μόνο μία όμως κατηγορία φτωχού αναφερόταν καθαρά σε οικονομική αδυναμία: αυτή του ελεύθερου μικροϊδιοκτήτη του οποίου τα εισοδήματα είτε λόγω λεηλασιών ή άλλης ατυχίας δεν επαρκούσαν για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες του. Η Εκκλησία δεν ήταν απόλυτα προετοιμασμένη να αντιμετωπίσει αυτήν την τελευταία κατηγορία. Η δυστυχία αποτελούσε προσωπική δοκιμασία σταλμένη από το Θεό, που πρόσφερε στον φτωχό αλλά και στον ευεργέτη του την ευκαιρία της σωτηρίας. Έτσι, αφού η σωτηρία των πλουσίων εξαρτιόταν από τους φτωχούς, αυτοί είχαν καθήκον να παραμένουν φτωχοί και πλήρως υποταγμένοι στους πλουσίους. Γι αυτό οι χήρες, οι ανίκανοι, οι ασθενείς και οι επαίτες που δέχονταν την ελεημοσύνη των πλουσίων εθεωρούντο εκλεκτοί του Θεού, και η φτώχεια που παρήγαγαν οι χαμηλοί μισθοί τους τύχαινε απόλυτης επιδοκιμασίας. Η Εκκλησία αποτελούσε τον μεσολαβητή αυτής της υπέρτατης σχέσης φτωχού-πλουσίου, από τη στιγμή που μονοπωλούσε την ευεργεσία μέσα από τις δωρεές και τις παροχές που έκαναν οι ανώτερες τάξεις προς την Εκκλησία και τις μονές. Οι λαϊκοί σπάνια δώριζαν ή ελεούσαν απευθείας τους φτωχούς. Μ' αυτόν τον τρόπο οι κληρικοί βρέθηκαν να κατέχουν μια μεγάλη περιουσία, που το μεγαλύτερο μέρος της κατασπαταλούσαν για προσωπικό τους όφελος. Όμως οι μεγάλες μάζες των μικροϊδιοκτητών λόγω των τοκογλυφικών δανείων, των λεηλασιών των γαιών τους ή λόγω κακής σοδειάς έχαναν τη γη τους και ξεριζωμένοι από

-----

1. C.Lis & H.Soly, "Poverty and Capitalism in Pre-industrial Europe", USA, 1979, Humanity Press, σελ. 20.

τα γνώριμά τους μέρη άρχισαν να κατεβαίνουν στις πόλεις ως περιπλανώμενοι επαίτες. Η Εκκλησία τότε μη μπορώντας να ανταποκριθεί σε μια τόσο μεγάλη παροχή βοήθειας προς τους φτωχούς πέτυχε να ψηφιστεί μια νομοθεσία που μετέθετε το βάρος της ελεημοσύνης στις δημοτικές αρχές των πόλεων, οι οποίες ούτως ή άλλως για να προστατεύσουν την ιδιοκτησία τους είχαν ήδη αρχίσει να ιδρύουν άσυλα για φτωχούς και άστεγους¹.

Από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα όμως παρατηρείται μια συνολική έλλειψη εργατικών χεριών και φυσικά μια αντίστοιχη αξίωση για υψηλότερους μισθούς σε κάθε σχεδόν Ευρωπαϊκή χώρα. Για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος οι ξαρχές εξέδωσαν νόμους που περιόριζαν τις μεταναστεύσεις των δούλων και των εποχιακών εργατών στο εσωτερικό της κάθε χώρας, πάγνωναν τους μισθούς, και σε μεγάλη κλίμακα περιόριζαν τις απαιτήσεις τους για κρατική βοήθεια². Στην Αγγλία ο Εδουάρδος ο Γ' το 1349 εξέδωσε το "Νόμο των Εργατών" που καθιέρωνε το καθήκον κάθε ικανού και υγιούς ατόμου να εργάζεται. Η επαίτεια όμως παρόλαυτα αυξήθηκε. Έτσι το 1351, το Κοινοβούλιο πρόσθεσε νέες διατάξεις. Ο κύριος στόχος αυτών των περίφημων νόμων των εργατών που επανειλημένα επανέρχονταν στη νομοθεσία ήταν να εξασφαλίσει μια επαρκή προμήθεια εργασίας που τα μισθολογικά της επίπεδα να κυμαίνονται στην κατάσταση που επικρατούσε πριν την επιδημία της πανώλης, δηλαδή στα επίπεδα μισθών των ετών 1325 και 1331. Βάσει αυτών των διατάξεων δεν είχε κανένας υπηρέτης ή εργάτης δικαίωμα να εγκαταλείψει τον αφέντη του κατά την περίοδο της συμφωνηθείσας εργασίας και κανείς δεν επιτρεπόταν να τους προσλάβει. Επίσης απαγορευόταν αυστηρώς στους ιδιοκτήτες να πληρώνουν υψηλότερους μισθούς απ'ό,τι συνηθιζόταν. Καθώς και να δίνουν ελεημοσύνη σε υγιείς επαίτες, οι οποίοι με αυτόν τον τρόπο

-----

1. Βλέπε Radzinowicz, τόμος 4^{ος}, κεφ. 1^ο, όπου ανωτέρω, και άλλως Lis & Soly, όπου υποστηρίζεται ότι η Εκκλησία αντιτίθεται στην ιδέα της παρέμβασης των αρχών στην παροχή πρόνοιας προς τους φτωχούς, σελ. 22-25, όπου ανωτέρω.

2. Βλ. W. Chambliss, όπου ανωτέρω, σελ. 240.

θα αναγκάζονταν να εργασθούν. Όπως έδειξαν οι χιλιάδες διώξεις παραβατών, αυτές οι διατάξεις εφαρμόστηκαν στην πράξη αλλά πολύ συχνά παραβιάστηκαν. Όμως, ο επιδιωκόμενος στόχος κατά βάση πέτυχε: οι μισθοί αυξήθηκαν πάνω από το νόμιμο καθορισμένο επίπεδο, αλλά πολύ λιγότερο απ'ότι θα αυξάνονταν σε καθεστώς ελεύθερου ανταγωνισμού¹.

Η ηπειρωτική Ευρώπη έπαιρνε κι αυτή παρόμοια μέτρα. Το 1349 ο Πέτρος ο Ε' της Αραγωνίας οργάνωσε μια επιτροπή για να ανακαλύψει τρόπους περιορισμού της αύξησης των μισθών. Στην Καστίλη, ψηφίστηκε νόμος κατά της επατείας το 1351, που υποχρέωνε τους υγιείς επαίτες άνω των δώδεκα ετών να εργάζονται και διαμόρφωνε τους μισθούς σε χαμηλά επίπεδα. Η τιμωρία του παραβάτη επιβαλλόταν απλά και μόνο με τη μήνυση του ιδιοκτήτη και δύο μαρτύρων που πιστοποιούσαν ενόρκως την ενοχή του. Το 1381 ο Χουάν ο Α' προχώρησε ακόμη περισσότερο: οιοσδήποτε συλλάμβανε κάποιον περιφερόμενο επαίτη μπορούσε να τον υποχρεώσει να εργασθεί σ' αυτόν για ένα μήνα. Η Πορτογαλία θέσπιζε ακόμη πιο αυστηρές κυρώσεις για τους επαίτες. Μεταξύ των ετών 1349 και 1401 με εντολή των μεγαλογαιοκτημόνων και της εκκλησιαστικής ηγεσίας θεσμοθετήθηκαν ορισμένες νομοθετικές διατάξεις που υποχρέωναν τους εργάτες να δουλεύουν με τον ίδιο μισθό, με τον ίδιο τρόπο και στον ίδιο τόπο που δούλευαν πάντα· επίσης για την αποφυγή μεταναστεύσεων καθιέρωσαν ένα σύστημα διαβατηρίων. Η κρατική παρέμβαση στη Γαλλία ήταν εξίσου αυστηρή. Το 1351 ο Βασιλεύς Ιωάννης ο Καλός έδωσε την ευκαιρία σ' όλους τους υγιείς επαίτες να βρουν άμεσως δουλειά, ειδάλλως να εγκαταλείψουν τη πόλη εντός τριών ημερών. Μόνο οι ασθενείς και οι γέροντες εδικαιούντο ελεημοσύνης. Το ίδιο συνέβη και στα Γερμανικά πριγκηπάτα, όπου ο Λούντβιχ φον Βίττελσμπαχ, διοικητής της Ανω Βαυαρίας και του Τυρόλου, εξέδωσε το 1352 διατάγματα για κάθε περιοχή που διοικούσε, προς αντιμετώπιση της σοβαρής έλλειψης εργασίας στην ύπαιθρο.² Ο πρίγκηπας καθιέρωσε σταθερά επίπεδα μισθών

1. W.G. Hoskins, "The Age of Plunder: King Henry's England, 1500-1547", London, 1976, σελ. 29.

2. Lis and Soly, όπ. αν, σελ. 49.

και απαγόρευσε τις ματαναστεύσεις των υπηρετών και εργατών με ποινή την απώλεια περιουσιακών τους αντικειμένων. Οι εργάτες έπρεπε να παραμείνουν στους εργοδότες τους και να εργάζονται σ' αυτούς βάσει μισθών που κυμαίνονταν σε παλαιά επίπεδα.¹

Ετσι, μια σειρά από νομοθετήματα όλων σχεδόν των ευρωπαϊκών κρατών προσπάθησαν να συνθλίψουν τις ελπίδες των φτωχών για καλύτερους όρους διαβίωσης, πράγμα που αποτελούσε ίσως το μοναδικό ευεργέτημα που κληροδότησε ο αποδεκατισμός εκατομμυρίων χωρικών και εργατών από τη Πανώλη.

Οι Πρίγκηπες και οι Βασιλείς, που παλαιότερα δεν είχαν ασχοληθεί με τέτοια θέματα, οργάνωσαν ένα σύστημα κοινωνικού ελέγχου που αποσκοπούσε στην προστασία των συμφερόντων μιας μειονότητας πλουσίων. Η απαγόρευση των μετακινήσεων, η υποχρέωση αποδοχής παγίων μισθών, η εκδίωξη των υγιών επαϊτών από τις πόλεις και ο αποκλεισμός τους από το δικαίωμα της ελεημοσύνης είχαν ως στόχο τη ρύθμιση της αγοράς εργασίας της υπαίθρου και κατά συνέπεια τη στήριξη της φεουδαρχικής τάξης. Οι αρχές των πόλεων εξάλλου, καθόριζαν ανώτατα επίπεδα μισθών αλλά δεν έκαναν καμία προσπάθεια να περιορίσουν την εισροή ανειδίκευτων εργατών, γιατί πίστευαν ότι η δημογραφική ανάκαμψη ήταν ο καλύτερος τρόπος μείωσης των μισθών. Το μοναδικό πρόβλημα που αντιμετώπιζαν οι πόλεις από τη μετανάστευση ήταν το ενδεχόμενο απειλής της ασφάλειάς τους· γι αυτό πολλές τοπικές αρχές ανέλαβαν δραστηρότερα μέτρα ελέγχου της επαπειτίας μετά την επιδημία της Πανώλης.²

Μακροπρόθεσμα όμως, αυτά τα μέτρα δεν ήταν δυνατό να διατηρηθούν. Η μεγάλη ζήτηση εργατικών χεριών ανάγκασε πολλούς εργοδότες τελικά να παραβούν το νόμο και να καταβάλλουν υψηλότερους μισθούς. Λόγω των συνεχών επιδημιών που ενέσκηπταν κατά περιόδους και της συνακόλουθης παράλυσης της αγροτικής οικονομίας, οι ματαναστεύσεις στις πόλεις δεν ήταν δυνατό να αποφευχθούν. Από την άλλη μεριά, η προσπάθεια που κατέβαλαν οι αρχές ώστε να πληρώσουν οι φτωχοί το τίμημα της κρίσης του 14^{ου} αιώνα προκάλεσε έντονες αντιδράσεις και ταραχές, οι οποίες πολλές φορές μετατράπηκαν σε εξεγέρσεις. Παρόλο που οι εξεγέρσεις πάντα καταστέλλονταν, έκαναν σαφές σ' αυτούς που ασκούσαν την οικονομική και πολιτική εξουσία ότι η δουλειά και η εκμετάλλευση δεν θα

-----
1. F. Lutge, "The fourteenth and fifteenth centuries in social and economic history", όπως αναφέρεται στο "Pre-Reformation Germany", G. Strauss, ed, London, 1972, σελ. 349-350.

2. Lis and Soly, όπ. αν, σελ. 50.

μπορούσαν να διατηρηθούν, χωρίς να θέτουν σε κίνδυνο την πολύτιμη κοινωνική ισορροπία.¹

Η νομοθεσία που αφορούσε στις μεταναστεύσεις, στην επαιτεία και στον έλεγχο των μισθών, στην κορύφωση της κρίσης είχε ένα περιορισμένο αποτέλεσμα αλλά στη μεταγενέστερη εξέλιξη της δυτικής ευρωπαϊκής κοινωνίας απέκτησε μεγάλη σπουδαιότητα. Για πρώτη φορά έγινε μια σαφής διάκριση μεταξύ φτωχών, οι οποίοι αντλούσαν λόγω της φυσικής τους αδυναμίας το δικαίωμα βοήθειας, και υγιών επαιτών στους οποίους απαγορευόταν αυστηρά η παροχή ελεημοσύνης. Αυτή η διαφοροποίηση αποτέλεσε την απαρχή καθιέρωσης νέων ηθών· η εξύμνηση της πενίας ενήκε *de facto* και οριστικά στο παρελθόν. Το καθήκον της εργασίας ήταν ο πρόδρομος νέων ηθών και η έξαρση της αυτοαπασχόλησης οδήγησε στην παραγωγή υλικών αγαθών. Επιπλέον, για πρώτη φορά οι κοσμικές αρχές ασχολήθηκαν με την επαιτεία. Έτσι, τέθηκαν οι βάσεις για την εμφάνιση ενός συντονισμένου συστήματος κοινωνικού ελέγχου που κατευθυνόταν από δημόσιες αρχές και όχι από ιδιώτες. Από τη στιγμή που ο κλήρος -παραδοσιακό καταφύγιο των φτωχών- δεν αντέδρασε, άνοιξε ο δρόμος για τη βαθμιαία επικράτηση της κοσμικής φιλανθρωπίας.²

Κατά τη διάρκεια του 14^{ου} αιώνα, οι όροι "φτωχός" και "εργάτης" εναλλάσσονταν πολύ εύκολα. Επίσης, η "ανικανότητα" εθεωρείτο ως το θεμελιώδες χαρακτηριστικό της πενίας -η αδυναμία της καταβολής φόρων, της αποφυγής των χρεών ή της συντήρησης οικογένειας. Η φτώχεια, με άλλα λόγια, αποτελούσε τρόπο ζωής όχι μιας μειοψηφίας αλλά της πλειοψηφίας. Προφανώς τέτοιες ιδέες έρχονταν σε αντίθεση με αυτές της ελίτ που υπερτόνιζε τα ατομικά δεινά, τα οποία προκαλούν εξωτερικοί παράγοντες και θεωρούσε την καθολική ένδεια ως το μόνο κριτήριο για την παροχή βοήθειας. Καθώς αναπτυσσόταν η κοινωνικο-οικονομική πόλωση, οι φτωχοί άρχισαν να αποκτούν όλο και περισσότερο συνείδηση των διαφορετικών συμφερόντων τους απέναντι στους πλούσιους. Άρχισαν να κατανοούν ότι συνιστούσαν μια υπερβολικά μεγάλη ομάδα με δικά της χαρακτηριστικά και δική της δυναμική. Το ίδιο συνέβη και στην ύπαιθρο, όπου ιδέες για κοινωνική ισότητα και ατομική ελευθερία διαδίδονταν ταχύτατα καθώς οι καταχρήσεις της Εκκλησίας πλέον επέσυραν ανοιχτά τη λαϊκή

1. Lis and Soly, *όπ. αν*, σελ. 50-51.

2. *Όπ. αν*, σελ. 51.

κατακραυγή. Οι εξεγέρσεις των χωρικών στη Βόρεια Γαλλία, στη Νότια Αγγλία, στη Ρηνανία, στην Ισπανία, στη Βοημία και στην Σκανδιναβία αποδεικνύουν περίτρανα αυτό το γεγονός. Μπορούμε λοιπόν, να διακρίνουμε μια αργή αλλά σταθερή αλλαγή συμπεριφοράς απέναντι στη φτώχεια τόσο από τους πλούσιους όσο και από τους φτωχούς κατά τη διάρκεια του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα· οι πρώτοι ταύτιζαν τη φτώχεια με την επαιτεία, την αλητεία και την αταξία, οι δεύτεροι με την ανισότητα και την ανικανότητα. Παρόλο που σχεδόν όλες οι εξεγέρσεις πνίγηκαν στο αίμα, η συλλογική αναγνώριση της θεμελιώδους αντίθεσης μεταξύ πλουσίων και φτωχών δεν μπορούσε να παραμερισθεί¹.

Κι ενώ η φτώχεια -κυρίως στις πόλεις- δημιουργούσε ήδη οξύτατο πρόβλημα, από το 1450 κι ύστερα έφθασε σε οριακά σημεία. Μεταξύ των ετών 1480-1530 παρατηρείται μια αύξηση των ενδεών και "απεκδυομένων" από τα υπάρχοντά τους οικογενειών σε ποσοστό που μεταβάλλεται από 14% σε 29%. Αυτή η αύξηση δεν οφειλόταν μόνο στην εξασθένιση των τεχνιτών των πόλεων αλλά και στην εισροή των χωρικών στις πόλεις. Το Λονδίνο, στα 1594 είχε δώδεκα φορές περισσότερους επαίτες απ' ότι το 1517, αν και ο πληθυσμός της πρωτεύουσας δεν είχε αυξηθεί ούτε στο τετραπλάσιο. Στην Κρεμόνα το ποσοστό των εγγεγραμμένων φτωχών σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό ήταν τρεις φορές μεγαλύτερο απ' ότι στα μέσα του 16^{ου} αιώνα. Στη Λουκέρνη το ποσοστό των φτωχών που ζούσαν μόνιμα εκεί αυξήθηκε γύρω στο 28%. Στη Λυών, κατά τη περίοδο του λοιμού, πάνω από 5.000 πεινασμένοι, δηλαδή γύρω στο 10% των κατοίκων, έπρεπε να τραφούν από το δημόσιο ταμείο. Μια απογραφή το 1534 στη Ρουέν έδειξε ότι η πόλη στέγαζε 7.000 ενδεείς και 532 επαίτες, ενήλικες και παιδιά, δηλαδή περίπου 15% του πληθυσμού ζούσε σε κατάσταση πλήρους στέρησης. Στη Σεγκόβια το κυριώτερο κέντρο υφαντουργίας της Ιβηρικής Χερσονήσου, γύρω στο 16% του πληθυσμού το 1561 αποτελείτο από μόνιμα εγκατεστημένους φτωχούς στους

-----

1. P. Clark and P.A. Slack, eds, "Crisis and Order in English Towns, 1500-1700, London, 1972. σελ. 17.

οποίους παρείχετο οικονομική βοήθεια από τις αρχές σε τακτά χρονικά διαστήματα¹.

Έτσι, και κάτω από αυτές τις συνθήκες οι μεταναστεύσεις και οι μετακινήσεις των φτωχών της υπαίθρου αλλά και των πόλεων αποτέλεσαν λογικό επακόλουθο. Στρατιές ξεριζωμένων και εξαθλιωμένων ατόμων, με την ελπίδα ανεύρεσης δουλειάς κάπου αλλού ή παροχής υλικής βοήθειας, άφηναν τα σπίτια τους και περιπλανώνταν από πόλη σε πόλη. Όλο και περισσότερο οι πόλεις αποτελούσαν απλά και μόνο προσωρινές στάσεις μιας μακράς σειράς μετακινήσεων, σε μια προσπάθεια ανέλπιδης αναζήτησης των πιο στοιχειωδών μέσων συντήρησης. Αυτή η αυξανόμενη μάζα των περιφερόμενων φτωχών, που κατ' ανάγκη επιδίετο σε μικροκλοπές και άλλα εγκλήματα, προξενούσε φόβο και τρόμο. Το 1518 οι αρχές του Κόβεντρου ανοιχτά πλέον καταδίκασαν τις μάζες των επαϊτών που δεν εργάζονταν αλλά προτιμούσαν να κοιμούνται στους αγρούς και να διαπράττουν εγκλήματα. Τους ίδιους χαρακτηρισμούς εξέφρασαν και όλα σχεδόν τα κράτη της δυτικής Ευρώπης. Παντού οι μεταναστεύσεις των πεινασμένων ελάμβαναν τεράστιες διαστάσεις και η συνεχής μετακίνηση των ορδών των φτωχών αποτέλεσε τη μεγαλύτερη απειλή κατά της ιδιοκτησίας των elite και της δημόσιας τάξης. Φαινόμενο επιδημικό, η αλητεία μεταδιδόταν από άτομο σε άτομο και έτσι εθεωρείτο σκόπιμη η απομάκρυνση των φτωχών από περιοχές όπου έμεναν πλούσιοι, ώστε να καταστεί αδύνατη η "μόλυνση" των τελευταίων από την επαφή τους με τους πρώτους². Σε άλλες περιπτώσεις, οι πλούσιοι μετακινούνταν από το κέντρο της πόλης και ίδρυσαν δικούς τους συνοικισμούς. Έτσι καθ' όλη τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα οι φτωχοί απωθούνταν στις περιφέρειες των πόλεων ή σε ειδικές γειτονιές, οι οποίες μετατρέπονταν σε γκέττο. Φτωχοί, επαίτες και αλήτες ανήκαν όλοι στην ίδια ειδική ομάδα που πληρούσε το στερεότυπο του απατεώνα, ανάξιου ελεημοσύνης ατόμου και που χαρακτήριζε αρνητικά την

---

1. Lis and Soly, όπου ανωτ., σελ. 78.

2. W.R.D. Jones, "The Tudor Commonwealth, 1529-1559", London, 1970, σελ. 129.

"πολιτισμένη" κοινωνία. Παράλληλα αναρίθμητες εκδόσεις βιβλίων και διηγήσεων με τα κατορθώματα των θλιβερών αυτών ανθρώπων διάνθιζαν την εικόνα που είχε ήδη σχηματίσει η τότε κοινωνία, με φανταστικά γεγονότα¹. Η "υποκουλτούρα" των επαίτων και αλητών οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην elite, η οποία κατώρθωσε έτσι να αναλύσει αρνητικά και κυρίως με λογικά επιχειρήματα τον όρο φτώχης.

Ήδη από το δεύτερο ήμισυ του 15^{ου} αιώνα αυτή η στρατιά των μετακινουμένων φτωχών είχε δημιουργήσει μεγάλη ανησυχία. Σ' όλη τη δυτική Ευρώπη οι κεντρικές και τοπικές αρχές έπαιρναν μέτρα² εναντίον αυτών των "αντικοινωνικών" στοιχείων. Αυτά τα μέτρα όμως εξαντλούνταν στην καταστολή. Δεν υπήρξε προσπάθεια χειρισμού του προβλήματος της φτώχειας με προνοιακή κατεύθυνση. Οι παραδειγματικές ποινές είχαν ως στόχο να περιορίσουν την εισροή των ενδεών στις πόλεις, οι οποίες αποτελούσαν τον πόλο έλξης λόγω της συσσώρευσης του πλούτου σ' αυτές και ως εκ τούτου παρουσίαζαν και το μεγαλύτερο δείκτη φτώχειας. Τα παραδοσιακά καταστήματα βοήθειας, ενορίες και δημοτικά υπνωτήρια για παράδειγμα, δεν επαρκούσαν για να αντιμετωπίσουν την συνεχή ζήτηση βοήθειας. Επρεπε λοιπόν να γίνει μια συνειδητή οργάνωση του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας ώστε να επιτευχθεί μια θετική προσέγγιση του προβλήματος. Για πολύ καιρό άλλωστε αυτή η ανάγκη είχε αγνοηθεί, διότι η κυρίαρχη τάξη δεν ήταν διατεθειμένη να υποστεί οικονομικές θυσίες, πράγμα αναπόφευκτο στην περίπτωση αυτή.³

Στα τέλη όμως του 15^{ου} αιώνα, στην Αγγλία ιδιαίτερα, όπου η φτώχεια είχε φτάσει σε υψηλά επίπεδα, ο Thomas Elyot, ο Richard Morison, ο Thomas Starkey και άλλοι

-----
1. Άρθρο του E.Garin, "La cite ideale de la Renaissance italienne", στο "Les Utopies a la Renaissance Coloque international", Paris, 1963, σελ. 13.

2. Τα νομοθετικά μέτρα που λαμβάνονται στην Αγγλία έχουν περιγραφεί ανωτέρω, σελ. ( ). Παρόμοια μέτρα με ελάχιστες παραλλαγές λαμβάνονταν και από τη Γαλλία, Ολλανδία και Ισπανία, για παράδειγμα.

3. Βλ. Lis and Soly, όπ. αν, σελ. 83

ουμανιστές, δήλωναν κατηγορηματικά πως η οκνηρία ήταν τέχνη του διαβόλου' έτσι η καταναγκαστική εργασία αποτελούσε τη βασική προϋπόθεση για τη διατήρηση της κοινωνικής ευταξίας¹. Όμως και οι θρησκευτικοί μεταρρυθμιστές διαπνέονταν από παρόμοιες αντιλήψεις για τη φτώχεια, εκείνη την περίοδο. Όσο κι αν διέφεραν μεταξύ τους οι Λούθηρος, Σβίγγλιος και Καλβίνος, συμφωνούσαν στο ότι η φτώχεια δεν ήταν ούτε ενάρετη ούτε εξαγιασμένη. Αντίθετα, η εργασία αποτελούσε θεάρεστη πράξη. Το καθήκον προς εργασία λοιπόν δεν παρέμεινε μόνο μια θεολογική διαπίστωση και δεν αναφερόταν μόνο στα εκκλησιαστικά κηρύγματα, αλλά τέθηκε και στην πράξη. Το 1523 ο Λούθηρος βοήθησε στην αναδιοργάνωση της κοινωνικής πρόνοιας των φτωχών στη Σαξονική πόλη του Λέϊπσιγκ. Τρία χρόνια αργότερα ο Σβίγγλιος διεύθυνε ένα σχέδιο μεταρρύθμισης της κοινοτικής πολιτικής στη Ζυρίχη. Το 1541 ο Καλβίνος καθιέρωσε την ακριβή λειτουργία της κοινωνικής βοήθειας προς τους φτωχούς στη Γενεύη, σε εκκλησιαστικό διάταγμα. Παρόλο που οι τρεις μεταρρυθμιστές διέφεραν σε πολλά σημεία, έντούτοις οι αρχές που διακήρυξαν και ακολούθησαν πάνω σ' αυτό το θέμα ήταν σε γενικές γραμμές κοινές: απαγόρευση της επαιτείας, αναγκαστική εργασία και ελαχιστοποίηση της παροχής βοήθειας².

Τους προηγούμενους αιώνες υπήρξαν αλληπάλληλες απαγορεύσεις και κυρώσεις κατά της επαιτείας και αλητείας. Παρόλαυτα, δεν υπήρξε κάποια συστηματική και συντονισμένη κοινωνική πολιτική. Μεταξύ όμως των ετών 1522 και 1545 περίπου 60 πόλεις άρχισαν να οργανώνονται προς την κατεύθυνση αυτή: είκοσι με τριάντα πόλεις στη Γερμανία, δέκα τέσσερεις στις Κάτω Χώρες, οκτώ στη Γαλλία και δύο στη Βόρεια Ιταλία. Στην Ολλανδία, Γαλλία και Αγγλία, αλλά κυρίως στην Ισπανία και στη Σκωτία οι κεντρικές αρχές θέσπισαν νόμους και διατάγματα που ρύθμιζαν την

-----

1. Ο Elyot και ο Morison είχαν συνδέσει τη φτώχεια με την εξέγερση. Βλέπε και W.R.D. Jones, όπου ανωτέρω, σελ. 56 και 108.

2. Βλ. Lis and Soly, όπου ανωτέρω, σελ. 86-87.

επαιτεία και/ή την αλητεία σε ολόκληρη την επικράτεια¹. Ποιά ήταν όμως η σημασία και η σπουδαιότητα αυτής της νέας προσέγγισης στο φαινόμενο της φτώχειας;

Με εξαίρεση την Ισπανία και τη Σκωτία, όπου η νομοθεσία εξακολούθησε να διατηρεί ένα τιμωρητικό χαρακτήρα -εντονότερο βέβαια τώρα- η στροφή που σημειώθηκε στην κοινωνική πολιτική, όσον αφορά την περίπτωση της φτώχειας, στην υπόλοιπη δυτική Ευρώπη είχε δύο κοινούς στόχους.

Πρώτον, εφαρμόστηκαν μέτρα που απαγόρευαν αυστηρά την επαιτεία, πράγμα που αποτελούσε απόπειρα περιορισμού της εσωτερικής μετανάστευσης των φτωχών και της καθόδου τους στις πόλεις και συγχρόνως μέτρο εξαναγκασμού των ντόπιων να αποδεχθούν συμβάσεις εργασίας με χαμηλά ημερομίσθια. Στην Αγγλία, για παράδειγμα, αυτό το τελευταίο επιτεύχθηκε με το "Νόμο των Τεχνιτών" το 1563². Ο νόμος περιείχε έναν κατάλογο με τριάντα επαγγέλματα τα οποία υπόκειντο σε υποχρεωτικές συμβάσεις εργασίας για τουλάχιστον ένα έτος. Σε άρθρο αυτού του νόμου οριζόταν ότι εάν κάποιος, χωρίς πόρους συντήρησης, ο οποίος είχε εργασθεί κατά το παρελθόν επί τρία συνεχή έτη σε κάποιο από τα αναγραφόμενα επαγγέλματα, είναι άνεργος, θα εξαναγκάζεται να εργασθεί σε οποιοδήποτε εργοδότη και σε οποιοδήποτε από τα αναγραφόμενα επαγγέλματα, με μισθό που θα καθοριζόταν από τους Ειρηνοδίκες της περιοχής του.

Δεύτερον, η συγκεντρωτική απονομή της κοινωνικής βοήθειας κατέστησε δυνατό τον έλεγχο του φτωχού πληθυσμού. Σε πολλές πόλεις, καταρτίζονται κατάλογοι με ονόματα, διευθύνσεις, επάγγελμα, ηλικία, κοινωνική θέση, φυσική κατάσταση και μισθό κάθε ατόμου που ζητούσε κάποια αρωγή από τις αρχές. Μ' αυτόν τον τρόπο, οι αρχές είχαν ανά πάσα στιγμή στα χέρια τους μια λεπτομερή κατάσταση των "πραγματικά" ενδεών και χρηζόντων βοήθειας ατόμων, των προσόντων και των εισοδημάτων τους. Σε περιόδους οικονομικής ανάπτυξης, η per capita βοήθεια θα

1. Στο ίδιο, σελ. 88.

2. Lis and Soly, όπ. αν, σελ. 88.

μπορούσε σταδιακά να μειωθεί ή να αποκλεισθεί σε κάποιες κατηγορίες, ώστε να προμηθευτούν οι εργοδότες το απαιτούμενο εργατικό δυναμικό σε σύντομο χρόνο και συνάμα να αποφύγουν την αύξηση των μισθών¹.

Παρατηρώντας τα κατ' ιδίαν χαρακτηριστικά της νέας κοινωνικής πολιτικής που λαμβάνει χώρα τον 16^ο αιώνα, δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί ότι εδώ σημειώνεται μια αλλαγή στο τρόπο αντιμετώπισης της επαιτείας, της αλητείας και της φτώχειας γενικότερα. Παρόλο που η νομοθεσία συνεχίζει τον αμείλικτο αγώνα της κατά των αλητών και επαιτών που ξεκίνησε από τον 14^ο αιώνα, και παρά το γεγονός ότι η ιδιωτική φιλανθρωπία εξακολουθεί να λειτουργεί παράλληλα με την δημόσια, η σχεδόν ταυτόχρονη ανάληψη συντονισμένης κοινωνικής βοήθειας, που συγχρόνως ασκεί και κοινωνικό έλεγχο πάνω στους φτωχούς, από εξήντα ευρωπαϊκές πόλεις, πιστοποιεί αυτή την αλλαγή. Η σχέση μεταξύ της θριαμβευτικής επικράτησης του καπιταλισμού και της γέννησης της νέας κοινωνικής πολιτικής παρουσιάζεται αδιαμφισβήτητη. Δεν μπορούμε βέβαια να ισχυριστούμε ότι η ιδιωτική φιλανθρωπία δεν διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο τον 16^ο ή ακόμη και τον 17^ο αιώνα, όμως τώρα η αναδιάρθρωση της πρόνοιας των φτωχών δημιούργησε ένα τέτοιο σύστημα απονομής βοήθειας, στο οποίο η ιδιωτική ευεργεσία θα έπρεπε να περάσει μέσα από το δημόσιο οργανισμό για να φτάσει στους φτωχούς². Τέλος πρέπει να σημειωθεί ότι η νέα κοινωνική πολιτική εφαρμόστηκε περισσότερο αποδοτικά στην Αγγλία από οποιαδήποτε άλλη χώρα. Η τελευταία νομοθεσία των ετών 1597-98 αποτελούσε τη σύνθεση όλων των προγουμένων διατάξεων σχετικά με την πρόνοια των φτωχών. Οι βασικές κατευθύνσεις αυτής της νομοθεσίας με ελαφρές τροποποιήσεις που έγιναν

---

1. Βλέπε Lis and Soly, όπου ανωτέρω, σελ. 90 και Rusche and Kirckheimer, όπου ανωτέρω, σελ. 40.

2. Π.χ. η στρατηγική που ακολούθησαν οι αρχές της Lyon για φτωχούς, με την οποία αναλάμβαναν την εποπτεία της παροχής οικονομικής βοήθειας από ιδιώτες, μέσω κρατικών εράνων, καταλόγων ονομάτων φτωχών κ.λ.π. Βλ. Lis and Soly όπου ανωτέρω, σελ. 93.

γύρω στο 1600-1601, παρέμειναν σε ισχύ για περίπου 250 χρόνια και ήταν οι εξής: αυστηρή απαγόρευση της επαιτείας, καταναγκαστική εργασία των υγιών επαιτών και αλητών, συγκεντρωτική απονομή πρόνοιας για τους άπορους και καθιέρωση ειδικού φόρου βοήθειας που κατέβαλαν οι ενορίες.

Θα περίμενε κανείς μέσα από όλα αυτά, ότι ο 17^{ος} αιώνας με την μεγάλη οικονομική ανάπτυξη και πρόοδο θα επέφερε και μία άνοδο του βιοτικού επιπέδου των λαϊκών μαζών. Αντίθετα όμως, αυτός ο αιώνας όχι μόνο δεν αναστέλλει την επιδείνωση της φτώχειας και της αθλιότητας των κατωτέρων κοινωνικών στρωμάτων, αλλά παρουσιάζει όλο και μεγαλύτερο ποσοστό καθοδικής κινητικότητας αυτών των στρωμάτων. Επιπλέον σ' αυτή την περίοδο, στην Αγγλία και στην υπόλοιπη Ευρώπη αρχίζουν να μετασχηματίζονται βαθμιαία οι εργατικές μάζες σ' αυτό που ονομάστηκε ιστορικά, προλεταριάτο· ένα τμήμα του πληθυσμού -το μεγαλύτερο- που αποκομμένο ολοκληρωτικά πλέον από τη γη του και απεκδύομενο από κάθε μέσο παραγωγής, είτε στην ύπαιθρο είτε στη πόλη, εξαρτάται αποκλειστικά από τη μισθωτή εργασία¹. Η χειροτέρευση των συνθηκών διαβίωσης σε πολλές αγροτικές περιοχές, υποχρέωσε μεγάλο μέρος του πληθυσμού να αναζητήσει μέσα συντήρησης αλλού. Παρόλο που πλήρη ποσοτικά στοιχεία οριζόντιας κινητικότητας τον 17^ο αιώνα ελλείπουν, αναμφίβολα ένας σταθερά αυξανόμενος αριθμός ατόμων βρίσκονταν "εν κινήσει". Ένα παράδειγμα μας δίνει ο P.A. Slack, που μελέτησε τη γεωγραφική κινητικότητα των κατωτέρων κοινωνικο-οικονομικών στρωμάτων της Αγγλικής κοινωνίας των ετών 1598-1664. Βάσει ενός διατάγματος του 1597 κάθε ενορία υποχρεούταν να διατάσσει το μαστίγωμα κάθε συλλαμβανόμενου αγύρτη και την αποπομπή του στον τόπο γέννησής του. Από 2651 αγύρτες των οποίων ο τόπος

-----

1. Για τις επιπτώσεις που επέφερε η εξαρτημένη μισθωτή εργασία στη δομή της Αγγλικής κοινωνίας βλ. άρθρο του A.W. Coats, "The relief of poverty: attitudes to labour and economic change in England, 1600-1782", IRSH, 21 (1976), σελ. 98-115 και G. Taylor, "The Problem of Poverty, 1600-1834", London 1969.

καταγωγής κατέστη γνωστός, 50% είχαν ταξιδέψει πάνω από 60 χιλιόμετρα και 25% πάνω από 120 χιλιόμετρα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Αποστάσεις μεταξύ τόπου καταγωγής και τόπου σύλληψης και τιμωρίας Αγγλων αλητών στα έτη 1598-1664.

Χιλιομετρική Απόσταση από τον τόπο καταγωγής	Αριθμός αλητών	Ποσοστό %
άνω των 30	694	26
31 - 60	617	23
61 - 90	365	14
91 - 120	234	9
121 - 240	435	16,5
άνω των 240	306	11,5
Σύνολο	2.651	100

Πηγή: P.A. Slack, "Vagrants and Vagrancy in England 1598-1664", *The Economic History Review*, 2nd ser, τεύχος 27, 1974, σελ. 369.

Η πλειονότητα των ξεριζωμένων και εκδιωχθέντων από τη γη τους χωρικών αφομοιώθηκε στις πόλεις και αποτέλεσε το προλεταριάτο των πόλεων. Μία εκρηκτική δημογραφική αύξηση χαρακτήρισε πόλεις όπως το Παρίσι, το Λονδίνο, το Αμστερνταμ, τη Χάγη, το Ρότερνταμ, κ.λ.π. Η μέση αύξηση του πληθυσμού τους ανέβηκε από 370.000 το 1570 στο 1.500.000 γύρω στα 1700. Αυτές οι γιγαντιαίες πόλεις ασφυκτιούσαν από υπερπληθυσμό. Η διαρκής μετανάστευση αυτών των πληθυσμών που ζούσαν σε καθεστώς ευκαιριακής εργασίας, υπονόμεινε την ήδη αβέβαιη κοινωνικο-οικονομική θέση της πλειονότητας των κατοίκων των πόλεων. Σε όλα τα κέντρα βιομηχανικής παραγωγής, το καθεστώς του "τεχνίτη", του "μισθωτού εργάτη" και του "φτωχού", ήταν πάνω κάτω το ίδιο. Αυτές οι διαρκείς μετακινήσεις έγιναν

ο επιτάχιστος των Ευρωπαϊκών elite. Η πλειοψηφία των ανωτέρων στρωμάτων θεωρούσε πλέον τους περιπλανώμενους φτωχούς ως απειλή κατά της έννομης τάξης. Η σχέση τους με το έγκλημα και την παρανομία αλλά και την ανηθικότητα ήταν πλέον γεγονός¹. Αμέτρητοι πίνακες του 17^{ου} αιώνα απεικόνιζαν τους αλήτες, αγύρτες, επαίτες και πλανόδιους μουσικούς με ζοφερά χρώματα. Οι ζωγράφοι του 17^{ου} αιώνα με λίγες εξαιρέσεις (π.χ. Ρέμπραντ) αναπαριστούσαν τους φτωχούς ως εξαθλιωμένα και απωθητικά πλάσματα που πολύ λίγο θύμιζαν ανθρώπους. Ήδη από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα είχαν εκφραστεί απόψεις για την κατεύθυνση της εξορίας. Έτσι ένας μεγάλος αριθμός απόρων και πάμπτωχων ατόμων εγκατέλειψε τη χώρα του και μετανάστευσε στην Βόρεια Αμερική και στις Δυτικές Ινδίες², ή στις Αντίλλες νήσους. Το ίδιο συνέβη και στη Γαλλία, όπου από το 1650 έως το 1800 γύρω στις 100.000 Γάλλοι μετανάστευσαν στις αποικίες οικειοθελώς ή με τη βία. Βέβαια μια τέτοια πολιτική δεν μπορούσε να λύσει ένα τόσο μεγάλο κοινωνικό πρόβλημα. Η λύση έπρεπε να αναζητηθεί αλλού: στην εργασία.³

Το καθήκον προς εργασία δεν ήταν νέο φαινόμενο. Οι θρησκευτικοί μεταρρυθμιστές του 16^{ου} αιώνα κατέκριναν την αργία και ύμνησαν την εργασία, αλλά κατά τη διάρκεια του 17^{ου}, η εξύψωση της εργασίας πήρε διαστάσεις άγνωστες έως εκείνη τη στιγμή σε καθολικές αλλά και προτεσταντικές χώρες και αυτή η ηθικοποίηση της εργασίας χαρακτήρισε τόσο τη συμπεριφορά του κλήρου όσο και των αρχών. Οι περισσότεροι μερκαντιλιστές συγγραφείς αναγνώριζαν ότι τα προβλήματα της εθνικής ευημερίας, της απασχόλησης και της φτώχειας ήταν αλληλένδετα. Γενικά, εκτιμούσαν την εργασία ως πηγή όλων των αγαθών ή ακόμη

---

1. Είχε υποστηριχθεί ακόμη ότι η ζωή των φτωχών ακολουθούσε τέσσερα στάδια: φτώχεια - επαίτεια - αγυρτεία - εγκληματικότητα. Βλέπε Radzinowicz, όπου ανωτέρω, σελ. 15.

2. Μεταξύ των ετών 1620 και 1640, 80.000 Άγγλοι μετανάστευσαν εκεί, βλέπε P.A. Slack, όπου ανωτέρω, σελ. 370.

3. Lis and Soly, όπ. αν, σελ. 115.

και ως πηγή πλουτισμού αυτού του ίδιου του κράτους¹. Έτσι δεν έμειναν μόνο στη λήψη δημογραφικών μέτρων αλλά θεώρησαν απαραίτητο να εξαναγκάσουν τις εργαζόμενες μάζες να υπηρετήσουν τα εθνικά συμφέροντα του κράτους. Θεωρούμενες ως αμαθείς, διεφθαρμένες απείθαρχες και πάνω απ' όλα οκνηρές, οι κατώτερες τάξεις έπρεπε να πληρώνονται με μισθούς όσο το δυνατόν χαμηλότερους. Επομένως με το να διατηρούνται οι φτωχοί "επιμελείς περί την εργασία", η χώρα αποκτούσε το προβάδισμα στην διεθνή εμπορική σκηνή. Τα εθνικά συμφέροντα, όπως ερμηνεύονταν από την άρχουσα τάξη, απαιτούσαν με λίγα λόγια μια μόνιμη κατάσταση φτώχειας των εργατικών μαζών.²

Παρόλο που αυτές οι ιδέες δεν αποτελούσαν κάτι το καινούργιο, μόνο τον 17^ο αιώνα δίνεται τόση έμφαση στη δυνατότητα άντλησης κέρδους από την εργασία των φτωχών. Κι έτσι γεννιούνται τα καταστήματα εργασίας με ποικίλα ονόματα: Tuchthuizen, Hopitaux Generaux, Workhouses και Zuchtrausern. Αυτά τα καταστήματα, εν μέρει σωφρονιστικά, εν μέρει χώροι συλλογικής χειροτεχνικής παραγωγής, είχαν ως στόχο να απομονώσουν αυτές τις κοινωνικές ομάδες που υποτίθετο πως είχαν μεγαλύτερη απόκλιση προς την οκνηρία και την αταξία, ειδικά τους επαίτες και τους αλήτες, να τους πειθαρχήσουν σ' ένα αυστηρό καθεστώς εργασίας και ηθικής διαπαιδαγώγησης και να τους μετατρέψουν σε μια υπάκουη και κερδοφόρα εργατική δύναμη. Τα καταστήματα εργασίας παρείχαν τη δυνατότητα ενίσχυσης του δημόσιου ταμείου κοινωνικής πρόνοιας για τους φτωχούς και συγχρόνως λειτουργούσαν ως κίνητρα της αγοράς εργασίας. Αυτό το δεύτερο επιτυγχανόταν με τον τρόπο που ασκούσαν αυτά τα καταστήματα στη πλειοψηφία του φτωχού πληθυσμού, ώστε και μόνο η ιδέα του εγκλεισμού τους στα "στρατόπεδα συγκέντρωσης" να τους αναγκάζει να δέχονται εργασία με μισθούς οιοδήποτε ύψους. Όπως έλεγε και κάποιος Άγγλος εργοδότης: τα πλεονεκτήματα που παρέχει το κατάστημα εργασίας δεν πηγάζουν από τις δυνατότητες που παρέχει να βελτιωθεί η θέση των φτωχών, αλλά από την εικόνα που λαμβάνει ο φτωχός

-----
1. Th. K. Rabb, "The Struggle for Stability in Early Modern Europe", New York, 1975, σελ. 93.

2. Lis and Soly, όπ. αν, σελ. 117.

γι' αυτό. Τους προετοιμάζει να κάνουν οτιδήποτε ώστε να κρατηθούν μακριά απ' αυτό και την περιοχή στην οποία στεγάζεται¹.

Τι ήταν όμως αυτό που έκανε τις αρχές να προτιμήσουν μια δαπανηρή "λύση", δηλαδή την κατασκευή των καταστημάτων εργασίας, στη θέση του παλαιού συστήματος της παραδειγματικής τιμωρίας; Ας πάρουμε το παράδειγμα της Γαλλίας.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η επαιτεία και η αλητεία είχαν πάρει τεράστιες διαστάσεις τον 17^ο αιώνα, ιδιαίτερα στην Αγγλία και Γαλλία. Η πανταχού παρουσία των φτωχών, και πάνω απ' όλα, η αυξανόμενη οριζόντια κινητικότητα τους, δημιούργησε στις αρχές τεράστια προβλήματα. Η θέσπιση διαταγμάτων κατά της μετανάστευσης ήταν άσκοπη, λόγω των λαϊκών εξεγέρσεων. Αυτές τελικά λειτούργησαν ευνοϊκά όσον αφορούσε τον εγκλεισμό², αποδεικνύοντας ότι ο συστηματικός και γενικευμένος τρόμος και η διαπαιδαγώγηση αποτελούσαν απαραίτητες προϋποθέσεις ενός αποτελεσματικού κοινωνικο-πολιτικού ελέγχου. Ολοι οι Γάλλοι έπρεπε να καταλάβουν την αναγκαιότητα της διάκρισης μεταξύ "αφέντη" και "υπηρέτη" που αποτελούσε συγχρόνως και μέρος της θείας Πρόνοιας. Τέτοιοι στόχοι θα μπορούσαν να επιτευχθούν μόνο με την ίδρυση των "hopitaux generaux" (γενικό νοσοκομείο), σύμβολα απαράβια μιας καθαγιασμένης Τάξης πραγμάτων³. Σε αντίθεση προς την παραδειγματική τιμωρία που ήταν περιορισμένη και επιλεκτική, τα "hopitaux generaux" απειλούσαν όλους τους πιθανούς παραβάτες του νόμου με μια μόνιμη, πανταχού παρούσα και τρομακτική ποινή: την στέρηση της ελευθερίας, το ζωντανό θάνατο. Ο φόβος του εγκλεισμού, έτσι πίστευε η elite, θα ωθούσε τις

-----

1. B. Inglis, "Poverty and the Industrial Revolution", London, 1971, σελ. 20.

2. "The great confinement", όπως αποκαλείτο από τους Αγγλοσάξωνες.

3. M. Foucault, "Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason", New York, 1965, Penguin Books.

κατώτερες τάξεις να εκπληρώσουν τα καθήκοντά τους προς την κοινωνία· ένα δίκτυο καταστημάτων εργασίας θα καθίστατο εγγυητής αυτής της υποχρέωσής τους¹. Πραγματικά, αυτή η πολιτική απέδωσε καρπούς. Η κυβέρνηση κατόρθωσε να ελέγξει σε ευρεία κλίμακα τις ταραχές που απαντώνται και μετά την εφαρμογή των "hospitaux generaux", αλλά οι γενικευμένες ταραχές των λαϊκών φτωχών μαζών ανήκαν στο παρελθόν.²

Ο 17^{ος} αιώνας γέννησε το "hospitaux generaux", τον τρόπο του εγκλεισμού για μια μεγάλη κατηγορία του πληθυσμού της Δυτικής Ευρώπης. Ο 18^{ος} απαίτησε την επέκταση του εγκλεισμού και σ' άλλες κατηγορίες αντι-κοινωνικής συμπεριφοράς³. Τέλος, ο 19^{ος} εφάρμοσε τη φιλοσοφία του εγκλεισμού στην πράξη αντικαθιστώντας τη σωματική ποινή με την ποινή της φυλάκισης για όλα τα εγκλήματα.⁴

-----

1. Lis and Soly, όπου ανωτέρω, σελ. 124.

2. Στο ίδιο, σελ. 124.

3. Οι λόγοι θα εκτεθούν συνοπτικά στο επόμενο κεφάλαιο.

4. Οι διαφορές του εγκλεισμού ως απλής μορφής κράτησης και του θεσμού φυλάκισης με την έννοια, της φιλοσοφίας των μηχανισμών επίβλεψης και πειθαρχίας περιγράφεται αναλυτικά από τον M. Foucault στο έργο του, "Discipline and Punish", όπ. αν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΤο φαινόμενο της αλητείας - επαίτείας στην Αγγλία τον 19^ο αιώνα.1. Στρατηγικές του κοινωνικού αποκλεισμού.

Ηδη από τα μέσα του 18^ο αιώνα η φτώχεια αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα κοινωνικά προβλήματα που έχουν να αντιμετωπίσουν οι διοικητικές και εκκλησιαστικές αρχές, καθώς και οι μεσαίες και ανώτερες τάξεις σ' ολόκληρη την Ευρώπη. Παντού αναζητώνται λύσεις και γίνονται έρευνες για την αντιμετώπιση του προβλήματος, ακόμη και σε ακαδημαϊκό επίπεδο με διαγωνισμούς και βραβεία για την καλύτερη μελέτη που θα ανεύρει τις αιτίες και τις πιθανές λύσεις σ' αυτό¹.

Εκατοντάδες συγγραφέων ασχολήθηκαν με την εκπόνηση μελετών πάνω στα χαρακτηριστικά των φτωχών, στην κοινωνική πρόνοια και στην ιδιωτική φιλανθρωπία για τους επαίτες, τους αλήτες, τις πόρνες κ.λ.π. Σε πολλές χώρες, οι κεντρικές και οι τοπικές αρχές έλαβαν πρακτικά μέτρα προς την κατεύθυνση της αναδιοργάνωσης της κοινωνικής πρόνοιας και της αντιμετώπισης της φτώχειας. Κάποιοι ιστορικοί απέδωσαν αυτές τις αλλαγές που έγιναν στην κοινωνική πολιτική του 18^ο και 19^ο αιώνα, στην ανθρωπιστική κίνηση που χαρακτήρισε την περίοδο του ευρωπαϊκού διαφωτισμού². Φιλόσοφοι, όπως ο Condorcet, Godwin, Price και Wolft κατήγγειλλαν τις απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης των κατώτερων τάξεων και τις μεθόδους που χρησιμοποιούσαν οι αρχές εφαρμόζοντας τη νομοθεσία σχετικά με τους φτωχούς. Επίσης διακήρυξαν ότι η ένδεια δεν αποτελούσε προϊόν τεμπελιάς και προσωπικής ατυχίας αλλά είχε ως αιτία την οικονομική και κοινωνική εκμετάλλευση.³

Το μεγάλο όμως πρόβλημα που απασχόλησε την αστική τάξη στα 1820, ήταν η σαφής γνώση της αντίφασης που

---

1. Lis and Soly, όπου ανωτέρω, σελ. 194.

2. Βλ. Ν. Κουράκη, "Ποινική Καταστολή", Αθήνα, 1985, Σάκκουλας, σελ. 117 επ.

3. Lis and Soly, όπ. αν, σελ. 194-195.

ανέκυπτε μεταξύ συμφερόντων της για κοινωνική σταθερότητα και της επιθυμίας της να μετασχηματίσει την οικονομική και τεχνολογική βάση των σχέσεών της με τις κατώτερες τάξεις. Το ερώτημά της λοιπόν ήταν, πώς να επιδιώξει ένα καπιταλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας χωρίς συγχρόνως να καταστρέψει την κοινωνική σταθερότητα. Έτσι οι Αγγλικές elite του 19^{ου} αιώνα, τις οποίες οι απειλές της επανάστασης και η αύξηση του εγκλήματος είχαν τρομοκρατήσει, σκέφτονταν να λύσουν τα κοινωνικά τους προβλήματα, συμπεριλαμβανομένης και της εγκληματικότητας, βασιζόμενες στην οικονομική πρόοδο του Βικτωριανού αιώνα που θα πραγματοποιούσε μία ηθική και βιομηχανική κοινωνία, απόλυτα οργανωμένη. Την περίοδο αυτή αποκαλούν ορισμένοι ιστορικοί "εποχή της προόδου" (βελτίωσης)¹. Παλαιότερα υπήρχε η επιθυμία να οριοθετηθεί επακριβώς η περιπλάνηση και η φτώχεια ως οι κατ' εξοχήν "εγκληματογόνοι" παράγοντες, επιθυμία που προήλθε από την άσκηση του κατ' εξοχήν χριστιανικού καθήκοντος της φιλανθρωπίας. Ο νόμος των φτωχών (ή η νομοθεσία της φτώχειας) το επιβεβαιώνει, με την παροχή άμεσης βοήθειας στους φτωχούς σε τοπικό πλαίσιο.

Η Ηπειρωτική Ευρώπη είχε επικεντρωθεί μάλλον στον εγκλεισμό, πρότυπο του οποίου υπήρξε το Γενικό Νοσοκομείο του 17^{ου} αιώνα που ώφειλε να συναθροίζει τους εξαθλιωμένους, τους ανάκανους και ενδεείς. Το πρότυπο αυτό αποτελούσε ένα σύνθετο μηχανισμό φιλάνθρωπης υποδοχής και αφετέρου επιβολής καταναγκασμού και διακρίσεων που απομόνωνε τον βοηθούμενο από τους ομοίους του αλλά και από τους άλλους². Συνέχεια αυτής της λογικής αποτέλεσε η εισαγωγή της μαγγάνου³, του απομονωτικού συστήματος και της διατροφής με ψωμί και

1. A. Briggs, "The age of improvement", London, 1959.

2. I. Cameron, "Crime and repression in the Auvergne and Guyenne, 1720-1790", Cambridge, 1981.

3. Ποδοκίνητος κύλινδρος που χρησίμευε ως τιμωρία των φυλακισμένων και ιδιαίτερα των αλητών. (βλ. παρακάτω, σελ. 78 επ.)

νερό. Η αυστηρότητα αυτών των νέων μέτρων απηχούσε τις επιθυμίες των αρχών και των πολιτικών στις αρχές του 19^{ου} αιώνα για αποκατάσταση μιας παλαιάς και νοσταλγικά αναπολούμενης κοινωνικής σταθερότητας προσαρμοσμένης στα μέτρα μιας νέας οικονομίας της αγοράς.¹

Οι μελετητές της φτώχειας δεν κατέβαλαν προσπάθεια να καταδείξουν πόσο η πραγματική εφαρμογή της νομοθεσίας των φτωχών απομακρύνθηκε από τις αρχικές ηθικές επιταγές της. Τώρα ενδιαφέρει περισσότερο η πειθαρχία παρά η καθαρή καταστολή. Κατά τον Μ. Foucault², τα ιδρύματα εγκλεισμού, από τον στρατώνα έως το νοσοκομείο, περνώντας από το σχολείο, αντιστοιχούν στην ανάγκη πειθαρχίας των λαϊκών μαζών που απαιτείται από το μοντέρνο κράτος και την ανάπτυξη του καπιταλισμού³. Ο νόμος των φτωχών μπορεί να χρησιμεύσει ως τεκμήριο στο μέτρο που εισάγει το κατάστημα εργασίας, όργανο αυστηρού ελέγχου και άμυνας ενάντια στους αλήτες, τους οποίους υποχρεώνει να επιστρέψουν στην ενορία καταγωγής τους.

Έτσι, μπορούμε να πούμε ότι η αποτυχία του μεταρρυθμιστικού ονείρου της άρχουσας τάξης δεν είναι παρά η κατάληξη μιας ηθελημένης πολιτικής που στόχευε στην υπεράσπιση των συμφερόντων της, ή ακόμη το αποτέλεσμα μιας εσωτερικής δυναμικής που παρασύρει μοιραία μαζί της τα επανορθωτικά καταστήματα, τα μοναστήρια για τις εκπορνευόμενες γυναίκες, τα σωφρονιστήρια και τα καταστήματα εργασίας⁴. Αυτή η πολιτική κατά των φτωχών είχε χαρακτήρα καταναγκασμού. Το σύστημα απονομής της δικαιοσύνης μαζί με το νόμο για τους φτωχούς λειτούργησαν προς την κατεύθυνση της καταστολής και του "αποκλεισμού" των κατώτερων στρωμάτων της εργατικής τάξης. Αυτά τα στρώματα δηλαδή, μετατράπηκαν σε

-----

1. A. Briggs, όπ. αν, σελ. 107 επ.

2. M. Foucault, "Discipline and Punish", όπ. αν. Μέρος Α', σελ. 17.

3. P. Spierenburg, όπου ανωτέρω.

4. Αναπαραγωγή της εγκληματικότητας, κ.λ.π, βλ. N. Castan, όπ. αν.

"περιθωριακά", έγιναν μία "επικίνδυνη τάξη" που εξαιρέθηκε από την πολιτική κοινότητα και υποαντιπροσωπεύθηκε στην κυρίαρχη ιδεολογία¹. Γι' αυτήν την κατηγορία, η σχέση που αναπτύχθηκε μεταξύ πολίτη και κράτους δεν ήταν σχέση απλής εξουσίας αλλά βίας και καταναγκασμού ή και ακόμα βίας που αντιπροσώπευε το κατάστημα εργασίας και η φυλακή.

Αυτή όμως η στρατηγική της άρχουσας τάξης είχε τόσο θετικές όσο και αρνητικές επιπτώσεις γι' αυτήν. Κατορθώθηκε στην πράξη να διασκορπιστεί κάθε πολιτική απειλή με την απομόνωση και τον εγκλεισμό των ατόμων, με την βίαιη καταστολή κάθε αντίστασης και με το να αποδοθεί στην φτώχεια ένας χαρακτήρας χυδαιότητας και διαφθοράς. Αυτή η διαδικασία όμως παρήγαγε ένα σημαντικό ιδεολογικό αποτέλεσμα, την ενίσχυση δηλαδή των αντιθέσεων κατά του ισχύοντος συστήματος αξιών. Δυνητικά τουλάχιστον, η ύπαρξη μιας ολόκληρης τάξης απόρων ή περιθωριακών στοιχείων παρουσίαζε μία θεμελιακή απειλή κατά της νομιμότητας του κοινωνικού ελέγχου και των αξιών της ισότητας και της ελευθερίας. Ήλθε όμως, η φυλακή και το κατάστημα εργασίας για να αλλάξουν το επίκεντρο αυτής της απειλής. Και οι δύο θεσμοί απέδωσαν το πρόβλημα στην ατομική ηθική, αρνούμενοι με αυτόν τον τρόπο τις δομικές επιπτώσεις που προκαλούσε η κρατική αυθαιρεσία. Συγχρόνως είχε αποσοβηθεί η διατάραξη της κυρίαρχης ιδεολογίας σε ό,τι αφορά την ιδιωτική πρωτοβουλία, στο πλαίσιο της πολιτικής οικονομίας και του κοινωνικού *laisser-faire*. Αυτοί οι δύο θεσμοί διαμόρφωσαν ένα είδος μηχανισμού ελέγχου της αγοράς -ένα δίκτυο ασφαλείας που ήταν το αντίθετο του "κοινωνικού δικτύου ασφαλείας" που αναπτύχθηκε τον εικοστό αιώνα. Πέρα από κάθε αναγνώριση των κοινωνικών αντιφάσεων της αγοράς και αποκατάστασής τους μέσω της κοινωνικής πρόνοιας, οι ποινές και ο νόμος για τους φτωχούς διατήρησαν αυστηρά τις αρχές της ελεύθερης οικονομίας, δηλ. της ατομικής ιδιοκτησίας και της μισθωτής εργασίας, απομονώνοντας εκείνα τα ανθρώπινα

---

1. Βλ. Radzinowicz, όπ. αν., σελ. 90, για το φόβο των επικίνδυνων τάξεων.

στοιχεία που αποδείχθηκαν ανίκανα ή απρόθυμα να αποδεχθούν τους όρους της.¹

Από την άλλη όμως, η πολιτική αυτή είχε και την αρνητική της πλευρά. Αυτοί οι θεσμοί αντιπροσώπευαν μία υψηλή δαπάνη από άποψη οικονομικού κόστους για τις τοπικές αρχές και το κράτος. Όπως θα επιχειρήσουμε να δείξουμε στη συνέχεια, οι προαναφερόμενοι θεσμοί εμφανίστηκαν να αναπαράγουν και να αυξάνουν τον πληθυσμό τους αλλά και το οικονομικό και πολιτικό κόστος. Προκάλεσαν δηλαδή με τη λειτουργία τους υψηλά ποσοστά υποτροπής, εξαθλίωσης και ανηθικότητας. Το αποτέλεσμα αυτής της στρατηγικής ήταν λοιπόν ο κοινωνικός αποκλεισμός και η καταπίεση ενός μεγάλου και συνεχώς αυξανόμενου τμήματος του πληθυσμού. Επιτεύχθηκε έτσι η συνεχής αναπαραγωγή μιας "Βικτωριανής" επικίνδυνης τάξης ενάντια στην οποία η μόνη δυνατή αντίδραση ήταν περισσότερη βία και καταστολή.

2. Εργάτες - Φτωχοί - Επαίτες: αντιστοιχίες, διακρίσεις και ταυτότητες.

Το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα χαρακτηρίζεται ως η περίοδο εκείνη κατά την οποία συντελέστηκε μία από τις μεγαλύτερες τομές στην ανθρώπινη ιστορία. Η επονομαζόμενη βιομηχανική επανάσταση που εδραιώθηκε κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα σ' ολόκληρη τη Δυτική Ευρώπη, παρείχε τη δυνατότητα μιας τεράστιας παραγωγής κοινωνικών αγαθών που απευθυνόταν σε μία σταθερά αυξανόμενη κοινότητα ανθρώπων.²

Για πολλούς ιστορικούς η βιομηχανική επανάσταση έδωσε τέλος στην μακρόχρονη περίοδο της φτώχειας που βασάνιζε τα κράτη της Δ. Ευρώπης. Υποστηρίχθηκε από ορισμένους³ ότι με την εκβιομηχάνιση, το παλαιό πρόβλημα

-----
1. D. Garland, "Punishment and Welfare" London, 1985, Cower, σελ. 52.

2. F. Engels, "Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία", Μέρος Α', Αθήνα, 1985, Μπάϋρον, σελ. 15-16.

3. W. Fisher, "Stadien und Typen der Industrialisierung in Deutschland", αναφορά στους P. Leon, F. Crouzet και R. Gascon, eds., "L' Industrialisation en Europe au XIXe siecle, Paris, 1972.

της φτώχειας επιλύθηκε, έτσι ώστε στις ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες να εμφανίζεται πλέον ως δευτερεύον και αναφερόμενο μόνο σε μικρές ομάδες ή άτομα. Αυτήν την αισιόδοξη άποψη ακολούθησαν και όλοι όσοι εξηγούσαν την φτώχεια του "αρχαίου καθεστώτος"¹ με βάση το μικρό εθνικό εισόδημα σε σχέση με το μέγεθος του πληθυσμού και τον αργό ρυθμό παραγωγής. Γι' αυτούς θα υπάρχουν πάντοτε στο περιθώριο της κοινωνίας, άτομα που δεν θα μπορούν να συμβιβαστούν με τις απαιτήσεις της, δηλαδή οι φτωχοί. Τα άτομα αυτά θα χρειάζονται επομένως ιδρυματική ή εξωιδρυματική μεταχείριση². Η πραγματικότητα όμως απέχε πολύ από αυτήν την αισιόδοξη αντίληψη. Παρόλη την υπερπροσφορά των αγαθών οι εργάτες υποβιβάστηκαν κοινωνικά αλλά και οικονομικά καθώς οι μισθοί τους έπεσαν σημαντικά. Όπως παρατηρούν κάποιοι ιστορικοί³ αυτή η περίοδος βύθισε την εργατική τάξη στην μεγαλύτερη αθλιότητα που γνώρισε ποτέ η Αγγλική κοινωνική ιστορία. Δεν θα εξετασθούν εδώ τα διάφορα στάδια εξαθλίωσης των κατώτερων τάξεων ούτε η ανάπτυξη του εργατικού προλεταριάτου. Τα γεγονότα είναι πολύ γνωστά και αναγράφονται σε πολλά εγχειρίδια και βιβλία⁴. Η διαδικασία δεν ήταν παράλληλη ούτε συνεχής σ' όλες τις χώρες, αλλά η πορεία ανάπτυξης ήταν σε γενικές γραμμές η ίδια στην Ηπειρωτική Ευρώπη

-----

1. Ancien Regime, όπως αποκαλείται και αναφέρεται για την προ της βιομηχανικής επανάστασης περίοδο, και ιδιαίτερα πριν τη Γαλλική Επανάσταση (κυρίως ως προς τον πολιτικό του χαρακτήρα).

2. R.M. Hartwell, "The consequences of the Industrial Revolution in England for the poor" άρθρο στο "The Long Debate on Poverty. Eight essays on industrialization and the conditions of England", London, 1972.

3. A. Marshall. "Principles of Economics", London, 1930, σελ. 177.

4. Π.χ. E.J. Hobsbawn. "The Age of Revolution" και "The Age of Capital".

και στην Αγγλία, αν και καθυστέρησε στην πρώτη¹. Εδώ θα εξετασθεί όμως κατ' ανάγκην το καθεστώς της εργατικής τάξης στις πόλεις καθώς και η δομή των βιομηχανικά ανεπτυγμένων πόλεων, στοιχεία που θα μας επιτρέψουν να αναλύσουμε τις κατηγορίες "φτωχός" - "εργάτης" - "επαίτης", τη σχέση τους με το κράτος και τον επίσημο κοινωνικό έλεγχο.

Η ανάπτυξη των πόλεων ήταν το πλέον εντυπωσιακό σύμβολο του βιομηχανικού κόσμου με εξαίρεση ίσως το σιδηρόδρομο. Η αστικοποίηση έλαβε μεγάλες διαστάσεις μετά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα, αλλά και στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα έφθανε σε σχετικά υψηλά επίπεδα². Η Αγγλία όμως τοποθετείται στην κορυφή, αφού μόνο κατά το τέλος του 19^{ου} αιώνα δώδεκα περίπου ευρωπαϊκές πόλεις είχαν κατορθώσει να φτάσουν τον πληθυσμό των αγγλικών πόλεων του 1801. Χαρακτηριστικά των πόλεων αυτής της εποχής ήταν οι μεγάλες αδιάκοπες σειρές σκουρόχρωμων σπιτιών που τα διέκοπταν ψηλοί καπνοδόχοι εργοστασίων τα οποία αναμίγνυαν το λεπτό κίτρινο καπνό τους με το σκούρο χρώμα του τούβλου, τα στενά δρομάκια με τις ακόμα στενότερες αυλές, η αδιάκοπη κίνηση στους δρόμους με τη συνεχώς αυξανόμενη κυκλοφορία των τροχοφόρων, οι σκορπισμένες δώθε-κείθε εκκλησίες και η πανταχού παρουσία μεγάλων ρολογιών αναρτημένων σε εμφανή σημεία των δρόμων και των πλατεών, που υπενθύμιζαν το καθήκον της "έγκαιρης" εργασίας στις νεοαναπτυσσόμενες βιομηχανικές μονάδες. Τέτοιες πόλεις υπήρξαν, εκτός από το Λονδίνο, το Παρίσι, το Βερολίνο, και τη Βιέννη, οι

-----

1. Ο E.J. Hobsbawn αναφέρεται στη διττή επανάσταση: τον βιομηχανικό μετασχηματισμό στην Αγγλία και τον πολιτικό στην Γαλλία, "The Age of Capital", London, Cardinal, 1975, σελ. 247-248.

2. Βλ. E.J. Hobsbawn, όπ. αν.

οποίες αριθμούσαν στα μέσα του αιώνα 2.500.000 κατοίκους¹ 1.000.000, 380.000 και 400.000 αντίστοιχα. Ο βαθμός ανάπτυξής τους ήταν ταχύτατος, ούτως ώστε για παράδειγμα να βλέπουμε το 1880 μία αύξηση του πληθυσμού από 2,5 εκ. σε 3,9 στο Λονδίνο, από 1 εκ. σε 1,9 στο Παρίσι, από 400 χιλιάδες σε 700 στη Βιέννη και από 380 χιλιάδες σχεδόν σε 1 εκατομμύριο στο Βερολίνο². Ετσι όταν αναφέρεται κανείς στην πόλη του 19^{ου} αιώνα εννοεί υπερπληθυσμό, φτωχογειτονιές και πλήθος αστέγων και ανέργων που περιοδικά απασχολούνται σε ορισμένες εργασίες. Οσο περισσότερο αναπτύσσεται η πόλη τόσο περισσότερο πυκνώνει ο πληθυσμός, χειροτερεύουν οι συνθήκες υγιεινής και εργασίας. Οι ενοικιάσεις μικρών δωματίων σε πολλά άτομα και η χρήση παλαιών -πολλές φορές αθλιών- κατοικιών σε εργατικές οικογένειες αποτελούσε μία πολύ κερδοφόρα επιχείρηση που πήρε τεράστιες διαστάσεις σε βαθμό που να προσελκύσει το ενδιαφέρον των αρχών, λόγω των συχνών θανάτων των ενοίκων τους³. Οι λόγοι που συνέβαλαν στην κατασκευή τέτοιων αξιοθρήνητων ογκοδομών ήταν ποικίλοι. Πρώτον, η ανελέητη εκμετάλλευση κάθε σπιθαμής γης από τους επιχειρηματίες. Δεύτερον, η ανάληψη της κατασκευής των σπιτιών που θα φιλοξενούσαν φτωχές εργατικές οικογένειες από απλούς τεχνίτες οικοδομών και όχι αρχιτέκτονες, αφού οι τελευταίοι ασχολούνταν με την κατασκευή κατοικιών πλουσίων οικογενειών στις αριστοκρατικές συνοικίες της πόλης. Τρίτον, η τακτική των σιδηροδρομικών εταιρειών να περνούν τις γραμμές του τραίνου μέσα από το κέντρο της

-----

1. Ο Engels αναφέρεται σε 3,5 εκ. στο βιβλίο του "Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία", από τις εκδόσεις Μπάϋρον, σε μετάφραση Λ. Αποστόλου, Μέρος Α', 1985, σελ. 67

2. E. J. Hobsbawn, βλ. αν., σελ. 248.

3. Παραστατικότατη περιγραφή των άθλιων συνθηκών διαβίωσης των εργατών στην Αγγλία δίνει ο Fr. Engels, όπ. αν., σελ. 71-77.

πόλης και ιδιαίτερα από τις φτωχές συνοικίες, όπου δεν υπήρχαν έντονες διαμαρτυρίες και η γη κόστιζε πολύ λιγότερο, με αποτέλεσμα να υποβαθμίζεται η περιοχή. Τέλος, υπήρχε κι ένας άλλος λόγος, πολιτικού χαρακτήρα: επειδή οι φτωχοί εργάτες θεωρούνταν "δημόσιος κίνδυνος" λόγω των κατά καιρούς εξεγέρσεών τους, υπήρχε πιθανότητα η κατασκευή μεγάλων οδών και λεωφόρων να διευκόλυνε τις συναθροίσεις και διαδηλώσεις τους. Έτσι, προτιμήθηκε η κατασκευή στενών οικοδομικών τετραγώνων. Μέσα σ' αυτές τις θλιβερές συνοικίες διαδραματίζονταν κάθε λογής απάτες και κλοπές, κατά την έκφραση του Engels, σε βάρος των φτωχών εργατών, οι οποίοι χωρίς να μπορούν να ελέγξουν την ποιότητα των τροφίμων ή των ενδυμάτων και γενικότερα των καταναλωτικών αγαθών, πέφτουν θύματα εκμετάλλευσης των παντοπωλών και των εμπόρων. Με νοθευμένα τρόφιμα, ρούχα χειρίστης ποιότητας και με ελάχιστα έπιπλα, μία εργατική οικογένεια είναι διαρκώς εκτεθειμένη στη στέρηση, στην πείνα και πολύ συχνά στο θάνατο¹.

Την ίδια εποχή κάνει την εμφάνισή του το φαινόμενο του εργατικού υπερπληθυσμού, που σημαίνει ότι μεγάλος αριθμός εργατών αναγκάζεται να ζητήσει δουλειά στα εργοστάσια, γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με την προηγούμενη πρακτική της αναζήτησης εργατικών χεριών. Ήδη από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα οι αγρότες άρχισαν να συσσωρεύονται στις πόλεις. Η εσωτερική αυτή μετανάστευση έφτασε στο αποκορύφωμά της τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Η εισαγωγή της μηχανής είχε καταστροφικές επιπτώσεις. Ξεκίνησε στην υφαντουργία με συνέπεια οι οικιακές βιοτεχνίες αυτού του είδους που συνήθως κάλυπταν ολόκληρες περιοχές να αδυνατούν τώρα να ικανοποιήσουν τις νέες απαιτήσεις. Αποτέλεσμα ήταν να παύσουν αυτές οι βιοτεχνίες να αποτελούν βοηθητικό μέσο συντήρησης του φτωχού Αγγλου αγρότη, αφού ιδρύθηκαν μεγάλα εργοστάσια. Τώρα, επιπλέον έπρεπε να συναγωνιστεί την εργασία γυναικών και παιδιών τα οποία

-----

1. Βλ. Fr. Engels, όπ. αν., σελ. 125-137, για την ένδυση και διατροφή των εργατικών οικογενειών στις μεγάλες πόλεις καθώς και τις άθλιες συνθήκες στέγασής τους.

επιστράτευαν οι επιχειρηματίες¹. Η ίδια διαδικασία εκβιομηχάνισης ακολουθήθηκε για το βαμβάκι και για άλλα προϊόντα. Έτσι, όλο και περισσότεροι άνθρωποι μένουν χωρίς δουλειά και η ανεργία αυξάνεται σταθερά.

Δεν θα έπρεπε να εκπλαγούμε, αναφέρει ο Engels², όταν βλέπουμε πλήθος ζητιάνων που στην πλειονότητά τους είναι άνθρωποι ικανοί για δουλειά να περιφέρονται στους κεντρικούς δρόμους είτε τραγουδώντας μερικά μοιρολόγια, είτε κάνοντας έκκληση στους περαστικούς για ελεημοσύνη. Και είναι αξιοσημείωτο, παρατηρεί στη συνέχεια ο Engels, ότι αυτούς τους ζητιάνους τους συναντάμε αποκλειστικά στις εργατικές συνοικίες κι ότι ζούν χάρη στη βοήθεια που τους παρέχουν σχεδόν αποκλειστικά οι εργάτες, διότι αυτοί γνωρίζουν καλά, απ' την ίδια τους την πείρα, τί σημαίνει πείνα καθώς κι' ότι μπορούν κάθε στιγμή να βρεθούν στην ίδια κατάσταση. Έτσι, φαίνεται πως οι εργάτες, γενικά οι εργαζόμενοι, προσφέρουν στους φτωχούς περισσότερα απ' ό,τι η αστική τάξη και ότι το ποσό που οι φτωχοί προσφέρουν κάθε χρόνο ξεπερνά εκείνο που οι πλούσιοι χορηγούν κατά την ίδια χρονική περίοδο με σκοπό την κοινωνική αρωγή³. Χιλιάδες αστέγων περιπλανώνται στους δρόμους και στις γέφυρες -οι γέφυρες του Σηκουάνα στο Παρίσι ήταν ιδιαίτερα φημισμένες γι' αυτό- αναζητώντας κάπου να περάσουν τη νύχτα τους. Ο Engels υποστηρίζει, ότι "μόνο στο Λονδίνο 50.000 άτομα ξυπνούν κάθε πρωί χωρίς να ξέρουν που θ' ακουμπήσουν το κεφάλι τους την επόμενη νύχτα".

1. Για τους επιχειρηματίες, οι χήρες και τα παιδιά αποτελούσαν την ιδανική εργατική δύναμη. Οι ιδιοκτήτες βαμβακοβιομηχανίας στο New Lanark και στο Catrine της Σκωτίας, για παράδειγμα, στρατολογούσαν δεκάδες τέτοιων παιδιών και δεν ήταν οι μόνοι που ανοιχτά διακήρυτταν την ικανοποίησή τους γι' αυτό. Το κέρδος από την παιδική εργασία ήταν τέτοιο που οι επιχειρηματίες αναζητούσαν και ελάμβαναν ως εργάτες παιδιά από ορφανοτροφεία και ιδρύματα, όπως το Ορφανοτροφείο Duke of York στο Chelsea του Λονδίνου ή το ίδρυμα Foundling. (Βλ. Lis and Soly, όπου αν., σελ. 162-163).

2. Fr. Engels, όπ. αν., σελ. 153.

3. Βλέπε παραπομπή στον Engels, όπ. αν., σελ. 203.

Συνυφασμένος με το πρόβλημα της περιπλάνησης και της επαίτειας είναι και ο θεσμός των ασύλων ή υπνωτηρίων για άστεγους¹. Μια σύντομη περιγραφή μας παρέχει ο Engels που χρησιμοποιεί και στοιχεία παρμένα από εφημερίδες, όπως οι "Times" του Λονδίνου. Από εκεί διαβάζουμε ότι ένα άσυλο αστέγων (το Refuge of the Houseless στην Upper Ogle Street) που θα μπορούσε να φιλοξενήσει κάθε βράδυ 300 άτομα, δέχθηκε απ' την πρώτη μέρα λειτουργίας του στις 27-1-1844 έως τις 17-3-1844, 2.740 πρόσωπα για μια ή περισσότερες νύχτες. Ένα άλλο, στο Plen-House yard φιλοξενούσε 460 κατά μέσο όρο άτομα κάθε βράδυ και κατά τους τρεις πρώτους μήνες του 1844 φιλοξενήθηκαν συνολικά 6.681 άτομα. Δεν χρειάζεται ίσως να αναφερθούμε διεξοδικά στις συνθήκες στέγασης των ανθρώπων που έμεναν στα άσυλα. Αρκεί ίσως η παρατήρηση ότι σε κάθε κρεβάτι στοιβάζονταν 4-6 άτομα, άρρωστα και υγιή, γέροι και νέοι, άντρες και γυναίκες όλοι μαζί, με αποτέλεσμα πολλές φορές να γίνονται συμπλοκές και κακοποιήσεις που σταματούσαν μόνο μετά από επέμβαση της αστυνομίας.

Υπάρχει λοιπόν μια σταθερή πορεία, ένας κύκλος της εργατικής 'ταυτότητας' όπου συνδέονται και εναλλάσσονται οι έννοιες 'εργάτης' - 'φτωχός' - 'επαίτης' στην αγγλική κοινωνία του καπιταλιστικού μετασχηματισμού.

Πώς όμως εκφράζονται αυτές οι έννοιες; Τί το κοινό έχουν αυτές οι κατηγορίες ανθρώπων που συχνά διαφέρουν τόσο πολύ μεταξύ τους ως προς την κοινωνική τους καταγωγή, την οικονομική τους κατάσταση ή ακόμη και τα έθιμά τους; Η απάντηση είναι ότι δεν είναι η φτώχεια που τους ενώνει, που διαφοροποιείται έτσι κι αλλιώς ελάχιστα -εκτός ίσως από τους εξειδικευμένους εργάτες- αλλά η χειρωνακτική εργασία, η εκμετάλλευση και πολύ περισσότερο η μοίρα του εξαρτημένου μισθωτού εργάτη. Τους ενώνει ακόμη ο αποκλεισμός τους από τα κέρδη της elite που αυξάνονται συνεχώς ενώ τα δικά τους παραμένουν αβέβαια. Τους συνδέει επίσης η κοινωνική τους απομόνωση, τουλάχιστον στις πόλεις, όπου αναπτύσσουν έναν ιδιόμορφο

---

1. Lodging Houses.

δικό τους τρόπο ζωής -στον οποίο η ταβέρνα¹ παίζει κεντρικό ρόλο- και μία δική τους συνείδηση, όπου οι λιγότερο συνειδητοί υποτάσσονται σιωπηρά, ενώ οι συνειδητοποιημένοι αντιδρούν, αποτελώντας τους οπαδούς της Διεθνούς του 1860 και 1870: τους μελλοντικούς οπαδούς του σοσιαλισμού.

Παρόλο όμως που οι ετερογενείς ομάδες των "εργαζόμενων φτωχών" αναμφισβήτητα δημιούργησαν το προλεταριάτο των πόλεων και των βιομηχανικών περιοχών, υπήρχε μία σαφής διάκριση μεταξύ των κατηγοριών που αποτελούσαν τη λεγομένη "εργατική τάξη". Ένας διαχωρισμός μεταξύ του "εργάτη" και του "φτωχού" ή αλλιώς μεταξύ του "αξιοπρεπούς" και "μή αξιοπρεπούς", όπως ο ειδικευμένος τεχνίτης και ο ανειδίκευτος εργάτης. Στον πρώτο, ο οποίος εξέφραζε τις ιδέες και τις αξίες της της αστικής τάξης πρόθυμα θα παραχωρούσε το δικαίωμα ψήφου, που αντίθετα είχε αποφασίσει να στερήσει δια παντός από τις εξαθλιωμένες, επικίνδυνες, εργατικές μάζες. Οι εξειδικευμένοι εργάτες, οι αποκαλούμενοι "εργατική αριστοκρατία" είχαν κατορθώσει λόγω της σπανιότητας της ειδικότητάς τους και της καλής τους οργάνωσης, να κατακτήσουν μία κοινωνική θέση σχετικής εύνοιας από την ανώτερη τάξη που τους παρείχε και οικονομική ασφάλεια. Αυτή η οικονομική διαφοροποίηση από την εργατική μάζα αποτέλεσε τη βάση μιας σειράς από ηθικές, πολιτιστικές και πολιτικές διαφοροποιήσεις οι οποίες δημιούργησαν ευρύτερες κοινωνικές διαφορές. Το τμήμα λοιπόν της ευνοούμενης εργατικής τάξης, όπως υποστηρίζει ο Engels², βαθμηδόν αφομοιώθηκε και συνεργάστηκε με τις αστικές δυνάμεις, ιδιαίτερα μετά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα. Αυτός ο διαχωρισμός, ο αξιοπρεπής τρόπος ζωής και η υπεύθυνη άποψη και στάση

-----

1. "Η εκκλησία του εργάτη", κατά μία έκφραση.

2. Fr. Engels, Γράμμα στον Marx, 7 Οκτωβρίου 1858.

που προϋπέθετε, αποτελούσαν τη μεγάλη κατάκτηση των δυνάμεων της ηθικοποίησης και της πειθαρχίας. Ο ποινικός μηχανισμός, ο νόμος των φτωχών, η φιλανθρωπία κ.λ.π., εξασφάλιζαν τη διατήρηση αυτού του διαχωρισμού, απειλώντας με τιμωρία και οικονομική εξαθλίωση αυτούς που τολμούσαν να διαρρήξουν την ευαίσθητη γραμμή του. Αυτός όμως ο διαχωρισμός ήταν κάθε άλλο παρά ασφαλής. Τα επισφαλή και αβέβαια όριά του, βασίζονταν περισσότερο σε μία βραχυπρόθεσμη οικονομική ευμάρεια παρά σε βαθιές πολιτιστικές καταβολές. Υπήρχε λοιπόν, ένα διαρκές πρόβλημα διατήρησης και απομόνωσης. Στόχος ήταν η συγκέντρωση και η διατήρηση της εγκληματικότητας και της σχετικής με αυτήν διαφθοράς σε μία μικρή κατηγορία, με σταθερά και διευθετημένα όρια. Περιορίζοντας έτσι την απόκλιση, οι κατασταλτικοί μηχανισμοί προσπαθούσαν να αποτρέψουν την εξάπλωσή της: αυτό το πρόβλημα ήταν περισσότερο οξύ για τα ευρύτερα μεσαία στρώματα της εργατικής τάξης, τα οποία απελάμβαναν κάποιες σταθερές και αξιοπρεπούς εργασίας χωρίς όμως την ασφάλεια και την οικονομική ευρωστία της εργατικής αριστοκρατίας. Αυτά τα στρώματα που αποτελούνταν κυρίως από ημι-ειδικευμένους εργάτες, κατώτερους υπαλλήλους και εμπόρους εποχιακών ειδών, συγκροτούσαν ένα είδος "επικίνδυνης τάξης"¹, υποκείμενης στις επιδράσεις της αυξομείωσης του εμπορίου, της εποχιακής ανεργίας, της οικονομικής κρίσης καθώς και στον συνεχή κίνδυνο της εξαχρείωσης και της κοινωνικής κατάπτωσης. Έτσι, αυτές οι κατηγορίες απωθημένες στο περιθώριο υπήρχε η αντίληψη ότι αποτελούσαν ένα μόνιμο κίνδυνο, μία διαρκή εστία μόλυνσης, έτοιμες

-----

1. Για τη διάκριση μεταξύ "perishing classes" και "dangerous classes" καθώς και για την έννοια του "residuum" (περιθώριο), βλέπε Jones και Williamson, "The birth of the schoolroom" στο "Ideology and Consciousness", No 6 σελ. 84. 1979, και C. Booth, "Life and Labour of the people", London, 1902, William and Nordgate.

ανά πάσα στιγμή να επανδρώσουν τις τάξεις των ανέργων και να διαφθείρουν όσους έρχονταν σε επαφή μαζί του¹.

Οι ποινικοί μηχανισμοί καταστολής διατήρησαν αυτόν τον διαχωρισμό, επιχειρώντας να απομονώσουν το εργατικό περιθώριο² που περιλάμβανε στις τάξεις του ανέργους, επαίτες και αλήτες, από την επαφή του με τα μεσαία στρώματα. Κατά τον ίδιο τρόπο παρόμοιες σχέσεις 'μετάδοσης' και 'μόλυνσης' αποτρέπονταν και μεταξύ των φτωχών εργατών και της ανώτερης εργατικής τάξης, κατατάσσοντας έτσι τον 'φτωχό' στην κατηγορία του 'επικίνδυνου-περιθωριακού', με αποτέλεσμα η έννοια του διεφθαρμένου και επικίνδυνου να μην αντιστοιχεί σε μια συγκεκριμένη κατηγορία αλλά να εκφράζει μία γενικότητα που κατηγοριοποιεί ομάδες επιδεκτικές στην ηθική διαφθορά³.

3. Ο Νόμος των Φτωχών (Poor Law): πρακτική-κριτική-ιδεολογία

Με τη λήξη των Ναπολεόντειων πολέμων σημειώθηκε μία πτώση των τιμών των αγροτικών προϊόντων και ο υπερπληθυσμός στην ύπαιθρο έφθασε σε υψηλά επίπεδα, επιταχύνοντας έτσι τη μετακίνηση στις πόλεις⁴. Η μεγάλης κλίμακας εργατική κινητικότητα εθεωρείτο τώρα βασική επιδίωξη· το μεταναστευτικό ρεύμα προς τις πόλεις θα απελευθέρωνε αφενός τις κοινότητες από την πολύ δαπανηρή για το κράτος υποχρέωση κοινωνικής αρωγής και αφετέρου θα αποδέσμευε το απαραίτητο εργατικό δυναμικό για τα βιομηχανικά κέντρα με έλλειψη εργατικών χεριών. Με βάση

-----

1. C.Booth, "Life and labour of the people", όπ.αυ.

2. H. Dendy, "The industrial residuum" άρθρο στο "Aspects of the social problem", B. Bosanquet, eds, London, Macmillan, 1895, σελ. 86.

3. K. Jones and K. Williamson, "The birth of the schoolroom", όπ. αυ.

4. Lis and Soly, όπ. αυ., σελ. 200.

αυτή την προοπτική, τον Φεβρουάριο του 1832 η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων πρότεινε στη Βασιλική Επιτροπή ένα νομοσχέδιο για την εφαρμογή των Νόμων των Φτωχών στην Αγγλία και την Ουαλία. Τον Ιούνιο του 1834 οι επίτροποι επέδωσαν την έκθεσή τους στο κοινοβούλιο, εξηγώντας λεπτομερώς την ανάγκη αλλαγής της κοινωνικής αρωγής προς τους φτωχούς. Δύο μήνες αργότερα ο νέος Νόμος των Φτωχών ήταν γεγονός.

Ο νέος νόμος στηριζόταν στην αρχή της "μειωμένης ικανότητας" προς εργασία (*less eligibility*)¹. Η παροχή κοινωνικής βοήθειας στους φτωχούς εξαρτιόταν τώρα και ήταν συνάρτηση της γενικής οικονομικής τους κατάστασης που κατ' ουδένα τρόπο δεν έπρεπε να φθάνει στο επίπεδο του ανεξάρτητου εργάτη της "κατώτερης τάξης". Η άποψη της Επιτροπής ήταν σαφής: "οποιαδήποτε χρηματική παροχή σε φτωχό, η οποία τον καθιστά ικανότερο (χρηματικά) από τον τελευταίο ανεξάρτητο εργάτη, αμείβει την νωθρότητα και τη διαφθορά"². Με άλλα λόγια ο φτωχός έπρεπε να πωλεί την εργασία του σε οιαδήποτε τιμή. Το αντίθετο συνεπαγόταν την εισαγωγή του σε κατάσταση εργασίας για να αποδειχθεί το μέτρο της ικανότητάς του προς εργασία. Θεωρητικά βέβαια, η εργασία δεν ήταν υποχρεωτική αλλά ένα ικανό σωματικά άτομο δεν μπορούσε να λάβει οικονομική ενίσχυση εάν δεν δούλευε· η επιλογή ήταν δική του: το εργοστάσιο ή το κατάστημα εργασίας.

Η πεποίθηση ότι νομοθεσία για τους φτωχούς όχι μόνο εξαφάνιζε κάθε κίνητρο για βιομηχανική ανάπτυξη και ανεξαρτησία αλλά και ενθάρρυνε το έγκλημα και την ανηθικότητα, εμφανιζόταν κάθε τόσο στα διάφορα φυλλάδια και άλλα έντυπα της εποχής. Υποστηριζόταν ότι οι δύο αρχές της "περηφάνειας" και της "ντροπής" εξασθενούσαν

-----

1. Μόνο οι ανίκανοι προς εργασία εδικαιούντο πλέον βοήθεια.

2. Lis and Soly, όπ. αν, σελ. 201.

στην συνείδηση των φτωχών¹. Κάποιοι κριτικοί διατύπωναν την άποψη ότι ο νόμος των φτωχών υπονόμει τη θρησκεία, τους νόμους και την εξουσία². Άλλοι έδιναν έμφαση στη διάκριση μεταξύ της πραγματικής ένδειας και της τεχνητής, η οποία δεν θα έπρεπε να απολαμβάνει ευσπλαχνίας αλλά να διώκεται ως ανήθικη, αφού είναι εκούσια³. Επιπλέον, η νέα γενιά βλέποντας τους γονείς να προσποιούνται ανικανότητα και να αποφεύγουν την εργασία, ανατρεφόταν στη μιζέρια και την επαιτεία, αρχή κάθε εγκληματικής πράξης, που για τα αγόρια σήμαινε κλοπή και για τα κορίτσια πορνεία.

Ο ποινικός νόμος, υποστήριζαν πρισμένοι, δεν μπορούσε να πετύχει και πολλά πράγματα στο βαθμό που άλλοι κοινωνικοί θεσμοί συνέτειναν στην αύξηση του εγκλήματος. Τέτοιος θεσμός εθεωρείτο ο Νόμος των Φτωχών που προμήθευε ασταμάτητα τις τάξεις των εγκληματιών με έτοιμο υλικό. Βέβαια, η σύνδεση της επαιτείας με το έγκλημα τις πρώτες τρεις δεκαετίες τουλάχιστον του 19^{ου} αιώνα, δεν είχε ακόμη εδραιωθεί καλά στις συνειδήσεις των "εργολάβων" της ηθικής⁴, που αναφέρονταν σ' αυτήν μόνο για λόγους πρόληψης και εκφοβισμού. Αυτό που έγινε όμως κατανοητό, ήταν η ανάγκη για σαφή διάκριση και εφαρμογή αυτής της διάκρισης μεταξύ των αληθινά αναξιοπαθούντων και των επαγγελματιών επαιτών και αλητών· οι πρώτοι έπρεπε να ευεργετούνται, ενώ οι δεύτεροι να υφίστανται τις κυρώσεις του ποινικού νόμου⁵. Σε μία

-----

1. "Poor Laws", The Edinburgh Review, 1828, τόμος 47, σελ. 316-317.

2. "On the Poor Laws", The Quarterly Review, τόμ. 18., σελ. 267.

3. J. Davison, "Considerations on the Poor Laws", 1817, σελ. 67-68.

4. Βλ. Η. Δασκαλάκη, όπ. αν., σελ. 102, και ανωτέρω σελ. 28.

5. Ratzinowicz, όπ. αν., σελ. 14.

ενδιαφέρουσα κριτική των μεταρρυθμίσεων που εισήγαγε ο νέος νόμος για τους φτωχούς προβαίνει και ο Engels¹. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι ο παλιός νόμος του 1601 ξεκινούσε από την απλοϊκή αρχή ότι είναι καθήκον της κοινότητας να ενδιαφέρεται για την ύπαρξη των φτωχών. Όσοι έμεναν χωρίς εργασία έπαιρναν μία βοήθεια και με την πάροδο των ετών αυτό αποτέλεσε κεκτημένο δικαίωμα. Όταν όμως η νέα κυβέρνηση ανήλθε στην εξουσία, διαπίστωσε ότι η εργατική τάξη των πεδινών της χώρας ήταν εξαθλιωμένη και εξαρτιόταν ολοκληρωτικά ή εν μέρει από τα Ταμεία για τους φτωχούς, τα οποία, όταν τα ημερομίσθια δεν έφθαναν για τη συντήρησή τους, κατέβαλαν σ' αυτούς ένα συμπλήρωμα. Υποστήριζε ότι αυτό το σύστημα οδηγούσε τη χώρα στην χρεωκοπία, διότι αποτελούσε εμπόδιο στη βιομηχανία, ενθάρρυνε την αύξηση του άνεργου πληθυσμού, παρότρυνε σε άστοχους γάμους και προστάτευε τους απερίσκεπτους και οκνηρούς. Έτσι, κάθε βοήθεια σε είδος ή σε χρήμα καταργήθηκε². Η μόνη βοήθεια που παραχωρούσαν ήταν η εισαγωγή σε κατάσταση εργασίας.

Στην ίδια γραμμή κυμάνθηκαν σχεδόν όλες οι μεταγενέστερες ρυθμίσεις της νομοθεσίας για τους φτωχούς στην Βρετανία³. Εφαρμόστηκε δηλαδή ο πλήρης αποκλεισμός όλων των ικανών προς εργασία από κρατικές επιχορηγήσεις. Αυτός ο αποκλεισμός λειτουργούσε στα πλαίσια μιας "δοκιμασίας" δηλαδή, προβλεπόταν ότι αρωγή μπορούσε να παρασχεθεί σ' αυτούς που την ζητούσαν με την προϋπόθεση ότι θα εισάγονταν σε κατάσταση εργασίας. Η αρχή της μειωμένης ικανότητας που καθιέρωνε το καθεστώς του καταστήματος εργασίας -στενή επίβλεψη, χωρισμός των

-----

1. Engels, όπου αν., Μέρος Β', σελ. 216-219.

2. Εδώ ο Engels παραβλέπει - ίσως εσκεμμένα - την πολιτική της 'μειωμένης ικανότητας' που εισάγει ο νέος Νόμος των Φτωχών, βλέπε σχετικά Ratzinovicz, όπ. αν., σελ. 5-14.

3. Η νομοθεσία για τους φτωχούς στη Σκωτία ήταν ακόμη αυστηρότερη, βλ. Ferguson T., "Scottish social welfare", Livingstone, Edinburgh, 1958.

μελών της οικογένειας, ελάχιστη διατροφή, αυστηρό καθεστώς εργασίας, κ.λ.π.- εξασφάλιζε την αυτόματη διάκριση μεταξύ των "πραγματικά ενδεών" που δέχονταν να υποβληθούν σε τέτοιες συνθήκες και των "φαύλων επαιτών" που αρνούσαν να συμμορφωθούν (ή που διατηρούσαν το κύρος και την αξιοπρέπειά τους). Μια τέτοια πρακτική λειτουργούσε ως τυφλός κατασταλτικός μηχανισμός, έξω από την περιοχή της γνώσης και της έρευνας. Έτσι τα άτομα που ζητούσαν κρατική βοήθεια απορρίπτονταν με το σκεπτικό ότι ήταν αδύνατον να δημιουργηθούν επαρκείς φραγμοί κατά της δολιότητας και της προσποίησης - η έρευνα της κάθε περίπτωσης θα κατέληγε σε παραπλανητικά και ψευδή συμπεράσματα. Η ορθή διαδικασία ήταν η προσφορά βοήθειας σε κατάσταση εργασίας. Οπως αναφέρεται και στην έκθεση της επιτροπής για τη σύνταξη του νέου νόμου το 1834, "εάν ο αιτών δεν αποδέχεται τους όρους με τους οποίους παρέχεται η βοήθεια, τότε δεν λαμβάνει τίποτε· εάν αποδεχθεί αυτούς τους όρους, τότε αποδεικνύει το αληθές της αίτησής του, δηλαδή την ένδειά του¹.

Η ίδια πρακτική συνεχίστηκε πάνω από εξήντα χρόνια περίπου, ενώ το 1870 ο αποκλεισμός επεκτάθηκε, σύμφωνα με την έκθεση Longlay, και στις γυναίκες, τα παιδιά, τους ηλικιωμένους, τους ασθενείς κ.λ.π., άτομα που με το προηγούμενο καθεστώς δικαιούνταν περίθαλψης σύμφωνα με την αρχή της μειωμένης ικανότητας. Αυτή η μεταρρύθμιση στόχευε κυρίως να εκπαιδεύσει και να μεταβάλλει τις συνήθειες των φτωχών, μια παιδαγωγική στρατηγική που σύντομα εγκαταλείφθηκε.

Η ιδεολογική βάση αυτής της πρακτικής της καταστολής και της απόκλισης εμπεριείχε μία άρνηση της αποτελεσματικότητας της κρατικής πρόνοιας και μία συμπληρωματική διασφάλιση της ατομικής ελευθερίας. Βέβαια, ήταν ένας μελετημένος πολιτικός χειρισμός και όχι ένα σύμπτωμα αγνοίας ή λαθεμένης πίστης. Τα διάφορα συστήματα κρατικής περίθαλψης που λειτουργούσαν πριν τη

---

1. Οπως αναφέρεται στον K. Williams, "From Pauperism to Poverty", London, Routledge and Kegan Paul, 1981, σελ. 58.

νομοθεσία του 1834, είχαν αναγνωρίσει το ρόλο που διαδραμάτιζαν οι εποχιακές ανακατατάξεις, οι οικονομικές διακυμάνσεις και η κρίση του εμπορίου και τον λάμβαναν υπόψη τους όταν υπολόγιζαν την παροχή κοινωνικής αρωγής. Ο Νόμος του 1834 με την στρατηγική που ακολούθησε αναγνώρισε μεν αυτές τις συνθήκες αλλά προτίμησε να τις αγνοήσει. Για τις ανώτερες τάξεις αρκούσε η επιβολή του εκφοβισμού -το κατάστημα εργασίας¹- πάνω στις επικίνδυνες τάξεις, ούτως ώστε να μπορέσει να επιβάλλει μία πολιτική χαμηλών μισθών χωρίς να αναγκαστεί να περιορίσει την εργατική κινητικότητα, αναγκαία για την εξεύρεση του εργατικού "περισσεύματος" ή εφεδρικού βιομηχανικού στρατού² που με τη σειρά του ήταν απαραίτητος στις περιόδους των οικονομικών διακυμάνσεων. Η κατασταλτική αυτή πολιτική φαινομενικά απειλούσε να στρέψει εναντίον της elite ένα μεγάλο τμήμα του εργατικού προλεταριάτου. Αποτράπηκε όμως αυτός ο κίνδυνος, με την προβολή στην συνείδηση του φτωχού πληθυσμού της δοκιμασίας του καταστήματος εργασίας ως της πλέον ασφαλούς διαδικασίας για την διάκριση των αληθών ενδεών από τους ψευδοεπαίτες. Έτσι κατόρθωσε η elite αφενός να δημιουργήσει ένα κοινωνικό περιθώριο από αυτούς οι οποίοι δεν δέχονταν να υποβληθούν στο "τεστ" του workhouse³, περιθώριο που δεν αποτελούσε ουσιαστικό κίνδυνο, πρώτον λόγω του μικρού αριθμού τους⁴ και δεύτερον λόγω της δριμείας καταστολής που υφίστατο αφετέρου με τα καταστήματα εργασίας στα οποία εισάγονταν

-----

1. Για τις συνθήκες στα καταστήματα εργασίας βλέπε Engels, όπ. αν., Μέρος Β', σελ. 219-224.

2. Βλ. κατωτέρω, σελ. 82.

3. Workhouse: κατάστημα εργασίας.

4. Επαίτες, αλήτες, μικροσπατεώνες, κ.λ.π.

εθελοντικά οι περισσότεροι¹ άποροι και φτωχοί, λειτουργώντας κατά τα πρότυπα της φυλακής, εξασφάλιζε ένα πειθαρχημένο εργατικό δυναμικό έτοιμο να δεχθεί τους νέους 'όρους' της οικονομικής συναλλαγής του με την elite, προκειμένου να αποφύγει τα οδυνηρά αποτελέσματα της περιθωριοποίησής του.²

4. Ιδρύματα - Σύλλογοι - Εταιρείες: φιλανθρωπία και κοινωνικός έλεγχος

Ένας άξονας λοιπόν του πειθαρχικού μηχανισμού της Βικτωριανής Αγγλίας ήταν, αφενός ο Νόμος των Φτωχών και το ποινικό σύστημα και αφετέρου το κατάστημα εργασίας και η φυλακή. Υπήρχε όμως και ένας δεύτερος, ο επανορθωτικός άξονας αυτής της στρατηγικής, που αποτελείτο από τη μια από τα σχολεία στοιχειώδους εκπαίδευσης και από την άλλη από τους ιδιωτικούς οργανισμούς ηθικοπλαστικής αγωγής. Και τα δύο αυτά όργανα της πειθαρχίας λειτουργούσαν κατά της ανηθικότητας, της διαφθοράς και της έλλειψης εγκράτειας, χαρακτηριστικά που αναγνωρίζονταν ότι κυριαρχούσαν στις κατώτερες κοινωνικές τάξεις, με στόχο την αντικατάστασή τους από τα αισθήματα της αξιοπρέπειας, της εγκράτειας, του σεβασμού και της σκληρής δουλειάς.

Χωρίς να παραβλέπουμε τη σπουδαιότητα της λειτουργείας των σχολείων ως εκπαιδευτικών μηχανισμών για την άσκηση κοινωνικού ελέγχου στα παιδιά των φτωχών και απόρων τάξεων, θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας στα φιλανθρωπικά ιδρύματα και οργανισμούς, γιατί φρονούμε ότι μέσα από την εξέτασή τους θα αποδοθεί μία πληρέστερη και πιο αντιπροσωπευτική εικόνα του ιδιωτικού πειθαρχικού μηχανισμού που δημιούργησε ο 19^{ος} αιώνας³.

-----

1. Αυτό είχε επιτευχθεί με τη βοήθεια και άλλων φορέων κοινωνικού ελέγχου, όπως η εκκλησία, τα φιλανθρωπικά ιδρύματα κ.λ.π.

2. Lis and Soly, όπ. αν, σελ. 201-202.

3. Βλ. Foucault, όπ. αν., σελ. 135 επ.

Οι μεταρρυθμίσεις που εισήγαγε ο Νόμος του 1834, έδειξαν καθαρά ότι η κρατική αρωγή θα επικεντρωνόταν πλέον στα άπορα παιδιά, στους ηλικιωμένους και στους αρρώστους¹. Έτσι, η αθλιότητα του εργατικού προλεταριάτου αποτέλεσε αποκλειστική υπόθεση των φιλανθρώπων. Βέβαια η φιλανθρωπία δεν εμφανίζεται εδώ σαν κάτι το καινούργιο. Η αλλαγή εντοπίζεται στην ιδεολογική κατεύθυνση που πήρε η φιλανθρωπία ώστε να καλύψει τις νέες ανάγκες που είχαν εμφανιστεί, δηλαδή τον κοινωνικό έλεγχο του φτωχού πληθυσμού. Ο πατερναλισμός αποτέλεσε το κυρίαρχο στοιχείο της πρακτικής της. Όλοι οι τομείς της καθημερινής ζωής των φτωχών έγιναν αντικείμενο ακριβούς και συνεχούς επίβλεψης: η θρησκευτική και ηθική συμπεριφορά, η προσωπική υγιεινή, η καθαριότητα και η τάξη της κατοικίας, η επιμέλεια στα μαθήματα του σχολείου², κ.λ.π.

Υπήρχε ένα ευρύ δίκτυο τέτοιων ιδρυμάτων που προήλθαν από διάφορες δωρεές. Κάθε ένα κάλυπτε ειδικές περιοχές, απευθυνόταν σε ειδικές κατηγορίες ατόμων εξυπηρετώντας ορισμένες από τις ανάγκες τους και τέλος χορηγούσε την αρωγή του σύμφωνα με δικά του ηθικά και κοινωνικά κριτήρια. Πέρα όμως από τις οποιεσδήποτε διαφορές τους, αυτά τα ιδρύματα λειτουργούσαν στη βάση μιας κοινής γραμμής που πήγαζε από την πίστη τους στην κυρίαρχη ιδεολογία και την πολιτική στρατηγική που αναφέρθηκε παραπάνω. Γύρω στα 1870 υλοποιείται πλέον το

-----

1. Βλ. αν., σελ. 68, για την αρχή της "less eligibility".

2. Τα σχολεία στοιχειώδους εκπαίδευσης είχαν ως στόχο "... να εξαλείψουν τα χαρακτηριστικά των επικίνδυνων τάξεων αφενός και να προλάβουν την παρακμή τους αφετέρου", Jones and Williamson, όπ. αν., σελ. 85. Βλ. επίσης για τις επικίνδυνες τάξεις και την ασφάλεια του κράτους, R. Tombs, "The 'Dangerous Classes' and Insurrection in 19th Century Paris", Κεφ. VIII, σελ. 214-237, στο "Crime and the Law", Edit. V.A.C. Catrell, B. Lenman, G. Pearson, London, 1980.

πνεύμα του Νόμου του 1834 για μια επιλεκτική χρήση παροχής βοήθειας ώστε να μην οφελούνται οι σκληροί και οι αργοί. Πριν εξετάσουμε όμως αυτή τη νέα κίνηση θα αναφερθούμε συνοπτικά στην εξέλιξη της φιλανθρωπίας από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα.

Αναφέρεται ότι ο Σύλλογος Bath (Bath society) το 1805, αποτέλεσε την αφετηρία της κυριαρχίας των σωματείων προστασίας των απόρων και των αλητών. Το σωματείο ίδρυσαν:¹ ένας αριθμός προυχόντων της περιοχής του Bath με την έγκριση του δημάρχου, οι τοπικοί δικαστές και ο Δούκας του Cloucester, ο οποίος διορίστηκε πρόεδρος του σωματείου. Υπήρχαν ακόμη πέντε υποδιευθυντές, αρκετοί οικονομικοί διευθυντές, δύο γραμματείς, μία επιτροπή από 23 επιφανείς πολίτες και μία επιτροπή κυριών με 13 μέλη. Ανάμεσα στους επιφανείς πολίτες συγκαταλέγονταν και μέλη των εκκλησιαστικών αρχών.

Ο τίτλος του ιδρύματος που εξέφραζε συνάμα και τους σκοπούς του ήταν: "Σύλλογος του Bath για την Καταστολή της Αλητείας και Επαιτίας, για την Ανακούφιση Τυχαίων Συμφορών και για τον Εθισμό στην Φιλοπονία". Απώτερος στόχος ήταν ο αποκλεισμός των κατ' επάγγελμα επαίτων από τη δυνατότητα λήψης κάποιας βοήθειας. Αυτό προσπάθησαν να επιτύχουν αφενός με μία εκστρατεία ενημέρωσης των πολιτών ότι είναι καλύτερα να δίνουν ενίσχυση στο σύλλογο παρά κατ' ευθείαν ελεημοσύνη στους επαίτες και αφετέρου με την συνεργασία με τις αστυνομικές αρχές ως προς τη σύλληψη και αποπομπή εκτός δήμου των αλητών που αρνούνταν να εγγραφούν στους καταλόγους του συλλόγου. Παράλληλα διεξαγόταν εξονυχιστική έρευνα για τον χαρακτήρα και την κατάσταση των αιτούντων. Η χορηγούμενη βοήθεια ήταν συνήθως τροφή και ένδυση παρά χρήματα. Βέβαια, δίνονταν και κάποια δάνεια, τα οποία όμως ήταν μικρά και εξοφλούνταν με εβδομαδιαίες δόσεις. Οσοι φυσικά συλλαμβάνονταν να επαίτουν, ενώ λάμβαναν βοήθεια από το σύλλογο, έχαναν το δικαίωμα αυτό και διώχονταν από τη πόλη.

---

1. Ratzinovicz, όπ. αν., σελ. 44.

Μέσα σε μία δεκαετία η διοίκηση του συλλόγου μπορούσε να καυχηθεί ότι πέτυχε να "καθαρίσει" τους δρόμους από τους αλήτες και τους επαίτες και να ελέγξει θετικά τον φτωχό πληθυσμό της περιοχής. Οι επικριτές βέβαια αυτής της άσκησης κοινωνικού ελέγχου, τους κατηγορήσαν ότι προσήλκυσαν επαίτες στη πόλη, ότι η προσφορά τους ήταν μικρή διότι μόνο το 1/6 του βοηθούμενου πληθυσμού ήταν επαγγελματίες επαίτες και ότι δημιούργησαν προβλήματα στις αστυνομικές αρχές κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους¹.

Το σπουδαίο ρόλο που διαδραμάτιζε η αστυνομία στην καταστολή της αλητείας φαίνεται πως αναγνώρισαν οι αρχές του Manchester, όταν το 1819 διόρισαν ειδικό αστυνομικό όργανο για την επίβλεψη των αλητών και επαιτών της πόλης. Αυτός μετά τη πάροδο ενός χρόνου, αντικαταστάθηκε από έναν δημοτικό επόπτη που ήταν αρμόδιος για την έγκριση και την χορήγηση βοήθειας. Η αστυνομία όμως εξακολούθησε να κατέχει κυρίαρχη θέση μαζί με τον φιλανθρωπικό σύλλογο στη ρύθμιση της αρωγής που δινόταν στους απόρους².

Τέτοιες εταιρείες και ιδρύματα μετά το Bath έχουμε και στο Leeds, στο Durham, στο Essex, Bristol, Birmingham, κ.λ.π. με διάφορες παραλλαγές ως προς το σύστημα λειτουργίας τους (π.χ. εισητήρια διαμονής, εγγραφή σε καταλόγους, επιβράβευση των φιλοπόνων, κ.λ.π.).

Το Λονδίνο φυσικά δεν μπορούσε να εξαιρεθεί από μία τέτοια κίνηση. Το 1818 ιδρύθηκε ο "Σύλλογος για την Καταστολή της Επατείας". Στηριζόταν σε δωρεές ιδιωτών αλλά και επιχειρήσεων. Στόχος του οι αλήτες, οι επαγγελματίες επαίτες, οι ναύτες, οι άνεργοι και οι

-----

1. "Report of the Bath Society for the Supression of Vagrants etc. for the year 1811, 1812, 1813, 1816", όπως αναφέρεται στον Ratzinovicz, όπ. αν., σελ. 45.

2. "Report from His Majesty's Commissioners for inquiring into the Administration and Practical Operation of the Poor Laws", 1834, βλ. Ratzinovicz, όπ. αν., σελ. 47.

μετανάστες. Για το λόγο αυτό προσέλαβε δώδεκα αστυνομικούς που αποσπάσθηκαν στην υπηρεσία του συλλόγου. Όσοι συλλαμβάνονταν επαιτούντες, πριν προσαχθούν στις αρχές για να δικάσθούν είχαν την ευκαιρία της εγγραφής τους στο σύλλογο, εάν φυσικά έχρηζαν βοήθειας. Όσοι συλλαμβάνονταν να επαιτούν εκ νέου παραδίδονταν στον τοπικό δικαστή, ο οποίος επέβαλλε ποινές κατά τις διατάξεις της νομοθεσίας περί αλητείας. Κατά την πρώτη επταετία της λειτουργίας του ο σύλλογος αντιμετώπισε πάνω από 20.000 ανθρώπους. Το ένα τέταρτο αυτών ήσαν αλήτες, από τους οποίους οι μισοί καταδικάσθηκαν από τα δικαστήρια.

Τέτοιοι σύλλογοι διήρκεσαν μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, παρόλες τις αντιξοότητες και κριτικές που αντιμετώπισαν¹. Το γεγονός δε, ότι οι αλήτες μετακινούνταν από περιοχές όπου λειτουργούσαν τέτοια ιδρύματα σε περιοχές όπου δεν υπήρχαν, θεωρήθηκε όχι ως στοιχείο υπέρ της αναποτελεσματικότητας αυτών των συλλόγων αλλά ως κίνητρο για τη δημιουργία ακόμη περισσότερων.

Έτσι, στα 1870 ως συνέχεια αυτής της κίνησης αλλά και της λειτουργίας στα πλαίσια της γραμμής που χάραξε ο νέος Νόμος για τους Φτωχούς (1834), ιδρύθηκε ο "Φιλανθρωπικός Οργανισμός"² που διακήρυττε την ανάγκη μιας αυστηρής οικονομίας στον τομέα της φιλανθρωπίας, είχε επίσης ως στόχο του τη δημιουργία μιας κεντρικής και επαγγελματικής οργάνωσης της φιλανθρωπίας που θα εκπορευόταν από ιδιώτες χωρίς την παρέμβαση του κράτους. Βασική του θέση η διάκριση μεταξύ "άξιων" και "ανάξιων" φτωχών, πράγμα που σήμαινε ότι η χορηγούμενη βοήθεια απευθυνόταν μόνο σ' αυτούς που θεωρούνταν ότι 'άξιζαν' κατά τη κρίση του οργανισμού. Για τους άλλους που θεωρούνταν ως μη αξιοπρεπείς, σπάταλοι ή απατεώνες ή

---

1. Για παράδειγμα η κριτική που υπέστη ο σύλλογος του Bath, όπ. αν., σελ. 69, όπως αναφέρει ο Ratzinowicz, όπ. αν. "Report of the Bath Society for the Suppression of Vagrants etc. ..."

2. "Charity Organisation Society" (COS).

ακόμη ότι είχαν συγγενείς να τους φροντίσουν, υπήρχε στερεότυπη άρνηση της σκληρής δουλειάς και της λιτότητας. Ο οργανισμός και όσοι τον στήριζαν δεν είχαν ως πρωταρχικό τους στόχο την ελεημοσύνη, με την έννοια που έδιναν σ' αυτήν η εκκλησία και οι χριστιανικές ενώσεις αλλά την εφαρμογή των αρχών του οικονομικού φιλελευθερισμού και συνάμα την οργάνωση ενός πειθαρχημένου και αυτοσυντήρητου φτωχού πληθυσμού. Κάθε άλλη μορφή φιλανθρωπίας εθεωρείτο ότι υπονόμει και παρενέβαινε στην ελεύθερη λειτουργία της αγοράς, θέτοντας σε κίνδυνο την ιδεολογία της ατομικής ελευθερίας και ισότητας, οι οποίες στήριζαν τις δυνάμεις της φιλελεύθερης οργάνωσης της οικονομίας¹.

Βέβαια, αυτά τα ιδρύματα ηθικοπλαστικής αγωγής δεν κατόρθωσαν να αλλάξουν ολοκληρωτικά τις αξίες και τα πολιτισμικά στοιχεία του πληθυσμού στον οποίο απευθύνονταν ούτε να αποτρέψουν το ρεύμα των απόρων και εξαθλιωμένων μαζών από το να γεμίζουν τις φυλακές και τα καταστήματα εργασίας. Αυτό δεν σημαίνει όμως, ότι δεν εκπλήρωσαν το βασικό τους στόχο που ήταν η καθιέρωση και η ενίσχυση της διαφοροποίησης² μεταξύ των εργαζόμενων τάξεων ώστε να γίνονται περισσότερο χειραγωγήσιμες. Πέτυχαν να παρουσιάσουν τα κοινωνικά προβλήματα των φτωχών ως ηθικά και τις κοινωνικές ανισότητες ως διαφορές χαρακτήρων και ατομικής ηθικής και αξιοπρέπειας.

Ενώ όμως αυτός ο στόχος φαίνεται να εκπληρώνεται ως προς τις ανώτερες εργαζόμενες κατηγορίες, στις κατώτερες εργατικές μάζες των ανοργάνωτων εργατών που κατά περιόδους επάνδρωναν τις τάξεις των ανέργων και των επαϊτών και που αγωνίζονταν να επιβιώσουν κάτω από ένα συνεχές καθεστώς φτώχειας, η κυρίαρχη ιδεολογία δεν κατόρθωσε να βρει πρόσφορο έδαφος³.

-----

1. D. Garland, όπ. αν., σελ. 50.

2. Υποστηρίζεται από τους Hobson και Jones, βλ. Garland, όπ. αν., σελ. 51-52.

3. Βλέπε ανωτέρω για την εργατική αριστοκρατία. σελ. 58.

Οι ευαγγελικές και ηθικές διδαχές των ηθικολόγων δεν μπορούσαν να γίνουν κατανοητές από ένα τμήμα του πληθυσμού, το οποίο όμως έφτανε το 1/3 του συνολικού πληθυσμού. Θεωρούσε επίσης αυτές τις έννοιες της αξιοπρέπειας, αυτοσυντήρησης και λιτότητας ως στοιχεία μιας ξένης προς αυτόν κουλτούρας και αναγνώριζε την υποταγμένη κοινωνική του θέση σε σχέση με αυτή των ανώτερων του τάξεων. Αυτό όμως που κατανοούσε πολύ καλά ήταν η κατασταλτική πολιτική που εφαρμόζαν οι κυρίαρχες τάξεις μέσα από τον ποινικό νόμο.

5. Η Νομοθεσία: ιδεολογία και πρακτική

Η νομοθεσία κατά της αλητείας και της επαιτείας στην περίοδο του Μεσαίωνα χαρακτηρίστηκε από μία σκληρότητα, όπως ήδη αναφέρθηκε ανωτέρω¹. Το μαστίγωμα, οι ακρωτηριασμοί, το σημάδεμα στο στήθος με πυρακτωμένο σίδερο ήσαν ορισμένες από τις ποινές που αντιμετώπιζαν οι ομάδες των αλητών και επαιτών, για να μην αναφέρουμε τον εξανδραποδισμό, των εξορία ή και αυτόν τον θάνατο για τους υποτρόπους. Είχαν προβλεφθεί και επανορθωτικά καταστήματα για τους άεργους και τους ταραχοποιούς αλλά ούτε τα μέσα ούτε αρκετή θέληση υπήρχαν για τον έλεγχο που απαιτείτο. Ο νόμος περί Αλητείας (Vagrancy Act) του 1744 παγίωσε και αποσαφήνισε τις νομοθετικές βελτιώσεις των προηγούμενων ετών, καθορίζοντας μία κλίμακα ποινών που κατά κάποιο τρόπο αντιμετώπιζε το ζήτημα της αλητείας περισσότερο ανθρωπιστικά. Ο νόμος αυτός διατηρήθηκε σε ισχύ μέχρι το 1822 με κάποιες βελτιώσεις και τροποποιημένος ελαφρώς το 1824 εξακολουθεί να ισχύει στην Αγγλία μέχρι σήμερα.²

Ο νόμος του 1744 προέβλεπε, λοιπόν, τρεις μεγάλες κατηγορίες παραβατών: τους "άεργους και ταραχοποιούς", τους "αγύρτες και αλήτες" και τους "αβελτίωτους αλήτες".

-----

1. Βλέπε κεφ. I, 3.

2. Radzinowicz, όπ. αν, σελ. 17-18.

α) Άεργοι και ταραχοποιοί: Τα άτομα αυτά αποτελούσαν μία ευρεία κατηγορία, της οποίας το βασικό χαρακτηριστικό ήταν η ένδεια, η γενικευμένη φτώχεια. Συμπεριλαμβάνονταν επίσης σ' αυτά και άτομα που υπήρχαν υπόνοιες ότι θα εγκαταλείψουν τις οικογένειές τους στη φροντίδα του κράτους. Ακόμη, εκεί ανήκαν αυτοί που επέστρεφαν στο δήμο ή την κοινότητα από την οποία είχαν εκδιωχθεί, αυτοί που δεν είχαν "ίδια" μέσα συντήρησης και αρνούνταν να εργασθούν με το ισχύον καθεστώς των μισθών και αυτοί που επαιτούσαν στον δήμο καταγωγής τους. Οι ποινές γι αυτήν την κατηγορία ήταν εγκλεισμός σε σωφρονιστικό κατάστημα που ιδρύθηκε γι αυτό το σκοπό, από 14 ημέρες έως ένα μήνα που συνοδευόταν από καταναγκαστική εργασία.

β) Αλήτες και Επαίτες: Αυτή η κατηγορία ήταν ακόμη ευρύτερη και οι προβλεπόμενες ποινές ήταν αυστηρότερες. Σ' αυτήν περιλαμβάνονταν όσοι εγκατέλειπαν τις οικογένειές τους στην φροντίδα του κράτους, όσοι ζητούσαν ελεημοσύνη με το πρόσχημα κάποιας συμφοράς ή έκαναν ψευδείς βράνους δήθεν υπέρ των φυλακών ή των νοσοκομείων και όσοι πρόσφεραν προσωρινή διασκέδαση· επίσης οι πλανόδιοι τραγουδιστές, ηθοποιοί χωρίς άδεια, ταχυδακτυλουργοί, τσιγγάνοι, χειρομάντιες, γυρολόγοι χωρίς άδεια, όσοι στοιχημάτιζαν ή έπαιζαν παράνομα παιχνίδια και όσοι επαιτούσαν έξω από το δήμο καταγωγής τους ή περιφέρονταν άσκοπα χωρίς να μπορούν να δικαιολογήσουν τα μέσα συντήρησής τους. Οι ποινές γι αυτούς άρχιζαν με δημόσιο μαστίγωμα και εκδίωξη γι το τόπο καταγωγής τους. Παρεπόμενα μπορούσε να διαταχθεί εγκλεισμός σε σωφρονιστικό κατάστημα μέχρι έξι μήνες, με επιβολή καταναγκαστικής εργασίας και ενδεχομένως μαστίγωμα κατά την περίοδο της φυλάκισης.

γ) Αβελτίωτοι Αλήτες: Η ομάδα αυτή περιλάμβανε τα πλέον επικίνδυνα άτομα λόγω των πολλαπλών καταδικών τους ως αλήτες και επαίτες. Σε αυτήν την κατηγορία ανήκαν όσοι δραπέτευαν από σωφρονιστικό κατάστημα, όσοι αρνούνταν να παρουσιαστούν στο δικαστήριο ή να δώσουν όρκο, όσοι επέστρεφαν στην Αγγλία, ενώ είχαν εκδιωχθεί στη Σκωτία ή στην Ιρλανδία. Οι ποινές γι' αυτούς ήταν το δημόσιο μαστίγωμα, η αποπομπή τους από τη πόλη στην οποία συνελήφθησαν, ο εγκλεισμός τους σε σωφρονιστικό κατάστημα έως δύο έτη και γι όσους δραπέτευαν από το κατάστημα ή ήσαν υπότροποι επιβαλόταν εκτόπιση επτά

ετών, ποινή που προβλεπόταν για τα κακουργήματα.

Οι δήμοι και οι κοινότητες εξάλλου αποτελούσαν τον φορέα του τοπικού κοινωνικού ελέγχου. Οφείλαν να βρούν εργασία στους απολυομένους των καταστημάτων και μέχρι να γίνει αυτό τους τοποθετούσαν σε άσυλα ή καταστήματα εργασίας. Εάν βέβαια δε δέχονταν να εργασθούν, τότε εγκλείονταν σε σωφρονιστικά καταστήματα.

Ο νόμος του 1744 τροποποιήθηκε σε πολλά σημεία του. Καθιερώθηκε το υποχρεωτικό μαστίγωμα ανεξάρτητα σε ποιά από τις παραπάνω κατηγορίες ανήκε ο παραβάτης, η επιβολή προστίμου, ο αναγκαστικός εγκλεισμός σε σωφρονιστικό κατάστημα τουλάχιστον για μία εβδομάδα κ.λ.π.¹ Το σημαντικό όμως σ' αυτές τις τροποποιήσεις είναι η διεύρυνση και η επέκταση των νόμων περί αλητείας και σε άλλες κατηγορίες ατόμων, όπως μικροσπατεώνες και μικροκλέφτες, ενώ το 1783 ο νόμος επεκτείνεται και σε μία νέα κατηγορία: τους υπόπτους, άτομα των "εγκληματικών τάξεων" των οποίων τα κακουργήματα δεν μπορούν ν' αποδειχθούν². Ο νόμος θεωρούσε ως αλήτη ή αγύρτη, οποιονδήποτε έφερε πάνω του αντικείμενο με το οποίο θα μπορούσε να γίνει διάρρηξη ή κάποιο όπλο, ή περιφερόταν κοντά σε σπίτια, αποθήκες κ.λ.π. με πρόθεση την κλοπή³. Ειδικές αστυνομικές δυνάμεις για την αντιμετώπιση τέτοιων υπόπτων ατόμων που περιπλανιόνταν στους δρόμους του Λονδίνου με πρόθεση τη διάπραξη εγκληματικών πράξεων δημιουργήθηκαν στις αρχές του 19^{ου} αιώνα.

Η νομοθεσία όμως του 1744 με τις εκάστοτε τροποποιήσεις που δέχθηκε υπέστη οφοδρή κριτική και χαρακτηρίστηκε από ακαδημαϊκούς αλλά και από τις αρχές ως ανεπαρκής. Πρώτον, χαρακτηρίστηκε ως σκληρή, με αποτέλεσμα

1. 6 Geo. 3, C. 48, 1766 και 9 Geo. 3, C 41, 1769.

2. Ratzinowicz, όπ. αν., σελ. 21.

3. Σημειωτέον ότι η πρόθεση (intent) εθεωρείτο αποδεδειγμένη και το βάρος της απόδειξης του εναντίον έφερε ο συλληφθείς. Αυτοί είναι οι περίφημοι Sus Laws.

να δυσκολεύονται οι συλλήψεις των αλητών από τα οργανωμένα πλήθη που απειλούσαν να κακοποιήσουν τους αστυνομικούς που διενεργούσαν τις συλλήψεις, συγκινούμενοι από την ελεεινή εμφάνιση των αλητών¹. Οι αμοιβές που υπόσχονταν οι δημοτικές αρχές για την κατάδοση των αλητών σπάνια δίδονταν και το σύστημα των αδειών επαίτειας συνήθως γινόταν αντικείμενο κατάχρησης². Τέλος, τα αστυνομικά όργανα, όπου υπήρχε ικανός αριθμός, δεν έδειχναν μεγάλο ενδιαφέρον αφενός λόγω του κινδύνου που έφερε η σύλληψη των αλητών και αφετέρου λόγω της ηθικής και οικονομικής³ πίεσης που ασκούσαν οι συνδημότες τους.⁴

Στο νομοσχέδιο του 1822 έγινε μία απόπειρα διόρθωσης των λαθών που εμφανίστηκαν κατά την εφαρμογή του προηγούμενου νόμου. Έτσι το 1824 καταρτίστηκε νέος νόμος περί αλητείας και επαίτειας, ο οποίος όμως μόνο ελάχιστα διέφερε από τον πρώτο και συγκεκριμένα: καταργήθηκαν οι αμοιβές για τη σύλληψη αλητών· καταργήθηκαν οι διατάξεις που προέβλεπαν τις άδειες επαίτειας και τέλος παρασχηθήκαν πιστοποιητικά επαίτειας και για όσους απολύονταν

-----

1. S. και B. Webb, "English Local Government; English Poor Law History", Part I, "The Old Poor Law", 1927, σελ. 360.

2. Θεσμός που εισήχθη για πρώτη φορά εκείνη την περίοδο. Οι άδειες επαίτειας ήταν κάτι σαν εσωτερικά διαβατήρια με τα οποία εφοδιάζονταν οι αλήτες και οι επαίτες για να επιστρέψουν στην ενορία καταγωγής τους. Τις άδειες συνόδευαν συνήθως και πιστοποιητικά επαίτειας, δηλαδή έγγραφα που τους έδιναν το δικαίωμα να επαίτουν καθ' όλο το διάστημα της επιστροφής τους στο δήμο τους.

3. Πολλοί ιδιοκτήτες ταβερνών, πανδοχείων κ.λ.π. είχαν μεγάλη πελατεία από αλήτες.

4. Radzninowicz, όπ. αν, σελ. 25 επ.

από τις φυλακές¹. Όλα τα νομοθετήματα που ακολούθησαν το νόμο του 1824 κωδικοποιήθηκαν το 1871 στο νόμο περί "Απολύσεων και Ελέγχου των φτωχών"². Οι μεταγενέστεροι νόμοι μέχρι το 1935 ακολούθησαν τη γραμμή των νόμων περί αλητείας του 1824.

Για τις γυναίκες και τα παιδιά δεν υπήρχαν αξιολογικές ρυθμίσεις³ παρά μόνον δύο προβλέψεις: πρώτον, όσες γυναίκες συλλαμβάνονταν να αλητεύουν ή να επαιτούν έχοντας μαζί τους παιδιά, μαστιγώνονταν δημόσια και εγκλείονταν σε σωφρονιστικό κατάστημα για έξι μήνες. Τα παιδιά, εάν δεν ήταν νόθα, ακολουθούσαν τη μητέρα στο τόπο προορισμού της. Δεύτερον, όσες συλλαμβάνονταν να καταπατούν τις διατάξεις του νόμου έχοντας μαζί τους τέκνα τα οποία ανέτρεφαν σε έκλυτη και καταστροφική ζωή, αποστερούνταν αυτών, τα οποία οι ειρηνοδίκες έβηταν, εάν υπερέβαιναν την ηλικία των επτά ετών, στην υπηρεσία οικογενειών που επιθυμούσαν τούτο, μέχρι να φτάσουν στην ηλικία των 21 ετών.

Θα πρέπει όμως εδώ να σημειώσουμε ότι νεαροί παραβάτες ηλικίας 10-16 ετών που καταδικάζονταν για αξιόποιο αδίκημα το οποίο στην περίπτωση των ενηλίκων θα επέσυρε την ποινή της φυλάκισης, δεν εγκλείονταν στις φυλακές αλλά σε ειδικά ιδρύματα. Αυτά τα ιδρύματα λειτουργούσαν σαν φυλακές (δηλαδή με ποινικό χαρακτήρα) και συνάμα σαν εκπαιδευτήρια. Αποτελούσαν δηλαδή, επανορθωτικά και βιομηχανικά σχολεία, τα οποία διοικούσαν από φιλανθρωπικές εταιρείες και ιδιώτες υπό την εποπτεία του κράτους που εν μέρει τα επιχορηγούσε. Στα βιομηχανικά σχολεία συνήθως εγκλείονταν παιδιά κάτω των 14 ετών, τα

-----

1. 3 Geo. 4, C. 40 (1822) και 5 Geo. 4, C. 83 (1824).

2. "Pauper and inmates discharge and regulation act", 34 και 35 vict. C. 108.

3. Ratzinowicz, όπ. αν., σελ. 19. Βλέπε άλλως Rose, "Schools for young offenders", London, Tavistock, 1967.

οποία είχαν συλληφθεί να επαιτούν ή να αλητεύουν με γονείς που τα παραμελούσαν και τους φέρονταν άσχημα, κατοικώντας σε "ανήθικα" και επικίνδυνα μέρη. Η κράτηση σ' αυτά τα σχολεία ήταν αόριστη αλλά όχι πέραν της ηλικίας των 16 ετών. Επίσης για μία περίοδο δύο περίπου ετών μετά τη λήξη της ποινής, το ίδρυμα ασκούσε επίβλεψη επί των ανηλίκων και σε περίπτωση παραβίασης των όρων που είχαν ορισθεί γι' αυτά τα δύο χρόνια διέταζε τον επανεγκλεισμό τους. Υπολογίζεται¹ πως περίπου 18.000 παιδιά κρατήθηκαν κατά περιόδους σε τέτοια ιδρύματα κατά τη διάρκεια της ισχύος αυτού του νόμου.

Την ίδια περίπου λογική ακολούθησε και η Γαλλική νομοθεσία με το Ναπολεόντειο Κώδικα του 1810, ο οποίος προέβλεπε τρία βασικά είδη ποινών: τη θανατική καταδίκη, τα καταναγκαστικά έργα και την φυλάκιση σε σωφρονιστικό κατάστημα. Η θανατική καταδίκη προβλεπόταν για τα εγκλήματα κατά της ασφάλειας του κράτους, όπως πλαστογραφία, εμπρησμός κ.λ.π. Μ' αυτόν τον τρόπο διαφυλασσόταν το καθεστώς από ανατρεπτικές ενέργειες που θα είχαν άμεσες επιπτώσεις στη πολιτική και στρατιωτική οργάνωση του κράτους. Για τα λιγότερο σοβαρά εγκλήματα των κατώτερων τάξεων, όπως η αλητεία και η επαιτεία, προβλεπόταν η ποινή της φυλάκισης σε σωφρονιστικό κατάστημα με έμφαση στην καταναγκαστική εργασία. Έτσι, η πρακτική των καταστημάτων εργασίας που ξεκίνησε έναν αιώνα πριν, βρήκε τη θεσμική της κατοχύρωση στο βασικό σύστημα των ποινών.² Στα ίδια περίπου πλαίσια κινήθηκε και ο βαυαρικός κώδικας του 1813, έργο του Anselm Feuerbach³.

Τα αποτελέσματα αυτής της νέας νομοθεσίας δεν άργησαν να φανούν. Οι καταδίκες για αλητεία σ' ολόκληρη τη βρετανική επικράτεια αυξήθηκαν κατά 34% μεταξύ των

1. Rose, όπ. αν., σελ. 11-12.

2. D. Melossi και M. Pavarini, "The Prison and the Factory", London, Macmillan Press, 1981, σελ. 58.

3. Βλέπε Rusche και Kirkheimer, όπ. αν., σελ. 99-100.

ετών 1826 και 1829 και κατά 65% μεταξύ των ετών 1829 και 1832. Οι συλλήψεις για αλητεία, πορνεία και μέθη έφτασαν στο 85% των συνολικών συλλήψεων, στις οποίες προέβη η αστυνομία την δεκαετία του 1830, με αποτέλεσμα να παρατηρείται υπερβολική συσσώρευση τέτοιων υποθέσεων προς εκδίκαση από τα δικαστήρια. Για παράδειγμα οι παραπομπές αλητών και αλκοολικών σε δίκη στο Middlessex το 1832 είχε αυξηθεί κατά 145%.¹

Η αύξηση των συλλήψεων από την αστυνομία μετά το 1828 παρήγαγε μία κάθετη αύξηση του πληθυσμού των φυλακών και κυρίως στο Λονδίνο. Πάνω από 10.000 αλήτες, επαίτες, αλκοολικοί και μικροκλέφτες περνούσαν κάθε χρόνο τις πύλες της φυλακής "Steel" στο Coldbath Fields, της μεγαλύτερης φυλακής της Αγγλίας, χτισμένης το 1794 με μεγάλο αριθμό κελιών, εργαστηρίων, και ειδικά κατασκευασμένων χώρων για τη λειτουργία της μαγγάνου. Πολλοί από τους τροφίμους της ήταν εκεί λόγω της φτώχειας τους. Έχει υποστηριχθεί, πως το 48% του πληθυσμού αυτής της φυλακής, το έτος 1851, αποτελούνταν από άτομα που δεν μπορούσαν να πληρώσουν το πρόστιμο που όριζε το δικαστήριο². Έτσι οι φτωχοί του Λονδίνου αναγκάστηκαν να αντιμετωπίσουν τη σκληρότητα του ποινικού εγκλεισμού και τη τιμωρία της μαγγάνου³.

-----

1. M. Ignatieff, "A Just Measure of Pain", London, Macmillan Press, 1978, σελ. 179 και 185.

2. Henry Mayhew, "Criminal Prisons of London", 1861, σελ. 341.

3. Η εφεύρεση της μαγγάνου ανήκει στον Samuel Cubitt, ιδρυτή μιας κολοσσιαίας αγγλικής εταιρείας οικοδομικών επιχειρήσεων που σήμερα φέρει το όνομά του. Ο Cubitt λοιπόν, εφεύρε ένα πελώριο περιστρεφόμενο κύλινδρο που είχε πάνω του σκαλοπάτια, κάτι σαν τα πετάλια του ποδηλάτου. Οι κρατούμενοι ανέβαιναν τα σκαλιά του κυλίνδρου κάνοντάς τον να γυρίζει με τα πόδια τους ενώ κρατούσαν ένα κάγκελο για να ισορροπούν.

Με βάση ένα νόμο του 1865 που αφορούσε στην κατάσταση των φυλακών, καθ' όλη τη Βικτωριανή περίοδο στην Αγγλία καθιερώθηκε ως μορφή εργασίας στις φυλακές μεταξύ άλλων και η μάγγανος. Έτσι, η εργασία αποκτούσε χαρακτήρα ταπείνωσης και σκληρότητας χωρίς να συνδέεται με την παραγωγή και όχι για να διδάξει κάποιο επάγγελμα ή ειδικότητα αλλά να επιβάλλει πειθαρχία, εθισμό προς εργασία και υπακοή. Η εκλογή της μαγγάνου ως της καταλληλότερης "μηχανής εργασίας" στηριζόταν στην ικανότητά της να αποσπά μία επακριβώς μετρημένη ποσότητα εργασίας, κι έτσι να προωθεί την ομοιογένεια στο σωφρονιστικό σύστημα¹. Ο στόχος ήταν η εξομείωση του καταστήματος εργασίας με την φυλακή και η εγκαθίδρυση ενός μηχανισμού πειθαρχίας τόσο αυστηρού και τόσο αποτρόπαιου που να προξενεί το τρόμο στους φτωχούς και να τους απωθεί από

Συνήθως ο κύλινδρος γύριζε με συχνότητα 48 με 50 σκαλιά το λεπτό. Σε μερικές περιπτώσεις τον χρησιμοποιούσαν για να αλέθουν σιτάρι αλλά τις περισσότερες φορές χρησίμευε ως απλός τιμωρητικός μηχανισμός. Από την ίδρυσή του το 1818 έως το 1824 είχε βρεί εφαρμογή σε 26 δήμους. Σε πολλά καταστήματα, ο κύλινδρος γύριζε δέκα ώρες την ημέρα. Στην αρχή, έβαζαν στη μάγγανο χωρίς διάκριση έγγυες γυναίκες, αλήτες με σπασμένα πόδια και εργάτες με κήλη. Οι αποβολές των εγκύων και τα ατυχήματα κυρίως με ηλικιωμένους και αδύναμους γρήγορα ανάγκασαν τις αρχές σε προσεκτικότερη επιλογή αυτών που έβαζαν στη μάγγανο. Πάντως η ανακάλυψη αυτή θεωρήθηκε πολύ επιτυχής για τον έλεγχο της εγκληματικότητας των αλητών και άλλων μικροαπατεώνων. Θεωρήθηκε επίσης, ως η πλέον κοπιαστική, εξαντλητική και παραδειγματική τιμωρία που επινοήθηκε ποτέ από ανθρώπινο μυαλό. Μέχρι τα 1870, η μάγγανος αποτέλεσε το μεγαλύτερο μέσο ταπείνωσης των φτωχών της Αγγλίας. Υπήρχαν αλήτες στη δεκαετία του 1850 που μετρούσαν τη ζωή τους με βάση τα χρόνια που είχαν περάσει στη μάγγανο (M. Ignatieff, όπ. αν., σελ. 188).

1. Garland, όπ. αν., σελ. 13.

την επαφή μαζί του.¹ Αυτή η πολιτική, υποστηρίζεται ότι αποσκοπούσε στον εξαναγκασμό των φτωχών εργατών να αποδέχονται οποιαδήποτε εργασία, σε οποιοδήποτε μέρος και με οποιονδήποτε μισθό². Η "οικονομία της ηθικής", κατά τον E.P. Thompson, αποτελούσε πλέον παρελθόν. Η πειθαρχία και η ενοποίηση του προλεταριάτου ήταν η νέα πολιτική³. Όπως υποστηρίζει και ο Engels, ολόκληρη η νομοθεσία είχε ως σκοπό να προστατεύσει τον κατέχοντα από αυτόν που δεν είχε τίποτα. "... Οι νόμοι είναι αναγκαίοι, διότι ακριβώς υπάρχουν τέτοια άτομα. Νόμοι που διακανονίζουν την αλητεία και την έλλειψη μόνιμης διαμονής, εκφράζουν τέτοια εχθρότητα ενάντια στο προλεταριάτο την οποία οι δικαστές και κυρίως οι ειρηνοδίκες, αστοί οι ίδιοι, ερμηνεύουν αδίστακτα. Ο προλετάριος βρίσκεται πάνω στην κόψη κάθε βάρβαρης και βάνουσης συμπεριφοράς. Η φτώχεια του τον καθιστά εκ προοιμίου ύποπτο για όλα τα αδικήματα που μπορεί κανείς να φανταστεί ενώ συγχρόνως του στερεί τα νομικά μέσα με τα οποία θα μπορούσε να υπερασπίσει τον εαυτό του⁴".

Έτσι, ο νόμος του 1824 περί αλητείας, επατείας, κ.λ.π., δημιούργησε ένα μηχανισμό αστυνόμευσης, ελέγχου, εξουδετέρωσης και απομόνωσης των μη συμμορφούμενων με τις διατάξεις του. Οι διατάξεις αυτές, όπως προαναφέρθηκε, εμπλουτίζονταν συνεχώς με καινούργιες διατάξεις που εξειδίκευαν τα ήδη υπάρχοντα εγκλήματα και/ή δημιούργουσαν νέα, ούτως ώστε η σημερινή αγγλική νομοθεσία να καλύπτει με αυτούς τους νόμους ένα πλήθος

-----

1. Lis and Soly, όπ. αν., σελ. 201.

2. Όπ. αν.

3. E.P. Thomson, "The Making of the English Working Class", London, Harmondsworth, 1970, σελ. 295, και ιδίου άρθρο, "The moral economy of the English crowd in the eighteenth century", στο "Past and Present", Oxford, 50 (1971) σελ. 76-136.

4. Engels, όπ. αν., σελ. 211-212.

συμπεριφορών που επιθυμεί να ελέγξει¹.

-----

1. Χρήση των νόμων αυτών έκανε η κυβέρνηση Thatcher το 1984 για να διαλύσει το "picketing" των απεργών ανθρακωρύχων. Για το θέμα δε της διεύρυνσης των περιπτώσεων που μπορούν να ενταχθούν κάτω από αυτή τη νομοθεσία, ενδιαφέρον παρουσιάζει η Έκθεση του Εργατικού Κόμματος για την Αλητεία και τα συναφή εγκλήματα" του έτους 1976 (Report of the Working Party on Vagrancy and Street Offences", Home Office, 1976) απ' όπου και τα αποσπάσματα:

- Για την Επαιτεία: "... Το Εργατικό Κόμμα πιστεύει ότι επειδή η συμπεριφορά των επαίτων δύναται να είναι ενοχλητική και σε μερικούς ανθρώπους να εμποιεί φόβο, καθίσταται αναγκαίο να ελεγχθεί και είναι δικαιολογημένο να θεσπίσουμε ποινικές κυρώσεις γι' αυτούς που εμμένουν στην επαίτεία, εκ των οποίων ολίγοι ενεργούν ένεκα στερήσεως..."

- Για τους υπόπτους: "... Αντιλαμβανόμεθα ότι κάποια κριτική κατά των προτάσεών μας, πηγάζει από την υπόθεση ότι ο νόμος της υποψίας για διάπραξη σοβαρού εγκλήματος σε δημόσιο χώρο, μπορεί να γίνει αντικείμενο κατάχρησης και αφήνει την αστυνομία εκτεθειμένη σε κατηγορίες για κατάχρηση, όταν τον εφαρμόζει. Παρόλαυτά θεωρούμε ότι υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες η κοινωνία έχει δικαίωμα να υπερασπίζει τον εαυτό της, όταν ένα άτομο είναι προφανές ότι σχεδιάζει κάποια εγκληματική ενέργεια..."

- Για την έλλειψη μόνιμου καταλύματος (sleeping rough): "... Υπήρξε η σκέψη μακροπρόθεσμα αυτή η διάταξη να συμπληρωθεί από μία υποχρεωτική διαδικασία, όπως αυτή που εφαρμόζεται για τα ψυχικά ασθενή άτομα κατά το άρθρο 136 του Νόμου για την Ψυχική Υγεία του 1959, η οποία θα μπορούσε να φέρει σε κατάλληλα κέντρα ανθρώπους που έχουν αποβεί επιβλαβείς με το να κοιμούνται οπουδήποτε. Επεξεργασθήκαμε αυτή τη σκέψη αλλά καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι αυτό θα παρουσίαζε μεγάλες δυσκολίες εφαρμογής και θα απέβαινε ένα μή αποτελεσματικό μέτρο..."

6. Συμπεράσματα

Κατά την περίοδο του 19^{ου} αιώνα, όταν μετασχηματίζεται η κοινωνική και οικονομική δομή της Αγγλίας και το κεφάλαιο κυριαρχεί πλέον στη σφαίρα παραγωγής, διαμορφώνεται μία νέα κοινωνική πολιτική με δύο πρωταρχικούς σκοπούς: τον έλεγχο του πλεονάζοντος πληθυσμού και τη ρύθμιση της αγοράς εργασίας. Η ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής προϋποθέτει και την κατασκευή ενός κρατικού μηχανισμού ενίσχυσης, ο οποίος όχι μόνο θα διατηρεί τον "εφεδρικό στρατό" των φτωχών υπό έλεγχο, ώστε να εξασφαλίζεται η κοινωνική και πολιτική τάξη αλλά θα προμηθεύει επίσης τους επιχειρηματίες συνεχώς με φθινό εργατικό δυναμικό, ώστε να επιτυγχάνουν τους οικονομικούς τους στόχους.

Ο εφεδρικός στρατός¹ είναι μία απαραίτητη εφεδρεία εργατών χωρίς απασχόληση, που είναι αναγκαία στην αγγλική βιομηχανία για να μπορεί να παράγει τις ποσότητες των εμπορευμάτων που απαιτεί η αγορά κατά τις περιόδους της ευημερίας της. Όπως υποστηρίζει Ο Engels, η αγγλική οικονομία πραγματοποιεί έναν κύκλο, συνήθως κάθε πέντε ή έξι χρόνια, κατά τον οποίο εναλλάσσονται περίοδοι κρίσης και ευημερίας. Αυτή η εφεδρεία είναι περισσότερο ή λιγότερο σημαντική ανάλογα με το ποσοστό εκείνο που επιτρέπει η κατάσταση της αγοράς να χρησιμοποιηθεί². Κατά τις περιόδους των κρίσεων, αποτελεί έναν πλεονάζοντα πληθυσμό ο οποίος με δυσκολία καταφέρνει να επιβιώσει ζητιανεύοντας και κλέβοντας ή κάνοντας διάφορες προσωρινές εργασίες.

Η επικράτηση του βιομηχανικού καπιταλισμού στην Αγγλία φέρνει επίσης και μία αλλαγή στο σύστημα της κοινωνικής περίθαλψης. Το επιχείρημα ορισμένων μελετητών³ ότι η αυξανόμενη αποτελεσματικότητα της

---

1. Για την έννοια αυτή βλέπε Fr. Engels, όπ. αν., Μέρος Α', σελ. 150-151.

2. Engels, όπ. αν., σελ. 150.

3. Ratzinovicz, όπ. αν. Βλ. άλλως Lis and Soly, όπ. αν., και Garland, όπ. αν.

κοινωνικής πολιτικής ήταν προϊόν δραστηριοποίησης των θρησκευτικών ομάδων και μιας διάχυτης πίστης στην ισότητα των ανθρώπων, δεν ευσταθεί. Οι μεταρρυθμιστές του 16^{ου} αιώνα και οι φιλόσοφοι του 18^{ου}, βέβαια, επηρέασαν σημαντικά την άσκηση της κοινωνικής αρωγής. Στις περισσότερες όμως, περιπτώσεις οι ιδέες τους υλοποιούνται μόνο στο βαθμό που μεταφράζονται σε οικονομικούς και πολιτικούς όρους, πληρούν δηλαδή τις προϋποθέσεις του τρίπτυχου περίθαλψη - έλεγχος - ρύθμιση μισθών, που αντιστοιχεί στις πραγματικές ανάγκες των επιχειρήσεων και του κράτους¹. Η ιδιωτική φιλανθρωπία περιορίζεται στους απόλυτα ανίκανους, δηλαδή στα παιδιά, στους ηλικιωμένους και στους αρρώστους. Η αθλιότητα των μισθωτών εργατών είτε εσκεμμένα αγνοείται είτε αποδίδεται στην οκνηρία και στα προσωπικά ελαττώματα. Η διακήρυξη των αρετών της εγκράτειας, της υπομονής, της λιτότητας και της καρτερικότητας αποβλέπει στη διασφάλιση της υπακοής των κατώτερων στρωμάτων στην κυρίαρχη elite. Ένα πλέγμα πατερναλιστικών αρχών παγιώνει και δυσχρόνως δικαιολογεί τις βασικές κοινωνικές ανισότητες. Όσο η επικυριαρχία του καπιταλισμού πάνω στη κοινωνία ενδυναμώνεται, τόσο ενισχύεται αυτό το είδος της κοινωνικής πολιτικής. Η ενθάρρυνση της ατομικής ιδιοκτησίας και της "τίμιας εργασίας" ήταν - και εξακολουθεί να είναι - μία πολύ

-----

1. Σε κάθε Ευρωπαϊκή χώρα όπου το κεφάλαιο αναδιάρθρωσε τη σφαίρα της παραγωγής, αναπτύχθηκε μία κοινωνική πολιτική με δύο κυρίαρχους στόχους: τον έλεγχο του πλεονάζοντος πληθυσμού και τη ρύθμιση της αγοράς εργασίας. Η ανάπτυξη των μέσων της παραγωγής απαίτησε την κατασκευή ενός μηχανισμού κρατικής βοήθειας, ο οποίος όχι μόνο διατήρησε τον εφεδρικό στρατό των φτωχών υπό έλεγχο ώστε να επιτευχθεί η κοινωνική πειθαρχία, αλλά επίσης πρόσφερε στους εργοδότες τη δυνατότητα μιας επαρκώς φθηνής εργατικής δύναμης, διαθέσιμης ανά πάσα στιγμή για την επίτευξη των οικονομικών τους στόχων. (Βλέπε Lis and Soly, όπ. αν. σελ. 220-222).

πειστική μέθοδος για την επίτευξη της κοινωνικής συνοχής. Αλλά η σχέση μεταξύ της φτώχειας και της δυτικής οικονομίας έχει μεθοδικά διαχωρισθεί από οιαδήποτε πιθανή αντιστοιχία με την πάλη των τάξεων, μέσω της αντίληψης που εμφανίζει την φτώχεια ως αποτέλεσμα μιας ανηθικότητας ή ακόμη και εκφυλισμού. Η επικράτηση της προσωρινής εργασίας κρίνεται ότι αποτελεί το προϊόν μιας διαθέσιμης διεφθαρμένης εργατικής δύναμης που είναι οκνηρή, νωθρή και ανίκανη για μόνιμη εργασία¹.

Η κοινωνική ανησυχία των αστικών στρωμάτων των αρχών του 19^{ου} αιώνα για την κατάσταση της εργατικής τάξης, εκφράζεται με την κατασκευή ιδρυμάτων, όπως νοσοκομεία για τους αρρώστους, άσυλα για τους ψυχοπαθείς, βιομηχανικά σχολεία για τους άπορους και φυλακές για τους εγκληματίες. Σε κάθε περιβάλλον ο φτωχός υποβάλλεται σε θεραπεία για ανηθικότητα, παραφροσύνη, αρρώστεια ή έγκλημα καθώς και για τα σχετικά ελαττώματα του σώματος και του πνεύματος με την απομόνωση, τις παραινέσεις και την εκπαίδευση σε υπακοή². Η πρώτη κοινωνική έκφραση της ειδικής πρόληψης στηρίζεται σε μια τεράστια επιχείρηση φυλάκισης και κοινωνικού διαχωρισμού. Με την καταδίκη της αργίας και της αλητείας, μια σειρά ενεργειών της εξουσίας θεμελιώνουν ένα επίπεδο συμπεριφοράς, μία αμείωτη αντίθεση ανάμεσα στην κανονικότητα που προσδιορίζει

-----

1. Stedman Jones, "Outcast London", London, Oxford University Press, 1971, σελ. 313.

2. Στη φυλακή, για παράδειγμα, το μέσον της θεραπείας αποτελούσε η μεταμέλεια. Η απομόνωση φαινόταν να προσφέρει την τέλεια συμφιλίωση της ανθρωπιάς και του τρόμου. Η ουτοπία των φιλελεύθερων αστών για μια τιμωρία τόσο λογική ώστε οι έγκλειστοι να τιμωρούνται μόνοι τους, με μια σιωπηρή αγωνία να βασανίζει το διεστραμμένο τους μυαλό (βλ. M. Ignatief, όπ. αν., σελ. 213 και D. Garland, "Punishment and Welfare". London, Cower, 1987, σελ. 17-18).

ακόμη και σήμερα το πεδίο της παρέμβασης της κοινωνικής εργασίας, της ψυχιατρικής ή του δικαστικού και αστυνομικού μηχανισμού. Για να δημιουργηθεί κάποιος θεσμός πρέπει η εपाίτεια και η αλητεία να θεωρηθούν ως "πηγές όλων των κακών"¹.

Η έννοια του αλήτη περικλείει τις κατηγορίες των ατόμων που περιπλανώνται παρανόμως χωρίς να έχουν μόνιμη κατοικία², οι οποίες, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, διευρύνθηκαν και άλλαξαν σημαντικά με το πέρασμα των αιώνων. Οι επαίτες, πολλές φορές ταυτίστηκαν με τους αλήτες δημιουργώντας τις "επικίνδυνες τάξεις"³, τους δυνητικούς εγκληματίες. Θεωρούνταν ότι έφεραν τα αυτά χαρακτηριστικά ώστε να αποτελούν απειλή για την κοινωνία και τη δημόσια τάξη. Ακόμη επικρατούσε η αντίληψη ότι η αλητεία αποτελούσε επιβαρυντική περίπτωση της επαίτειας και τέλος ότι τα στάδια της αθλιότητας ήταν τέσσερα: η φτώχεια - η επαίτεια - η αλητεία - το έγκλημα⁴. Οι αλήτες και οι επαίτες παραπέμπονταν σχεδόν πάντα, με την κατηγορία της πρόκλησης ταραχών και της συμμετοχής σε κλοπή.⁵ Με την έλευση του 19^{ου} αιώνα η αλητεία και η επαίτεια συνδέονται όλο και περισσότερο με το έγκλημα

-----

1. P. Lascoumes, "Prevention et controle social", Geneve, Medecine et Hygiene, 1977, σελ. 74.

2. Ο Γαλλικός Νόμος του 1832 ορίζει την αλητεία ως εξής: "Le delit de ceux qui n'ont ni domicile certain ni moyens de subsistance, et qui n'exercent habituellement ni metier, ni proffession".

3. Βλέπε και "Crime and the Law", eds Catrell - Leuman και Parker, London, 1980, Europa Publications Limited, κεφάλαιο VIII, άρθρο του Robert Tombs.

4. J. Bigsby, "A Lecture on Mendicity; Its Ancient and Modern History and the Policy of Nations and Individuals in regard to it", όπως αναφέρεται στον Radzinovicz, όπ. αν., σελ. 15.

5. Όπ. αν, σελ. 17.

και αυτό που τιμωρεί τώρα ο νόμος είναι η εκούσια υιοθέτηση ενός είδους ζωής κοινωνικά επικίνδυνης¹. Η άρνηση προς εργασία και η επαίτεια αποτελούν πλέον μία επικίνδυνη κατάσταση που πρέπει να κατασταλεί με κάθε μέσον.

Η αγγλική ποινική πολιτική όμως δεν τιμωρούσε, όπως και σήμερα εξάλλου, κάθε έγκλημα με την ίδια αυστηρότητα. Οι αξιόποινες πράξεις του επιχειρηματικού κόσμου και της αστικής τάξης επιτηρούνταν και παραπέπονταν στη δικαιοσύνη πολύ λιγότερο απ' ό,τι τα εγκλήματα που διέπραττε ο εργατικός πληθυσμός². Μετά το δεύτερο μισό, όμως, του 19^{ου} αιώνα, ο πληθυσμός αυτός δεν περιλαμβάνει πλέον όλο το φάσμα των εργαζομένων. Η καταστολή επικεντρώνεται τώρα στις κατώτερες κατηγορίες των εργατών, δηλαδή στους φτωχούς, στο λούμπεν προλεταριάτο των "επικίνδυνων τάξεων". Η μεταστροφή αυτή της ποινικής μεταχείρισης ακολουθεί ένα γενικότερο μετασχηματισμό που παρατηρείται στο 19^ο αιώνα και κυρίως στις τελευταίες δεκαετίες του, όσον αφορά στη λειτουργία και το ρόλο του κράτους σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο και στον έλεγχο των κατώτερων τάξεων. Ο πολυσύνθετος ποινικός μηχανισμός που αποτελείται πλέον από μία σειρά κρατικών θεσμών επικεντρωμένων στις κατώτερες κοινωνικο-οικονομικές κατηγορίες, έχει άμεσα εμπλακεί σ' αυτόν τον μετασχηματισμό που είναι καθαρά ιδεολογικού και

---

1. R. Garrand, "Droit Penal Francais", τόμος 4ος, Παρίσι, 1891, Larose et Forcel, σελ. 97-118.

2. Εξ' ου και η υπεραντιπροσώπευσή τους στις στατιστικές. Βλέπε για την Ελλάδα, Η. Δασκαλάκης και άλλοι, "Απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα", ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1983, σελ. 348-349.

πολιτικού χαρακτήρα.¹ Η αρχή της μειωμένης ικανότητας προς εργασία πηγάζει από τη λογική μιας πολιτικής οικονομίας, που διαποτίζει τη στρατηγική του εκφοβισμού εκφρασμένη μέσα από τις γενικές συνθήκες της φυλακής: ελάχιστη διατροφή σκληρή εργασία και άκρα πειθαρχία. Η ανταπόδοση αποκτά επίσης και μία ιδεολογική σημασία: η τεχνική της τιμωρίας απαιτεί ένα αυστηρά ομοιογενές σύστημα εγκλεισμού σε ατομικά κελιά, επιτυγχάνοντας να διαδηλώσει με την ομοιομορφία του εγκλεισμού την αρχή της ισότητας μπροστά στο νόμο και με την χρήση των ατομικών κελιών την αρχή της ατομικής ευθύνης. Η έννοια του ατομικού ελεύθερου υποκειμένου - που αποτελεί την αναγκαία βάση των παραγωγικών σχέσεων του καπιταλισμού² - διαπερνά κάθε πλευρά της ζωής της αστικής τάξης, από την οικονομία και τη φιλοσοφία μέχρι το δίκαιο και την φιλανθρωπία. Δεν είναι τυχαίο, αναφέρει ο Ignatieff, ότι το σχολείο, το κατάστημα εργασίας, το άσυλο και η φυλακή θυμίζουν τόσο πολύ τα εργοστάσια. Η ίδια λογική που απαιτεί αυστηρή πειθαρχία στο χώρο της εργασίας απαιτεί και αυστηρή πειθαρχία στους χώρους του εγκλεισμού. Είναι ο απόηχος του καλά οργανωμένου εργοστασίου, του καταστήματος εργασίας και του ασύλου που κάνει τόσο πειστική την ανάγκη της φυλακής, ανεξάρτητα από την προφανή της αποτυχία να σωφρονίσει ή να εκφοβίσει. Οι κανόνες της είναι οι κανόνες της βιομηχανίας και ο "εξανθρωπισμός" της η συνείδηση της φιλανθρωπίας³.

Εάν αναλογισθούμε την οικονομική θέση της Βρετανίας, κυρίως μετά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα, θα κατανοήσουμε καλύτερα την ιδεολογική έμφαση που αποδίδει η αγγλική ελίτ στην έννοια της ελευθερίας και τις συναφείς με αυτήν έννοιες της ελευθερίας των συναλλαγών, του

-----

1. P.Q. Hirst, "On Law and Ideology", London, Macmillan Press, 1979, σελ. 107 επ.

2. Όπ. αν.

3. Βλ. Ignatieff, όπ. αν., σελ. 215, αλλά και την εργασία των Melossi - Pavarini, "The Prison and the Factory", όπ. αν. και φυσικά για την ιστορική ανάλυση του νέου ποινικού δικαίου, βλ. Foucault, "Discipline and Punish", όπ. αν.

εμπορίου και του ατόμου¹. Η μεγάλη οικονομική άνοδος της χώρας και ο πολιτικός λόγος που πλατysiώνει τις δυνάμεις που πραγματοποιούν αυτήν την οικονομική απογείωση επιτρέπουν στο *laissez-faire* να αποβεί το φιλοσοφικό επιστέγασμα αυτής της περιόδου. Κάθε άτομο χαρακτηρίζεται ως ελεύθερο και ίσο, με όλα τα δικαιώματα του ελεύθερου πολίτη. Το δίκαιο είναι ο κυριότερος εγγυητής αυτής της ελευθερίας. Από την άλλη πλευρά όμως, καθορίζει τους κανόνες της ατομικής ιδιοκτησίας, όρου απαραίτητου για την εγγύηση αυτών των ελευθεριών, που σημαίνει όμως και αποκλεισμό μιας ολόκληρης τάξης μη ιδιοκτητών από αυτές τις ελευθερίες. Η έννοια της ελευθερίας μεταφράζεται για τους φτωχούς ως το δικαίωμα της επιλογής της φτώχειας τους.²

Με αυτούς τους όρους λοιπόν, και σύμφωνα με τις αρχές αυτής της ιδεολογίας, ο αγγλικός πειθαρχικός μηχανισμός κατανοεί και μεταχειρίζεται τις φτωχές και άπορες κατηγορίες του πληθυσμού. Πολιτική του η άρνηση της αναγνώρισης των συνθηκών που παράγουν την ανεργία, τη φτώχεια, την εγκληματικότητα και την εξαχρείωση. Προτιμά να εφαρμόζει στην πράξη τις αρχές της ατομικότητας, της αυτοσυντήρησης και της ελευθερίας μέσω των ιδρυμάτων του. Έτσι σ' ένα καθεστώς ανελευθερίας, όταν ο εξαθλιωμένος εργάτης αναγκαστεί να προβεί σε εγκληματικές πράξεις, να ζητήσει κοινωνική βοήθεια ή ελεημοσύνη, αντιμετωπίζεται - και μόνον τότε - κάτω από ένα καθεστώς πλήρους ελευθερίας και ηθικής επιλογής, όπου ο καθένας ορίζει ελεύθερα την τύχη του και τη ζωή του.

*

* * *

Ο 19^{ος} αιώνας άνοιξε το δρόμο για την κοινωνία της πειθαρχίας. Η ανωτέρω ανάλυση της νομοθεσίας για την

-----

1. Εκείνη τη περίοδο η Βρετανία είχε επιτύχει την πλήρη κυριαρχία στο εμπόριο και τη ναυπηλία και είχε αναπτύξει μία τεράστια αποικιακή αυτοκρατορία. Βλέπε και Hobsbawm, "The Age of Capital", όπ. αν.

2. Βλ. π.χ. Radzinowicz, Lis and Soly, Hobsbawm, κ.λ.π.

αλητεία και την επαιτεία φρονούμε ότι το αποδεικνύει. Η κρατική πρόνοια, η ιδιωτική φιλανθρωπία, ο κοινωνικός έλεγχος, όλα κατευθύνονται προς τον ίδιο στόχο: την πειθαρχία και την υπακοή προς τη νέα τάξη πραγμάτων. Η νέα ποινική πολιτική γαλουχημένη με τις αρχές του καπιταλισμού απαιτεί νέες τεχνικές ποινικής μεταχείρισης. Η έμφαση δίνεται έτσι, στη φυλακή που επιβάλλει την ανταπόδοση αλλά συγχρόνως και τον σωφρονισμό. Ο εγκλεισμός αποβλέπει στη στέρηση της ελευθερίας αλλά και στην τεχνική αναμόρφωση του ατόμου¹, ώστε να μη δημιουργεί πλέον κινδύνους για την κοινωνία. Η κοινωνία όμως, κινδυνεύει περισσότερο από την αμφισβήτηση δύο θεσμών που αποτελούν τη βάση της οργάνωσής της: την ιδιοκτησία και την εργασία. Έτσι, η αναγκαστική εργασία διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο στη ρύθμιση της κοινωνικής συμπεριφοράς και θεσμοθετείται ως το πλέον απαραίτητο εργαλείο για την άσκηση του κοινωνικού ελέγχου. Δεν αποσκοπεί στην αύξηση της παραγωγής ή του κέρδους αλλά στοχεύει στην αναδόμηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς². Αποβλέπει στο να εθίζει το άτομο στην υπακοή και στην τάξη, στην εργασία και στην απασχόληση. Στόχος της εργασίας είναι να μετατρέπει τον αλήτη, τον επαίτη, τον κατάδικο σε πειθαρχημένο εργάτη. Να τον αναγκάζει να συνειδητοποιήσει ότι η ύπαρξή του εξαρτάται από το μισθό που λαμβάνει. Αποτελεί ένα πειθαρχικό μηχανισμό τέλειας υποταγής του υποκειμένου σε μια κοινωνία που κυβερνάται από τις σχέσεις ιδιοκτησίας, ένα μηχανισμό που προετοιμάζει το άτομο να ενταχθεί σε μια "μηχανική κοινωνία"³, τα αποτελέσματα της οποίας είναι πολύ αισθητά σήμερα. Οι βάσεις τέθηκαν τον 19^ο αιώνα, η επεξεργασία έγινε τον 20^ο.

-----

1. Foucault, όπ. αν., σελ. 250-251.

2. Βλ. Foucault, όπ. αν., Ignatieff, όπ. αν., Castan, όπ. αν., και P. Lascoumes, "Prevention et controle social", M. et H., 1977, Geneve, σελ. 80, επ.

3. Foucault, όπ. αν., σελ. 251.

Μ Ε Ρ Ο Σ Δ Ε Υ Τ Ε Ρ ΟΕπαιτεία και Αλητεία:

Μορφές απόκλισης και κοινωνική αντίδραση στην Ελλάδα του 19ου αιώνα.

Εισαγωγικά: Από την Ευρώπη στην Ελλάδα, συγκλίσεις και αποκλίσεις.

Στόχος της παρούσας μελέτης, όπως ελέχθη και στην Εισαγωγή, είναι να αναδειχθούν οι μηχανισμοί εκείνοι που συνιστούν τους προσδιοριστικούς παράγοντες της κοινωνικής αντίδρασης στο φαινόμενο της Επαιτείας και Αλητείας στην ελληνική κοινωνία του 19^{ου} αιώνα. Οι μηχανισμοί αυτοί ενώ "δανείζονται" τα ιδεολογικά και θεσμικά τους πρότυπα από τη Δύση, εντούτοις λειτουργούν ιδιόμορφα αντιμετωπίζοντας τη δυτική ιδεολογία και τους δυτικούς θεσμούς ως ιδανικά πρότυπα προς τα οποία επιδιώκουν και επιθυμούν πάντοτε να εξομοιωθούν, χωρίς όμως ποτέ, ή σχεδόν ποτέ, να το κατορθώνουν. Η συγκριτική μεθοδολογική ανάλυση που επιχειρείται μέσα από αυτή την έρευνα αποπειράται ειδικότερα να αποδείξει την ιδιαιτερότητα και τον ιδιόμορφο χαρακτήρα αυτών των μηχανισμών. Έτσι, ελπίζεται να γίνει σαφέστερη η λογική της λειτουργίας τους σε επίπεδο κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης, όπως για παράδειγμα η μεταναστευτική κίνηση, η γέννηση της αστικής τάξης, η περιθωριοποίηση και η εξαθλίωση των εργατικών μαζών κ.λ.π.

Βέβαια, μια προσπάθεια συγκριτικής μελέτης δυο ευρωπαϊκών χωρών σε βάθος, αλλά και σε έκταση για έναν ολόκληρο αιώνα¹, θα αποτελούσε ένα φιλόδοξο αλλά και πρακτικά αδύνατο έργο και τούτο ιδίως λόγω της έλλειψης ειδικών εργασιών και επεξεργασιών αρχειακού υλικού για την περίοδο αυτή², ούτως ώστε να δοθεί με πληρότητα και σαφήνεια ο χαρακτήρας της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα.

Η μελέτη αυτή στοχεύει στην προσέγγιση των ιδεολογικών ρευμάτων που διαπερνούν το 19^ο αιώνα και προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό την πολιτική και κοινωνική δομή του και στην ανάλυση της οικονομικής και θεσμικής αναδιάρθρωσης της μετεπαναστατικής Ελλάδας. Η προσέγγιση

1. Βλέπε Εισαγωγή, σελ. 3, β).

2. Βλέπε Εισαγωγή, σελ. 5, γ).

αυτή θα είναι εξ αντικειμένου συνοπτική (αλλά όχι επιφανειακή) η οποία όμως θα επιτρέπει να αποδοθεί με σαφήνεια η εικόνα της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα, η οποία με τις ιδιορρυθμίες και ιδιαιτερότητές της καθόρισε τους προσδιοριστικούς παράγοντες της κοινωνικής αντίδρασης στο φαινόμενο της Αλητείας και Επαιτείας. Επιχειρείται λοιπόν, η συστηματική καταγραφή, όχι τόσο σε έκταση όσο σε βάθος, του κοινωνικο-οικονομικού πλαισίου - δεδομένου του ατελούς και περιορισμένου χαρακτήρα των πηγών των πληροφοριών - της περιόδου αυτής, από την οποία θα προκύψει και η διαφορετική νομοθετική πολιτική που ακολουθείται καθώς και οι ιδιαίτεροι μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου που εφαρμόζονται σε σχέση με εκείνους που λειτούργησαν στη Δυτική Ευρώπη, όπως τους περιγράψαμε στο Πρώτο Μέρος.

Θα προσπαθήσουμε σ' αυτό το σημείο να παραθέσουμε σε πολύ γενικές γραμμές τις κυριότερες, κατά τη γνώμη μας, ιδιομορφίες της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα και της κρατικής οργάνωσης αυτής της κοινωνίας σε σχέση με την αντίστοιχη ευρωπαϊκή εκείνης της περιόδου. Ιδιαιτερότητες που όπως θα παρατηρήσουμε στα επόμενα κεφάλαια αυτής της μελέτης, αναιρούν σε μεγάλο βαθμό απόπειρες μεθοδολογικής ανάλυσης που στηρίζονται αποκλειστικά σε δυτικού τύπου πρότυπα.

Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, η είσοδος στον 19^ο αιώνα δημιουργεί μια σημαντική ιδεολογική και θεσμική τομή. Μια τομή που κύριο άξονά της έχει την παγίωση του αστικού καθεστώτος και του βιομηχανικού καπιταλισμού. Η Ελλάδα, αντίθετα, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί από μια τέτοια τομή, η οποία εντοπίζεται στις τελευταίες δυο δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα ή στις πρώτες δυο του 20^{ου} αιώνα¹. Παρόλη την εμφάνιση ενός συγκεντρωτικού κράτους με αστική και φιλελεύθερη δομή και την σταδιακή διεύθυνση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, τα προκαπιταλιστικά στοιχεία είναι παρόντα καθ' όλη τη

---

1. Βλέπε άρθρα των Β. Φίλια και Κ. Τσουκαλά, στο "Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα", σελ. 11-21 και 39-54 αντίστοιχα, όπ. αν.

διάρκεια του 19^{ου} αιώνα¹.

Κατ'αρχήν, οι τέσσερις αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας δημιούργησαν μια εθνική ταυτότητα που ταλαντευόταν μεταξύ της ορθοδοξίας και των ανατολικών παραδόσεων από την μια μεριά και των ιδεών του διαφωτισμού και του δυτικού πνεύματος από την άλλη. Ήδη από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, οι δυτικές ιδέες ενδυναμώνονται κυρίως μέσω της αναβίωσης των ιδανικών της κλασικής αρχαιότητας, ώστε μετά την αμερικανική και τη γαλλική επανάσταση να βρίσκουμε ήδη ανδρωμένο ένα εθνικιστικό ρεύμα ενάντια στον οθωμανό κατακτητή. Βέβαια, υπήρξαν αρχικά αντιδράσεις από ένα μεγάλο μέρος της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αλλά κι από τα συντηρητικά στρώματα των ανώτερων τάξεων, που δεν κατέστησαν όμως ικανές να περιορίσουν το εθνικιστικό αυτό κίνημα που κορυφώθηκε με την Επανάσταση του 1821.² Το πρόβλημα βέβαια, του προσδιορισμού της εθνικής μας ταυτότητας συνεχίσθηκε με μεγαλύτερη ένταση μετά την ανεξαρτησία καθώς οι ιδέες του δυτικού προτύπου εμφανίζονται ξένες προς τη νοοτροπία και τις αξίες του ελληνικού λαού. Ενάντια λοιπόν, στο δυτικό εκσυγχρονισμό αντιτάσσονται οι αξίες της χριστιανικής ορθοδοξίας και της εθνικής παράδοσης. Έτσι ξεκινά η διαμάχη που χαρακτήρισε ολόκληρο τον 19^ο αιώνα μεταξύ του "παλιού" και του "καινούριου".³

Μια άλλη βασική ιδιομορφία που καθιστά δύσκολη τη σύγκριση της ελληνικής κοινωνίας με τη δυτική είναι η απουσία μιας "γνήσιας" αστικής τάξης τουλάχιστον μέχρι το 1870 σε σχέση - αντίθεση με την άρχουσα γαιοκτητική ολιγαρχία και τους παραδοσιακούς προύχοντες οι οποίοι

-----

1. Βλ. Φίλια και Τσουκαλά, "'Οψεις ..." όπ. αν, σελ. 11-54.

2. Βλ. πρόλογο Γ.Β. Δερτιλή, "Bauquiers, Usuriers et Paysans" - Reseaux de credit et strategies du capital en Grece 1780-1930, Paris, 1988, La Decouverte et Foundation des Treilles, σελ. 11, επ.

3. Όπου ανωτέρω.

διείσδυσαν στον κρατικό μηχανισμό και χρησιμοποίησαν στην ουσία τη φιλελεύθερη αστική διάρθρωση της πολιτείας για να σταθεροποιήσουν την πολιτική και οικονομική τους κυριαρχία.¹ Έτσι παρατηρείται η εξάρτηση των άλλων στρωμάτων (αστικών ή εμπορικών) από μια πλουτοκρατική ολιγαρχία. Η ανάπτυξη των ελληνικών αστικών στοιχείων πραγματοποιείται σταδιακά μέσα από μικροαστικές κατηγορίες (μικροεπαγγελματίες, μικρέμποροι, υπάλληλοι, ελεύθεροι επαγγελματίες) των οποίων όμως η πολιτική ή οικονομική ικανότητα παρέμβασης είναι σχεδόν ασήμαντη για ολόκληρο σχεδόν το 19^ο αιώνα. Η διχογνωμία για το εάν τα κυρίαρχα αυτά στρώματα αφορούν την παραδοσιακή ελίτ των κοτσαμπάσηδων ή την ισχυρή τάξη των μεγαλεμπόρων² δεν αναιρεί την προβαλλόμενη θέση ότι η κυρίαρχη αυτή τάξη κατόρθωσε να διατηρήσει την εξουσία της και να μετασχηματιστεί "αστικά"³, καταλαμβάνοντας την εξουσία και ελέγχοντας την πολιτικά και οικονομικά σύμφωνα με τα συμφέροντά της.⁴ Το γεγονός αυτό συναρτάται και με τη διασπορά των επιχειρηματιών, οι οποίοι, έως τα τέλη περίπου του 19^{ου} αιώνα, προτιμούν να επενδύουν τα κεφάλαιά τους στις αγορές της Μ. Ασίας και της Ανατολής παρά στην ελληνική αγορά. Η ελληνική αυτή διασπορά κατευθύνει τις δραστηριότητές της προς τη συγκέντρωση κεφαλαίου και τις τράπεζες. Οι δραστηριότητες όμως αυτές λαμβάνουν χώρα πέρα από τα σύνορα της Ελλάδας, η οποία θεωρείται ως δευτερεύουσα αγορά. Αλλά και όταν οι επιχειρηματίες δεν μεταναστεύουν - όπως π.χ. οι μεγαλέμποροι της Σύρου - μένουν αδιάφοροι στην

-----
1. Β. Φίλιας, "Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα", Αθήνα, 1975, Σύγχρονα Κείμενα, Μακρυωνίτης, σελ.167, επ.

2. Βλ. Κ. Μοσκόφ, "Η Εθνική και Κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα", Αθήνα, 1978, Σύγχρονη Εποχή, σελ. 8.

3. Βλ. Β. Φίλια, "Κοινωνικές Δομές στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα", όπ. αν, σελ. 16.

4. Βλ. και άρθρο της Πετμετζίδου-Τσουλουβή, "Προσεγγίσεις στο θέμα της Υπανάπτυξης του Ελληνικού Κοινωνικού Σχηματισμού: Μια Κριτική Θεώρηση", Σύγχρονα Θέματα, Τεύχος 22, 1984, σελ. 13-29.

πολιτική της Αθήνας και στρέφονται σχεδόν αποκλειστικά στο διεθνές εμπόριο¹. Κι ενώ αυτές οι τάξεις στην Ευρώπη αποκτούν συνεχώς διευρυνόμενη ισχύ, στην Ελλάδα οδηγούνται σε σταδιακή εξασθένιση². Οι λαϊκές δυνάμεις μετά την επανάσταση δεν κατορθώνουν να αποτελέσουν κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες, αφού και μετά την επανάσταση επικρατούν οι προεπαναστατικές άρχουσες δυνάμεις. Έτσι, δεν επιτυγχάνεται η διάσπαση μιας πολωτικής σχέσης μεταξύ του μικρού αγρότη - καλλιεργητή και της γαιοκτητικής ολιγαρχίας (σχέση που συνδέεται άμεσα με το πρόβλημα της διανομής της εθνικής γής³) μέσω της ύπαρξης και ανάπτυξης μιας ισχυρής αστικής τάξης. Δεν είναι επομένως καθόλου περίεργο λοιπόν κάτω από αυτές τις συνθήκες να παίρνει μεγάλες διαστάσεις και το πρόβλημα του αλυτρωτισμού, ώστε η ανυπαρξία μιας οικονομικής ανάπτυξης να μετατρέπεται στη συνείδηση του λαού ως αποτέλεσμα μιας "σκευωρίας" των μεγάλων δυνάμεων για οικονομική και εδαφική "ανεπάρκεια", θέμα που λύνεται μόνο με πολεμικές επιχειρήσεις.⁴

Τέλος, για όλους τους ανωτέρω εκτεθέντες λόγους, διαμορφώθηκε ένα ιδιότυπο χαρακτήρα αστικό Κράτος που άσκησε έναν επίσης ιδιαίτερο ρόλο στην ελληνική κοινωνία του 19^{ου} αιώνα. Όπως υποστηρίζεται⁵, το κράτος

-----
1. Β. Καρδάσης, "Εμπορικές δραστηριότητες στη Σύρο, 1843-1857", Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, 25, 1982, σελ. 321-394.

2. Βλ. πρόλογο Γ.Β. Δερτιλή στο "Banquiers, Usuriers et Paysans", όπ. αν.

3. Γ.Β. Δερτιλής, "Κράτος, οικονομία και κοινωνικές τάξεις, 19^{ος}-20^{ος} αιώνας", Πολυγραφημένο κείμενο σε σεμινάρια της Εθνικής Τράπεζας στα έτη 1980, 1981, 1984.

4. Γ.Β. Δερτιλής, "Οικονομική Ελευθερία: Ιδεολογία και Πραγματικότητα", Αθήνα, 1985, σελ. 409-420.

5. Κ. Τσουκαλάς, "Κοινωνική ανάπτυξη και Κράτος", Αθήνα, 1981, Θεμέλιο, σελ. 95, αλλά και ανάλυση στο Α' Μέρος.

λαμβάνει έναν "επίσημο χαρακτήρα" θεσμού φιλελεύθερης φύσης. Στη Δύση το κράτος αναπτύχθηκε στη βάση μιας λειτουργικής σχέσης μεταξύ κράτους και προϋπαρχουσών κοινωνικών δομών μέσα από την οικοδόμηση θεσμών, όπως το Κράτος Δικαίου, τα πολιτικά δικαιώματα, η διάκριση των εξουσιών, και άλλα. Έτσι, το κράτος εμφανίστηκε ως επιπρόσθετο στοιχείο στη συγκρότηση της αστικής κοινωνίας. Στην Ελλάδα όμως ο κρατικός μηχανισμός λειτούργησε αντίστροφα από αυτόν που χαρακτήρισε τις δυτικές κοινωνίες. Αποτέλεσε έναν εισαγόμενο θεσμό σε μια κοινωνία από την οποία απουσίαζαν οι συνθήκες εκείνες και το πλαίσιο μέσα στο οποίο να έχει αποκρυσταλλωθεί η ανάγκη μιας τέτοιας λειτουργίας. Όσο κι αν το γραπτό δίκαιο αντικατέστησε το εθιμικό, όσο κι αν η διάκριση των εξουσιών συντελέστηκε τυπικά, παρόλαυτά ο ατομικός βίος, η ιδιωτική σφαίρα στην Ελλάδα δεν κατόρθωσε να "απεγκλωβιστεί" από το Κράτος¹.

Έτσι ο λειτουργικός άξονας του ελληνικού κοινωνικού μετασχηματισμού δεν ήταν η κοινωνία αλλά το Κράτος του οποίου η παρουσία δεν ήταν επιπρόσθετη, όπως στη Δύση, αλλά οργανικά απαραίτητη για τη λειτουργία της αστικής κοινωνίας. Το γεγονός αυτό συντέλεσε σε μία εξισορρόπηση δυνάμεων μεταξύ των ανώτερων τάξεων και των λαϊκών στρωμάτων, ισορροπία που δεν απαντάται πουθενά αλλού στην δυτική Ευρώπη εκείνης της περιόδου. Ο τρόπος που λειτούργησε δηλαδή το Κράτος στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα ήταν επωφελής τόσο για τα κατώτερα και μεσαία στρώματα, όσο και για τις ανώτερες τάξεις. Για τα κατώτερα στρώματα επειδή η στρατολόγηση των δημόσιων υπαλλήλων γινόταν από τις τάξεις τους, για δε τα ανώτερα επειδή αυτά διηύθυναν το Κράτος και χρησιμοποιούσαν τον κρατικό-υπαλληλικό διορισμό ως μέσο αύξησης της πελατείας

-----

1. Βλ. μεταξύ άλλων και Κ. Βεργόπουλου, "Κράτος και Οικονομική Πολιτική στο 19^ο αιώνα (Η Ελληνική κοινωνία 1880-1895)", Αθήνα, 1978, Εξάντας, σελ. 20-21, Κ. Τσουκαλά, "Εξάρτηση και Αναπαραγωγή: Ο Κοινωνικός Ρόλος των Εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)", Αθήνα, 1978, Θεμέλιο, σελ. 209-217.

τους. Ο σχηματισμός από την άλλη μεριά ενός πολυάριθμου στρώματος δημόσιων υπαλλήλων επέτρεπε στις λαϊκές τάξεις κάποια, αν και περιορισμένη, συμμετοχή στη διοικητική εξουσία¹. Γι' αυτούς τους λόγους αυτό το υδροκέφαλο Κράτος παρουσιάζεται για ολόκληρο σχεδόν τον 19^ο αιώνα με σχετικά αδύναμη και ανίσχυρη κεντρική εξουσία.

---

1. Κ. Βεργόπουλος, όπου ανωτέρω, σελ. 22 επ, Κ. Τσουκαλάς, "Κοινωνική ανάπτυξη και Κράτος", όπ. αν, Β. Φίλιας, "Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα, όπ. αν, και Γ.Β. Δερτιλής, "Banquiers, Usuriers et Paysans, όπ. αν, σελ. 11 επ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΑ. Η Καποδιστριακή Περίοδος (1828-1833)1. Πρόλογος

Οι παράγοντες που διαμόρφωσαν την κοινωνική αντίδραση στην επαιτεία και στην αλητεία κατά την περίοδο που ακολούθησε αμέσως μετά την απελευθέρωση, θα πρέπει να αναζητηθούν: α) μέσα σ'ένα κοινωνικό πλαίσιο που δεν διέφερε ριζικά από το επαναστατικό και ίσως το προεπαναστατικό¹, β) σ'ένα πολιτικό ανταγωνισμό που διατηρούσε άβυστη την αντιπαράθεση των κυβερνητικών και αντικυβερνητικών δυνάμεων και γ) σ'ένα οικονομικό πρόγραμμα που αποσκοπούσε στην ανόρθωση μιας διαλυμένης οικονομίας.

Η κοινωνική αλλαγή που επιχείρησε να πραγματοποιήσει ο Ι. Καποδίστριας εισάγοντας ένα δυτικό τρόπο ζωής και οργάνωσης, προσέκρουσε στην αντίδραση της παραδοσιακής ελίτ της χώρας, τους προεστούς, οι οποίοι αντιμετώπισαν με δυσπιστία και εχθρότητα αυτή την απόπειρα. Οι προεστοί λοιπόν αντιστάθηκαν σε οποιαδήποτε κοινωνική και πολιτική αλλαγή, που είχε ως στόχο να αντικαταστήσει την οθωμανική κυριαρχία τη δική τους. Η ανυπαρξία μιας αρθρωμένης αστικής τάξης, στην οποία θα μπορούσε να στηριχθεί ο Καποδίστριας για την επιτυχία της κοινωνικής του επανάστασης και τη δημιουργία ενός αστικού τύπου κράτους, τον υποχρέωσε να κυβερνήσει αυταρχικά και να ενισχύσει έτσι τις διογκούμενες αντιδράσεις μιας προαστικής -αγροτικής στη βάση της- κοινωνίας. Παράλληλα, η ήττα των λαϊκών δυνάμεων στη διάρκεια της επανάστασης αποδιοργάνωσε και τα τελευταία διάσπαρτα αστικά στοιχεία, τα οποία κυριολεκτικά

-----

1. Βλέπε Στέφανο Παπαγεωργίου, "Το Ελληνικό Κράτος (1821-1909)" Οδηγός Αρχειακών Πηγών της Νεοελληνικής Ιστορίας, Αθήνα, Παπαζήσης, 1988, σελ. 92.

εξαφανίστηκαν στη διάρκεια της επανάστασης.¹ Οι μέθοδοι κατάκτησης και διατήρησης προνομιακών θέσεων καθώς και οι σχέσεις προστασίας πελατείας που ίσχυσαν κατά την οθωμανική περίοδο, επιβίωσαν αναλλοίωτες σ' όλη τη διάρκεια της καποδιστριακής περιόδου παρ' όλες τις προσπάθειες για κοινωνικό εκσυγχρονισμό με δυτικά πρότυπα.

Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις της επαναστατικής περιόδου ανέδειξαν τους αγωνιστές - στρατιωτικούς σε ισχυρή δύναμη άσκησης πολιτικής εξουσίας. Έλαβαν μέρος σ' όλες τις πολιτικές λειτουργίες αυτής της περιόδου και στις εμφύλιες συγκρούσεις ως υποστηρικτές πολιτικών συνασπισμών. Οι πολιτικοί ανταγωνισμοί που εκδηλώθηκαν είτε από τους προεστούς είτε από τους στρατιωτικούς καθώς και από Φαναριώτες και απόδημους Έλληνες, ώθησαν τον Καποδίστρια να ασκήσει αυταρχική εξουσία δημιουργώντας έναν ισχυρό στρατό αφοσιωμένο στο πρόσωπό του. Απώτερος σκοπός του, η δημιουργία συγκεντρωτικού κράτους με ισχυρή κεντρική διοίκηση. Τα μέσα που χρησιμοποίησε ' ο πρώτος κυβερνήτης της Ελλάδας αποδοκιμάστηκαν από πολλούς ιστορικούς και άλλους συγγραφείς² ενώ από άλλους θεωρήθηκαν ως "επιβεβλημένα εκ των περιστάσεων", για να περάσει ο λαός από την τουρκική δεσποτεία και την ανατολίτικη νοοτροπία στην νεοσυγκροτούμενη νεοελληνική κοινωνία και πολιτεία.³

Σε τέτοιες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες έρχεται να προστεθεί και η άθλια οικονομική κατάσταση της χώρας. Στόχος του Καποδίστρια, η ανάκαμψη της

-----
1. Β. Φίλιας. "Κοινωνικές δομές στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα, άρθρο στο "Οψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα", Επιμέλεια Δ.Γ. Τσαούση, Εστία, 1984, σελ. 11, επ.

2. Φρ. Τίρς (Fr. Thierch), "Η Ελλάδα του Καποδίστρια", και Ι. Σερεμέτης, "Η Δικαιοσύνη επί Καποδίστρια", βλ. κατωτέρω.

3. Α. Γαβαλάς, "Η Κοινωνία και το Κράτος επί Ι. Καποδίστρια", Αθήνα, 1976, σελ. 13 και άλλως, Ε. Κούκου, "Ιωάννης Καποδίστριας, Ο Άνθρωπος - Ο Διπλωμάτης, 1800-1828", Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών, 8^η έκδοση.

οικονομίας μέσα από εγχώριους πόρους κι όπου αυτό καθίσταται αδύνατο, από εξωτερικό δανεισμό. Η αντιπολιτευτική διάθεση κι η έλλειψη εμπιστοσύνης στην αντοχή της ελληνικής οικονομίας από τους Έλληνες κεφαλαιούχους, καθώς και η άρνηση παροχής δανείων ή η μεγάλη καθυστέρησή τους από την Ευρώπη, κατέστρεψε κάθε σχέδιο ανασυγκρότησης της διαλυμένης οικονομίας. Η διανομή των εθνικών γαιών σε ακτήμονες χωρικούς και η δημιουργία έτσι, μιας τάξης μικροϊδιοκτητών που θα επέφεραν μεγάλο πλήγμα κατά των ισχυρών γαιοκτημόνων, δεν εφαρμόσθηκε ποτέ. Παρ' όλο που δεν πραγματοποιούνται ουσιαστικές οικονομικές μεταρρυθμίσεις, εντούτοις λαμβάνονται κάποια μέτρα οικονομικής πολιτικής. Εισάγεται μια σειρά προστατευτικών μέτρων της εσωτερικής οικονομικής ανάπτυξης, της ανάπτυξης της βιοτεχνίας, της μεταποιητικής παραγωγής - όπου και εκεί εκδηλώνεται αντίδραση από τους εμπόρους της Σύρας για παράδειγμα, οι οποίοι φρονούσαν ότι θιγόταν το δόγμα του *laissez faire* -¹ καθώς και μια σειρά νέων καλλιεργειών, άγνωστων στη χώρα προϊόντων, και η χρησιμοποίηση σύγχρονων γεωργικών εργαλείων.

Οι άθλιες οικονομικές και ευρύτερα κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα του Καποδίστρια, η συνεχής απειλή για νέες συρράξεις με την Τουρκία, η αβέβαιη και σκιώδης παρουσία κοινωνικής πρόνοιας, οι πρόσφυγες από τη Κρήτη κι άλλες αλύτρωτες περιοχές του ελληνικού έθνους, συνθέτουν την εικόνα της νέας Ελλάδας των πρώτων απελευθερωτικών χρόνων, στην οποία τα ορφανά, οι χήρες, οι ζητιάνοι και οι αλήτες αποτελούν σύνηθες και αναπόσπαστο μέρος της.

---

1. Α. Βακαλόπουλος, "Πρόσφυγες και Προσφυγικόν ζήτημα κατά την Επανάσταση του 1821", Θεσσαλονίκη, 1939, σελ. 250 επ.

2. Κοινωνική Πρόνοια: Ορφανά - Πρόσφυγες - Αγρότες

Εάν η κοινωνική πρόνοια κατά τον 19^ο αιώνα χαρακτηρίζεται ως αποσπασματική, στηριζόμενη ως επί το πλείστον στον πατριωτισμό και στα φιλεύσπλαχνα αισθήματα των εθνικών ευεργετών, τότε κατά την περίοδο της διακυβέρνησης Καποδίστρια πρέπει να χαρακτηριστεί σχεδόν ανύπαρκτη, αφού ίσως μοναδικό της έργο² έχει να επιδείξει την ίδρυση του Αιγινήτειου ορφανοτροφείου. Η κύρια ενασχόληση του Κυβερνήτη με την αντιμετώπιση της αντικαθεστωτικής δράσης των αντιπάλων του, την πάταξη της ληστείας, την ανόρθωση της δημόσιας οικονομίας και τη σταθεροποίησή του στην εξουσία, άφησε πολύ μικρά περιθώρια - λαμβανομένου υπόψη και του τόσο σύντομου χρονικού διαστήματος διακυβέρνησης - για να παρουσιαστεί και εφαρμοστεί κάποιο πρόγραμμα κρατικής περίθαλψης και κοινωνικής αρωγής. Ο μεγάλος αριθμός ορφανών παιδιών, παλαιών αγωνιστών που έμειναν εκτός κυβερνητικού στρατεύματος, προσφύγων - μεταναστών και εξαθλιωμένων αγροτών που κατέκλυζαν τη χώρα, φαίνεται πως αποτελούσε δευτερεύον πρόβλημα μπροστά στα προαναφερθέντα σοβαρά προβλήματα που είχαν ανακύψει. Έτσι η αλητεία και "επαιτεία των ενηλίκων και ανηλίκων αντιμετωπίστηκε κυρίως ως ενδημικό φαινόμενο που δεν απαιτούσε την προσφυγή στη ποινική καταστολή, αφού ούτως ή άλλως δεν υπήρχαν σαφείς νομικές διατάξεις για τη ρύθμιση της συγκεκριμένης συμπεριφοράς, όπως θα δείξουμε παρακάτω. Την ανυπαρξία της κοινωνικής πρόνοιας στα χρόνια της διακυβέρνησης από τον Καποδίστρια επισημαίνει και ο Ι. Μαστρογιάννης, όταν γράφει ότι φορείς της κοινωνικής πρόνοιας "... ήσαν οι Δημογεροντίες, η Εκκλησία και η αγαθοεργός ιδιωτική πρωτοβουλία, των οποίων τα έργα αγαθοεργίας, φιλοπτωχίας και φιλομουσίας, έδιδαν το

-----

1. Στα μέτρα κοινωνικής πρόνοιας θα έπρεπε να συμπεριληφθεί και το ζήτημα των αγωνιστών της επανάστασης που δημιουργεί σημαντικό κοινωνικό πρόβλημα, αλλά θεωρήσαμε ορθότερο να το αναπτύξουμε στο κεφάλαιο ΙΙ αυτής της μελέτης.

2. Δεν συμπεριλαμβάνουμε εδώ την ίδρυση των Δημοτικών Σχολείων, διότι εκφεύγει των στόχων αυτής της εργασίας.

μέτρον της μεγάλης έκτασης των αναγκών αλλά και της αδυναμίας από μέρους της οργανωμένης κοινωνίας να ανταποκριθεί επαρκώς σ' αυτές, με μία συστηματική άσκηση μέτρων Δημόσιας Κοινωνικής Πρόνοιας"¹.

Τα ορφανά παιδιά του απελευθερωτικού αγώνα, τα οποία είχαν καταφύγει ως πρόσφυγες στην Αίγινα, τον Πόρο και το Ναύπλιο ή είχαν προσκολληθεί ως "ψυχογιοί" στα διάφορα σώματα του στρατού ή περιφέρονταν ως επαίτες, διαφθείροντα και διαφθειρόμενα, θέλησε να εισαγάγει ο Καποδίστριας σε ορφανοτροφείο που σκόπευε να ιδρύσει στην Αίγινα. Κατ' αρχάς περισυνέλλεξε στον Πόρο μέσα σε καλύβες ικανό αριθμό ορφανών από 10 έως 12 ετών τα οποία ακολούθως μεταφέρθηκαν στο Μοναστήρι του Πόρου και στο Προσωρινό Ορφανοτροφείο του Ναυπλίου και τέλος στο Ορφανοτροφείο Αιγίνης στις 9 Μαρτίου του 1829. Το ορφανοτροφείο αυτό άρχισε τη λειτουργία του με 500 παιδιά² που περιουλλέχθηκαν αλητεύοντα στα στρατόπεδα και στις πόλεις με προοπτική να τα σώσουν από την διαφθορά και την εξαχρείωση. Το έργο αυτό εξαίρουν πολλοί ιστορικοί και το ορφανοτροφείο Αιγίνης θεωρείται ως ένα εκ των πρώτων κοινωφελών έργων στην νεοελληνική ιστορία, μαζί με άλλα, όπως η εξόντωση της πειρατείας, η διαρρύθμιση της Εκκλησίας κ.λ.π.³ Όπως εξάλλου ανέφερε κι ο ίδιος ο Καποδίστριας στις επιστολές του, θέλησε να σώσει αυτά τα ορφανά "από την έκλυσιν του στρατοπέδου και από τας συνεπείας της δυστυχίας και του πλάνητος βίου".⁴ Μέχρις ότου όμως να οικοδομηθεί το ορφανοτροφείο

-----

1. Ι. Μαστρογιάννης, "Ιστορία της κοινωνικής πρόνοιας της νεώτερης Ελλάδος (1821-1960)", Αθήνα, 1960, σελ. 24.

2. Ι.Δ. Βαρδακούλας, "Η Κοινωνική Προστασία και οι κατευθύνσεις της στα χρόνια του Καποδίστρια", Αθήνα, 1977. Δελτίο ΙΚΑ, τόμος ΚΖ/1977, τεύχη 7-8.

3. Βλέπε Δ. Γατόπουλος, "Ιωάννης Καποδίστριας", Αθήνα, σελ. 143, και Δ. Μπαζάνος, "Ο Καποδίστριας και τα Ορφανά, τέσσαρες ανέκδοτοι επιστολαί του", Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών, τόμ. 19, Συνεδρία 16-11-1944.

4. Ι. Καποδίστρια, "Επιστολαί", Αθήνα, 1841, σελ. 473-4.

στην Αίγινα διέταξε ως προσωρινό μέτρο την ανέγερση πρόχειρων καλυβών στο Πόρο όπου στεγάστηκαν αρκετά παιδιά ηλικίας 10-12 ετών. Η επίβλεψη και διαπαιδαγώγηση αυτών των παιδιών ανατέθηκε στον Α. Παπαδόπουλο, άνδρα μέτριας μόρφωσης αλλά ακέραιου χαρακτήρα. Η διαπαιδαγώγηση όμως αυτή όπως προκύπτει από τους ιστορικούς υπήρξε μάλλον αναμορφωτική και το ίδρυμα έδινε την όψη αναμορφωτηρίου. Αυτό γίνεται πολύ φανερό, εάν εξετάσει κανείς τον κανονισμό του ιδρύματος, ο οποίος έχει στα βασικά του σημεία ως εξής: ξύρισμα της κεφαλής, αλλαγή εσωρούχων κατά εβδομάδα, στρώμα από άχυρο και μαξιλάρι από λίθο. Οι δε ποινές σε περίπτωση παρεκτροπής κάποιου τρώφιμου ήταν οι εξής: για πρώτη φορά επιβάλλεται αυστηρή επίπληξη ενώπιον όλων των μαθητών· τη δεύτερη φορά στερείται του ημίσεως της τροφής του· την τρίτη τέλος φορά, εάν παρεκτραπεί ο τρώφimos αποβάλλει ενώπιον των συμμαθητών του τα νέα του ρούχα και περιβάλλεται με τα ράκη, τα οποία έφερε πριν να εισαχθεί στο ορφανοτροφείο· η ποινή αυτή δεν θα έληγε παρά μόνο εάν το ζητούσαν οι συμμαθητές του. Οι ποινές αυτές μπορούσαν να καταστούν βαρύτερες, εάν το απαιτούσαν οι περιστάσεις. Δεν πρέπει δε να λησμονείται ότι κάθε ημέρα για μιάμιση ώρα τα ορφανά εξήρχοντο για περίπατο σαν μικροί στρατιώτες¹.

Στην οικοδόμηση του ορφανοτροφείου χρησιμοποιήθηκε ένα πλήθος από άεργους, οι οποίοι είχαν καταφύγει στην Αίγινα απ' όλη την Ελλάδα και ειδικότερα από την Ελευσίνα και την Αθήνα προς αποφυγή των συνεπειών του πολέμου. Αυτοί ζούσαν σε σπηλιές κάτω από άθλιες συνθήκες, πειναλέοι και ρακένδυτοι και κοιμόνταν όπου τύχαινε, ακόμη και σε αρχαίους τάφους. Έτσι η ανέγερση του ορφανοτροφείου χρησίμευσε και ως παράγων ενίσχυσης των αέργων ενδεών.²

Την εποπτεία του Ορφανοτροφείου Αιγίνης ανέθεσε ο Καποδίστριας στη Μαντώ Μαυρογένους, ηρωίδα της επανάστασης, η οποία ήδη από το 1824 είχε αποστείλει

1. Ι. Μαστρογιάννης, όπ. αν., σελ. 52.

2. Όπου αν, σελ. 32.

επιστολές στην Αγγλία¹, σχετικές με την ανάγκη περίθαλψης και αγωγής των απόρων και ορφανών παιδιών πολλά από τα οποία παρακολουθούσαν το στράτευμα ως "ψυχογιοί" των αρχηγών.

Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι η λειτουργία του ορφανοτροφείου κάτω από μεθόδους αυστηρής πειθαρχίας, παρόλο που ακολούθησε πρότυπα αναμορφωτικών καταστημάτων δυτικού τύπου, εν τούτοις δεν εμφάνισε τους όρους εκείνους που δικαιολογούν μία συνειδητή πολιτική και μία κοινωνική βούληση από μέρους της εξουσίας. Είναι άπoντα π.χ. εκείνα τα ιδεολογικά και πολιτικο-οικονομικά στοιχεία που γέννησαν τη νομοθεσία για τους φτωχούς (Poor Laws) και τους νόμους για την αλητεία στην Αγγλία².

Η λήξη του Αγώνα και η απελευθέρωση της Ελλάδας προκάλεσαν ένα μεταναστευτικό ρεύμα από τις αλύτρωτες περιοχές προς το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος. Πολλοί πρόσφυγες από την Κρήτη, τα νησιά και τη Θεσσαλία βρίσκουν καταφύγιο στα απελευθερωμένα εδάφη και επιζητούν περίθαλψη και εργασία. Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν Κρήτες, Χίοι, Σάμιοι και Κυδωνίες³, ο δε αριθμός τους ανερχόταν σε πολλές χιλιάδες⁴. Ειδικά για τους Κρήτες, ο Καποδίστριας ανέθεσε στις 15 Νοεμβρίου του

---

1. Η Μ. Μαυρογέννους σε μια επιστολή της προς τις Αγγλίδες γράφει: "... Ο σκοπός της εκκλήσεώς μου είναι η παροχή ασύλου ασφαλούς εις τας γυναίκας και τα παιδιά, κατά την διάρκειαν της δεινής ταύτης κρίσεως. Το δε άσυλον τούτο θα ηδύνατο να είναι η νήσος Εύβοια..." Βλ. Σωτηρία Ι. Αλιμπέρτη: "Α. Ηρωίδες της Ελληνικής Επανάστασεως", Αθήναι 1933, σελ. 286.

2. Βλέπε σχετικά Μέρος Α', Κεφ. ΙΙ παρ. 3 και 5.

3. Κυδωνίες: Το γνωστό Αΐβαλή της Μ. Ασίας.

4. Η εφημερίδα "Εποχή" γράφει πως 79.000 πρόσφυγες, Κυδωνιείς, Χίοι και Κρήτες εγκαταλείπουν την Ελλάδα το 1834, (Αρ. Φ. 6 - Κυριακή, 14/16 Οκτωβρίου 1834, σελ. 24).

1830 στο διοικητή της μοίρας Κανάρη να μεταβεί στην Κρήτη και να διασώσει όσο το δυνατόν περισσότερες οικογένειες μεταναστών. Οι μεταναστεύσαντες αυτοί Κρήτες, μετά την παραχώρηση της Κρήτης υπό των Δυνάμεων στους Τούρκους, δημιούργησαν ξαφνικά νέο σοβαρό δημογραφικό πρόβλημα, διότι επρόκειτο περί 4.000 ενόπλων¹ και πολεμικώτατων ανδρών, κατά τον Thiersch. Διασκορπισμένοι σε ομάδες στα νησιά και στην Ηπειρωτική Ελλάδα, χωρίς πατρίδα και μέσα διατροφής, υπήρχε φόβος να δημιουργήσουν εστίες ταραχών, όπως και πράγματι συνέβη, ιδίως μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια. Γράφει ο Triersch ότι άλλοι εκ των Κρητών ακολούθησαν τις σημαίες των Ρουμελιωτών και υπήρχαν εκατοντάδες από αυτούς στην Πρόνοια και το Άργος, οι οποίοι διακρίνονταν τόσο από τα ανατολικά τους ενδύματα, τα μακρά τους όπλα και το πολεμικό τους ήθος, όσο και από την εγκαρτέρηση με την οποία υπέμεναν τη δυστυχία τους. Ζούσαν δε βίο πλάνητα². Ο όγκος αυτός των ενόπλων ανδρών εξανάγκασε τη κυβέρνηση να τους αποκαταστήσει με γη. Σχημάτισε επίσης φρουρές στα νησιά και αποσπάσματα στην ηπειρωτική χώρα, αλλά επειδή δεν υπήρχαν μέσα για τη συντήρηση αυτών και των οικογενειών τους, τα στρατεύματα αυτά απέβησαν για τους κατοίκους ένα βαρύ φορτίο.³

Στόχος του Κυβερνήτη ήταν η γεωργική αποκατάσταση των προσφύγων, όσο και των γηγενών, με τη διανομή των εθνικών γαιών. Η όλη εργασία της Δ' Εθνοσυνέλευσης ως προς το προσφυγικό παρόλαυτά περιωρίστηκε στη σύσταση των αναφορών των προσφύγων προς την κυβέρνηση για τη διεκπεραίωση των αιτουμένων σ'αυτές. Ο Καποδίστριας δεν κατόρθωσε όμως να φέρει σε πέρας κανέναν από τους παραπάνω στόχους του κυρίως λόγω της ενασχόλησής του με την αντιμετώπιση της ληστείας και της πειρατείας, καθώς και με τη διασάλευση της τάξης και ασφάλειας στην

-----
1. Ο Pellion γράφει για 2.000-3.000 ενόπλους. (Pellion, Grece, σελ. 160).

2. Fr. Thiersch, "Grece", σελ. 227.

3. Βλέπε Ανώνυμου, "Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι", Αθήνα, 1986, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη.

ύπαιθρο και την κομματική εκμετάλλευση αυτών των προβλημάτων. Η διαρκής αναβολή της λύσης του ζητήματος διανομής των εθνικών γαιών, τόσο στους γηγενείς όσο και στους πρόσφυγες, προκάλεσε σπουδαίο κοινωνικό πρόβλημα στο οποίο, όπως αναφέρει ο Βακαλόπουλος, ικανοποιητική κάπως διέξοδο έδωσε ο "περί προικοδοτήσεως των ελληνικών οικογενειών" νόμος.¹

Η πολιτική του Καποδίστρια ως προς το προσφυγικό ζήτημα πρέπει να αναζητηθεί μεταξύ της θέσης για αναδιανομή των "εθνικών γαιών", της αντίδρασης πάνω σ' αυτό της ντόπιας γαιοκτητικής ολιγαρχίας και του φόβου που έτρεφε ο Κυβερνήτης, μήπως οι πρόσφυγες - παλαιοί πολεμιστές φέροντες όπλα - αποτελέσουν εστίες αντίδρασης κατά της κυβέρνησής του.

Άθλιες συνθήκες διαβίωσης φαίνεται όμως να υφίστανται και για τους ακτήμονες γεωργούς των οποίων η ζωή ήταν πολύ απλή και συχνά περιοριζόταν στο αυστηρά απαραίτητο. Ήταν φτωχικές κατοικίες, κατά το πλείστον καλύβες, το ψωμί από κριθάρι, το γεύμα σπάνια περιλάμβανε κρέας, τα ρούχα και τα υποδήματα τα κατασκευάζονταν οι ίδιοι οι χωρικοί². Σ' όλα αυτά θα πρέπει να προστεθούν και οι αναλογούντες σ' αυτούς φόροι, η δεκάτη για παράδειγμα, που σμειωτέον επιβάλλονταν ανεξάρτητα από την παραγωγικότητα της καλλιεργήσιμης γής. Έτσι δεν ήταν ασυνήθιστες οι συχνές μετακινήσεις των αγροτικών οικογενειών προς τις πεδιάδες, όπου η γη ήταν ευφορότερη. Ως γόνιμα εδάφη αναφέρονται η ύπαιθρος των Αμυκλών, του Παμίσου, του Μαραθώνα, της λίμνης Κωπαΐδος και του Αχελώου³. Η αναζήτηση γης προς εγκατάσταση και

-----

1. Βακαλόπουλος Α, "Πρόσφυγες και Προσφυγικό ζήτημα κατά την Επανάσταση του 1821", Θεσ/νίκη, 1939. Και ΦΕΚ 19-6-1835, αριθ. 2.

2. Fr. Thiersch, "Η Ελλάδα του Καποδίστρια", Τόμος Α', Μετάφ. Α. Σπήλιου, Αφοί Τολίδη, Αθήνα, σελ. 297.

3. Thiersch, όπ. αν, σελ. 297.

καλλιέργεια είναι τόσο μεγάλη, αναφέρει ο Thiersch, ώστε "... συναντά κανείς πάνω στους δρόμους караβάνια ολόκληρα αποτελούμενα από αυτούς τους πλανόδιους πληθυσμούς".

Παρατηρούμε δηλαδή - ακόμη κι αν δεν λάβουμε υπόψη μας τους υπερβολικούς ισχυρισμούς του Thiersch, ισχυρισμούς που προέρχονται από τα αντικαποδιστριακά του αισθήματα - ότι μια μεγάλη μερίδα του αγροτικού πληθυσμού υποκείμενη στις διακυμάνσεις της σοδειάς, λόγω της άγονης γης και των κλιματολογικών συνθηκών από τη μια και λόγω των φόρων και των αυθαιρεσιών των προυχόντων και της διοίκησης από την άλλη, στρέφεται προς μία εσωτερική μετανάστευση και παρουσιάζει ένα χαρακτήρα αθλιότητας που οδηγεί τα άτομα στην επαίτεια.

3. Νομοθεσία - Δικαιοσύνη

Σ' αυτό λοιπόν το κοινωνικό πλαίσιο καταρτίστηκε μία νομοθεσία πολιτική, εμπορική και "εγκληματική"¹ η οποία σκοπό είχε να οργανώσει την ελληνική κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή. Όσον αφορά την ποινική νομοθεσία, ο Καποδίστριας προσπάθησε να συμπληρώσει τις ποικίλες ελλείψεις του "Απανθίσματος των Εγκληματικών"²

-----

1. Κατά την έκφραση των συντακτών εκείνης της περιόδου.

2. Την 18^η Απριλίου 1823 υπεβλήθη προς κύρωση στην Β' εν 'Αστρει Εθνοσυνέλευση ο πρώτος Ποινικός Κώδικας της Ελλάδας με τον τίτλο "Απάνθισμα των Εγκληματικών" - "Περί αμαρτημάτων και ποινών", κατά μίμηση του γνωστού κλασσικού έργου του Beccaria "dei delitti e delle pene". Ο νόμος αυτός αποτελούμενος από 82 άρθρα και μερικές συμπληρωματικές διατάξεις διαιρείται σε τρία τμήματα: το πρώτο (άρθρ. 1-36) αφορά στα εγκλήματα κατά της κοινής ασφάλειας, το δεύτερο (άρθρ. 37-66) στα εγκλήματα κατά των προσώπων και το τρίτο (άρθρ. 67-82) μετά των συμπληρωματικών διατάξεων στα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας. Βλ. Κουράκη, "Ποινική Καταστολή", όπ. αν. σελ. 172 επ.

ενώ συγχρόνως επελήφθη της κατάρτισης νέου ποινικού κώδικα¹.

Κύριο μέλημα του Κυβερνήτη ήταν η δημιουργία τακτικών δικαστηρίων, το οποίο εκφράστηκε με το ΙΘ' 8268/1828 ψήφισμά του "Περί διοργανισμού των Δικαστηρίων". Το ψήφισμα αυτό προέβλεπε - πέρα από τους βαθμούς δικαιοδοσίας, τη σύνθεση, τις αρμοδιότητες κ.λ.π. - στο άρθρο 38, εδ. β' ότι μέχρις ότου εκδοθεί ο παρασκευαζόμενος ποινικός Κώδικας, τα διορθωτικά και εγκληματικά να κρίνουν κατά τις διατάξεις του Απανθίσματος των Εγκληματικών και κατ'επιείκεια. Έτσι παρατάθηκε η προσωρινή ισχύς του Απανθίσματος και ποτέ δεν καταρτίστηκε νέος ποινικός κώδικας, άξιος να ανταποκριθεί στις ανάγκες του νεοσύστατου κράτους. Ακόμα και ως προς τη λειτουργία των Πρωτόκλητων Δικαστηρίων εκδόθηκαν πλήθος ψηφισμάτων με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί μία χαώδης κατάσταση, έτσι ώστε κανείς δεν γνώριζε, τί έμελλε να πράξει. Ένα άλλο ψήφισμα, το υπ' αριθ. 168/8-9-1830, λόγω της μεγάλης έκτασης που είχε λάβει η ληστεία, προέβλεπε τη δημιουργία ιδιαίτερου Δικαστηρίου για να εκδικάζει τις ληστείες που διαπράττονταν στις δημόσιες οδούς ακολουθώντας την "εγκληματική διαδικασία". Τέλος, με το υπ' αριθ. 278 ψήφισμα της 14-12-1830 προβλεπόταν ένας "οργανισμός της διοικήσεως των φυλακών" του Κράτους, ο οποίος καθόριζε τον τρόπο εργασίας των καταδίκων, τα της απολύσεως αυτών, την ένδυση και την τροφή τους και πολλές άλλες κατά το πλείστον επουσιώδεις διατάξεις², οι οποίες δεν εφαρμόσθηκαν, όπως ήταν φυσικό, αφού και η λειτουργία των δικαστηρίων στη συνέχεια καταργήθηκε και η επίλυση των διαφορών των Ελλήνων ανατέθηκε στους δημογέροντες³.

1. Μάμουκας, "Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος", τομ. ΙΑ', σελ. 511.

2. Βλέπε "Γενικήν Εφημερίδα Ελλάδος", τόμ. Ε', αριθ. 76, 20-9-1830.

3. Δημ. Μιραογετζής, "Η Ελληνική Ποινική Νομοθεσία κατά τα έτη 1822-1834", Αθήνα, 1934, "Τα Χρονικά", σελ. 35.

Το σημαντικό εδώ, είναι η διαπιστούμενη αταξία του δικαστικού μηχανισμού, που αναιρεί οιαδήποτε απόπειρα ανάλυσης μιας αντικοινωνικής συμπεριφοράς, όπως αυτή της επαιτείας και αλητείας με βάση κάποια θεωρητικά πρότυπα και καθιστά ανίσχυρη οιαδήποτε σύγκριση με παρεμφερείς κοινωνικούς σχηματισμούς. Η έλλειψη νομοθετικής πρόβλεψης και περιγραφής του ανωτέρω εγκλήματος, της επαιτείας, δεν προξενεί έκπληξη στον μελετητή της περιόδου εκείνης. Αν σκεφτεί κανείς το μέγεθος των προβλημάτων που αντιμετώπιζε το νεοσύστατο ελληνικό Κράτος την εποχή αυτή σ'όλο το φάσμα της διοικητικής, οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσής του και ιδιαίτερα της πολιτικής, δεν εκπλήσσεται με τέτοια γεγονότα¹.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο που αξίζει κάποιας μνείας, αν και φρονούμε ότι δεν πρέπει να του αποδοθεί ιδιαίτερη έμφαση², αφορά στη λειτουργία των εξαιρετικών δικαστηρίων, τα ειδικά δηλαδή δικαστήρια που καταρτίστηκαν σύμφωνα με το νέο Δικαστικό Οργανισμό τον Αύγουστο του 1830. Η Αστυνομία βάσει των νέων αυτών διατάξεων ανέπτυξε ευρείες δραστηριότητες, οι οποίες εκτείνονταν κατά παντός δημόσιου λειτουργού και γενικά κατά περιπτώσεων αδικημάτων πολιτικού χαρακτήρα.

-----

1. Ο Καποδίστριας πάντως μερίμνησε και για την οργάνωση της αστυνομίας. Αρχικά δεν υπήρχαν σαφείς οδηγίες ούτε νόμοι που καθόριζαν τα καθήκοντά της. Με το υπ'αρ. 14/19-12-1829 ψήφισμα του Κυβερνήτη όμως, καθορίστηκαν λεπτομερώς τα καθήκοντα των αστυνομικών οργάνων, μεταξύ των οποίων ήταν και η περιουλλογή των επαιτών, η απαγόρευση περιφοράς τους εντός και εκτός των Ναών, στους δημόσιους δρόμους, στις πλατείες και τα κέντρα. (Βλ. Θεοδωρόπουλος Θ.Κ., "Ιστορία της Ελληνικής Αστυνομίας", Αθήνα, 1947, Εκδ. Ελλην. Αστυνομίας, σελ. 140-143). Δεν προέκυψαν όμως από την έρευνα στα αρχεία του Ναυπλίου και της Σύρου κυρίως, έγγραφα σύλληψης τέτοιων παραβατών.

2. Για λόγους που εκτίθενται κατωτέρω, σελ. 111-112.

Υποστηρίζεται¹, ότι η αστυνομία έκανε συχνά κατάχρηση της εξουσίας της και ενεργούσε συλλήψεις ή φυλακίσεις προσώπων με τη πρόφαση της διάπραξης κάποιου εγκλήματος. Μιά τέτοια περίπτωση αφορά στον έλεγχο για τη σύλληψη του Δ. Ιερομόναχου, από το Πρωτόκλητο δικαστήριο Ανατ. Σποράδων, το οποίο με έγγραφό του προς τη Γενική Αστυνομία Σάμου ζητά να του εκτεθούν οι νόμιμες κατηγορίες που βαρύνουν το πρόσωπο του κατηγορουμένου². Σε ανταπάντηση η αστυνομία αναφέρει ότι συνέλαβε και φυλάκισε τον Ιερομόναχο "ως αγύρτην, ως εκ προμελετημένης ραδιουργίας σπερμολόγον προς διαίρεσιν και ταραχήν πολλών ενταύθα σημαντικών και ως κάκιστον ταραξίαν"³. Το Πρωτόκλητον επανέρχεται και παρατηρεί ότι "η κατά του ρηθέντος κατηγορία εκτίθεται αφηρημένως και δεν δύναται να βάλη καμμίαν σταθεράν βάσιν εις αυτάς"⁴. Τέλος, το όλο θέμα κλείνει με έγγραφο της αστυνομίας (υπ' αριθ. 1264/20-3-1830) το οποίο επεξηγεί ότι "δεν επιθυμούσι να γένωσι γνωστοί εις τα διάφορα μέρη της νήσου ταύτης οι ιδιαίτεροι ανταποκριταί της" αλλά δύναται ο Δικαστής να πληροφορηθεί τις λεπτομέρειες χάριν της διαφύλαξης του απορρήτου. Έτσι καταδικάζεται τελικώς ο Ιερομόναχος σε ποινή φυλάκισης 6 μηνών και εγκλείεται στο μοναστήρι της Ζωοδόχου Πηγής επιτηρούμενος από την αστυνομία⁵.

-----

1. Δημ. Γ. Σερεμέτης, "Η Δικαιοσύνη επί Καποδίστρια, 1828-1829, Θεσ/νίκη, 1959, Α.Π.Θ, σελ. 199-202.

2. Έγγραφο στις 14-3-1830 και Αρ. 87, Γ.Α.Κ. - Φακ. Υπ. Δικ. 30-1/3/1830.

3. Έγγραφο στις 18-3-1830, υπ' αριθ. 1248 και Αρ. 89, Γ.Α.Κ. - Φακ. Υπ. Δικ. 30-1/3/1830.

4. Έγγραφο στις 18-3-1830, υπ' αριθ. 183.

5. Έγγραφο του Πρωτόκλητου υπ' αριθ. 252/31-3-1830. Ο θεσμός της αστυνομικής επιτήρησης βέβαια αποτελεί σύγχρονο θεσμό που εισήχθη στην Ελλάδα το 2^ο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα.

Το ενδιαφέρον εδώ βρίσκεται όχι στην λειτουργία *per se* των εξαιρετικών δικαστηρίων, τα οποία με ειδικές διαδικασίες εκδικάζουν κατηγορίες κατά δημόσιων λειτουργών και γενικά κατά παντός πολιτικού αντιπάλου του Καποδίστρια, αλλά στο ότι χρησιμοποιείται για πρώτη φορά ο όρος "αγύρτης" σε δημόσιο έγγραφο - όρος που "περνάει" στη ποινική νομοθεσία του 1834 - και μάλιστα χωρίς εννοιολογική αποσαφήνιση, απλά και μόνο για την κάλυψη του νομικού μέρους της σύλληψης του κατηγορουμένου. Φυσικά, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι υπάρχει ένας αρθρωμένος κρατικός μηχανισμός που μέσα από την ποινική νομοθεσία ελέγχει ένα χώρο κοινωνικού περιθωρίου ή κάποιες επικίνδυνες τάξεις, όπως για παράδειγμα στην Αγγλία ή στη Γαλλία. Δεν μπορούμε ακόμη να μιλάμε για ποινικό μηχανισμό ικανό να κατασκευάζει και να αναπαράγει φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας, όπως χαρακτηριστικά έχει περιγράψει ο Foucault για τη Γαλλική ποινική νομοθεσία και πρακτική¹. Έτσι, ο όρος "αγυρτεία", που ως σημειωθεί συνοδεύει τον χαρακτηρισμό "σπερμολόγος", δεν απάδει σε μία αντικοινωνική συμπεριφορά που περιγράφεται διεξοδικά² στο μεταγενέστερο Π.Ν. του 1834 ούτε αναφέρεται στην περιπλάνηση και στην αλητεία ως στοιχεία αντικοινωνικής συμπεριφοράς τιμωρητέας από το νόμο, αλλά προσδίδει στο άτομο που διαδίδει ειδήσεις δυνάμενες να επιφέρουν διατάραξη του πολιτικού κλίματος (σπερμολογία) ένα επιβαρυντικό χαρακτήρα. Δηλαδή η εμφάνιση του όρου δεν αποτελεί την εισαγωγή μιας νέας νομικής ρύθμισης, έστω και ακούσια, για ένα διαπιστωμένο κοινωνικό φαινόμενο, αλλά πιστεύουμε ότι αποτελεί πολιτική πρακτική μείωσης των αντιπάλων του καθεστώτος στα μάτια της δικαιοσύνης, στο βαθμό που ως

1. M. Foucault, "Discipline and Punish", όπ. αν.

2. Βλέπε Ν. Κωστή, "Ερμηνεία του εν Ελλάδι Ισχύοντος Ποιν. Νόμου", Τόμος III, Ειδικό Μέρος, Αθήνα, 1907, σελ. 621 επ.

"αγύρτης" ανέκαθεν¹ νοείτο "ο παραποιών την αλήθεια" (απατεώνας, μικροκλέφτης, ψευδολόγος, ζητιάνος κ.λ.π.). Έτσι ερμηνεύεται και η συσχέτιση με τη σπερμολογία. Γι' αυτό το λόγο, όπως αναφέραμε παραπάνω, δεν φρονούμε ότι αρμόζουν ιδιαίτερης μνείας παρόμοιες διατάξεις, οι οποίες εξάλλου έχουν και περιορισμένη έκταση.

4. Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι η περίοδος της διακυβέρνησης του Καποδίστρια χαρακτηρίζεται από τρία σημαντικά στοιχεία για τη μελέτη του θέματός μας:

- α) τη διαπιστωμένη επαιτεία ενηλίκων και ανηλίκων,
- β) την απουσία νομοθετικής ρύθμισης αλλά και δικαστηριακής οργάνωσης για έλεγχο της συμπεριφοράς αυτής και
- γ) την αδράνεια του οργανωμένου κράτους (αστυνομία,

-----

1. Κατά τους Henry G. Lidell - Robert Scott (Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης), η λέξη αγύρτης προσλαμβάνει κατά την αρχαιότητα διπλό εννοιολογικό περιεχόμενο: αφενός αυτό της επαιτείας στην οποία επιδίδονταν οι ιερείς της Κυβέλης και αφετέρου αυτό του πλάνη και απατεώνα που χαρακτήριζε τους μάντεις. Απαντάται επίσης κατά τις περιόδους από 146 π.χ. - 1100 μ.χ. (E.A. Sophocles, "Greek Lexicon of the Roman and Byzantine periods", Hildesheim, Zurich, N.Y, 1983). Ο Εμ. Κριαράς (Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελλ. Δημώδους Γραμματείας, 1100-1669, τόμ. Α', Θεσ/νίκη, 1969) αναφέρει αντίθετα ότι δεν έχουν χρησιμοποιηθεί συστηματικά αγιολογικά, νομικά και τεχνικά κείμενα που να περιέχουν τη λέξη αγύρτης ούτε έχει αποδελτιωθεί καμιά τέτοια λέξη. Ο Δ. Δημητράκος ("Νέον Ορθογραφικόν Ερμηνευτικόν Λεξικόν", εκδ. Χρ. Γιοβάνης, Αθήναι, 1970) δίνει ως συνώνυμα του αγύρτη τον επαίτη, ψευδολόγο, απατεώνα και ο Στ. Α. Κουμανούδης ("Συναγωγή νέων λέξεων υπό των Λογίων πλασθεισών από της Αλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων", Ερμής, 1980) τοποθετεί την εμφάνιση των λέξεων αγύρτευμα, αγυρτισμός, αγυρτολόγος, κ.λ.π, στα έτη από 1858-1893.

στρατός, προύχοντες) να περιορίσει ή να προσαγάγει ενώπιον της δικαιοσύνης τέτοιου είδους περιπτώσεις.

Όσον αφορά το πρώτο στοιχείο, παρατηρούμε ότι ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού στρέφεται προς την επαιτεία για δύο κυρίως λόγους: ο ένας αφορά στη μεταναστευτική κίνηση από τις αλύτρωτες περιοχές προς το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος, γεγονός που δημιουργεί ένα κινούμενο όχλο αέργων και αποστερημένων από τα περιουσιακά τους στοιχεία ανθρώπων, που μετακινούνται προς αναζήτηση καλύτερης τύχης μακριά από το ζυγό του κατακτητή. Ο δεύτερος αφορά στην αδυναμία του κράτους να ενισχύσει οικονομικά με κάποιο πρόγραμμα κοινωνικής πρόνοιας ή να αποκαταστήσει γεωργικά τους πληγέντες από τα δεινά του απελευθερωτικού αγώνα χωρικούς. Έτσι, έως ότου δυνηθεί το κράτος να ανταπεξέλθει σ' αυτά τα προβλήματα, που ήταν αποτέλεσμα μιας φυσιολογικής κατά κάποιο τρόπο ροής των πραγμάτων, ένα μέρος του πληθυσμού ζεί επαιτώντας.

Η διαπίστωση αυτή μας εισάγει αμέσως στο δεύτερο στοιχείο αυτής της περιόδου, που αφορά στην επίσης διαπιστούμενη άνυπαρξία νομοθετικής εξέλιξης, αφού η εκδίκαση των υποθέσεων γινόταν σύμφωνα με τις διατάξεις του "Απανθίσματος" και στη συνακόλουθη αταξία περί την απονομή της δικαιοσύνης από τα δικαστήρια. Η οργάνωση των δικαστηρίων αποτέλεσε σοβαρό πρόβλημα της διακυβέρνησης Καποδίστρια. Συνάντησε πολλά εμπόδια, κυρίως από τις ανώτερες τάξεις των προυχόντων, καπεταναίων και δημογερόντων, οι οποίοι έβλεπαν να τους στερείται ένα μεγάλο μέρος της δύναμής τους· αυτός δε ήταν και ένας από τους λόγους της αντικαθεστωτικής τους δράσης¹. Κάτω από αυτές τις συνθήκες δεν έφτασαν ποτέ στα δικαστήρια περιπτώσεις επαιτείας, αφού εξάλλου δεν υπήρχε καν νομοθετική πρόβλεψη.

Το γεγονός τώρα της μη προσαγωγής των επαιτών ενώπιον της δικαιοσύνης μας οδηγεί στο τρίτο στοιχείο

-----

1. Ν. Πανταζόπουλος, "Ο Ιωάννης Γεννατάς και η οργάνωση της δικαιοσύνης επί Καποδιστρίου", Άρθρο, Περιοδικό "Αθηνά", Τόμ. 53, 1949, Εκδ. "Παπασπύρου", Επιστημονική Εταιρεία Αθηνών.

που αναφέραμε παραπάνω. Οι φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου (αστυνομία, στρατός και προύχοντες), για διαφορετικούς λόγους ο καθένας, δεν φαίνεται να ασχολείται με το φαινόμενο αυτό. Κατ'αρχάς η αστυνομία δεν είχε κάποια σαφώς διατυπωμένη αρμοδιότητα και γενικά επικρατούσε - τουλάχιστον τα πρώτα δύο χρόνια της διακυβέρνησης Καποδίστρια - μία σύγχυση ως προς τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες της. Αργότερα όταν καθορίστηκαν λεπτομερώς τα καθήκοντα των αστυνομικών οργάνων, ανατέθηκε σ'αυτά απλά και μόνον η επίβλεψη των επατών ως προς την περιφορά τους σε δημόσιους χώρους, για λόγους κυρίως ευπρέπειας¹. Από την άλλη μεριά, ο στρατός ήταν πολύ απασχολημένος με την καταπολέμηση της ληστείας και την καταστολή των ταραχών από τους αντιπάλους του καθεστώτος, ώστε να μεριμνήσει και για τέτοιες περιπτώσεις². Τέλος, οι προύχοντες - κοτζαμπάσηδες, σε πολλές περιπτώσεις αντιμετώπιζαν την επαιτεία με "συμπάθεια", καθ'όσον αποδείκνυε λόγω της μεγάλης έκτασης και της ανομοιογένειας των κοινωνικών κατηγοριών που επιδίδονταν σ'αυτήν (χήρες, ορφανά, παλαιοί αγωνιστές, ακτήμονες γεωργοί κ.λ.π), την αποτυχία του κυβερνητικού προγράμματος και την "αντιλαϊκότητα" των μέτρων του³.

Η περίοδος Καποδίστρια λοιπόν, για τους ανωτέρω αναφερόμενους λόγους, δεν παρουσιάζει κάποιο εγκληματολογικό ενδιαφέρον από πλευράς ανάλυσης των μεθόδων και των μηχανισμών εκείνων που χρησιμοποίησαν κατά καιρούς άλλοι κοινωνικοί σχηματισμοί για την επίτευξη του κοινωνικού ελέγχου μιας συμπεριφοράς την οποία ο ποινικός

1. Βλ. Θ. Κ. Θεοδωρόπουλο, όπ. αν, σελ. 13.

2. Βλέπε και Ι. Κολλιόπουλο, "Ληστές. Η κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19^{ου} αιώνα", Αθήνα, 1979, Ερμής.

3. Ι. Μακρυγιάννης, "Απομνημονεύματα", Τόμος Β', Αθήνα, 1968, Χρ. Γιοβάνης.

νόμος χαρακτήριζε ως αξιόποινη¹. Η έλλειψη επομένως ποινικών διατάξεων και σαφούς κοινωνικής αντίδρασης από μέρους της Πολιτείας αποδυναμώνει κάθε απόπειρα ερμηνείας για το ερευνόμενο φαινόμενο, που σε τελική ανάλυση αυτή την περίοδο παρουσιάζει καθαρά ενδημικό χαρακτήρα.

---

1. Σημειωτέον ότι εδώ όχι μόνο δεν υφίσταται το "έγκλημα" της αλητείας που χαρακτηρίζει τον ισχύοντα Ποινικό Νόμο ("έγκλημα" το οποίο εισήχθη το πρώτον με το άρθρ. 10 του Νόμου 1681 της 16/22/-1-1919) αλλά ούτε καν ο όρος αγυρτεία που προβλέπεται στα άρθρα 661-664 του Π.Ν. του 1834, βλέπε και ανωτέρω σελ. 112.

B. Από τον Όθωνα στον Γεώργιο Α' (1833-1909)

1. Πρόλογος

Με την άφιξη του βασιλέα Όθωνα τον Φεβρουάριο του 1833 άρχιζε μία νέα εποχή πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής ανασυγκρότησης της χώρας. Στην απελευθερωμένη Ελλάδα συγκαταλέγονταν τότε μόνο η Πελοπόννησος, η Στερεά και ένας μικρός αριθμός νησιών του Αιγαίου πελάγους. Η πολιτική της εθνικής απελευθέρωσης και των υπόλοιπων ελληνικών περιοχών αναγκαστικά προσέβλεπε στη μεσολάβηση των Μεγάλων Δυνάμεων, γεγονός το οποίο με τη σειρά του επέβαλε μια έντονη ευρωπαϊκή παρέμβαση στα εσωτερικά του κράτους.¹ Έτσι, στο πολιτικό επίπεδο μέσω της διπλωματίας, ξεκινά μια εποχή έντονης αντιπαλότητας των τριών Προστάτιδων Δυνάμεων (Ρωσσίας, Αγγλίας, Γαλλίας) για την άσκηση επιρροής στην Ελλάδα από τα τρία πολιτικά ρεύματα που επικράτησαν: το φιλορωσικό, το φιλοαγγλικό και το φιλογαλλικό.² Η παρέμβαση των Ευρωπαίων όμως, σημάδεψε και την κοινωνική οργάνωση του ελληνικού Κράτους κυρίως μέσα από τη νομοθεσία που επέβαλαν τα μέλη της αντιβασιλείας και ιδιαίτερα ο βαυαρός καθηγητής Μάουρερ³. Η οργάνωση αυτή συνοδεύτηκε από την άρθρωση ενός αυστηρού συστήματος κανόνων, βάσει των οποίων επιχειρήθηκε να περιχαρακωθεί ο δημόσιος και ο πολιτικός χώρος απέναντι στις παραδοσιακές και πολιτικές δυνάμεις. Το οθωνικό καθεστώς επεδίωξε, όπως

---

1. Βλ. Γιάννη Κορδάτου "Εισαγωγή εις την ιστορίαν της ελληνικής κεφαλαιοκρατίας", Αθήνα 1977, σελ. 4.

2. Γρ. Δαφνής, "Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα 1821-1961", Αθήνα, 1961, βλ. και Νίκου Σβορώνου, "Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας", Θεμέλιο, 1985.

3. Ν. Πανταζόπουλος, "Georg Ludwig von Maurer. Η προς τα ευρωπαϊκά πρότυπα ολοκληρωτική στροφή της ελληνικής νομοθεσίας", Επιστημονική Επετηρίς Σχολής Νομικών και Πολιτικών Επιστημών Θεσσαλονίκης, ΙΓ (1968).

και ο Καποδίστριας εξάλλου, να εγκαθιδρύσει ένα αστικού τύπου κράτος με ενιαία εξουσία.¹ Αυτό το γεγονός δημιούργησε μία νέα πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα που επέφερε αναδιάρθρωση στην παραδοσιακή κοινωνική δομή της χώρας. Ο πολιτικός και κοινωνικός αυτός "εκσυγχρονισμός" δεν συγκρούστηκε μόνο με τις παραδοσιακές ομάδες των αρχόντων στρωμάτων, οι οποίες προσπάθησαν να διατηρήσουν τις θέσεις εξουσίας τους², αλλά ήλθε σε αντίθεση και με τα λαϊκά στρώματα σε επίπεδο ιδεολογίας και εθνικής ταυτότητας.³ Η οριοθέτηση λοιπόν, της "νόμιμης" συμπεριφοράς από τη νέα τάξη πραγμάτων αποτελεί παράλληλα και το γνώμονα της "παράνομης" συμπεριφοράς, της οποίας το μέτρο και η έκταση ποικίλλει ανάλογα με τις πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές συγκυρίες⁴.

-----

1. Κ. Τσουκαλάς, "Κοινωνική Ανάπτυξη και Κράτος", Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα, Αθήνα, 1981, Θεμέλιο, σελ. 282.

2. Η ισχυρή εξουσία των παραδοσιακών τοπαρχών ανάγκασε το Κράτος να αποδεχθεί το πελατειακό σύστημα και μάλιστα να αποτελέσει τον ισχυρότερο "προστάτη". Σημειωτέον ότι οι πελατειακές σχέσεις επιβιώνουν ακέρατες καθόλη τη διάρκεια της καποδιστριακής αλλά και της οθωνικής περιόδου. Βλ. Στ. Παπαγεωργίου, όπ. αν, σελ. 119-120' επίσης την προβληματική του J. Petropoulos στο "Κοινωνικές και Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα", (επιμ) Γ.Δ. Κοντογιώργη, Αθήνα, 1977, Εξάντας.

3. Βλ. Ν. Θεοτοκά, "Εθνική ταυτότητα" και "Παραδοσιακή Επανάσταση: η ιδεολογία της ανταρσίας στη δεκαετία του 1840", στο Οι Εθνικές Ταυτότητες και η Πολιτισμική Παράδοση στα Βαλκάνια", Π.Α.Σ.Π.Ε. - Ε.Ι.Ε. 11-13 Ιουνίου 1987.

4. Η δράση των ενόπλων της επανάστασης του '21, για παράδειγμα, η οποία άλλοτε νομιμοποιείται από το Κράτος και άλλοτε κρίνεται ως "παράνομη", βλ. και Ι. Κολιόπουλο, "Ληστές", όπ. αν.

Η τακτική αυτή συνεχίστηκε και επί βασιλείας Γεωργίου Α', κατά την οποία το αστικό κράτος εδραιώνει την εξουσία του και γίνεται όλο και περισσότερο "σύγχρονο", τουλάχιστον όσον αφορά στη δημόσια διοίκηση.¹ Η διάσταση όμως μεταξύ κράτους και κοινωνίας γίνεται εντονότερη. Οι δυτικού τύπου ρυθμίσεις της κοινωνικής συμπεριφοράς και η νομοθετική πρακτική του Κράτους, αφενός δεν γίνονται κατανοητές από το λαό ως διανοητικά πρότυπα εκλογίκευσης, αφετέρου αλληλοαναιρούνται στο βαθμό που δεν ορίζουν αυστηρά ένα πλαίσιο νομιμότητας, μέσα στο οποίο η εξαίρεση - μη νόμιμη συμπεριφορά - να αποτελεί τον κανόνα.² Οι περισσότερες εξάλλου νομοθετικές ρυθμίσεις και η εφαρμογή τους αυτή τη περίοδο, έχουν ως στόχο να πλήξουν τη ληστεία³, παρά να ελέγξουν τη συμπεριφορά των επαϊτών και των αγυρτών.⁴

-----

1. Βλ. Κ. Τσουκαλά, "Κοινωνική ανάπτυξη και Κράτος", Αθήνα, 1981, Θεμέλιο, με τις ιδιοτυπίες βέβαια που οδήγησαν στον κρατικό γιγαντισμό και τον υδροκεφαλισμό.

2. "Την ιδέα της πειθαρχίας αποστρέφονται παντελώς οι Έλληνες' τόσο που σχεδόν πιστεύω ότι εάν δεν υπήρχε καμμία άλλη τιμωρία στις φυλακές παρά μόνο ο απλός εγκλεισμός και μια αυστηρή επιβολή κανόνων - επιβολή σιωπής, απαγόρευση καπνίσματος, απαγόρευση κατοχής χρημάτων, καθημερινή άσκηση - θα έννοιωθαν μεγαλύτερη τη ποινή απ'ότι τη νοιώθουν σήμερα". Bickford Smith, "Greece under King George", London, 1893, σελ. 173.

3. Πρβλ. Εφημ. Κυβερν, αριθμ. 24, 20-5-1835, άρθρο 19, 20, 27, και Εγκύκλ. Υπ. Δικαιοσύνης, αριθ. 78, 30-4-1845.

4. Ο όρος "αλητεία" εισήχθη για πρώτη φορά στο νόμο με το άρθρο 10 του Νόμου 1681 της 16-22/1/1919 "περί αλητείας και επαπειτίας" με τον οποίο καταργήθηκαν τα άρθρα 661-666 του Π.Ν. 1834 περί "φυγοπονίας, επαπειτίας, αγυρτείας και γοητείας".

2. Από την αγροτική οικονομία στην εκβιομηχάνιση

Η Ελλάδα, λόγω της μακρόχρονης τουρκικής κατοχής από τη μια πλευρά και λόγω της απόστασης που την χώριζε από τα κέντρα της δυτικής Ευρώπης από την άλλη, έμεινε πίσω από τις αλλαγές που συντελέστηκαν στον ευρωπαϊκό χώρο και κατέστη αδύνατο να παρακολουθήσει τις εξελίξεις που σημειώθηκαν σ' αυτόν. Παρέμεινε μια καθυστερημένη κοινωνία, με περιορισμένο παραγωγικό δυναμικό, με μια μικρή αγροτική οικονομία, χωρίς βιομηχανική παράδοση.

Η ιστορία της εκβιομηχάνισης της Ελλάδας τον 19^ο αιώνα, χαρακτηρίζεται από μία καθυστέρηση που ανάγεται σε τοπικά και διεθνή αίτια.¹ Αυτή η καθυστέρηση διήρκεσε για μεγάλο χρονικό διάστημα και οι κύριοι παράγοντές της ήταν σε γενικές γραμμές οι ακόλουθοι: 1) ο χαρακτήρας της μικρής και ασήμαντης εσωτερικής αγοράς της χώρας, 2) η απουσία ντόπιων κεφαλαίων, 3) η διασπορά της αστικής τάξης έξω από τα εθνικά σύνορα και 4) οι ευνοϊκοί όροι που δημιουργούνται την περίοδο 1832-1870 για την ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής.²

Η περίοδος της βιομηχανικής ανάπτυξης της χώρας έχει αποτελέσει πεδίο διαφωνιών μεταξύ των Ελλήνων ιστορικών, οι οποίοι άλλοτε την τοποθετούν στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, άλλοτε στις αρχές του 20^{ου} και άλλοτε ακόμη αργότερα κατά τη περίοδο του μεσοπολέμου³ φρονούμε πως η δεκαετία 1870-1880 αποτελεί με τον

1. Βλ. άρθρο της Πετμετζίδου-Τσουλουβή, όπ. αν.

2. Βλ. Β. Παναγιωτόπουλου "Η βιομηχανική Επανάσταση και η Ελλάδα 1832-1871", άρθρο στον Πολίτη, τεύχ. 12, Αύγουστος-Σεπτέμβρης, 1977, σελ. 42.

3. Ο Βεργόπουλος ["Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα", 1975 και "Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη", 1978] όπως και η Αγριαντώνη ["Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα", 1986], τοποθετούν την ανάκαμψη της βιομηχανίας στην περίοδο 1860-1890. Ο Δερτιλής ["Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909", 1977] μετά την επανάσταση του 1909, ενώ οι Ζολώτας ["Η Ελλάς εις το στάδιον της εκβιομηχανίσεως", 1964] και Μουζέλης ["Νεοελληνική κοινωνία: όψεις υπανάπτυξης", 1978] στην περίοδο του μεσοπολέμου.

έναν ή τον άλλο τρόπο τις απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα. Η περίοδος από το 1830-1870 θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως περίοδος με έντονο προκαπιταλιστικό χαρακτήρα, ως συνέχεια μάλλον της οικονομίας που εμφανίστηκε στη χώρα προς το τέλος του 18^{ου} αιώνα, με εμφανή τα σημεία μιας "αρχαϊκής"¹ αγροτικής παραγωγής στο σύνολο της οικονομίας. Πρόκειται για μια προκαπιταλιστική οικονομία, περιφερειακή ως προς τον ευρωπαϊκό καπιταλισμό. Η ελληνική οικονομία αυτή την περίοδο διέρχεται ένα στάδιο μεταπρατικού καπιταλισμού², όπου κυριαρχεί ο αγροτικός τομέας, μέσα από μια ελληνική μεταπρατική αστική τάξη που κινείται έξω από τα σύνορα του έθνους και με εισροή κεφαλαίων που προέρχονται από την εκμετάλλευση άλλων περιφερειών. Γενικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο 19^{ος} αιώνας στο σύνολό του, αποτελεί μία "μεταβατική" περίοδο από μία κοινωνία αγροτική σε μία κοινωνία βιομηχανική. Ωστόσο δεν αναφερόμαστε στο επίπεδο της "διάρκειας" που προϋποθέτει μία αλυσίδα συνεχών εξελίξεων και αλλαγών, οι οποίες ολοκληρώνουν τη διαδικασία σχηματισμού του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και συνεπάγονται τόσο οικονομικές όσο και κοινωνικές αλλαγές, όπως συνέβη στη δυτική Ευρώπη. Στην Ελλάδα, οι δομικές αλλαγές χρειάστηκαν πάνω από έναν αιώνα "ωρίμανσης", ώστε να συντελεστεί η οικονομική ανάπτυξη της χώρας.³

2.1. Η Βιομηχανική ανάπτυξη

Με όλους τους περιορισμούς που αναφέρθηκαν ανωτέρω και κάτω από τις τελείως ιδιόζουσες συνθήκες "εκκίνησης" της ελληνικής βιομηχανικής παραγωγής, θα τοποθετούσαμε την έναρξη της εκβιομηχάνισης της χώρας στη δεκαετία του

-----

1. Κατά την έκφραση του Β. Παναγιωτόπουλου, όπ. αν, σελ. 40.

2. Βλ. Δερτιλή σελ. 99-100 (1977) και Τσουκαλά σελ. 45 (1977), όπ. αν.

3. Χ. Αγριαντώνη, όπ. αν, σελ. 114-116.

1870.¹ Ίσως η εισαγωγή της ατμομηχανής να σηματοδοτεί και την απαρχή της εκβιομηχάνισης· προς το τέλος της δεκαετίας του 1860 υπήρχαν 23 ατμοκίνητες "βιομηχανικές" μονάδες και κατά τη δεκαετία του 1870 δημιουργήθηκαν 107 ατμοκίνητα εργοστάσια, ρυθμός που ξεπερνάει τα 10 εργοστάσια το χρόνο.² Επίσης σε ιδεολογικό επίπεδο ο όρος "βιομηχανία" υποδηλώνει πλέον την κεφαλαιακή επένδυση, την τεχνολογία και τη μισθωτή εργασία³, ενώ στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, οι όροι "βιομήχανοι" και "βιομηχανική τάξη", ήταν ακόμη ασαφείς και δήλωναν τα άτομα που απασχολούνταν στη βιοτεχνική δραστηριότητα και γενικά σε κάθε είδους οικονομική δραστηριότητα.⁴ Η δεκαετία του 1880 χαρακτηρίζεται από μία διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς με την προσάρτηση της Θεσσαλίας το 1881 και την επέκταση του συγκοινωνιακού δικτύου με τη δημιουργία σιδηροδρόμων. Αντίθετα στη δεκαετία του 1890 σημειώνεται μία κρίση στο παραγωγικό κεφάλαιο, ενώ το χρηματιστικό αντίθετα επιβιώνει και ίσως ενισχύεται.⁵ Ο Κορδάτος υποστηρίζει ότι τη δεκαετία του 1890 κλείνουν όλες σχεδόν οι βιομηχανίες της Ερμούπολης και οι μισές του

---

1. Το ότι λειτουργούσαν ήδη ορισμένα εργοστάσια με τη μορφή συστηματικής μεταποίησης, όπως η μεταξοκλωστική, δεν αποτελεί ισχυρό επιχείρημα για τον προσδιορισμό της γέννησης της βιομηχανίας, βλ. και Αγριαντώνη, όπ. αν, σελ. 60.

2. Χ. Αγριαντώνη, όπ. αν, σελ. 118.

3. Γ. Δερτιλής, "Το ζήτημα των τραπεζών (1871-1873). Οικονομική και πολιτική διαμάχη στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα", Αθήνα, 1980, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθν. Τραπέζης, σελ. 48-51.

4. Βλ. Παναγιωτόπουλο, όπ. αν, σελ. 38.

5. Η κρίση εκδηλώνεται με αλληπάλληλες πτωχεύσεις (Κορδάτος, "Εισαγωγή στην ιστορία της ελληνικής κεφαλαιοκρατίας" και Μοσκόφ, "Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα", όπ. αν.).

Πειραιά¹ κι έτσι συντελείται η εθνική χρεωκοπία.² Η αγροτική κρίση στο σταφιδεμπόριο και ο ατυχής ελληνο-τουρκικός πόλεμος του 1897 επιτείνουν την οικονομική κρίση των τελευταίων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα, αποκορύφωση της οποίας αποτελεί η επιβολή Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου μετά την εκλογική ήττα του Χ. Τρικούπη. Όπως αναφέρει και ο Μοσκόφ, τα γεγονότα αυτά χαράζονται βαθειά στη συλλογική συνείδηση και αντανακλώνται στη λογοτεχνία και στη κουλτούρα ως σημεία εθνικής ταπείνωσης.³ Η καπιταλιστική διείσδυση τελικά δεν οδήγησε σε παραγωγική ανάπτυξη τη χώρα αλλά σε εισροή δυτικών βιομηχανικών αγαθών και οικονομικής εξάρτησης μέσω των κυβερνητικών δανείων.⁴

Η δεκαετία του 1870 πάντως, δημιούργησε εργοστάσια σε 20 περίπου πόλεις με πληθυσμό που πλησιάζει ή και υπερβαίνει τους 5.000 κατοίκους σε κάθε μία. Η συγκέντρωση βέβαια των εργοστασίων αυτών αφορά μόνο 5 πόλεις (την Αθήνα, τον Πειραιά, την Ερμούπολη, την Πάτρα, την Καλαμάτα) ποσοστό 66,4% της βιομηχανικής παραγωγής στην Ελλάδα 73,6% της ιπποδύναμης, 82,4% των εργατών.⁵ Έτσι η διαδικασία εκβιομηχάνισης της χώρας δεν ξεκινά όπως στη Δυτική Ευρώπη από τις αγροτικές περιοχές, αλλά από τις πόλεις. Οι νεοσύστατες αυτές βιομηχανίες εγκαθίστανται σε μέρη όπου υπάρχει μεγάλη συγκέντρωση πληθυσμού, υπολογίσιμη αγορά και απόθεμα εργατικών χεριών.

-----

1. Κορδάτος, όπ. αν. Βλ. όμως και Αγριαντώνη (όπ. αν, σελ. 318) που αναφέρεται σε πτωχεύσεις 25 βιομηχανιών του Πειραιά που εντοπίζονται στη δεκαετία του 1880.

2. Βλ. Ζολώτα, όπ. αν, σελ. 155-157, και Δερτιλή "Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση", όπ. αν, σελ. 58.

3. Βλ. Μοσκόφ, όπ. αν.

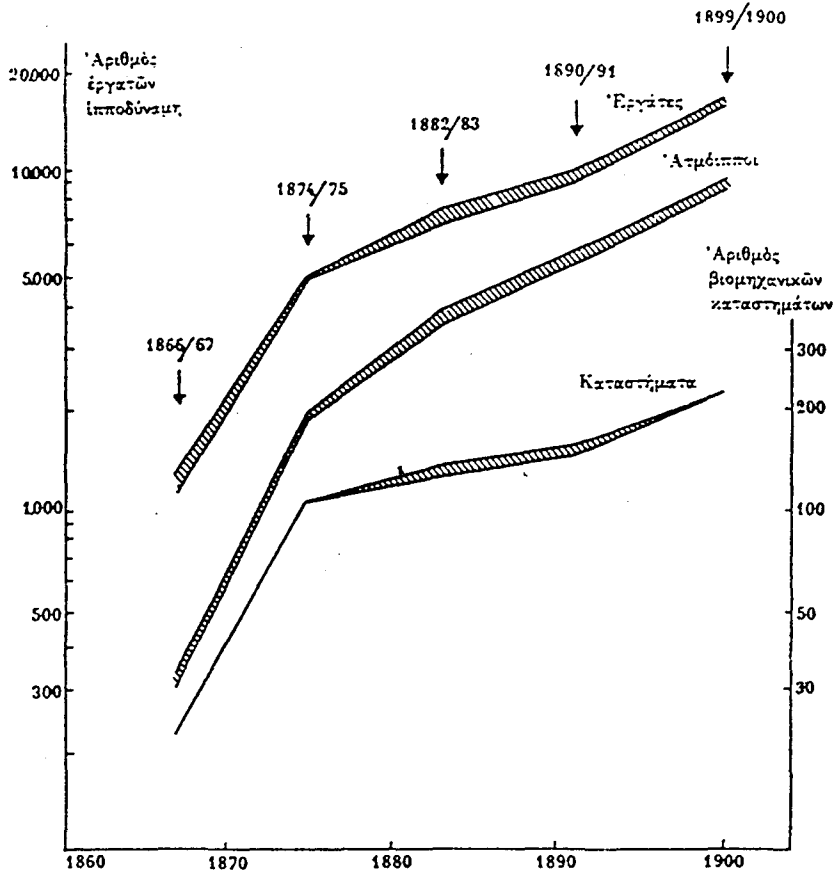
4. Λ.Σ. Σταυριανός, "The Balkans 1815-1914", New York, 1963, Holt Rinehart and Winston, σελ. 74.

5. Αγριαντώνη, όπ. αν, σελ. 118 και 210.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Βιομηχανικές εγκαταστάσεις στην Ελλάδα

(1866 - 1900)
(αριθμός, εργάτες, ιπποδύναμη)

Πηγή: Χρ. Αγριαντώνη, "Οι Απαρχές της Εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19^ο Αιώνα", Αθήνα, 1986, σελ. 111. Ιστορικό Αρχείο, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος.

Ευνοούνται βέβαια τα παράλια σε σχέση με την ενδοχώρα, μια διχοτόμηση που είναι ήδη παρούσα από το 14^ο αιώνα.¹

2.2. Οι Πόλεις

Τα ερωτήματα εάν οι πόλεις της Ελλάδας του 19^{ου} αιώνα διατηρούν μια μακρινή συγγένεια με εκείνες των αποικιοκρατούμενων χωρών ή επίσης "κατά πόσο η φύση των ελληνικών πόλεων υπήρξε αποτέλεσμα μιας διείσδυσης ευρωπαϊκών θεσμικών και ιδεολογικών προτύπων του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος και όχι μιας ανάδυσης γηγενών καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων"², δεν αποτελούν ζητήματα που ενδιαφέρουν την παρούσα μελέτη, ίσως ενδιαφέρουν μόνο στο βαθμό που προσδιορίζουν και διαφοροποιούν την κοινωνική αντίδραση πάνω στους αλήτες και τους επαίτες σε σύγκριση με τη Δυτική Ευρώπη. Η Αθήνα, ο Πειραιάς, η Ερμούπολη και η Πάτρα είναι οι πόλεις εκείνες στις οποίες επικεντρώνεται το ενδιαφέρον αυτής της έρευνας, αφενός λόγω της "βιομηχανικής" τους ανάπτυξης και αφετέρου λόγω της πληθυσμιακής τους πύκνωσης, μεταναστευτικής και ευρύτερα δημογραφικής. Ερευνώνται έτσι τα κοινωνικά εκείνα στρώματα που δημιούργησαν τα περιθωριακά στοιχεία των αλητών και επαιτών των μεγάλων πόλεων, η ταυτότητά τους και η κουλτούρα τους σε σχέση με τη περιφερειακή καπιταλιστική ανάπτυξη της ελληνικής κοινωνίας καθώς και με τη συγκυρία. Ο διαφορετικός τρόπος συγκρότησης των ελληνικών

-----

1. Β. Παναγιωτόπουλος, "Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, 13ος-18ος αιώνας", σελ. 185. Βλ. επίσης Ζολώτα, όπ. αν, σελ. 27 και Γ. Χαριτάκη, ["Η Ελληνική Βιομηχανία (Βιομηχανία - Μεταλλεία - Εργασία)", Αθήνα, 1927, σελ. 80], ο οποίος αναφέρει την Αθήνα, τον Πειραιά, την Πάτρα, τη Θεσ/νίκη, τη Σύρο και την Κέρκυρα.

2. Κ. Τσουκαλάς, "Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος: Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα", Αθήνα, 1981, Θεμέλιο, σελ. 27.

"μεγαλουπόλεων" από εκείνες της Δυτικής Ευρώπης είναι έκδηλος σε κάθε πολεοδομική, ιστορική και κοινωνιολογική μελέτη για τον 19^ο αιώνα.¹ Ο "παρασιτισμός", ο μεταπρατικός χαρακτήρας της αστικής τάξης, η έλλειψη σύγκρουσης μεταξύ αγροτικών περιοχών και πόλεων, αποτελούν μόνο μερικά δείγματα αυτού του διαφορετικού κοινωνικού σχηματισμού. Έτσι, προκαλείται εντονότερο το ενδιαφέρον της μελέτης της γένεσης της επαιτείας και αλητείας αλλά παράλληλα και η έρευνα των προσδιοριστικών παραγόντων της κοινωνικής αντίδρασης στις μορφές αυτές αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Επισημαίνεται άλλωστε ότι ο φόβος για τις επικίνδυνες τάξεις στην Αγγλία και Γαλλία του 19^{ου} αιώνα εκφραζόταν σε φόβο για τις πόλεις.²

2.3. Κατοικίες, Κερδοσκοπία, Νοίκια, Μισθοί

Η κάθετη αύξηση του πληθυσμού των κυριότερων πόλεων της Ελλάδος τον 19^ο αιώνα³, ιδίως μετά το 1880, και η εμπορευματοποίηση της γης συνδυασμένη με μια κερδοσκοπική αντίληψη ως προς την ακίνητη ιδιοκτησία, αποτελούν πάγια τακτική των μικροαστών γαιοκτημόνων και της αστικής τάξης, η οποία είναι παρούσα από πολύ νωρίς στην

1. Βλ. Αγριαντώνη, όπ. αν, Κ. Μπίρη, "Αι Αθήναι- Από τον 19^ο εις τον 20^ο αιώνα", Αθήνα, 1966, κ.λ.π.

2. A. Briggs, "Victorian cities", London, 1968, Harmondsworth: Pelican, σελ. 59-64. Βλ. και R. Tombs, "Crime and the Security of the State: The 'Dangerous Classes' and Insurrection in 19th Century Paris", άρθρο στο CRIME AND THE LAW, 1980.

3. Ο Γ. Παπαγεωργίου, ["Growth of the Capital of Greece", 1967, Ecistics, 24, 140: 64-71] υποστηρίζει ότι η περιοχή Αθηνών αυξήθηκε από 200 εκτ. το 1834 σε 1.070 το 1853, 1.730 το 1870, 7.500 το 1896, 9.300 το 1907 και 16.300 το 1920.

Αθήνα και στον Πειραιά για παράδειγμα.¹ Η τάξη που διαμόρφωσε τη δομή και την οικολογία της πρωτεύουσας ήταν η μεταπρατική αστική τάξη, παρ'όλο που επένδυε έξω από τη χώρα έως το 1870.² Οι δραστηριότητές της όμως, συνδέθηκαν στενά με τις μεταναστευτικές μετακινήσεις του πληθυσμού, που ιδιαίτερα στην Αθήνα, απέκτησαν τεράστιες διαστάσεις καθ'όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Ο πολεοδομικός χαρακτήρας της Αθήνας λόγου χάρη, ήδη από το 1840 έπασχε από υπανάπτυκτη τεχνολογία παρά την λαμπρότητα των μνημείων της! Οι συγκοινωνίες και ο φωτισμός ήταν προσιτά μόνο στις πλούσιες κοινωνικές ομάδες, στους χώρους δηλαδή της αστικής τάξης και στις εύπορες μικροαστικές συνοικίες. Οι φτωχότερες λαϊκές όμως συνοικίες υπέφεραν από έλλειψη υδροδότησης, αποχέτευσης και συστήματος περιουλλογής ομβρίων υδάτων. Αναφέρεται ενδεικτικά ότι το 1896 σε μια καταιγίδα στο Μοσχάτο και στον Ρέντη καταστράφηκαν σπίτια, κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις και πνίγηκαν 17 άτομα.³ Ο About ήδη από τις αρχές του αιώνα αναφέρει: "... Δεν ξέρω τίποτα το πιο ταπεινό και φτωχικό όσφ η όψη αυτών των δείπνων, τίποτα το πιο ψυχρό όσο αυτές οι οικογενειακές συγκεντρώσεις ... Μια καπνισμένη λάμπα φώτιζε το φτηνό γεύμα. Μια ακάθαρτη υπηρέτρια τριγουρίζει γύρω απ'το τραπέζι. Λίγα ή διόλου τραπεζομάντηλα και πετσέτες, ποτέ ασημικά..."⁴

Δεν θα επεκταθούμε σε αναλυτικές περιγραφές πάνω στο οικιστικό πρόβλημα και την κερδοσκοπική τακτική των αστικών στρωμάτων, πράγματα πολύ γνωστά και επαρκώς ερευνηθέντα από ιστορικούς και κοινωνιολόγους - όπως αναφέρθηκε παραπάνω - αλλά θα σταθούμε σ'ένα σημείο που αποτελεί, κατά τη γνώμη μας, σοβαρό στοιχείο για τις

1. Λεοντίδου, όπ. αν, σελ. 82.

2. Τσουκαλάς, "Εξάρτηση και αναπαραγωγή..." όπ. αν, σελ. 241.

3. Μπίρης, όπ. αν, σελ. 255-256.

4. Ε. About, "'Η Ελλάδα' του 'Οθωνος", Αθήνα, 1855, Τολίδη, σελ. 133.

υποθέσεις αυτής της μελέτης. Το σημείο αυτό αποτελούν: οι διαφοροποιημένες οικιστικές συνθήκες, η αθλιότητα των λαϊκών μαζών και η εξέλιξη των ημερομισθίων σε σύγκριση με τα ημερομίσθια της Δυτικής Ευρώπης.

Οι οικιστικές συνθήκες στην Αθήνα κατ' αρχάς ήταν ικανοποιητικές σε σχέση με την αθλιότητα που κυριαρχούσε στις ευρωπαϊκές βιομηχανικές πόλεις. Στη δεκαετία του 1870, για παράδειγμα, έχουμε ένα δείκτη πυκνοκατοίκησης περί τους 9 κατοίκους ανά σπίτι. Και με την προϋπόθεση ότι υπηρετικό προσωπικό υπήρχε ακόμη και σε φτωχές οικογένειες, ο δείκτης δεν είναι ιδιαίτερα υψηλός.¹ Η αύξηση του υπηρετικού προσωπικού και η διασπορά τους ακόμα και σε φτωχές οικογένειες δεν είναι ενδεικτική του αριθμού των αστικών οικογενειών, όπως αναφέρει η Λεοντίδου.² "Δείχνει μάλλον το βαθμό της περιθωριακότητας των λαϊκών στρωμάτων των πόλεων, αλλά και τις επιπτώσεις της ελλιπούς υποδομής που δημιουργούσε μεγάλο όγκο οικιακής εργασίας..." Βέβαια, μετά το 1880 το στεγαστικό πρόβλημα αρχίζει να κάνει την εμφάνισή του. Αντίθετα, ο Πειραιάς παρουσιάζει ήδη από τα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης στεγαστικό πρόβλημα, το οποίο τίθεται και λύνεται συνεχώς από τη μετανάστευση και την οικοδόμηση αντιστοιχώς. Η οικοδόμηση βαίνει από τα παραπήγματα των πρώτων χρόνων σε στερεές κατασκευές αντανακλώντας φυσικά τις κοινωνικές διαφορές, όπου "τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα αρκούνται σε απλές και όχι πολύ υγιεινές κάμαρες, ενώ τα διαμερίσματα είναι περισσότερο για τις εμπορευόμενες ομάδες του πληθυσμού".³ Ο ρυθμός όμως οικοδόμησης παρόλο που ήταν ταχύς, δεν ακολούθησε το ρυθμό αύξησης του πληθυσμού με αποτέλεσμα την αύξηση της πυκνοκατοίκησης και την άνθηση της

-----

1. Μπίρης, όπ. αν, σελ. 198, βλ. άλλως Τσουκαλά, όπ. αν, (1977), σελ. 205.

2. Λεοντίδου, όπ. αν, σελ. 92.

3. Β. Τσοκόπουλος, "Πειραιάς, 1835-1870", Αθήνα, 1984, Καστανιώτης, σελ. 209.

κερδοσκοπίας. Κάποιες άλλες μαρτυρίες¹ αναφέρουν ότι το 1851 αναλογούν γύρω στα 4-5 άτομα σε κάθε σπίτι στην Αθήνα, ενώ γύρω στα 1880² η αναλογία φθάνει τα 8-9 άτομα ανά σπίτι. Σε καμιά όμως περίπτωση δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ακόμα και σε περιόδους στεγαστικών κρίσεων έχουμε ασυγκράτητη αύξηση των ενοικίων. Πολλές φορές μάλιστα, όπως για παράδειγμα το 1882 όπου ένα στα δώδεκα σπίτια ήταν ξενοίκιαστο, η προσφορά στέγης ήταν μεγαλύτερη από τη ζήτηση.³ Τα νοίκια λοιπόν, στην πρωτεύουσα ήταν πολύ χαμηλότερα από άλλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, και οι ανεκτές οικιστικές συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα ακόμη και σε περιόδους οικονομικών κρίσεων, παρουσιάζουν το φαινόμενο της έλλειψης άθλιων εργατουπόλεων και απόλυτης εξαθλίωσης των εργατικών μαζών που συναντάμε στην Αγγλία και Γαλλία λόγω χάρη. Παράδειγμα της μεγάλης διαφοροποίησης στο θέμα των ενοικίων μεταξύ Αθήνας και Λονδίνου δίνει ο Αλ. Οικονόμου, ο οποίος αναφέρει ότι ο Αριστείδης Οικονόμου πλήρωνε το 1870 360 δρχ. το χρόνο για κεντρικό σπίτι πέντε δωματίων στην Αθήνα, ποσό που αντιπροσώπευε το 10% περίπου του μισθού του, ενώ ο γυναικάδελφός του Δημήτριος Βικέλας στο Λονδίνο αναγκαζόταν να διαθέτει το ένα τρίτο του μισθού του για νοίκι που έφθανε τις 4.000 δρχ. (150 λίρες) τον χρόνο.⁴ Το ίδιο συμβαίνει και με τις εργατικές κατοικίες, όπου το 1846 ένα δωμάτιο στο

1. Ι.Ρ. Ραγκαβής, "Τα ελληνικά, ήτοι περιγραφή γεωγραφική, ιστορική, αρχαιολογική και στατιστική της αρχαίας και νέας Ελλάδας", Τόμοι 3, Αθήνα, 1853. Τόμος Α', σελ. 294.

2. Υπουργείο Εσωτερικών, "Στατιστική της Ελλάδος. Πληθυσμός 1879," Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1881.

3. Κ. Μπίρης, όπ. αν. σελ. 198.

4. Αλ. Οικονόμου, "Τρεις Άνθρωποι", τόμος Α', Αθήνα, 1950, όπως αναφέρεται στο άρθρο του Κ. Τσουκαλά, "Η εξέλιξη των ημερομισθίων στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα", Πολίτης, τεύχος 31, Δεκ. 1979, σελ. 22-30.

Saint Martin στο Παρίσι κόστιζε 400 φράγκα (440 δρχ.) τον χρόνο και ένα δωμάτιο με κουζίνα στο Βερολίνο γύρω στα 1850, κόστιζε 260 μάρκα (350 δρχ).¹ Τα συμπεράσματα αυτά βέβαια, δεν μπορούμε να τα επαληθεύσουμε με κάποια στατιστικά στοιχεία, διότι ελλείπουν παντελώς στοιχεία για τα ενοίκια κατώτερων και κατώτατων κοινωνικών κατηγοριών. Επίσης, παρόλο που είμαστε πεπεισμένοι για την ορθότητα των συμπερασμάτων μας από συγκριτικές μαρτυρίες για τις χώρες της Ευρώπης και για την Ελλάδα, δεν μπορούμε να μην διαπιστώσουμε την πληθώρα των μεθοδολογικών προβλημάτων που δημιουργούνται στις έρευνες για κοινωνική διαστρωμάτωση είτε σε σχέση με τον τύπο εισοδημάτων, που δεν πηγάζει άμεσα από την άσκηση μόνο κάποιου επαγγέλματος, είτε σε σχέση με τη ταξική θέση των ατόμων που προσδιορίζεται από πολλούς όχι μόνο οικονομικούς παράγοντες. Φυσικά τα προβλήματα αυτά επιτείνονται και λόγω έλλειψης εργασιών που να στηρίζονται σε σειρές αρχεακού υλικού, ούτως ώστε να δημιουργούνται αρκετές επιφυλάξεις σχετικά με τα συμπεράσματα μελετών που αφορούν το 19^ο αιώνα. Η παρούσα μελέτη αναγνωρίζει αυτούς τους κινδύνους και διατηρεί τις επιφυλάξεις της για τα όποια συμπεράσματά της.²

Τέτοιες σχετικές συγκρίσεις θα κάνουμε και για τα επίπεδα των ημερομισθίων και των μισθών γενικότερα, τα οποία δείχνουν να κυμαίνονται σε υψηλότερα επίπεδα από αυτά των δυτικοευρωπαϊκών χωρών, παρόλο που ο κανόνας θέλει τα πραγματικά επίπεδα των ημερομισθίων να είναι αυξημένα στις χώρες όπου η διαδικασία εκβιομηχάνισης εμφανίζεται πιο αναπτυγμένη. Αυτό το φαινόμενο φαίνεται να παρουσιάζεται αντίστροφα στην Ελλάδα, δηλαδή για τη περίοδο 1840-1880 έχουμε υψηλά επίπεδα εργατικών ημερομισθίων, ενώ μετά το 1880 αυτά τα επίπεδα πέφτουν.³ Η αμοιβή της εξαρτημένης εργασίας εμφανίζεται πολύ

-----

1. Κ. Τσουκαλάς, άρθρο, Πολίτης, 1979, όπ. αν, σελ. 27.

2. Εκτεταμένη ανάλυση γύρω από αυτό το πρόβλημα έχει κάνει το περιοδικό ANNALES. Για παράδειγμα το τεύχος Μαρτίου 1975.

3. Κ. Τσουκαλάς, άρθρο, Πολίτης, 1979, όπ. αν, σελ. 23.

υψηλότερη ακόμη και σε σύγκριση με την Αγγλία της εποχής. Γεγονός είναι ότι υπήρχε έλλειψη, και γι' αυτό υψηλό κόστος εργατικών χεριών στο 19^ο αιώνα, αλλά μέχρι το 1883-1885 η αμοιβή της εργασίας ήταν απρόσμενα υψηλή.¹ Από πολλές μαρτυρίες συνάγεται ότι η έλλειψη εργατών πλήττει κυρίως τη βιομηχανία.² Αυτό που ήταν περισσότερο δυσεύρετο, ήταν η "πρόσθετη εργασία", δηλαδή πέρα από τις ώρες εργασίας του βιομηχανικού εργάτη αναζητείται πρόσθετη απασχόληση. Ακριβότερα όμως κοστίζει η μόνιμη εργασία, διότι οι έλληνες εργάτες δεν περνούσαν εύκολα από την αγροτική παραδοσιακή απασχόληση σε μία συστηματική εργασία στο εργοστάσιο που θα τους μετέτρεπε σε εξαρτημένους εργάτες μιας και μόνης αμοιβής.³ Ο Ζολώτας παρατηρεί πως δεν υπάρχουν καταρτισμένοι εργάτες, διότι οι εργάτες δεν παραμένουν σ' ένα εργοστάσιο για να τελειοποιηθούν, αλλά ημιμαθείς όντες μόλις βρουν καλύτερο ημερομίσθιο αλλάζουν εργασία με τελικό στόχο να εργασθούν για δικό τους λογαριασμό⁴. Στα μέσα της δεκαετίας του 1880, μετά τη σταφιδική κρίση ξεκινά μια φάση "ύφεσης" στην αγορά εργασίας που συμπιέζει τους εργατικούς μισθούς. Η οικοδομική δραστηριότητα έχει μείωθεί, τα δημόσια έργα έχουν επιβραδυνθεί και γενικότερα βρισκόμαστε στις παραμονές της χρεωκοπίας. Η σταφιδική κρίση ίσως να αποτελεί το σημείο εκείνο κατά το οποίο η αγορά εργασίας αρχίζει να μεταβάλλεται προς την κατεύθυνση της συμπίεσης του πραγματικού εργατικού μισθού, ακολουθούμενη από

-----

1. Ισχυρό κίνητρο για εργασία και όχι επαιτεία, ενώ στην Αγγλία οι εργατικοί μισθοί βρίσκονταν στα όρια της πείνας. Έτσι οι εργάτες δεν έχαναν και πολλά επαιτώντας.

2. Αγριαντώνη, όπ. αν, σελ. 291 και σημ. 9, βλ. επίσης Μπακουνάκη, όπ. αν, σελ. 126, για την έλλειψη εργατικών χεριών στην καλλιέργεια της σταφίδας, βλ. άλλως Ζολώτα, όπ. αν, σελ. 15, όπου αναφέρεται ότι "...Μέγα πλειονέκτημα της νεαρής βιομηχανίας ήτο ... οι πολλοί και ευθυνοί αν και τεχνικώς αμόρφωτοι εργάται".

3. Αγριαντώνη, όπ. αν, σελ. 292.

4. Ζολώτας, όπ. αν, σελ. 65.

μια γενική διαθεσιμότητα εργατικών χεριών και μία προλεταριοποίηση του εργατικού πληθυσμού, που σε καμιά περίπτωση όμως δεν οδήγησε στην εξαθλίωσή του, όπως συνέβη στις χώρες της δυτικής Ευρώπης. Οι πρώτες εργατικές ενώσεις, τα πρώτα φαινόμενα ανεργίας, η αύξηση της ροής της μετανάστευσης στις πόλεις καθώς και η υπερπόντια μετανάστευση, στοιχειοθετούν τη γέννηση του περιπλανόμενου εργάτη των πόλεων.

Πίνακας 3.

Εξέλιξη μέσωσν ημερομισθίων στην Ευρώπη (σε χρυσά φράγκα)

	1835	1865	1880
Μεγ. Βρετανία	2,08	2,70	3,1
Ιρλανδία	0,8	1,45	1,8
Γαλλία	1,6	2,08	2,6
Γερμανία	0,8	1,6	1,87
Ρωσία	0,6	1,2	1,2
Αυστρία	1,0	1,6	2,0
Ιταλία	0,4	0,8	1,0
Ισπανία	0,8	1,0	1,6
Σκανδιναυία	0,8	-	1,4
Ελλάδα	2,0	2,25	2,57

Πηγή: Κ. Τσουκαλάς, "Η Εξέλιξη των ημερομισθίων στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα", άρθρο, Πολίτης, 1979, τεύχ. 31, σελ. 22-30.

Οι υποθέσεις λοιπόν αυτές - διότι περί υποθέσεων κυρίως πρόκειται αφού δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία τεκμηρίωσης - οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η εξαθλίωση των εργατικών μαζών και η προλεταριοποίησή τους δεν ακολούθησε την κατάσταση της απόλυτης εξαθλίωσης που συναντάμε στο προλεταριάτο των άλλων χωρών στο 19^ο αιώνα. Μέχρι λοιπόν τα μέσα της δεκαετίας του 1880 περίπου, η περιθωριοποίηση του εργατικού πληθυσμού και η εξώθησή του σε μορφές συμπεριφοράς του τύπου της επαιτείας και αλητείας που χαρακτήρισαν τη δομή της δυτικής Ευρώπης και τη νομοθετική της πρακτική, δεν λαμβάνει τις διαστάσεις που ήδη περιγράψαμε στο πρώτο μέρος της παρούσας μελέτης. Οι συνθήκες όμως αυτές

αλλάζουν την τελευταία εικοσαετία του 19^{ου} αιώνα καθώς η Ελλάδα αρχίζει να εισέρχεται σταδιακά σε μια διαδικασία εκβιομηχάνισης, όπως περιγράφηκε σε προηγούμενες ενότητες. Για την αλητεία και την επαίτεια ως "έκφραση" κοινωνικής συμπεριφοράς στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα και την εξέλιξη που σημείωσε η κοινωνική αντίδραση σ' αυτό το φαινόμενο θα μιλήσουμε εκτενέστερα παρακάτω. Σ' αυτό το σημείο θα προσπαθήσουμε να εκθέσουμε σε γενικές γραμμές τους λόγους για τους οποίους η εργατική εξαθλίωση - και συνεπώς ο κοινωνικός έλεγχος που εφαρμόστηκε στα προλεταριοποιημένα στρώματα του πληθυσμού - δεν έλαβε το χαρακτήρα εκείνο που συναντήσαμε στις χώρες της δυτικής Ευρώπης.

Ο κυριότερος παράγων λοιπόν ο οποίος συντελεί στην ίση ροή των προλεταριοποιημένων μαζών στα αστικά κέντρα, όπως συνέβη σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες στο πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα, είναι η σχετικά περιορισμένη προσφορά εργασίας.¹ Το φαινόμενο αυτό είναι στενά συνδεδεμένο με την αγροτική έξοδο προς τις πόλεις και τη δυνατότητα διάλυσης των παραδοσιακών παραγωγικών σχέσεων. Αμέσως μετά τη λήξη του αγώνα της ανεξαρτησίας σημειώνεται μια μεγάλη κάθοδος αγροτικού πληθυσμού από τα ορεινά προς την πεδιάδα. Είναι αυτό που ορισμένοι μελετητές² ονόμασαν "αγροτικό εποικισμό" κι ο οποίος διήρκεσε μέχρι το 1870. Έτσι, δεσμεύεται προς όφελος της γεωργίας ένα μεγάλο μέρος της εργατικής δύναμης που αποστερεί τη βιομηχανία από την απαραίτητη φτηνή εργατική δύναμη. Η μικρή οικογενειακή γεωργική εκμετάλλευση επιτρέπει την απορρόφηση ενός "πλεονάζοντος" εργατικού δυναμικού στους ίδιους της τους κόλπους.³ Το γεγονός αυτό ανέστειλε τη δημιουργία προλεταριάτου στις πόλεις, καθώς οι αγροτικές δυνάμεις που θα επάνδρωναν τη βιομηχανία κατευθύνθηκαν προς την εντατική καλλιέργεια της γής.⁴ Επίσης, μια άλλη

-----

1. Οι αμοιβές των εργατών αυξάνουν μετά το 1840 και έως το 1880, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω.

2. Β. Alivisatos, "La reforme agraire en Grece", Paris, 1932.

3. Τσουκαλάς, άρθρο, όπ. αν, σελ. 29.

4. Βλ. ανάλυση του Β. Παναγιωτόπουλου, άρθρο, 1977, όπ. αν, σελ. 43-45.

ιδιομορφία της ελληνικής γεωγραφικής κοινωνικής κινητικότητας έστρεψε τον αγροτικό υπερπληθυσμό σε τριτογενείς δραστηριότητες μικροαστικού χαρακτήρα, παρά στο βιομηχανικό τομέα. Αυτό βέβαια οφείλεται στο χαρακτήρα της κρατικής ανάπτυξης, της υπερδιόγκωσης του τομέα υπηρεσιών και της διεύρυνσης των παρασιτικών αστικών στρωμάτων.¹ Έτσι βλέπουμε με την ίδρυση των πρώτων βιομηχανιών μια έλλειψη ντόπιων εργατικών χεριών που αναγκάζει τους επιχειρηματίες στην εισαγωγή αλλοεθνών εργατών όχι μόνο στη βιομηχανία, αλλά και στα δημόσια έργα.²

Οι ιδιομορφίες λοιπόν, της ελληνικής κοινωνικής δομής του 19^{ου} αιώνα μέχρι και τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1880 παρουσιάζουν τα αστικά κέντρα χωρίς εξαθλιωμένο προλεταριάτο, απαραίτητο στοιχείο της δημιουργίας μορφών αλητείας και επαιτείας και της συνακόλουθης νομοθετικής τους ρύθμισης. Στα αστικά κέντρα της Ελλάδας³ το φαινόμενο, όπως θα δείξουμε κατωτέρω, δεν λαμβάνει τον ίδιο χαρακτήρα με τη δυτική Ευρώπη ούτε σε ένταση αλλά ούτε και σε μορφή. Το γεγονός αυτό προκαλεί μια αναζήτηση των διεξόδων που λαμβάνει η κοινωνική αντίδραση πάνω σ' αυτό το φαινόμενο και οι οποίες απέχουν πολύ από τις ανάλογες της βιομηχανικής Ευρώπης.

-----

1. Κ. Τσουκαλάς, "Εξάρτηση και Αναπαραγωγή" και του ιδίου "Κοινωνική Ανάπτυξη και Κράτος", και Κ. Βεργόπουλος, "Κράτος και Οικονομική Πολιτική στο 19^ο αιώνα, όπ. αν.

2. W. Miller, "Greek life in town and country", London, 1905, σελ. 189.

3. Ο Ζολώτας, όπ. αν, σελ. 20, αναφέρει ότι: ...κατά το έτος 1853 υπήρχαν στην Ελλάδα 3 μόνο πόλεις (Αθήνα, Πάτρα, Σύρος) με πάνω από 10.000 κατοίκους, συνολικά 66.425. Το 1870 υπήρχαν 7 πόλεις με 126.000 συνολικά κατοίκους (11,6% του πληθυσμού) και το 1907 υπήρχαν 14 πόλεις με 459.000 πληθυσμό (17% του συνολικού πληθυσμού).

3. Η φύση της εργασίας και το προλεταριάτο των πόλεων

Τα ζητήματα της φύσης της εργασίας, της εργατικής τάξης, του προλεταριάτου, ακόμη και της αστικής τάξης έχουν προξενήσει πολλές θεωρητικές διαμάχες. Ειδικότερα για τον ορισμό αυτών των εννοιών κατά τον 19^ο αιώνα στην Ελλάδα, υπάρχουν σοβαρές διχογνωμίες. Θα αναφερθούμε εδώ σε μια συνοπτική περιγραφή των διαφωνιών αυτών και των δυσκολιών που συναντά μια μελέτη, όπως η δική μας, να οριοθετήσει επακριβώς τους όρους "τάξη", "προλεταριάτο", κλπ., ώστε να προσδιορίζεται πάντα με ακρίβεια το περιεχόμενό τους.

Ήδη ο Μαρξ χρησιμοποιούσε τον όρο "τάξη" με δύο έννοιες, ανάλογα με το επίπεδο ανάλυσής του. Κατ' αρχάς, αναφερόταν σε ομάδες ανθρώπων με κοινή θέση στη παραγωγική διαδικασία και ειδικότερα σε σχέση με τα μέσα παραγωγής και δεύτερον, σύμφωνα με την ταξική τους συνείδηση. Η πρώτη έννοια αναφέρεται σε κάποιον αντικειμενικό παράγοντα, ενώ η δεύτερη σε υποκειμενικά στοιχεία.¹ Αντικειμενικά λοιπόν η εργατική τάξη πωλεί την εργασία της στους ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής απεκδυόμενη κάθε ιδιοκτησίας και υφίσταται την εκμετάλλευση που παράγει ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής. Εξάλλου "τάξη" στην υποκειμενική της έκφανση, σημαίνει την αναζήτηση σε κάθε στάδιο ανάλυσης της "ιδέας" που σχηματίζει κάθε "τάξη" για τον εαυτό της. Κι εδώ αναφύονται προβλήματα για τη μορφή της παραγωγικής εργασίας, της εκμετάλλευσης, της ταξικής αλληλεγγύης - έννοιες οι οποίες εμφανίστηκαν και πήραν διαφορετικό χαρακτήρα σύμφωνα με το γεωγραφικό χώρο και την ιστορική τους διάρκεια. Έτσι, και συγκεκριμένα για τον ελλαδικό χώρο, θα είναι δύσκολο να αντιδιαστείλουμε τους μεροκαματιάρηδες από τους τεχνίτες, τους μικροβιοτέχνες από τους μικρέμπορους, τους εργάτες που δουλεύουν κατ' αποκοπή ή στις μικροϋπηρεσίες - λούστροι, κουρείς, πραματευτές, υπηρέτες κλπ. - από τους αυτοασχολούμενους εργάτες για διάφορους εργοδότες. Εδώ επίσης εμφανίζεται συγκεχυμένη και η έννοια του προλεταριάτου και του υποπρολεταριάτου. Βέβαια, για όλες αυτές τις κατηγορίες θα έπρεπε να προηγηθεί μία σε βάθος μελέτη της ταξικής διαστρωμάτωσης που παρατηρείται σε χώρες του

-----
 1. E.J. Hobsbawm, "Workers: worlds of labor", New York, 1984, Pantheon Books, σελ. 15.

περιφερειακού καπιταλισμού των χωρών της υπανάπτυξης.¹

Παρόμοια προβλήματα ανακύπτουν και ως προς τον ορισμό της εθνικής αστικής τάξης στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα, της οποίας ακόμη και η ύπαρξη αμφισβητείται. Πολλοί ερευνητές του 19^{ου} αιώνα έχουν τοποθετηθεί αντιθετικά ως προς τη φύση της αστικής τάξης και το ιστορικό διάστημα γέννησής της. Συνοπτικά, οι απόψεις των ελλήνων ιστορικών κατανέμονται σε δύο κύριες κατηγορίες, όπου άλλοι διακρίνουν την αστική τάξη μέσα από τη γαιοκτησία και τον παρασιτικό τριτογενή τομέα και άλλοι μέσα από τη μεταπρατική αστική τάξη.² Τη σύγκρουση αυτών των μερίδων της αστικής τάξης, η οποία κοινοβουλευτικά αντιπροσωπεύτηκε αφενός από τα παλιά πολιτικά κόμματα και αφετέρου από το Κόμμα των Φιλελευθέρων - αναφέρει ο Κορδάτος³ και ο Πουλαντζάς⁴ - ενώ αμφιβολίες ως προς την ύπαρξη αστικής τάξης τον 19^ο αιώνα διατυπώνει ο Κοριζής⁵ και ο Φίλιας⁶. Για τη γέννηση της αστικής

-----

1. Η σχέση των πληθυσμών του περιφερειακού καπιταλισμού με τις μαρξιστικές κατηγορίες του προλεταριάτου, του εφεδρικού εργατικού δυναμικού, κλπ, αποτελεί ένα από τα δυσκολότερα θεωρητικά προβλήματα της ταξικής ανάλυσης στις τριτοκοσμικές πόλεις (P.C. Lloyd, "A Third World Proletariat?" London, 1982, Allent Unwin"). Βλ. επίσης και M.Santos, "The shared space: The two circuits of the urban economy in underdeveloped countries", London, 1979, Methuen. Ακόμη για μελέτες σχετικές με την "περιθωριοποίηση" των πληθυσμών, βλ. B. Roberts, "Cities of peasants: the political economy of urbanization in the Third World", London, 1978, Edward Arnold, P.C. Lloyd, όπ. αν, και P. Worsley, "The three worlds: culture and world development", Chicago, 1984, The Univ. of Chicago Press.

2. Βλ. άρθρο της Πετμετζίδου-Τσουλουβή, όπ. αν.

3. Γ.Κορδάτος, "Εισαγωγή στην ιστορία...", όπ. αν.

4. Ν. Πουλαντζάς, "Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό", Αθήνα, 1982, Θεμέλιο.

5. Χ. Κοριζής, "Η πολιτική ζωή εις την Ελλάδα, 1821-1910", Αθήνα, 1974.

6. Β. Φίλιας, "Κοινωνία και εξουσία", όπ. αν.

τάξης εκφράζονται και κάποιες άλλες απόψεις: οι Σβορώνος, Κορδάτος και Ευελπίδης¹ την τοποθετούν τον 18^ο αιώνα, ο Μουζέλης² την τοποθετεί πολύ νωρίτερα, ενώ ο Βεντήρης³ με την επανάσταση στο Γουδί. Τέλος, οι Δερτιλής και Τσουκαλάς⁴ υποστηρίζουν ότι η αστική τάξη παγιώθηκε μόνο μετά το 1909.

Με βάση λοιπόν, όλες τις προηγούμενες επιφυλάξεις θα χρησιμοποιήσουμε εδώ τους όρους εργατική τάξη, λαϊκά στρώματα, κυριαρχούμενες τάξεις ή προλεταριάτο, ως ενιαία κατηγορία της οποίας αντικειμενικό κριτήριο θα είναι η εκμετάλλευσή της από την κυρίαρχη αστική τάξη, είτε αυτή ασκείται από τη γαιοκτησία, είτε από τους μεταπρότες. Πρόκειται για τους "εργαζόμενους φτωχούς" ή τον "εργαζόμενο λαό" στους οποίους αναφέρεται ο Hobsbawm⁵. Η αμοιβή τους, είτε είναι ημερομίσθιο είτε μισθός, δεν θα αποτελέσει επίσης στοιχείο διαφοροποίησης. Οι έννοιες της "περιθωριακότητας και του υποπρολεταριάτου" θα χρησιμοποιούνται στα επόμενα, κυρίως σε σχέση με τη μονιμότητα ή όχι της εργασίας, της κινητικότητας του εργατικού πληθυσμού για την εξεύρεση εργασίας ή τους εποχικούς εργάτες, αλλά και σε ειδικές περιπτώσεις με την έννοια ενός "λούμπεν" πληθυσμού χρωματισμένου αρνητικά, όσον αφορά την αντί-δραση της κοινωνίας πάνω στις ομάδες αυτές, όπως θα δείξουμε αναλυτικότερα κατωτέρω.

-----

1. Κορδάτος και Ευελπίδης, όπ. αν, και Ν. Σβορώνος, "Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940-1950: Ένα έθνος σε κρίση", Αθήνα, 1984, Θεμέλιο.

2. Μουζέλης Ν.Π., όπ αν.

3. Γ. Βεντήρης, "Η Ελλάς του 1910-1920", 2 Τόμοι, Αθήνα, 1970, Ίκαρος.

4. Κ. Τσουκαλάς, "Εξάρτηση και αναπαραγωγή", όπ. αν. και Γ. Δερτιλής, "Κοιν. μετασχηματισμός", όπ. αν.

5. Hobsbawm, "Labouring men", όπ. αν.

3.1. Μεταναστευτικοί πληθυσμοί και εργατικό προλεταριάτο

Θα μπορούσαμε σε γενικές γραμμές να διακρίνουμε δύο μεγάλες κατηγορίες μεταναστευτικών πληθυσμών: αυτούς που εγκαταλείπουν το τουρκικό έδαφος και καταλύουν στην απελευθερωμένη Ελλάδα με την ιδιότητα του πρόσφυγα και αυτούς που συσσωρεύονται στις πόλεις και στα νεοσύστατα αστικά κέντρα για εξεύρεση καλλίτερης εργασίας και εξασφάλισης κάποιου σταθερού εισοδήματος. Αυτές αποτέλεσαν τις κατηγορίες πληθυσμού που δημιούργησαν το προλεταριάτο των πόλεων και συνέτειναν στην εμφάνιση του φαινομένου της αλητείας και στην ανάπτυξη της ήδη υπάρχουσας επαίτειας. Βέβαια το εργατικό προλεταριάτο σχηματίζεται στη δεκαετία του 1860 και ανδρώνεται στα μέσα της δεκαετίας του '70¹. Εντούτοις, θα αναφερθούμε συνοπτικά και στα προηγούμενα χρόνια για να καταδειχθεί εναργέστερα η δημογραφική μετακίνηση και η πληθυσμιακή πύκνωση στους χώρους των αστικών συνοικήσεων.

Η Ερμούπολη είναι αυτή που πρωτοστατεί στη συγκέντρωση ελλήνων προσφύγων από τις περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα μετά το 1822, από τη Χίο και τα Ψαρά. Ήδη στα 1828 αριθμεί 13.805 κατοίκους.² Είναι το πρώτο και μοναδικό αστικό κέντρο στο πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα, που έχει σχηματίσει μια αναπτυγμένη και κυρίαρχη αγορά στην οποία εμφανίζεται μία διαφοροποιημένη κοινωνική δομή. Το εργατικό της δυναμικό είναι σταθερό και αρκετά ειδικευμένο, ώστε να προωθήσει την ανάπτυξη των πρώτων βιοτεχνιών. Ο εργατικός πληθυσμός συνίσταται σε πλήθος τεχνιτών, ναυτών, χειρώνακτων αλλά και απόρων ανδρών και γυναικών. Το ναυπηγείο που αποτελεί την πρώτη "βιομηχανία"³ της Σύρου στρατολογεί πλήθος εργατών με υψηλά ημερομίσθια, ιδίως κατά την περίοδο του 1840-50. Ο αριθμός των εργατών κυμαίνεται

-----

1. Εκτός από την περίπτωση της Ερμούπλης, όπως θα δούμε παρακάτω.

2. E. Kolodly, "La population des iles de la Grece", Aix-en-Provence, 1974, τ. Α', σελ. 194-195.

3. Χ. Αγγριαντώνη, όπ. αν, σελ. 89.

μεταξύ 1.000 και 1.500 εργάτες.¹ Βέβαια η εξέλιξη του ναυπηγείου είναι πτωτική όσο και η τύχη της ιστιοπλοΐας. Έτσι με τα ατμόπλοια της δεκαετίας του 1850, η Ερμούπολη παύει να αποτελεί το κέντρο του διαμετακομιστικού εμπορίου, φθίνουσα σταδιακά για να εκπνεύσει σχεδόν οριστικά στη δεκαετία του 1880 (το 1882 απασχολούνται μόνο 200 άτομα στο ναυπηγείο). Ο πληθυσμός της όμως παραμένει στάσιμος από τα μέσα του αιώνα και μετά, ενώ υπάρχει μόνιμη απασχόληση για τους εργάτες, αφού η πόλη διαθέτει πλέον αρκετά εργοστάσια. Στην Ερμούπολη λοιπόν είχε πυκνώσει από πολύ νωρίς το καθαρό προλεταριακό - εργατικό στοιχείο, γεγονός που επέδρασε σημαντικά στον χαρακτήρα ανάπτυξής της.

Στον Πειραιά ο πληθυσμός των 200 ατόμων το 1835 φθάνει στα 1.000 τον επόμενο χρόνο και έως το 1845 αυτός ο πληθυσμός έχει τετραπλασιαστεί, ενώ από τα τέλη της δεκαετίας του '50 μέχρι το 1866 συρρέουν μεταναστευτικά ρεύματα απ'όλη την Ελλάδα.² Μεγάλο κύμα μετανάστευσης παρατηρήθηκε στον Πειραιά τα έτη 1866-69 με την έλευση πολλών Κρητών προσφύγων, οι οποίοι διαμόρφωσαν ένα λούμπεν πληθυσμό που ζούσε κάτω από άθλιες συνθήκες. Η επιδημία χολέρας που πλήττει τον Πειραιά το 1865 και ευλογιάς τα έτη 1868-70, διαδίδονται ευκολότερα στα κατώτερα στρώματα του πληθυσμού και φαίνεται πως η διόγκωση του ποσοστού θνησιμότητας συνδέεται αναπόσπαστα με τις κοινωνικές ανακατατάξεις, οι οποίες συντελούνται στην πειραιϊκή κοινωνία τα έτη 1860-70 μέσα από την ανάπτυξη της βιομηχανίας που σημειώνεται την περίοδο εκείνη.³ Ο Πειραιάς του 1870 είναι ένα βιομηχανικό κέντρο, το οποίο μοιάζει να είναι η κοινωνία ης πλήρους απασχόλησης του ανδρικού πληθυσμού (3.709 στους 3.851 είναι οικονομικά ενεργοί)⁴, χωρίς βέβαια να υπολογίζεται και ο φτωχός μεταναστευτικός πληθυσμός.

Το ίδιο συμβαίνει και στην Πάτρα, όπου η αύξηση του πληθυσμού έχει ετήσιο ρυθμό 10,76% περίπου έως το 1851,

1. Όπ. αν, σελ. 93 και υποσ. 62.

2. Β. Τσοκόπουλος, όπ. αν, σελ. 83.

3. Όπ. αν, σελ. 86.

4. Όπ. αν, σελ. 90.

γεγονός που έχει όχι μόνο οικονομικές αλλά και πολιτικές καταβολές¹, ενώ από το 1850-1870 ο ρυθμός αύξησης ανέρχεται σε 3%.² Βέβαια το 1841 το 43,6% του ενεργού πληθυσμού του δήμου Πατρων απαρτίζεται από αγρότες και βοσκούς. Η Πάτρα που βασικά ζει από τη σταφίδα, σε περιόδους εσοδείας σφύζει από δεκάδες εργάτες, οι οποίοι μετά τον τρύγο επιστρέφουν στις δικές τους ασχολίες. Έτσι, στις αρχές της δεκαετίας του 1860 βρίσκουμε περιστασιακά εργατικά χέρια που μοιράζουν το διαθέσιμο χρόνο τους στο ξένο αμπέλι, στα δικά τους χωράφια ή σε άλλες εργασίες στο λιμάνι³. Επισημαίνεται ότι η Πάτρα - το λιμάνι της σταφίδας - συγκέντρωνε το ενδιαφέρον πολλών μεταναστών, ιδίως από τις νησιωτικές περιοχές.

Θεωρούμε πλεονασμό να αναφερθούμε και σε άλλες πόλεις και ιδιαίτερα στην Αθήνα, η οποία, ως πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους, αποτελούσε τον πόλο συγκέντρωσης των Ελλήνων των αλυτρωτικών περιοχών αλλά και των νησιωτών (Χίοι, Υδραίοι, Κυκλαδίτες, Κυθηριώτες, Κρήτες, κλπ).

Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, η κοινωνική κατηγορία του εργάτη - προλετάρτου δεν νοείται στο πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα, λόγω της καλά εδραιωμένης αγροτικής οικονομίας και της βιοτεχνίας της υπαίθρου. Το ίδιο φυσικά ισχύει και για την οικονομική κατηγορία του μισθού. Τους φτωχούς μεροκαματιάρηδες και τους άκληρους αγρότες απορροφούσε από τη μια μεριά, μια ασταθής εξαρτημένη εργασία, η οποία όμως δεν τους απέκοπτε οριστικά από τον τόπο καταγωγής τους και από την άλλη, οι αναπτυσσόμενες καλλιέργειες που χρησιμοποιούσαν το μεγαλύτερο τμήμα διαθέσιμων χεριών. Στην Πάτρα, στον Πειραιά και στην Αθήνα η ζήτηση εργατικών χεριών εξασφαλιζόταν πολύ συχνά από τις εποχικές μεταναστεύσεις εργαζομένων από μακρινές περιοχές που εργάζονταν είτε στα κεραμοποιεία του Πειραιά ή στις οικοδομές της Αθήνας ή στην Πάτρα δυο

1. Ν. Μπακουνάκης, "Πάτρα, 1828-1860", Αθήνα, 1988, Καστανιώτης, σελ. 53.

2. Αγριαντώνη, όπ. αν. σελ. 78.

3. Όπ. αν, σελ. 84, βλ. επίσης Μπακουνάκη, όπ. αν, σελ. 126, όπου αναφέρει πληροφορίες σχετικά με την έλλειψη εργατικών χεριών για την καλλιέργεια της σταφίδας.

μήνες πριν τον τρύγο.¹ Η περίοδος 1840-1870 για τον Πειραιά, για παράδειγμα, υπήρξε περίοδος προσωρινότητας εργατικού δυναμικού και εποχικής μετανάστευσης. Καθώς η εκβιομηχάνιση των δεκαετιών 1870-80 προκαλεί αυξημένη ζήτηση για εργατικά χέρια, έχουμε μείωση της εποχικής εργασίας, αλλά και πάλι ο Πειραιάς καθώς και η Αθήνα, θα αποτελέσουν για πολλά χρόνια ακόμη κέντρα μιας κίνησης που ρέει από την ύπαιθρο προς τις δύο αυτές πόλεις. Για λίγο τα εσωτερικά μεταναστευτικά ρεύματα ατονούν και μετά παίρνουν το δρόμο της μετανάστευσης για το εξωτερικό. Αυτή η κίνηση αποτέλεσε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα μία δικλείδα ασφαλείας, όπου το πλεονάζον εργατικό δυναμικό που θα τροφοδοτούσε την ανεργία, την περιθωριακότητα και ορισμένες μορφές κοινωνικής παθολογίας διοχετεύθηκε στο εξωτερικό, σε αντίθεση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η μετανάστευση προς τις Η.Π.Α. παίρνει τεράστιες διαστάσεις μετά τη δεκαετία του 1890 σε βαθμό "εθνικού κινδύνου", όπως αναφέρει ο Ζολώτας.² Έτσι αποτρέπεται η μεγάλη ανεργία και δίνεται η δυνατότητα στα λαϊκά στρώματα να ζούν μία "αξιοπρεπή" περιθωριακότητα.³

Η περίοδος της εκβιομηχάνισης στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω, μείωσε τη μεταναστευτική κίνηση και δημιούργησε μια σταθερότερη εργατική δύναμη από νησιώτες που εγκαθίσταντο πλέον οικογενειακά.⁴ Παρά το γεγονός ότι δεν είχε αναπτυχθεί ακόμη η βιομηχανία, ώστε να συντελέσει στην απορρόφηση των μεταναστευτικών πληθυσμών, υπήρχε μια σχετική ανάπτυξη στις οικοδομές, στο εμπόριο ή στις υπηρεσίες. Πολλοί μετανάστες απορροφούνταν σε διάφορα επαγγέλματα που σε μεγάλο μέρος αντιστοιχούσαν με τις περιοχές προέλευσής τους. Οι μετανάστες της ηπειρωτικής Ελλάδας πουλούσαν τα προϊόντα της πατρίδας τους στους δρόμους, ενώ όσοι προέρχονταν από τα Ιόνια νησιά γίνονταν μπαρμπέρηδες, νοσοκόμοι ή μουσικοδιδάσκαλοι· άλλοι αγρότες κοντινών περιοχών πουλούσαν

1. Αγριαντώνη, όπ. αν, σελ. 189.

2. Βλ. Ζολώτα, όπ. αν, κεφ. 3.

3. Κατά την έκφραση της Λεοντίδου, όπ.αν, σελ.82.

4. Γ. Μπαφούνης, "Ο σχηματισμός του εργατικού δυναμικού στον Πειραιά", ΕΜΝΕ ΙΙ, σελ. 561-564.

γάλα ή λαχανικά στους δρόμους της Αθήνας, κλπ.¹

Προαναφέρθηκε ήδη ότι, από τη δεκαετία του 1870 και μετά αυξάνεται σημαντικά η ανάπτυξη των πόλεων· αυτό έχει ως αποτέλεσμα την πύκνωση του πληθυσμού της εργατικής τάξης. Επειδή όμως, δεν είναι δυνατή η ακριβής μέτρηση και κατανομή του συνόλου του πληθυσμού κατά οικονομική δραστηριότητα, σύμφωνα με τις κατά καιρούς απογραφές, λόγω διαφορετικών μεθόδων ταξινόμησης αλλά και ασαφειών περί του περιεχομένου των κατηγοριών, θα χρησιμοποιήσουμε μια έμμεση ένδειξη που θα μας δείξει, κατά προσέγγιση βέβαια, τη νέα κοινωνική πραγματικότητα που διαμορφώνεται αυτήν την περίοδο². Χρησιμοποιούμε λοιπόν, τέσσερεις απογραφές από το 1861-1889, οι οποίες έχουν κάποια ομοιογένεια ως προς δύο κατηγορίες προσώπων που βρίσκονται στο "τελευταίο σκαλοπάτι της κοινωνικής ιεραρχίας": τους εργάτες και τους υπηρέτες.³

Πίνακας 4

Απογραφή των ετών 1861-1889 ως προς τους "εργάτες - υπηρέτες"

ΕΤΟΣ	Εργάτες ¹ (α)	Υπηρέτες ² (β)	Σύνολο (α+β)	Συνολικός ενεργός πληθυσμός ³	Αναλογία % των α+β επί του συνόλου
1861	19.592	20.375	39.967	325.944	12,3
1870	28.400	28.290	56.690	468.194	12,1
1879	42.966	41.035	84.001	503.747	16,7
1889	55.881	53.744	109.625	640.255	17,1

(1) Και εργάτριες από το 1870 και ύστερα.
 (2) Και των δύο φύλων.
 (3) Συμπεριλαμβανομένων των κληρικών, αλλά μη συμπεριλαμβανομένων των στρατιωτικών και των αγνώστου επαγγέλματος.

Πηγή: Χρ. Αγριαντώνη, όπ. αν.

1. Κ. Μπίρης, όπ. αν, σελ. 247-248.

2. Αγριαντώνη, όπ. αν, σελ. 190.

3. Η "υπηρεσία" ήταν πολύ διαδεδομένη στα αστικά κέντρα, όπου ακόμη και οι φτωχές οικογένειες συντηρούσαν κάποιον αριθμό υπηρετών. Για την Αθήνα βλ.Κ.Μπίρη, όπ.αν.

Από την ίδια πηγή μαθαίνουμε ότι οι περιοχές που τροφοδοτούν το εργατικό δυναμικό των αναπτυσσόμενων πόλεων, κυρίως της Αθήνας και του Πειραιά, είναι οι νησιώτες καταρχήν και μετά οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών (Αγρ. Πίνακας 3, σελ. 354). Βέβαια όπως αναφέραμε και σε προηγούμενη ενότητα, η βιομηχανία που γεννιέται δεν παράγει μάζες "εξαθλιωμένων" που απασχολούνται σε οποιαδήποτε τομέα παραγωγής ή εργασίας¹. Ίσως εδώ, να παρουσιάζει αρκετό ενδιαφέρον η αλλαγή στα ήθη και στη νοοτροπία των εργατών, οι οποίοι μετατρέπονται σταδιακά σε βιομηχανικούς εργάτες. Αυτή όμως η αλλαγή φαίνεται να έγινε με πολύ βραδύ ρυθμό² και παγιώθηκε την περίοδο του μεσοπολέμου. Καταλήγουμε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι η Ελλάδα δεν γνώρισε μια διαδικασία αγροτικής εξόδου με παράλληλη προλεταριοποίηση, όπως συνέβη στα πρώτα στάδια της εκβιομηχάνισης των χωρών της Δυτικής Ευρώπης. Αυτό εξηγεί και τη έλλειψη του εργατικού δυναμικού που αντιμετωπίζει η ελληνική βιομηχανία. Το εργατικό δυναμικό πληθαίνει περισσότερο από μετανάστες και πρόσφυγες παρά από αγρότες. Ο Τσουκαλός υποστηρίζει ότι οι ελληνικές αγροτικές οικογένειες έστελναν στη πόλη τα πιο μορφωμένα μέλη τους ελπίζοντας σε μελλοντική ενίσχυση της οικογενειακής οικονομίας, καθώς και σε πρόσβαση στο διοικητικό μηχανισμό.³ Η αγροτική έξοδος έστελνε τους μετανάστες της στο εξωτερικό και δεν σχετιζόταν με την συγκρότηση προλεταριάτου. Οι αγρότες που μετανάστευαν στις πόλεις δεν τις αντιμετώπιζαν με ανταγωνιστικό τρόπο, αλλά πρόσβλεπαν σ'αυτές ένα καλύτερο μέλλον γι' αυτούς και τα παιδιά τους, με αποτέλεσμα να αποτρέπεται η σύγκρουση πόλης - υπαίθρου.⁴

-----

1. Βέβαια μεγάλο πρόβλημα άθλιων συνθηκών διαβίωσης στέγασης και εργασίας δημιουργήθηκε με την έλευση των Κρητών στον Πειραιά το 1867.

2. Γ. Χαριτάκης, όπ. αν, σελ. 27, βλ. και Λεοντίδου, όπ. αν.

3. Τσουκαλός, "Εξάρτηση και Αναπαραγωγή", όπ. αν, σελ. 133.

4. Λ. Λεοντίδου, όπ. αν, σελ. 78.

Οι διάφορες μελέτες των ελλήνων ιστορικών και κοινωνιολόγων συγκλίνουν στην άποψη ότι υπάρχει μια φαινομενική απουσία φτώχειας, λόγω της δημιουργίας ενός μικροαστικού πυρήνα που απορροφά, κυρίως μέσα από το δημόσιο τομέα, μεγάλο μέρος του μεταναστευτικού πληθυσμού και αποτρέπει την προλεταριοποίηση των εργατικών μαζών. Αναρωτιέται όμως κανείς - πέρα από οποιαδήποτε απόπειρα αναλογικής εφαρμογής της διαδικασίας προλεταριοποίησης που συμβαίνει στη δυτική Ευρώπη ή σε άλλες υπανάπτυκτες χώρες του περιφερειακού καπιταλισμού, το άτοπον της οποίας έχει ήδη αναφερθεί ανωτέρω και καταδεικνύεται συνεχώς - πώς θα πρέπει να θεωρηθούν οι χιλιάδες υπηρέτες που συνωστίζονται στα σπίτια της Αθήνας και των άλλων πόλεων, οι χειρώνακτες πρόσφυγες που ζουν υπό καθεστώς άθλιας στέγασης και διαβίωσης ή οι φτωχοί γεωργοί, άκληροι αγρότες που κατέρχονται είτε στη πεδιάδα, μετά τη προσάρτηση της Θεσσαλίας, είτε στις πόλεις για εξεύρεση εργασίας, έστω και σε μικρούς αριθμούς; 'Η πώς δικαιολογείται η οικοδόμηση εργατικών συνοικισμών ήδη από το 1850 στον Πειραιά, στην Πάτρα ή στην Αθήνα, καθώς και η φιλανθρωπική κίνηση που εμφανίζεται σχετικά νωρίς (από το 1836 στον Πειραιά), με ποικίλα ιδεολογικά μηνύματα;¹ 'Η τέλος πώς θα πρέπει να χαρακτηρίσουμε τα δεκάδες ορφανά παιδιά που μισθώναν την εργασία τους ή παρέχονται με ενοίκιο στους "μαστόρους" για εκμάθηση κάποιας τέχνης, με αποτέλεσμα να συμβιώνουν άστεγα κάτω από τις χειρότερες συνθήκες και για τα οποία συστήθηκαν σχολές "απόρων παιδων" όπως εκείνη του φιλολογικού συλλόγου Παρνασσός;

Υπόθεσή μας είναι ότι αν και η διαδικασία προλεταριοποίησης των μαζών στις μεγάλες πόλεις δεν ακολούθησε ούτε την ίδια τροχιά που παρατηρούμε στη δυτική Ευρώπη ούτε το ρυθμό που πήρε αυτή - στην Ελλάδα ήταν πολύ βραδεία - εν τούτοις ένας "λούμπεν" πληθυσμός ήταν εμφανής στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα (γεγονός που τείνουν να ελαχιστοποιούν οι ιστορικοί²) ο οποίος υπέστη μια διαφορετική "μεταχείριση" λόγω του ιδιαίζοντος χαρακτήρα που έλαβε. Στα επόμενα θα προσπαθήσουμε να αποδείξουμε τον παραπάνω ισχυρισμό μας.

1. Βλ. Τσοκόπουλο, όπ. αν, σελ. 135.

2. Βλ. Bickford-Smith, σελ. 174, όπ. αν, Τσουκαλά, "Εξάρτηση και Αναπαραγωγή, σελ. 203, όπ. αν, και Μοσκόφ, σελ. 211, όπ. αν.

3.2. Συνδικαλισμός και απεργίες: Ένα κίνημα με "καθυστέρηση".

Παρόλο που οι πρώτες εργατικές απεργίες έγιναν το 1879 (στη Σύρο), η ιστορία του εργατικού κινήματος οδηγεί στο συμπέρασμα πως οι εργάτες συγκροτούνται σε αυτόνομη κοινωνικοπολιτική δύναμη μετά το κίνημα στο Γουδί (1909) ή και ακόμη μεταγενέστερα, μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο.¹ Βέβαια οι κινητοποιήσεις των εργατών ξεκινούν από τη δεκαετία του 1880 με την απεργία στο Λαύριο από τους μεταλλωρύχους το 1883, το 1887 και το 1896.² Απεργιακές κινητοποιήσεις έχουμε και στον Πειραιά από μηχανικούς και θερμαστές πλοίων, οι οποίοι είχαν ιδρύσει και σωματεία το 1889.³ Ήδη όμως στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ακόμη και αυτό το εμβρυακό κίνημα υποτάσσεται στην εξουσία της αστικής τάξης⁴, κάτω από το βάρος της συγκυρίας, καθώς η οικονομική κρίση που έχει ξεσπάσει στα 1893 απογοητεύει εργάτες και εργοδότες. Μόνο μετά το 1909 το εργατικό προλεταριάτο θα ξεκινήσει μαζικές λαϊκές κινητοποιήσεις ευρύτερου κοινωνικού και πολιτικού χαρακτήρα.⁵

-----

1. Υπάρχουν βέβαια και προσωπικότητες της αριστεράς και σοσιαλιστές διανοούμενοι, αλλά σε τοπικά και περιτορισμένα πλαίσια. Βλ. άλλως Μοσκόφ, όπ. αν, σελ. 259, και Κορδάτο, "Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος", όπ. αν, σελ. 65 επ.

2. Κορδάτος, όπ. αν, σελ. 35-40.

3. Βλ. για απεργιακές κινητοποιήσεις στην Αθήνα και τον Πειραιά Κορδάτο και Μοσκόφ, όπ. αν. και Α. Μπεναρόγια, "Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου", Αθήνα, 1975, Ολκός.

4. Βλ. Κορδάτο, όπ. αν, σελ. 16-17, για την προσπάθεια της αστικής τάξης να χειραγωγήσει τους εργάτες μέσα από έντυπα που εκδίδονταν από συλλόγους όπως η "Εταιρεία των Φίλων του Λαού". Βλ. και "Οικονομική Επιθεώρησης" του Αριστ. Οικονόμου, άρθρο "Περί Απεργιών", τόμ. 2, 1874, σελ. 83.

5. Μοσκόφ, όπ. αν, σελ. 246 επ. και Δερτιλής, "Κοινωνικός μετασχηματισμός ..." όπ. αν, σελ. 201 επ.

Όσο λοιπόν καθυστερεί να διαμορφωθεί μια εργατική ταξική συνείδηση¹ που να στοχεύει σε αγώνες με αντικείμενο κοινωνικές² αλλαγές για τη βελτίωση των συνθηκών κάτω από τις οποίες ζει ο εργάτης των πόλεων, τόσο καθίσταται μη αναγκαία η "παρέμβαση" της αστικής τάξης μέσα από τη νομοθεσία και τον κρατικό μηχανισμό για να ελέγξει αντικοινωνικές συμπεριφορές, όπως η επαιτεία και η αλητεία. Αυτές παραμένουν στη σφαίρα επιρροής της ιδιωτικής φιλανθρωπίας και της εμβρυακής κρατικής πρόνοιας. Η παρέμβαση του κράτους αρχίζει τις τελευταίες δύο δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα και σε περιπτώσεις οικονομικών κρίσεων και μαζικών μεταναστεύσεων που απειλούν να διαταράξουν αυτή τη συγκεκριμένη διαδικασία.³

3.3. Παιδική εργασία: Ορφανά και άπορα παιδιά

"... Υπάρχει πληθύς ορφανών όλως και εγκαταλελειμμένων εν τη πόλει παιδιών, μετερχομένων επί τινος στιγμάς τυχαίαν τινά υπηρεσίαν, πλανωμένων είτε δι' όλης της ημέρας εντός βορβοροδών οδών και λογισμών παρομοίων, κοιμωμένων την νύκταν εις κιβώτιον τι εν τη αγορά εις έρημόν τι παράπηγμα, εις είσοδον Εκκλησίας, πολλάκις εντός της καλύβης πτωχού ανθρώπου, όστις παρέχει στέγην προς τα ίδια ομού τέκνα και προς τα έρημα..."

Έτσι άρχισε η προκήρυξη με την οποία αναγγελλόταν η ίδρυση της Σχολής Απόρων Παίδων του Συλλόγου Παρνασσός που συνέταξε ο Σπυρίδων Βασιλειάδης, ένας από τους

-----

1. Κορδάτος, όπ. αν, σελ. 21 και Τσοκόπουλος, όπ. αν, σελ. 245.

2. Στο πολιτικό επίπεδο υπάρχει μια κατ'εξοχήν αντίστροφη πορεία εξέλιξης με τη δυτική Ευρώπη, διότι στην Ελλάδα η καθολική ψηφοφορία καθιερώνεται σχετικά νωρίς (1864) και στην ουσία λειτουργεί πολύ νωρίτερα (1844). Βλ. Ν.Π. Διαμαντούρο, άρθρο στο "Όψεις της Ελλην. Κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα", όπ. αν, σελ. 55-71.

3. Γι αυτό θα μιλήσουμε αναλυτικά κατωτέρω. Βλ. και Βεργόπουλο, "Κράτος και οικονομική πολιτική στο 19^ο αιώνα", Αθήνα, Εξάντας, 1978, σελ. 156-162.

ιδρυτές του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός.¹ Και συνεχίζει λίγο παρακάτω: "...Υπάρχει άλλη πληθύς παιδιών ουχί ορφανών όλως αλλ' επίσης απόρων, διατρεφόντων συνήθως δια βαρείας εργασίας γραίαν μητέρα, ανίλεων συγγενή, δι' όλης της ημέρας εργαζομένων εις τι βαναυσουργείον, δι' όλης της ημέρας διαφθειρομένων ως υπηρετών² εις τι οινοπωλείον ή καφενείον..."

Διαπιστώνουμε λοιπόν μέσα απ' αυτή τη μαρτυρία την ύπαρξη ενός μεγάλου αριθμού (ποσοτικά δεν μπορούμε βέβαια να τον μετρήσουμε λόγω έλλειψης στατιστικών στοιχείων, αλλά μόνο συγκριτικά με τον τότε πληθυσμό της Αθήνας, που ήταν το 1870 44.510 άτομα³) ορφανών και απόρων παιδιών, τα οποία μετήρχοντο διάφορα επαγγέλματα, ενώ οι συνθήκες ζωής τους ήταν αμφίβολης ποιοτικής στάθμης. Αυτό αναφέρεται σε πολλές σελίδες των εκθέσεων απολογισμού και κυρίως του έργου που επιτελεί η Σχολή Απόρων Παίδων Παρνασσού. Αλλά και σε άλλα δημοσιεύματα της εποχής εκείνης βρίσκει κανείς παρόμοιες μαρτυρίες. Για παράδειγμα, σε άρθρο της "Οικονομικής Επιθεωρήσεως" του 1874 (τχ. 17, Ιούλιος 1874, σελ. 196-197 με τίτλο "Εργατικοί Παίδες"), όπου στηλιτεύεται η εργασία των παιδιών από μικρή ηλικία και η αμέλεια του κράτους να προνοήσει για τις άθλιες συνθήκες κάτω από τις οποίες δουλεύουν τα παιδιά που έρχονται από τα γύρω χωριά στα νηματοουργεία της Λειβαδιάς. Αλλά και παλαιότερα από το 1859 συναντάμε κορίτσια στο μεταξουργείο του Ράλλη (για τα οποία ισχυριζόταν ο ίδιος ότι δεν ήταν κάτω από 12 ετών).

Η πληθυσμιακή αύξηση του 1877 στην Αθήνα που φέρει το άστυ να αποτελείται από 65.000 κατοίκους, οφείλεται κατά μεγάλο ποσοστό στην αστυφιλία που εκδηλώνεται από παιδιά με μέση ηλικία 10-15 ετών, τα οποία έρχονται στην

-----
1. Μ.Π. Λάμπρου, "Βίος και Έθιμα Απόρων Παίδων" ομιλία που αναγνώσθηκε στον Φιλολογικό Σύλλογο Παρνασσού στις 25-3-1890.

2. Εδώ με την έννοια του υπαλληλικού προσωπικού.

3. Βλ. Τσουκαλά, "Κοινωνική ανάπτυξη και Κράτος, "όπ. αν, σελ. 196-197, και Αγριαντώνη, όπ. αν, σελ. 199, σχετικό πίνακα από έρευνα του Α. Μανσόλα το 1873, όπου προκύπτει ότι το 22,53% των βιομηχανικών εργατών ανήκει σε αγόρια και κορίτσια. (Εξαιρούνται οι εργάτες των μεταλλείων).

Αθήνα τις περισσότερες φορές ύστερα από κάποια αγοραπωλησία μεταξύ φτωχών συγγενών της επαρχίας και μαστόρων.¹ Τα νέα παιδιά λοιπόν εξυπηρετούν όλες τις δουλειές του ποδαριού, και συγκεκριμένα: "...Η εφημερίς, το κιβώτιον του στυλβώματος και ο κόφινος των άλων, ιδού τα τρία κυρίως επαγγέλματα των παιδων των φοιτώντων εις την ημετέραν σχολήν..." αναφέρει εναργέστατα ο Μ.Π. Λάμπρου² στην ομιλία του. Οι περιοχές της Κορινθίας, Γορτυνίας και Μεγαλοπόλεως φαίνεται να αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο ποσοστό των εργαζόμενων παιδιών στην Αθήνα. Η πολύ μεγάλη φτώχεια και η μετοίκηση πολλών ενηλίκων στην πρωτεύουσα αποτελεί τις κύριες αιτίες αποστολής των παιδιών στην Αθήνα.³ Άλλα επαγγέλματα που μετέρχονται οι μικροί "εργάτες" των πόλεων είναι του πηλοφόρου και του κτίστη, ακόμη του σανδαλοκαθαριστού και του υπηρέτη, των οποίων ο αριθμός ήταν πολύ υψηλός. Αναφέρεται⁴ ότι τα παιδιά αυτά πριν εισαχθούν σε διάφορα ιδρύματα, όπως το Ζάννειο Ορφανοτροφείο (5-3-1874), περιπλανώντο στους δρόμους και διανυκτέρευαν στο ύπαιθρο, κάτω από τις στοές των εργαστηρίων και μόνο ένα στα δέκα παιδιά είχε γονείς των οποίων η επίβλεψη ήταν εντελώς χαλαρή. Την ίδια εικόνα μας δίνει και ο Βοβολίνης, ο οποίος αναφέρει ότι πολλά παιδιά κοιμούνταν σε ελεεινά και άθλια καταγώγια στη περιοχή των Αέρηδων, όπου υπήρχε ο πύργος του Ελγίνου με το μεγάλο ρολόϊ. Αυτά τα ονόμαζαν "μάγγες ή αλάνια του Ρολογιού".⁵ Πολλά από τα εργαζόμενα παιδιά

-----

1. Ι. Κονδυλάκης, "Οι Άθλιοι των Αθηνών", Αθήνα, 1980, σελ. 204. Βλ. επίσης Άλκη Αγγέλου "Πωληθησόμενον εν τοις οδοίς", άρθρο, στο περιοδικό "Το Τέταρτο", τεύχος 31, Νοέμβριος 1987, σελ. 22-27.

2. Μ.Π. Λάμπρου, όπ. αν, σελ. 5.

3. Για περισσότερες πληροφορίες πάνω στα επαγγέλματα των μικρών βιοπαλαιστών και τις συνθήκες διαβίωσής τους, βλ. Κ. Βοβολίνη, "Το Χρονικό του Παρνασσού, 1865-1950", Αθήνα, 1951, Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσού.

4. Π. Καμπούρογλου, "Ιστορία του Πειραιώς, 1833-1882", Αθήνα, 1883, Ασμοδαίος, σελ. 47.

5. Βοβολίνης, όπ. αν, σελ. 74.

όμως, ανήκαν στην κατηγορία των "μαστορόπουλων", δηλαδή μαθήτευαν υπό την επίβλεψη του "μάστορη", ο οποίος εκμίσθωνε την εργασία τους από τους γονείς τους και έναντι αμοιβής τα "νοίκιαζε" να εργάζονται για λογαριασμό του. Πολλοί μαστόροι αποκαλούνταν και σωματέμποροι, λόγω της βαναυσότητας με την οποία μεταχειρίζονταν τους ατυχείς μικρούς βιοπαλαιστές.

Όπως έχει αναφερθεί σε προηγούμενες ενότητες, με την απελευθέρωση της Ελλάδας δεν ικανοποιήθηκε το αίτημα των χωρικών για αναδιανομή της εθνικής γής, αίτημα που ικανοποιήθηκε μόνο εν μέρει τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα.¹ Οι ορεινές περιοχές είχαν ιδιαίτερο πρόβλημα επιβίωσης, όπου η μεγαλύτερη έκταση της γης παρέμεινε στα παλιά τζάκια ή καταπατήθηκε από τους ισχυρούς προκρίτους κάθε περιοχής. Τα προνομιούχα αυτά στρώματα είχαν τη δυνατότητα να μορφώνουν τα παιδιά τους και έτσι να επανδρώνουν τον κρατικό μηχανισμό. Αντίθετα, οι αγρότες είτε μικροί ιδιοκτήτες είτε κολλίγοι δεν μπορούσαν να συντηρηθούν με το εισόδημα που έδινε ο πρωτογενής τομέας και αναζητούσαν μέσα συντήρησης σε άλλες απασχολήσεις. Το εμπόριο και τα επαγγέλματα που απαιτούσαν μόρφωση αποκλείονταν, κ' έτσι παρέμενε μόνο μία λύση: η μετανάστευση.² Πολλές οικογένειες λοιπόν εκμίσθωναν τις υπηρεσίες των παιδιών τους σε διάφορους "μαστόρους" και σε επιχειρηματίες, έναντι ενός ελάχιστου ετήσιου ποσού, που εισέπρατταν οι γονείς ή κηδεμόνες τους. Δεν θα αναφερθούμε αναλυτικά στις διαδικασίες ένταξης των μαθητευομένων παιδιών (τσιράκια) στους μαστόρους και τη ζωή τους στις συντεχνίες, αρκούμενοι στο να διαπιστώσουμε ότι ο συνήθης χρόνος μαθητείας είναι 3 χρόνια και η ηλικία προσχώρησης στις συντεχνίες κυμαινόταν από 7-10 ετών.³ Συντηρείτο λοιπόν με αυτόν τον τρόπο ο θεσμός της

-----

1. Βλ. άρθρο του Β. Παναγιωτόπουλου στον Πολίτη, όπ. αν, σελ. 44-45 και Κ. Βεργόπουλο, "Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα", όπ. αν, σελ. 80.

2. Χ. Κωνσταντινόπουλος, "Η Μαθητεία στις κομπανίες των χτιστών της Πελοποννήσου", Αθήνα, 1987, Γ.Γ.Ν.Γ., σελ. 36.

3. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Γ. Παπαγεωργίου, "Η Μαθητεία στα Επαγγέλματα, 16ος-20ος αιώνας", Αθήνα, 1986, Γ.Γ.Ν.Γ.

παιδικής εργασίας και απασχόλησης των εργαζομένων ανηλίκων, οι οποίοι γίνονταν αντικείμενο εκμετάλλευσης από τον μάστορα, διότι με το πρόσχημα της επαγγελματικής τους εκπαίδευσης αποτελούσαν μια πολύ φθηνή εργατική δύναμη. Χαρακτηριστικό της εκμετάλλευσης και της σκληρότητας των μαστόρων πάνω στα παιδιά, αποτελεί ο παρακάτω πίνακας των ασθενειών των τσιρακιών του Γραικικού Νοσοκομείου των Επτά Πύργων στις ελληνικές συντεχνίες της Κων/πολης των ετών 1839-1857.

Πίνακας 5

Ασθένειες	Εισήλθαν	Εξήλθαν	Πέθαναν	Θάνατοι %
Ευλογιά	620	470	150	24,19
Δυσεντερία	396	233	163	41,16
Υδρωπικίαση	50	12	38	76,00
Χολέρα	223	105	118	52,91
Τέτανος	15	5	10	66,66
Διαλείποντες Πυρετοί	458			

Πηγή: Α.Γ. Πασπάτης, Υπόμνημα περί του Γραικικού Νοσοκομείου των Επτά Πύργων, Αθήνα, 1862, όπως αναφέρεται στον Γ. Παπαγεωργίου, "Η Μαθητεία στα επαγγέλματα", όπ. αν, σελ. 86.

Η εκμίσθωση αυτή από τους μαστόρους ήταν καθόλα νόμιμη και ισχυρή απέναντι σε οποιονδήποτε τολμούσε να την αμφισβητήσει, προέβλεπε δε πολλές φορές και ρήτρες για τυχόν διάρρηξή της από μέρους των γονέων ή κηδεμόνων. Περιττό βέβαια να αναφέρουμε πως η αμοιβή των τσιρακιών ήταν πολύ πενιχρή. Το ημερομίσθιο του μαθητευόμενου αντιστοιχούσε σε δυο οκάδες σιτάρι ή τρεις καλαμπόκι ή 160 δράμια λαδιού ή 120 δράμια βουτύρου.¹

Διαπιστώνουμε λοιπόν απ' όλα όσα προηγήθηκαν ότι υπήρχε ένας σημαντικός αριθμός παιδιών, τα οποία είτε λόγω απορίας είτε λόγω ορφάνιας και εγκατάλειψης, μεταναστεύουν στις αστικές περιοχές όπου και μετέρχονται διάφορα επαγγέλματα. Και όσα δουλεύουν στα εργοστάσια δέχονται την αυστηρή πειθαρχία που απαιτεί η πολύωρη

1. Βλ. Γ. Παπαγεωργίου, όπ. αν, σελ. 59.

εργασία σ'αυτά¹, όσα πάλι μαθητεύουν σε κάποιον μάστορα λαμβάνουν απ' αυτόν ικανό μερίδιο πειθαρχικής και βάνουσης συμπεριφοράς.² Από την άλλη μεριά τα παιδιά των οικογενειών που φοιτούν στα σχολεία μέσης εκπαίδευσης υπόκεινται και αυτά στους πειθαρχικούς μηχανισμούς που παράγουν οι παιδαγωγικές μέθοδοι της εποχής χρησιμοποιώντας το σωφρονισμό με ξυλοδαρμούς και την αστυνομική εποπτεία.³

Τι γίνεται όμως με τα άστεγα και στο ύπαιθρο διανυκτερεύονται παιδιά που επαιτούσαν και "... μετείρχοντο επαγγέλματα... και άλλες υπηρετικές εργασίες, πολλές φορές κακοήθεις και εγκληματικές;"⁴ Ποιος κοινωνικός έλεγχος εφαρμόζεται γι αυτά τα ανήλικα παιδιά, όταν οι πρώτες φυλακές ειδικά για ανηλίκους ιδρύθηκαν στην Αθήνα το 1896; Εννοούμε, φυσικά, την περίπτωση του Εφηβείου Αβέρωφ. Κι ενώ υπάρχουν αρκετά νομοθετήματα - διατάγματα, εγκύκλιοι κλπ. - τα οποία προβλέπουν μέτρα και ποινές κατά των επαιτούντων ή αλητευόντων παιδών αλλά και των εξωθούντων αυτά στην επατεία⁵, εν τούτοις οι διατάξεις αυτές δεν εφαρμόζονται και στα αρχεία των δικαστικών αποφάσεων, όπως θα εκθέσουμε αναλυτικά σε επόμενη ενότητα, δεν εντοπίζεται η επιβολή ποινών. Ο κοινωνικός έλεγχος της συμπεριφοράς αυτών των μικρών "γαβριάδων" των πόλεων θα αποτελέσει το έργο μιας

-----

1. Ο πρώτος νόμος που προστατεύει κατά γενικό τρόπο την παιδική εργασία, βάζοντας συγκεκριμένα όρια ηλικίας, και ανεξάρτητα από ειδικό κλάδο απασχόλησης είναι ο ΔΚΘ της 7 Φεβρ. του 1912, "περί εργασίας γυναικών και ανηλίκων".

2. Αυτό βέβαια δεν ισχύει για όλες τις συντεχνίες και για όλα τα επαγγέλματα αλλά αποτελεί όμως τον κανόνα.

3. Γ. Ληξουριώτης, "Κοινωνικές και νομικές αντιλήψεις για το παιδί", Αθήνα, 1986, Δωδώνη.

4. Π. Καμπούρογλου, όπ. αν, σελ. 47.

5. Κατ' αρχάς ο Π.Ν. του 1834, άρθρο 662, (Εφ.τ. Κ.φ.3, Παράρτημα, 10-22 Ιαν. 1834).

πληθώρας αγαθοεργών καταστημάτων¹, τα οποία με αργό ρυθμό, που όμως μετά το 1850 αυξάνει, αναλαμβάνουν να περισυλλέξουν από τους δρόμους "... όσα παιδιά διήγον εν αργία διαφθείροντα και διαφθειρόμενα... [ώστε] να συνταχθώσιν υπό κοινήν στέγην, να διδαχθώσιν εις τα εργοστάσια και τεχνουργεία όπως εκμάθωσι πρακτικήν τινα τέχνην, ίνα εύρωσιν πόρον ζωαρκίας εις τον βίον των."² Από όλα αυτά προκύπτει μια επιφανειακή τιμωρητική κοινωνική αντίδραση, η οποία παραμένει σε διακηρύξεις και κείμενα νομοθετημάτων, ενώ στην πράξη αδρανεύει.

4. Κρατική πρόνοια και ιδιωτική φιλανθρωπία

Ολόκληρος ο 19^{ος} αιώνας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί από μια ανυπαρξία κρατικής μέριμνας είτε σε επίπεδο νομοθετικής πρόβλεψης είτε σε επίπεδο διοικητικής οργάνωσης. Οι περιορισμένοι οικονομικοί πόροι του ελληνικού κράτους από τη μια, αλλά και η ύπαρξη μεγάλων εθνικών ευεργετών που προσέφεραν σημαντικά ποσά για την ίδρυση και συντήρηση φιλανθρωπικών ιδρυμάτων από την άλλη, οδήγησαν το ελληνικό κράτος σε μια στασιμότητα όσον αφορά στην οργάνωση της κοινωνικής πρόνοιας. Κανένα σύστημα ή προγραμματισμός οργάνωσης φορέων Κοινωνικής Πρόνοιας και εφαρμογής μόνιμων προγραμμάτων κοινωνικής προστασίας σημειώνεται.³ Η οικονομική ενίσχυση του ελληνικού κράτους

-----

1. Τη σύσταση, διοίκηση και οργανισμό τέτοιων καταστημάτων προέβλεπαν πολλά Β.Δ., όπως για παράδειγμα:

- Το Β.Δ. της 1/13 Δεκ. 1836, "Περί διοικήσεως των αγαθοεργών καταστημάτων", (Εφ.τ.Κ.φ.72, 8 Δεκ. 1836).

- Το Β.Δ. της 15 Φεβ. 1872, "Περί συστάσεως συλλόγου των κυριών προς γυναικείαν παιδείωσιν εν Ελλάδι", (Εφ.τ.Κ.φ.22, 15 Ιουν. 1872).

- Το Β.Δ. της 23 Φεβ. 1889, "Περί εγκρίσεως της συστάσεως εν Ερμουπόλει φιλανθρωπικού σωματείου υπό την επωνυμίαν 'Σχολή απόρων παιδων εν Ερμουπόλει'" (Εφ.τ.Κ.φ.53, 27 Φεβ. 1889).

2. Καταστατικό του Παιδαγωγείου (ορφανοτροφείου) της Ε. Ζάννη, όπως αναφέρεται από τον Καμπούρογλου, όπ.αν.

3. Ι.Δ. Μαστρογιάννης, "Ιστορία της Κοινωνικής Προνοίας της Νεωτέρας Ελλάδος (1821-1960)", Αθήνα, 1960, σελ. 231.

από τους εθνικούς ευεργέτες θεσμοθετείται σε τέτοιο βαθμό, ώστε να υποκαταστήσει σχεδόν πλήρως την κρατική μέριμνα στον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας. Η Πολιτεία συνήθως εμφανίζεται σ' αυτόν τον τομέα σε έκτακτες καταστάσεις, όπως η προστασία των προσφύγων του κρητικού αγώνα το 1867 ή για τους σεισμοπαθείς της Αγχιάλου το 1886. Έτσι, μόλις κατά την περίοδο του 1909-1920 παρουσιάζονται τα πρώτα σημάδια κοινωνικής πολιτικής και κρατικής παρέμβασης, που απέβλεπαν στην ανακούφιση αναξιοπαθούντων και ενδεών ατόμων.¹ Μέχρι τότε το κράτος συνεπικουρεί, κυρίως μέσω της βασιλικής αυλής, την ιδιωτική φιλανθρωπία και επιδεικνύει εξαιρετικά περιορισμένες δραστηριότητες.²

4.1. Η Κρατική Κοινωνική Πρόνοια

Το άρθρο 1 του Β.Δ. "Περί διοικήσεως των αγαθοεργών καταστημάτων" της 1/13 Δεκ. 1836 αναφέρει: "Τα αγαθοεργά καταστήματα, καθώς νοσοκομεία, ορφανοτροφεία, νοθοτροφεία κλπ., θέλουν διοικείσθαι εις το εξής από αδελφάτα, συγκείμενα από τον Δήμαρχον του Δήμου εις την περιφέρειαν του οποίου ευρίσκονται, και από δύο ή τέσσαρας δημότας".³ Πρόκειται περί φιλανθρωπικών καταστημάτων των οποίων τον τρόπο διοίκησης όρισε ειδικό διάταγμα και όχι ο δωρητής, προφανώς για να μην καταστρατηγούνται οι όροι της δωρεάς. Ήδη λοιπόν από το 1836 καθορίζονται ως αγαθοεργά καταστήματα τα νοσοκομεία, τα ορφανοτροφεία και τα νοθοτροφεία. Σ' αυτά συγκαταλέγονται και τα καταστήματα για ενδεείς και ανίκανους προς εργασία και

-----

1. Η περίθαλψη των προσφύγων στην πλήρη ευθύνη του Κράτους έγινε με την ίδρυση της "Ανωτάτης Διευθύνσεως Περιθάλψεως", τον Οκτώβριο του 1916, βλ. και Χ. Ευελπίδη, όπ. αν.

2. Βλ. Ευθ. Γ. Θωμόπουλου, "Ιστορία της Κοινωνικής Προστασίας από Αρχαιοτάτων Χρόνων μέχρι σήμερα", Αθήνα, 1977, Παπαζήσης και του ιδίου, "Προστασία του Ανηλίκου", Αθήνα, 1981. Βλ. επίσης και Γ.Δ. Ληξουριώτη, για τον περιστασιακό χαρακτήρα της κρατικής μέριμνας, όπ. αν, σελ. 162-165.

3. Ε. τ. Κ. φ. 72, 8 Δεκ. 1836.

για τη διανομή βοηθημάτων σε φτωχές οικογένειες. Βέβαια εκείνη την περίοδο υπήρχαν μόνο νοσοκομεία, εγκατεστημένα στις σημαντικότερες πόλεις, όπως στην Αθήνα, στο Ναύπλιο, στην Σύρο κλπ. Ορφανοτροφείο υπήρχε μόνο ένα στο Ναύπλιο, διατηρούμενο με έξοδα του Δημοσίου, ενώ νοσοτροφεία δεν υπήρχαν πουθενά (το δημοτικό βρεφοκομείο των Αθηνών συστήθηκε το 1859, λειτούργησε δε σε μόνιμη βάση το 1872).¹ Φυσικά ούτε καταστήματα για τη διανομή βοηθημάτων σε φτωχές οικογένειες υπάρχουν, εκτός από τη συνήθεια που επικρατεί, μόνο στην πρωτεύουσα, να διανέμονται ορισμένα βοηθήματα κατά τις εορτές των Χριστουγέννων και του Πάσχα, χορηγούμενα από το ιδιαίτερο Βασιλικό Ταμείο.² Επειδή λοιπόν οι δήμοι³ δεν είναι σε κατάσταση να χορηγούν τέτοια βοηθήματα ή να αναλαμβάνουν τα έξοδα περίθαλψης ενδεών και ανικάνων, οι ανίκανοι προς εργασία, άνευ άλλης βοήθειας, επιδίδονται στην επαίτεια, η οποία δεν διώκεται ποινικά τελικά, ενώ προβλέπεται στα άρθρα 661 επ. του Π.Ν. του 1834.⁴ Οι φρενοβλαβείς δε, στέλνονταν σε διάφορα μοναστήρια του κράτους, κατά την επικρατούσα πριν από την Επανάσταση ακόμη συνήθεια, χωρίς φυσικά να διενεργείται και κατάλληλη ιατρική θεραπεία.⁵

1. Όπως αναφέρουν και οι Δηλιγιάννης-Ζηνόπουλος (Ελληνική Νομοθεσία 1833-1860, Τόμος Β', Αθήνα, 1861, σελ. 463) "... Αγαθοεργά καταστήματα εισίν εν Ελλάδι ολίγιστα, διότι μικροί μιν εισίν έτι των δήμων οι πόροι, ολίγη δ' ευτυχώς και εν τισι μόνον πόλεσι του κράτους, ταις πολυανθρωποτέραις, περιωρισμένη η ανάγκη της συστάσεως τοιούτων καταστημάτων..."

2. Μαστρογιάννης, όπ. αν, σελ. 143.

3. Η περίθαλψη των ενδεών και ανικάνων ήταν έργο των δήμων, βάσει του Β.Δ. της 1/13 Δεκ. 1836, όπ. αν.

4. Μαστρογιάννης, όπ. αν, σελ. 143. Τα περί νομοθεσίας πραγματεύεται η επόμενη ενότητα (5).

5. Η ιστορία και ο ρόλος που διεδραμάτισαν στην Ελλάδα τα μοναστήρια τον 19^ο αιώνα ως χώροι εγκλεισμού κατά τα δυτικά πρότυπα, θα αποτελούσαν μία άκρως ενδιαφέρουσα μελέτη των μηχανισμών κοιν. ελέγχου εκείνης της περιόδου.

Κι ενώ αυτή είναι η κατάσταση της Κρατικής Κοινωνικής Πρόνοιας - η οποία βέβαια σταδιακά βελτιώνεται - η νομοθεσία μας εκπλήσσει και πάλι με το νόμο περί συστάσεως των δήμων την 27/12/1833 ο οποίος ορίζει στο άρθ. 11: "...Πας δημότης έχει δικαίωμα να απαιτεί παρά του Δήμου... διαμονήν και εις περίπτωσιν ενδείας και αποδεδειγμένης ανικανότητος του εργάζεσθαι, την απαιτούμενην περίθαλψιν..."¹ Αντί άλλου σχολίου θα παραθέσουμε μόνο ένα απόσπασμα του Μαστρογιάννη: "... η ελληνική νομοθεσία εμφανίζει ενίοτε πληρότητα και συγχρονισμόν προς τας εκάστοτε εξελίξεις, απομένουσα εν τούτοις νεκρόν γράμμα, μακράν πάσης εφαρμογής και εξυπηρετήσεως των ζωτικών αναγκών του λαού και ικανοποιητικής ρυθμίσεως των προβλημάτων της ζωής του..."²

Το ελληνικό κράτος δεν απέβαλε καθ' όλο το 19^ο αιώνα την πολιτική του αστάθεια και την οικονομική δυσπραγία που χαρακτήριζε τα πρώτα του χρόνια. Αυτά τα δύο στοιχεία λειτούργησαν καθοριστικά για την υλοποίηση των κοινωνικών του στόχων, οι οποίοι στο τομέα της περίθαλψης απέτυχαν οικτρά. Πλην όμως η ιδιωτική πρωτοβουλία συνέδραμε στην κάλυψη των κενών της κρατικής δραστηριότητας και διόχευσε στο ελληνικό βασίλειο υπέρογκα χρηματικά ποσά που ξεπερνούσαν κατά πολύ το άθροισμα του προϋπολογισμού του Υπ. Παιδείας και Θρησκευμάτων εκείνη την περίοδο.³

4.2. Η Ιδιωτική Φιλανθρωπία

Από πολύ νωρίς στην Ελλάδα, με την ίδρυση του Αιγινήτειου ορφανοτροφείου το 1827 ή του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1837, για παράδειγμα, η κρατική εξουσία τονίζει την παρουσία της μέσω των ιδρυμάτων και των οικοδομημάτων. Ωστόσο δεν υποβάλλεται στις οικονομικές δαπάνες που απαιτούνται για την συντήρησή τους ή για την

1. Από απόφαση του Αρ. Πάγου, υπ' αρ. 191/1892, περί παροχής περιθάλψεως υπό επισκόπου ελλείπει Πτωχοκομείου.

2. Μαστρογιάννης, όπ. αν, σελ. 131.

3. Τσουκαλάς, "Κοινωνική ανάπτυξη και Κράτος...", όπ. αν, σελ. 67.

ίδρυση κοινωφελών ιδρυμάτων. Η λειτουργία και συντήρηση νοσοκομείων, ορφανοτροφείων και λοιπών ιδρυμάτων, οφείλεται στην πρωτοβουλία ορισμένων ατόμων με οικονομική επιφάνεια, όπως ο Συγγρός, ο Χατζηκώστας, ο Αρεταίος, ο Δρομοκαΐτης και άλλοι. Η κρατική συμμετοχή εκφράζεται συνήθως με τη βασιλική παρουσία, όπου ένα μέλος της βασιλικής οικογένειας αναλαμβάνει υπό την προστασία του κάποιο φιλανθρωπικό ίδρυμα προσωποποιώντας με αυτόν τον τρόπο την απρόσωπη και περιορισμένη κρατική παρέμβαση. Έτσι, η ιδιωτική πρωτοβουλία των εθνικών ευεργετών αντιμετωπίζοντας σχεδόν εξ ολοκλήρου το τεράστιο πρόβλημα των αναξιοπαθούντων, δημιουργεί ένα καθεστώς που ενδεχομένως έπαιξε ανασταλτικό ρόλο στην ανάληψη κρατικής πρωτοβουλίας και καθυστέρησε την δημιουργία του Κράτους - Προνοίας.¹

Συγκεκριμένα η ιδιωτική φιλανθρωπία εκδηλώθηκε σε γενικές γραμμές με διάφορους τρόπους: Στον τομέα των ορφανοτροφείων η εθνική ευεργεσία έχει πολλά να επιδείξει. Η περίοδος μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1850 δεν παρουσιάζει εντούτοις ενδείξεις λειτουργίας νέων ορφανοτροφείων και βρεφοκομείων. Το "Αιγινήτιο Ορφανοτροφείο" έπαψε να λειτουργεί το 1844², ενώ τα έκθετα παιδιά περισυλλέγονταν από τον Δήμο τελείως περιστασιακά και τοποθετούνταν με αμοιβή σε διάφορες φτωχές οικογένειες που τα ανέτρεφαν μαζί με τα δικά τους, τους λεγόμενους νοθοτρόφους, χωρίς να λείπουν και τα σχετικά προβλήματα.³ Η δεκαετία του 1850 αποτελεί την αφετηρία της ιδιωτικής φιλανθρωπίας. Το 1856 λειτουργεί το "Ορφανοτροφείο Αρρένων" του Γ. Χατζηκώστα, ενώ το 1856-1859 λειτουργεί το γνωστό "Αμαλίειο Ορφανοτροφείο".⁴ Η ίδρυσή τους αποδίδεται στην επιδημία χολέρας

-----

1. Δ. Μακρυνιώτη, "Η παιδική ηλικία στα αναγνωστικά βιβλία 1834-1919", Αθήνα, 1986, Δωδώνη, σελ. 204-205.

2. Βλ. Δ.Σ. Μπαλάνο, "Η Περίθαλψη των Ορφανών εν τω Ελληνικώ κράτει", Αθήνα, σελ. 40.

3. Βλ. Μαστρογιάννη, όπ. αν, σελ. 141 επ. Βλ. και "Οικονομική επιθεώρηση όπ. αν.

4. Βλ. Περιοδικό "Πανδώρα", τομ. 6ος, 15/8/1855, άρθρο "Έκθετα εν Αθήναις", σελ. 216-220.

που ενέσκηψε στην Αθήνα και τον Πειραιά, κατά την αγγλογαλλική κατοχή του 1854.¹ Την ίδια εποχή (1855) ιδρύεται στη Σύρο με πρωτοβουλία της Δημοτικής Αρχής το "Δημοτικό Ορφανοτροφείο Αρρένων", το οποίο όμως ουσιαστικά λειτούργησε μόνο ύστερα από τη δωρεά του Αλεξ. Μπαμπαλιώτη, το ορφανοτροφείο θηλέων και Καλογραιών "SOEURS DE ST. VINCENT DE PAUL", στην Άνω Σύρο το 1854 και το "Ισιδώριο Ορφανοτροφείο Αρρένων Ερμούπολεως" το 1855. Το 1857 ιδρύεται το "Δημοτικό Βρεφοκομείο Αθηνών" για τη φροντίδα των έκθετων παιδιών στα οποία παρέχονται τροφή, στοιχειώδης εκπαίδευση και υγειονομική περίθαλψη. Το "Δημοτικό Βρεφοκομείο Πατρών" ιδρύεται με καθυστέρηση 15 χρόνων και συγκεκριμένα το 1873, παρόλο που ο αριθμός των έκθετων αυξάνεται εντυπωσιακά την περίοδο 1852-1859. Το φαινόμενο αυτό συμπίπτει με τη σταφιδική κρίση αλλά και την άνοδο της τιμής του σιταριού. Επίσης συμπίπτει με μια έξαρση εσωτερικής μετανάστευσης που χαρακτηρίζει τη σταδιακή ανάπτυξη της πόλης.² Το 1874 με πρωτοβουλία της "Φιλανθρωπικής Εταιρείας Πειραιώς", ιδρύεται το "Παιδαγωγείον ορφανών και απόρων παιδών" με σκοπό την περίθαλψη ορφανών και αστέγων παιδιών. Το 1875 το Παιδαγωγείο μετονομάζεται σε "Ζάννειο Ορφανοτροφείο" λόγω της δωρεάς της Ελένης Ζάννη προς αυτό.

Υπάρχει λοιπόν ένα μεγάλο ενδιαφέρον ιδιωτών για την περίθαλψη ορφανών παιδιών, αγοριών και κοριτσιών, που ρυθμίζεται νομοθετικά από ένα πλήθος βασιλικών διαταγμάτων που αφορούν, όχι μόνο τα προαναφερόμενα ορφανοτροφεία και βρεφοκομεία, αλλά όλες τις ιδιωτικές πρωτοβουλίες για ιδρυματική περίθαλψη σε ολόκληρη την επικράτεια (Ζάκυνθο, Κέρκυρα, Λευκάδα, Ναύπλιο, κλπ).³ Το ίδιο συμβαίνει και με τα διατάγματα που ρυθμίζουν τη λειτουργία των σχολών απόρων παιδών, κατά μίμηση της

1. Βλ. Ληξουριώτη, όπ. αν, σελ. 150.

2. Βλ. Μπακουνάκη, όπ. αν, σελ. 58-59.

3. Για τους νόμους και τα διατάγματα που αφορούσαν την ίδρυση και λειτουργία φιλανθρωπικών ιδρυμάτων βλ. Κ. Σοφianού, "Το Νομικό Καθεστώς της Παιδικής Ηλικίας και της Νεότητας, 1833-1900", Αθήνα, 1988, Γεν. Γραμ. Ν.Γ., τόμ. ΙΙ, ευρετ. σελ. 1011.

"Σχολής Απόρων Παίδων Παρνασσού", σε όλη τη χώρα (Κέρκυρα, Ηλεία, Τρίπολη, Άργος, Πάτρα, Μεσολόγγι, κλπ. κατά τα έτη 1890, 1895, 1896, 1896, 1898, αντίστοιχα).¹

Σε ό,τι αφορά εξάλλου την περίθαλψη του ενήλικου και υπερήλικου πληθυσμού, πρέπει κανείς να παρατηρήσει τα εξής: Κατ' αρχάς το ενδιαφέρον της ιδιωτικής πρωτοβουλίας εκδηλώνεται μία εικοσαετία αργότερα σε σχέση με την περίθαλψη των ανηλίκων, όταν η αύξηση του πληθυσμού μετά το 1870 κατέστησε αισθητή την ανάγκη δημιουργίας ιδρυμάτων κοινωνικής πρόνοιας. Το δημοτικό Νοσοκομείο των Αθηνών, ως το μοναδικό στην Ελλάδα², έπρεπε να δέχεται ασθενείς από ολόκληρη την επικράτεια. Περιοριζόταν όμως μόνο σε οξείες παθολογικές περιπτώσεις, ενώ οι πάσχοντες από χρόνια νοσήματα αποστέλλονταν στα μοναστήρια. Ιδιαίτερα οι ψυχοπαθείς των οποίων οι συγγενείς δεν μπορούσαν να εξασφαλίσουν ένα κρεβάτι στα κελιά του μοναστηριού του Δαφνιού, "...περιέφερον την δυστυχίαν των εις τους δρόμους της πρωτευούσης, μαζί με πλήθος άλλων αστέγων πάσης ηλικίας, επαιτούντες ένα λεπτόν ή δίλεπτον της δραχμής ή ένα κομμάτι ψωμί..."³ Ως φυλακές επίσης, χρησιμοποιούνταν παλαιά και ακατάλληλα προς διαβίωση κτίρια, στα οποία οι συνθήκες κράτησης ήταν άθλιες, όπως οι φυλακές του Τριγκέτα και του Γκαρμπολά. Έτσι συστήνεται στην Αθήνα από διάφορους φιλόανθρωπους η "Ελεήμων Εταιρεία" το 1864, για την περίθαλψη των αναπήρων και γερόντων και για την αποτροπή από την επαίτεια. Στην αρχή στεγαζόταν με τις εισφορές των μελών της, σε ένα μικρό Πτωχοκομείο και Γηροκομείο, όπου περιουλλέχθησαν με τη συνδρομή της αστυνομίας πολλοί επαίτες των Αθηνών, ενώ για όσους δεν μπορούσαν να εισέλθουν στο Πτωχοκομείο διανεμήθηκαν μικρά

-----

1. Για τη Σχολή Απόρων Παίδων Παρνασσού", έχουμε αναφερθεί αναλυτικά ανωτέρω, σελ. 145 επ.

2. Υπήρχαν βέβαια και τα νοσοκομεία Σύρου (1826), Ναυπλίου (1851) και Μεσολογγίου (1852), τα οποία όμως διέθεταν και ολιγομελές προσωπικό και περιορισμένο αριθμό ασθενών, (βλ. Δηλιγιάννη - Ζηνόπουλο, όπ. αν, σελ. 464-465).

3. Μπίρης, όπ. αν, σελ. 202.

εβδομαδιαία βοηθήματα.¹ Δώδεκα χρόνια αργότερα, το 1876, ο Ανδρέας Συγγρός χορηγεί μόνιμη εγκατάσταση στο Πτωχοκομείο της Ελεήμονος Εταιρείας στις οδούς Βασ. Σοφίας και Λουκιανού. Έκτοτε στο Πτωχοκομείο έβρισκαν κατοικία, τροφή και ενδυμασία γύρω στους 180 φτωχούς. Σύμφωνα με το πρότυπο του πτωχοκομείου Αθηνών ιδρύθηκαν και άλλα στη Σύρο, στην Κέρκυρα, στην Πάτρα και στην Κεφαλλονιά. Επίσης λειτούργησε Γηροκομείο στον Πειραιά το 1874. Το 1876 με δωρεά του Συγγρού προς το "Σύλλογο Κυριών" ιδρύεται το "Εργαστήριο των Απόρων Γυναικών", ενώ το 1881 ο Σύλλογος Κυριών υπό την ηγεσία της βασίλισσας Όλγας συστήνει το "Θεραπευτήριο Ευαγγελισμός". Το 1880 κτίζεται στην Ιερά Οδό, στην περιοχή Δαφνίου το Φρενοκομείο, με κληροδότημα του Χίου μεγαλέμπορου Ζωρζή Δρομοκαίτη και της συζύγου του. Το 1890 η "Εν Χριστώ Αδελφότης", υπό την ηγεσία της βασίλισσας κτίζει στη λεωφόρο Αλεξάνδρας το "Εφηβείο", φυλακές για ανηλίκους με χορηγία του Γεωργίου Αβέρωφ. Βέβαια από το 1886 λειτουργούν και οι φυλακές ενηλίκων του Συγγρού στου Φιλοπάππου, Τέλος το 1892 η "Αδελφότης των Θυγατέρων του Επουράνιου Βασιλέως", ιδρύει στα Πατήσια το "Άσυλο Ανιάτων".²

4.3. Φιλανθρωπία: Κοινωνικό καθήκον ή καθεστώς;

Δημιουργεί κατάπληξη στο μελετητή της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα, η απουσία μιας κρατικής κοινωνικής πολιτικής σ' ένα κράτος που από τη σύστασή του αντιμετώπιζε τεράστια προβλήματα με τις κοινωνικά στερημένες ομάδες. Η δημόσια ζωή του τόπου σημαδεύτηκε από τη δράση των εθνικών ευεργετών, την οποία όμως το Κράτος εκμεταλλεύτηκε διττά. Από τη μία μεριά, καθιέρωσε σε ιδεολογικό επίπεδο την φιλανθρωπία ως κοινωνικό καθήκον κάθε πολίτη, επιβραβεύοντας ηθικά και απονέμοντας κρατικές διευκολύνσεις σε τομείς της δημόσιας

-----

1. Βλ. Γαβριηλίδης, "Πανελλήνιος Σύντροφος 1892", Ετήσιο Πολιτειακό, Οικονομολογικό και Στατιστικό Ημερολόγιο, έτος 3ο, Αθήνα, 1891, σελ. 419 και "Πανδώρα", περιοδικό, 1/3/1866, φυλλάδιο 383, σελ. 526-527, τόμ. 16ος.

2. Βλ. Μαστρογιάννης, όπ. αν, σελ. 231 επ.

οικονομίας, όπως στην περίπτωση του Συγγρού¹. Και από την άλλη, έγινε ο επόπτης αυτής της κίνησης, μέσω της συμβολικής παρουσίας της βασιλικής οικογένειας, προβάλλοντας έτσι την παντοδυναμία του αστικού κράτους ως ρυθμιστού κάθε κοινωνικής εκδήλωσης. Η ανωτέρω αντίληψη καλλιεργήθηκε και πέρασε και στον τύπο της εποχής και αναφέρθηκε σχεδόν σε όλους τους κανονισμούς, ομιλίες και απολογισμούς των φιλανθρωπικών καταστημάτων.² Πολλές είναι οι στήλες των εφημερίδων που κοσμούνται από τη περιουσιακή κατάσταση των "φιλανθρώπων", τα διοικητικά συμβούλια και τους κανονισμούς με τους οποίους διοικούνται. Έτσι, μεταβιβάζεται στους πολίτες η αντίληψη ότι η φιλανθρωπική δραστηριότητα ανήκει στα καθήκοντα του χρηστού πολίτη, ενώ συγχρόνως παρουσιάζεται το κράτος να αναθέτει το ρόλο του αρωγού προς τους κοινωνικά εστερημένους στα "υγιή" μέλη του κοινωνικού συνόλου μετατρέποντας μ' αυτόν τον τρόπο την υποχρέωση του κράτους σε υποχρέωση και καθήκον του πολίτη.³

"... το αίσθημα της ελεημοσύνης, μάλιστα εν τη φιλανθρωπία, έτι και παρ' αυτοίς τοις βαρβάροις διακρίνη τον άνθρωπον από τα θηρία..."⁴

"... Η αλληλοβοήθεια εν τη κοινωνία επιβάλλεται ουχί ως παράγγελμα χριστιανικής φιλανθρωπίας υψίστης μόνον, αλλ' ως υπαγόρευσις στοιχειωδεστάτου κοινωνικού συμφέροντος..."

---

1. Βλ. Κορδάτο, "Εισαγωγή εις την Ιστορίαν...", όπ. αν, σελ. 57 επ.

2. Βλ. προσφώνηση της Κ. Κεχαγιά, μέλους της "Εν Χριστώ Αδελφότητος" στον Γ. Αβέρωφ, δωρητή των φυλακών ανηλίκων ως "Μεγάτιμε Πατριώτα", στο "Έκθεσις των Πεπραγμένων 1895 και 1896", Αθήνα, 1898, σελ. 63.

3. Βλ. Μακρυνιώτη, όπ. αν, σελ. 208.

4. Έκθεσις της Εφορίας της Σχολής των Απόρων Παίδων, Αθήνα, 1873, Φιλ. Συλλ. Παρνασσού, ομιλία του Εφόρου Α. Μανσόλα στις 30-12-1872.

5. Κ. Βοβολίνης, όπ. αν, σελ. 93, ομιλία του προέδρου του συλλόγου Ε. Λυκούδη. (28-12-1875)

και "... έπρεπεν η ιδιωτική τουλάχιστον πρωτοβουλία ν' αναλάβη την πρόνοιαν της μεταδόσεως των υπό της παιδείας αγαθών εις όσον ένεστι μέγιστον αριθμόν εκ τούτων [παίδων]. Ούτω δε συντελούσα εις συμπλήρωσιν του έργου της πολιτείας..."¹

Θα ήταν λάθος όμως να ισχυριστούμε ότι το ελληνικό Κράτος δεν γνωρίζει τις αξίες της ιδιωτικής φιλανθρωπίας, όπως προέκυψαν στη Δύση μέσω του κλήρου και της μεγαλοαστικής τάξης ή την ανάγκη σύστασης ενός κρατικού μηχανισμού επιφορτισμένου με την προστασία των ενδεών και των πασχόντων. Στην παιδική ηλικία, στον πλέον ευαίσθητο τομέα, δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον - όπως αναφέρθηκε ανωτέρω - ενώ η φροντίδα των ενηλίκων αφέθηκε ολοκληρωτικά, μέχρι το 1880 τουλάχιστον, στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Εμπιστεύθηκε την ικανότητα ενός τοπικού-οικογενειακού μηχανισμού να απορροφά τον "πάσχοντα" πληθυσμό, επιτρέποντας συγχρόνως την επαίτεια ως "βοηθητικό" παράγοντα σ' αυτήν την απορρόφηση.² Επειδή όμως η πληθυσμιακή αύξηση και η σταδιακή εκβιομηχάνιση της χώρας που μετατρέπει βαθμηδόν και την κοινωνική ζωή της, γίνεται εντονότερη τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, η διαδικασία που προαναφέρθηκε δεν μπορεί να λειτουργήσει. Έτσι εξαναγκάζεται το κράτος να διαθέσει οικονομικούς πόρους και διοικητικό προσωπικό για να στελεχώσει τους απαραίτητους πλέον οργανισμούς κοινωνικής πρόνοιας.³

-----

1. Κ. Βαβολίνης, όπ. αν, σελ. 212, ομιλία του προέδρου του συλλόγου Παρνασσός Γ. Πολίτη. (10-11-1895)

2. Βλ. τους Κραβαρίτες για τους οποίους θα ασχοληθούμε εκτενώς κατωτέρω. Η τάση του κράτους για "μη επέμβαση" κοινωνικής πρόνοιας είναι δηλωτική αφενός μιας αδυναμίας οικονομικής και αφετέρου μιας "εμπλοκής" μεταξύ της εισαγωγής δυτικότροπων θεσμών και δυνατότητας εφαρμογής τους· η τάση αυτή στηρίχθηκε επίσης στην ικανότητα του αγροτικού νοικοκυριού να αναπαράγεται, χωρίς κρατική βοήθεια, π.χ. η μη διανομή των εθνικών γαιών, βλ. Παναγιωτόπουλο, όπ. αν.

3. Ας μη ξεχνάμε πως το όραμα μιας Ελλάδας της Ευρώπης, που ήταν πάντα παρόν, έπρεπε να στηρίζεται και στους απαραίτητους κοινωνικούς θεσμούς.

Η φιλανθρωπία λοιπόν τεκμηριωμένη σε ιδεολογικό επίπεδο ως κοινωνικό καθήκον, αποβαίνει στην πράξη κοινωνικό καθεστώς, αφού το Κράτος βασίζεται στην ύπαρξη και στη λειτουργία της, παραχωρώντας της και την αρμοδιότητα του πειθαρχικού ελέγχου της συμπεριφοράς όσων περιθάλλει. Αυτό το πέτυχε για τους ενήλικες μέσω της "Εταιρίας των Φίλων του Λαού", ενώ για τους ανήλικους μέσω των ορφανοτροφείων και των σχολείων.¹

Η "Εταιρεία των Φίλων του Λαού", ήταν ένας σύλλογος που παρέδιδε μαθήματα και εκτύπωνε φυλλάδια που αφορούσαν στους έλληνες εργάτες. Ένα τέτοιο φυλλάδιο μοιράστηκε δωρεάν το 1869 σ' όλες τις πόλεις που υπήρχαν βιοτεχνίες και επιχειρήσεις και περιείχε συμβουλές προς τους εργάτες να είναι πειθαρχημένοι, υπάκουοι, υπομονετικοί, θρήσκοι, να μην απεργούν (σύμφωνα με το άρθρο 167 του Π.Ν. η απεργία ήταν αδίκημα) και γενικά να εργάζονται χωρίς να παραπονούνται. Το φυλλάδιο αυτό έφερε τον τίτλο "Εγκόλπιον του Εργατικού Λαού" ή "Συμβουλαί εις τους Χειρώνακτας", και ήταν μετάφραση του Ν. Δραγούμη² μιας γαλλικής μπροσούρας του Th.H. Barreau με τίτλο "Conseils aux ouvriers". Ο σύλλογος αυτός λειτούργησε και ως τροχοπέδη στις ευρωπαϊκές θεωρίες περί σοσιαλισμού, οι οποίες ελάχιστα επηρέασαν την εργατική συνείδηση της περιόδου που μελετάμε. Ανεξάρτητα όμως από αυτό, μόνο και μόνο η ύπαρξή της δείχνει πως η ελληνική κοινωνία άρχιζε να συνειδητοποιεί πως το οικονομικό της μέλλον ήταν στενά συνδεδεμένο με τον καπιταλιστικό μετασχηματισμό (Ιδρύθηκε με το Β.Δ. της 20/1/1866).

Εξάλλου υπάρχουν μαρτυρίες ότι στα ορφανοτροφεία γινόταν εισαγωγή "αλητοπαίδων" πολλές φορές βιαίως από την αστυνομία, όπως στο Ζάννειο Ορφανοτροφείο Πειραιώς, όπου περιουλλέγησαν από την αστυνομία 100 περίπου αλητόπαιδες ηλικίας 11-20 ετών, οι οποίοι τοποθετήθηκαν

-----

1. Υπενθυμίζεται ο νόμος ΑΡΙΘ./31-3-1883 που όριζε ως υποχρεωτικό μάθημα τις στρατιωτικές ασκήσεις στα γυμνάσια με προγυμναστή ανθ/στή του πεζικού.

2. Γ. Κορδάτος, "Ιστορία του Ελλην. Εργ. Κινήματος", όπ. αν, σελ. 16, βλ. και "Πανδώρα", περιοδικό, 16ος τόμος, 1865-1866, βλ. επίσης και Δηλιγιάννη - Ζηνόπουλο, "Ελλην. Νομοθεσία 1833-1875", τόμ. ΣΤ', Αθήνα, 1875.

στα εργοστάσια και στα εργαστήρια με ημερομίσθιο και με μεγάλη προθυμία από μέρους των εργοδοτών, για να υποστηρίξουν το έργο του παιδαγωγείου.¹ Αυτά συμβαίνουν το έτος 1874, όταν η εργασία και η ηθική διαπαιδαγώγηση συνεπικουρούνταν από την αστυνομία. Και αυτή φαίνεται πως έχει να επιτελέσει ένα βαρύ έργο, αφού ήταν πολλές οι δραπετεύσεις και οι αταξίες των νεαρών τροφίμων. Ο βαθμός με τον οποίο οι διοικητές και διευθυντές των ιδρυμάτων προσπαθούσαν να εμπνεύσουν το ζήλο προς την εργασία και "ευταξία" απεικονίζεται στο εξής γεγονός: το 1859 στη συνεδρίαση της 26 Μαΐου του Ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα, ήταν παρών και ο γραμματεύς της αστυνομίας της Πρωτεύουσας, ο οποίος υποσχέθηκε να υποβάλει τη διαγωγή των εξερχομένων ορφανών υπό την επιτήρηση της αστυνομίας! Ο λόγος ήταν ότι η απότομη μετάβαση από τη διαρκή εποπτεία στην απόλυτη ελευθερία ήταν πλήρης κινδύνων!!² Μια τέτοια λογική δεν απαντάται ούτε καν στις σωφρονιστικές ρυθμίσεις που αποπειράθηκαν οι νομοσυντάκτες και μελετητές του σωφρονιστικού συστήματος τον 19^ο αιώνα.³

Η ιδιωτική φιλανθρωπία λοιπόν αναλαμβάνοντας το καθήκον της περίθαλψης των απόρων ενδεών και ορφανών, αναλαμβάνει και την υποχρέωση ως αρωγός της κοινωνικής κρατικής πολιτικής να διαπλάσει ηθικά και χριστιανικά τους τροφίμους των ιδρυμάτων και να τους εμποιώσει το ζήλο προς εργασία, διότι η ευχή είναι μία: "... να πλάση αγαθούς εργάτας, όχι λογίους· έναν πόθον: να εγείρη φραγμόν προ του απελπισμού των ερήμων και του βαράθρου προς το έγκλημα".⁴ 'Η όπως αναφέρεται αλλού⁵: "Ο προορισμός του Ορφανοτροφείου δεν είναι να αναδείξη τέλειους τεχνίτας, αλλά να περιθάλη παίδας ορφανούς... τελειοποιουμένους συν τη ηλικία τας οποίας εδιδάχθησαν

1. Μαστρογιάννης, όπ. αν, σελ. 239.

2. 'Οπ. αν, σελ. 204.

3. Το σωφρονιστικό σύστημα θα μας απασχολήσει στην επόμενη ενότητα.

4. Βοβολίνης, όπ. αν, σελ. 76.

5. Έκθεση του Ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα το 1877, σελ. 13.

τέχνας" και "... να τοποθετηθώσι δε ούτοι εις διάφορα βιομηχανικά της πόλεως καταστήματα, ίνα εκμάθωσιν έκαστος τέχνην τινα".¹

Το κοινωνικό καθεστώς λοιπόν το οποίο φαίνεται να αποτελεί η ιδιωτική φιλανθρωπία, είναι αδιαμφισβήτητο και ανδρώνεται κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, για να χάσει την ισχύ του μετά το μεσοπόλεμο και μέχρι τις μέρες μας, όπου επανέρχεται το θέμα της ιδιωτικής πρωτοβουλίας με την εκχώρηση από το κράτος μέρος του πειθαρχικού της μηχανισμού με διαφορετικές όμως ιδεολογικές και πρακτικές κατευθύνσεις.²

Συμπερασματικά λοιπόν, θα έπρεπε να τονίσει κανείς ότι στις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα η κοινωνική πολιτική, είτε κρατική είτε ιδιωτική, είναι ανεπαρκής και σπάνια. Στα μέσα του αιώνα έχει αφετηρία η κίνηση για ιδιωτική ιδρυματική περίθαλψη, η οποία κορυφώνεται στις δύο τελευταίες δεκαετίες. Η επαιτεία και η αγυρτεία (αλητεία), όπως προαναφέρθηκε, δεν διώκεται ποινικά στο πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα και περιορίζεται ελάχιστα στο δεύτερο, μέσα από τις προσπάθειες που καταβάλλουν τα ιδρύματα. Προσπάθειες που, όπως θα εκτεθεί παρακάτω, προσκρούουν στον ανοργάνωτο διοικητικό μηχανισμό και στην ιδιότυπη συνείδηση του ελληνικού λαού.

5. Νομοθεσία - Δικαιοσύνη

Πριν από την επανάσταση η διαχείριση της ποινικής δικαιοσύνης ρυθμιζόταν κατά την αυθαίρετη βούληση του δεσπότη - Σουλτάνου. Απόπειρα ανάληψης κάποιων προνομίων διεύρυνσης³ της δικαιοδοσίας της και στις ποινικής υποστάσεως διαφορές, που έγινε από την Εκκλησία, απέτυχε λόγω της σταθερής εμμονής των τουρκικών αρχών στη

-----

1. Από το καταστατικό του Ζαννείου Ορφανοτροφείου Πειραιώς το 1873 με διευθυντή τον Γ. Οικονόμου.

2. Βλ. Ιδιωτικές ασφαλίσσεις, Ιδιωτικά νοσοκομεία αλλά και Ιδιωτική αστυνομία. Επίσης για τις θεωρίες περί κοινωνικού ελέγχου των ανηλίκων βλ. Ι. Φαρσεδάκη, "Παραβατικότητα και Κοινωνικός Έλεγχος των Ανηλίκων", α', Αθήνα, 1985, Νομική Βιβλιοθήκη.

3. Η Εκκλησία είχε ήδη αποκτήσει το δικαίωμα εκδίκασης αστικών διαφορών. Βλ. και Δ. Καστόρη, "Το Ποινικόν Δίκαιον των Βαλκανικών Κρατών", Αθήνα, 1915, Λεώνη, σελ. 61.

μέριμνα για την ασφάλεια και την κοινή ειρήνη μέσω τοπικών δικαστηρίων που είχαν ιδρυθεί για το σκοπό αυτό από τις αρχές. Έτσι, η εκκλησία εστερείτο ποινικού νόμου, ο οποίος θα όριζε σαφώς τις αθέμιτες πράξεις και τις προβλεπόμενες ποινές. Βέβαια υπήρχαν και περιπτώσεις όπου η εκκλησία ασκούσε κάποιου είδους ποινική δικαιοσύνη, όταν και όπου το επέτρεπε αυτό ο Σουλτάνος. Σ' αυτές τις περιπτώσεις εφάρμοζε τις διατάξεις των Βυζαντινών Αυτοκρατόρων από τη μια μεριά, κι από την άλλη δίκαιζε κατά τα κρατούντα τοπικά έθιμα.¹

Η κήρυξη όμως της ελληνικής επανάστασης προέβαλλε επιτακτικό το αίτημα της σύστασης ενός νέου ποινικού νόμου. Αυτή η προσπάθεια ξεκίνησε ήδη από την Β' εν Άστρει Εθνοσυνέλευση και περατώθηκε με τη σύσταση του Ποινικού Νόμου του 1834 επί αντιβασιλείας Όθωνος.

Η Β' εθνοσυνέλευση στο Άστρος (1 Απριλίου 1823) διόρισε εννεαμελή επιτροπή με σκοπό τη σύνταξη κώδικα ποινικών νόμων (ή εγκληματικών νόμων, κατά την τότε ορολογία) η οποία με βάση τους νόμους των "αιμνήστων Βυζαντινών Αυτοκρατόρων και άλλοθεν"² υπέβαλλε προς ψήφιση στο βουλευτικό σώμα στις 18 Απριλίου 1823 νομοθέτημα με τίτλο "Απάνθισμα των Εγκληματικών της Β' των Ελλήνων Εθνικής Συνελεύσεως".³

Ο νόμος όμως αυτός ήταν γενικού χαρακτήρα, είχε δε παντοειδείς ελλείψεις⁴ και ως εκ τούτου ο Ιωάννης Καποδίστριας μόλις ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας, ανέλαβε την κατάρτιση νέου ποινικού νόμου. Ουδέποτε όμως επιτεύχθηκε αυτός ο στόχος, με αποτέλεσμα να φέρει σε πέρας αυτό το έργο η αντιβασιλεία του Όθωνα. Το 1833, στις 18/30 Δεκεμβρίου κυρώθηκε από την αντιβασιλεία ο

-----

1. Κ. Κωστής, "Ερμηνεία του εν Ελλάδι ισχύοντος Ποινικού Νόμου", Αθήνα, 1892, Α. Κωνσταντινίδης, Τόμ. 1ος, σελ. 2.

2. Μάμουκας, όπ. αν, τομ. Β', σελ. 65, 105.

3. Βλ. Μάμουκα, όπ. αν, τόμ. Β', σελ. 81-83 και τόμ, Γ', σελ. 73, 81.

4. Για το "απάνθισμα των εγκληματικών" έχουμε αναφερθεί εκτενέστερα ανωτέρω: Μέρος Β', Κεφ.Ι, Α παρ. 3, σελ. 107.

Ποινικός Νόμος, δημοσιεύθηκε στις 10 Ιανουαρίου 1834 και η εφαρμογή του άρχισε στις 19 Απριλίου του ίδιου χρόνου, αφού καταργήθηκαν όλοι οι μέχρι τούδε ποινικοί νόμοι και διατάγματα που ίσχυαν.¹ Η σύνταξη του ποινικού νόμου οφείλεται κατά κύριο λόγο στον Georg von Maurer, μέλος της τριμελούς αντιβασιλείας, ο οποίος έλαβε ως υπόδειγμα, αφενός το βαυαρικό νόμο του 1813, έργο του Feuerbach², αφετέρου τα μεταγενέστερα αυτού νομοσχέδια του 1822, 1827 και 1831.

Η σύνταξη του ποινικού νόμου αλλά και τριών άλλων κωδίκων του Μάουρερ έγινε στη Γερμανική γλώσσα. Τη μετάφραση επιμελήθηκε ο Κ. Σχινάς και ο Α. Πολυζωΐδης. Επειδή όμως δεν υπήρχαν οι επιστημονικοί όροι που θα απέδιδαν την ορθότητα του κειμένου, συστήθηκε εννεαμελής επιτροπή αναθεώρησης αυτής της μετάφρασης. Οι διορθώσεις που έγιναν εγκρίθηκαν με το Β.Δ. της 24ης Ιουλίου/ 5 Αυγούστου 1835 και στις 17-9-1835 δημοσιεύθηκε το νέο ελληνικό κείμενο σε παράρτημα του υπ' αριθ. 5 φύλλου της εφημερίδας της κυβέρνησης.³

Εκφεύγει των ορίων και των στόχων αυτής της μελέτης μία σε βάθος αγάλυση και ερμηνεία του Π.Ν. του 1834, ο οποίος άλλωστε έχει αποτελέσει αντικείμενο σοβαροτάτων επιστημονικών προσεγγίσεων⁴. Το ενδιαφέρον εδώ επικεντρώνεται στη νομική σκέψη και νομοθετική αντίληψη που οδήγησαν στη σύνταξη αυτού του ποινικού νόμου και των

-----

1. Ο Μάουρερ θεώρησε σκόπιμο να μην παρατείνει προσωρινά την ισχύ του "απανθίσματος" μέχρι τη σύνταξη νέου ποινικού νόμου και εξέδωσε το Β.Δ. της 9/21-2-1833, που περιείχε ποινικές διατάξεις οι οποίες ίσχυσαν μέχρι την εφαρμογή του Π.Ν. του 1834, βλ. Ι. Μουσούρη, "Η ιστορία της Ελληνικής Δικαιοσύνης", Αθήνα, 1940, Κλεισιούνης.

2. A. V. Feuerbach, "Θεωρία του Ποινικού Δικαίου κατά τη Ρωμαϊκή και Γερμανική νομοθεσία" από τη 13η έκδοση του Μίττερμάϊερ (μτφ. Χρ. Ρουσόπουλου), Αθήνα, 1977.

3. Ι. Μουσούρης, όπ. αν.

4. Βλ. π.χ. Κωστή, όπ. αν, και Κωστή - Μπουρόπουλου", Ερμηνεία του εν Ελλάδι ισχύοντος ποινικού νόμου", Αθήνα, 1926, 4η έκδοση.

ποικίλων άλλων διατάξεων που αφορούν στην επαιτεία - αλητεία, καθώς και των μηχανισμών που υιοθετήθηκαν για την αντιμετώπιση των παραπάνω συμπεριφορών και την εφαρμογή των διατάξεων που τις αφορούν. Έτσι, θα αναφερθούμε κατ' αρχάς στις νομοθετικές ρυθμίσεις που έγιναν από τις εκάστοτε κυβερνήσεις κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, ρυθμίσεις που περιέχονται στην εφημερίδα της κυβέρνησης, σε εγκυκλίους υπουργείων, σε βασιλικά διατάγματα κλπ., καθώς και στην κύρια νομοθεσία του ποινικού νόμου. Κατόπιν, θα εξετάσουμε τα όργανα απονομής δικαιοσύνης, δηλαδή την αστυνομία και τη χωροφυλακή, τον τρόπο και τις μεθόδους, αλλά και το βαθμό και την ένταση αυτής της απονομής, ώστε να καταστούν σαφέστερα τα επιχειρήματα που θα αναπτυχθούν στη συνέχεια. Τέλος, θα αναφερθούμε συνοπτικά στα προβλήματα της σωφρονιστικής μεταχείρισης ή ορθότερα, στο πρόβλημα του "εγκλεισμού" που απασχολεί ολόκληρο το 19^ο αιώνα. Και τούτο διότι για την αλητεία και την επαιτεία - αν και πταίσματα - προβλέπονται ποινές κράτησης ή ακόμη και εισαγωγής σε κατάστημα εργασίας, για όσους ασκούν τις παραπάνω δραστηριότητες. Συνεπώς είναι αναγκαία μια σύντομη αναφορά στα ιδρύματα εγκλεισμού.

5.1. Η Νομοθεσία: Νόμοι - Διατάγματα - Εγκύκλιοι

Σ' αυτή την ενότητα θα γίνει σχολιασμός των διατάξεων που αφορούν στην επαιτεία - αλητεία ξεκινώντας κατ' αρχήν με τον Π.Ν. του 1834 και ακολούθως με συναφείς διατάξεις: α) των εφημερίδων της κυβέρνησης, β) των εγκυκλίων¹ του υπουργείου εσωτερικών και άλλων δημοτικών και νομαρχιακών εγγράφων και γ) των νόμων 1681 και 1682 του 1913 οι οποίοι αντικατέστησαν τα άρθρα 661-665 του Π.Ν./1834.

Η συλλογή του αρχαιακού υλικού των νομαρχιών και των δήμων αποτέλεσε μία επίπονη, και χρονοβόρα διαδικασία για την οποία έχει γίνει λόγος στην εισαγωγή αυτής

-----

1. Πολύτιμη πηγή για τις Εγκυκλίους του Υπ. Εσωτερικών αποτέλεσε ο "Οδηγός Δημοτικού Αρχείου Ερμούπολης, 1821-1949", των Χρ. Λούκου - Π. Πολέμη Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα, 1987.

Οι Εγκύκλιοι του Υπουργείου Δικαιοσύνης της περιόδου που καλύπτει αυτή η μελέτη δεν περιέχουν διατάξεις που αφορούν στην επαιτεία - αλητεία.

της μελέτης. Στο παρόν τμήμα θα καταβληθεί προσπάθεια να παρουσιαστούν οι νομοθετικές διατάξεις, όπου είναι δυνατόν κατά χρονική συνάφεια, ώστε να καταδειχθεί εναργέστερα η εξέλιξη της νομοθεσίας και η συλλογιστική των αποφάσεων¹ των αρχών. (Τα πλήρη κείμενα των νόμων και διατάξεων παρατίθενται στο Παράρτημα I, σελ.267)

-----
 1. Από έρευνα στο Ειρηνοδικείο Σύρου (το μόνο με ελαφρώς ταξινομημένο αρχείο αποφάσεων και πρακτικών πταισματοδικείου) σε σύνολο 1957 ποινικών πταισματικών αποφάσεων και 8 τόμων ποινικών πρακτικών συνεδριάσεων που καλύπτουν τα έτη 1837-1941, προέκυψαν τα εξής στοιχεία:

1) Ποινικά Πρακτικά Συνεδριάσεων

Βρέθηκαν ποινικά πρακτικά των ετών: 1837, 1838, 1853, 1926, 1927, 1940 και 1941. Ουδεμία καταδίκη όμως αναφέρεται για αλητεία ή επατεία. Οι παραβάσεις που διαπιστώθηκαν, κατά προσέγγιση αναφέρονται:

α) κατά 70% σε παραβάσεις αγρονομικών διατάξεων κυρίως του άρθρου 82 Π.Ν.

β) κατά 20% σε προσβολή της τιμής, και

γ) κατά 10% σε φθορά ξένης ιδιοκτησίας (ένεκα ζημίας).

2) Ποινικές Αποφάσεις Πταισματοδικείου

Όσον αφορά στις 1957 αποφάσεις του πταισματοδικείου που ερευνήθηκαν, μόνο μία καταδικαστική απόφαση για παράβαση του άρθρου 661 Π.Ν. βρέθηκε, με χρονολογία 13/1/1845, την οποία παραθέτω αυτούσια στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ στο τέλος της μελέτης. Κατωτέρω παραθέτω τις κυριότερες παραβάσεις που προέκυψαν από τις αποφάσεις αυτές κατά χρονική σειρά.

<u>Έτος</u>	<u>Αποφάσεις</u>	<u>Παράβαση</u>
Ιαν.-Δεκ. 1861	402	Εξύβριση λόγω - έργω
Ιαν.-Σεπτ. 1869	115	
Φεβρ.-Νοεμ. 1887	256	Παραβάσεις αστυν. διατάξεων (παρακώλυση ελεύθερης διάβασης και παραβίαση ωραρίου εργασίας από καφε-νεία)
Ιαν.-Αυγ. 1895	243	"
Ιαν.-Ιουλ. 1896	266	"
Ιαν.-Δεκ. 1898	150	Περί φορολογίας ζώων και προσβολής της τιμής
Ιαν.-Δεκ. 1899	123	"
Φεβρ.-Ιουλ. 1900	402	Παραβάσεις αστυν. διατάξεων

ΠΟΙΝΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ 1834Ις'. Φυγοπονία, επατεία, αγυρτεία και γοητεία

Άρθρο 661. Άνθρωποι μη αποκαταστημένοι, οίτινες δεν δύνανται να αποδείξωσιν ότι έχουν μέσα διατροφής αποχρώντα, συγκεχωρημένα, και μη επιβλαβή εις τα ήθη, και, προτραπέντες παρά της αρχής, δεν επιδίδουσιν εαυτούς ούτε εις υπηρεσίαν τινά, ούτε εις οποιανδήποτε συνεχή εργασίαν, τιμωρούνται με κράτησιν το πολύ δύο εβδομάδων.- Οι καθ' έξιν πράττοντες τοιαύτα πταίσματα υποβάλλονται εις ιδιαιτέραν αστυνομικήν επιτήρησιν.¹

Κατ' αρχάς, ο Π.Ν. του 1834 στα άρθρα 661-666 θεωρεί την φυγοπονία, την επατεία, την αγυρτεία και τη γοητεία ως μία ενότητα αδικημάτων τα οποία τιμωρούνται, αφ' ενός ως αυτοτελή αδικήματα, βρίσκονται όμως σε άμεση συνάφεια μεταξύ τους. Οι "μη αποκαταστημένοι" άνθρωποι του άρθρου 661, δηλαδή οι μη έχοντες σταθερή και μόνιμη κατοικία, αποτελούν τους "μη έχοντες ρητήν ή μόνιμον κατοικίαν" αγύρτες του άρθρου 664. Ακόμη, οι μη επιδίδοντες εαυτούς "...ούτε εις υπηρεσίαν τινά, ούτε εις οποιανδήποτε συνεχή εργασίαν" φυγόπονοι, αποτελούν τους αγύρτες του άρθρου 664 οι οποίοι δεν έχουν "... συγκεχωρημένην τινα ασχολίαν..." Τέλος, σε ιδιαίτερη αστυνομική επιτήρηση υποβάλλονται οι φυγόπονοι (άρθρ. 661), ενώ οι αγύρτες φυλάσσονται σε αστυνομικό κατάστημα (άρθρ. 664). Επίσης οι τέσσερεις ανωτέρω κατηγορίες αδικημάτων τιμωρούνται με την αυτήν ποινή στις περιπτώσεις που προβλέπει το άρθρο 666.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι ο Π.Ν. του 1834 διέπεται από μία φιλοσοφία που ερείδεται στην ηθική της εργασίας, η οποία ως αρετή δια μέσου των αιώνων αποτέλεσε θεμέλιο λίθο των αστικών στρωμάτων των ευρωπαϊκών χωρών του 19^{ου} αιώνα². Όμως, ενώ αναγορεύει την φυγοπονία σε αξιόποινη πράξη και ως εκ τούτου την επατεία και την αγυρτεία που εμπριέχουν την αργία ως εννοιολογικό στοιχείο τους, εν τούτοις δεν αποδίδει στις ανωτέρω συμπεριφορές ιδιαίτερα επικίνδυνο χαρακτήρα, παρά μόνο στις ειδικές περιπτώσεις

-----

1. Για τα υπόλοιπα άρθρα από 662-666 βλ. Παράρτημα Ι.

2. Βλ. Εισαγωγή, "Η Εγκληματολογική Ιστοριογραφία", σελ. 7-16.

του άρθρου 666, που και πάλι δεν αφίσταται του πταίσματος. Δεν παρουσιάζει δηλαδή το στοιχείο της επικινδυνότητας που εμφανίζεται να πρυτανεύει στις διατάξεις περί αλητείας και επαιτείας των ευρωπαϊκών νομοθετημάτων του 19^{ου} αιώνα και των ελληνικών νόμων 1691 και 1682 του 1919. Κι αυτό, λόγω των ιδιαίτερων εκείνων οικονομικο-κοινωνικών συνθηκών των αρχών του 19^{ου} αιώνα¹ που δεν δικαιολογούσαν έναν ιδιαίτερα αυστηρό, αξιόποιο χαρακτήρα στις ανωτέρω συμπεριφορές.

Το κυρίαρχο λοιπόν στοιχείο με βάση το οποίο θα πρέπει να αναζητηθούν² οι μεταβλητές της κοινωνικής αντίδρασης που διέτρεξαν τον 19^ο αιώνα και οι μηχανισμοί του κοινωνικού ελέγχου που εφαρμόστηκαν πάνω στην αλητεία και επαιτεία, βρίσκεται στην προστασία της εργασίας ως κοινωνικού αγαθού και στην καταδίκη της αργίας ως γενέτειρας "πασών των κακιών". Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Σαρίπολος³ "... η αργία εστί παράβασις του γενικού της εργασίας νόμου, εστί τις κακοήθεια καθ' εαυτήν τε τιμωρητή και προληπτικώς διωκτέα, ίνα μη εξ αυτής άλλα βαρύτερα συμβώσιν αδικήματα". Και σε κάποιο άλλο σημείο⁴, ο ίδιος συγγραφέας σχολιάζοντας το άρθρο 666 αναφέρει: "... οφείλει η πολιτεία επιδιώξει την θεραπείαν, έστι δ' ο τρόπος ούτος το αποτελεσματικώς εν εκάστω των κοινωνών αναπτύξει την προς εργασίαν κλίσιν, και μετά της υποχρεωτικής κατά την παιδικήν ηλικίαν δημοτικής εκπαιδεύσεως ενσταλάξει εις τας απάντων καρδίας τον προς την αρετήν και την φιλοπονίαν έρωτα". Η Ελληνική νομοθεσία λοιπόν δεν ενσωματώνει τα ιδεολογικά μηνύματα της Δύσης του 19^{ου} αιώνα, αλλά δεν πληρεί και

-----

1. Όπως περιγράφηκε στις προηγούμενες ενότητες.

2. Νομικές ερμηνείες, δικανικοί συλλογισμοί και διαλογισμοί νομικού καθαρά χαρακτήρα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω δεν εμπίπτουν στη συλλογιστική της παρούσας μελέτης (Βλ. σχετικά Κωστή-Μπουρόπουλου "Ερμηνεία του εν Ελλάδι ισχύοντος Ποιν. Νόμου", Αθήνα, 1926, Τόμος 3ος, 4η έκδοση).

3. Ν. Σαρίπολος, "Σύστημα της εν Ελλάδι ισχυούσης Ποινικής Νομοθεσίας", Αθήνα, 1870, τόμ. 3ος, σελ. 309.

4. Ιδίου, τόμ. 3ος, σελ. 315.

τις ανάγκες μιας μεταβαλλόμενης οικονομίας και πειθαρχίας που προέκυψε στην Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα¹.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η εγκληματοποίηση της επαιτείας, που προβλέπεται από τα άρθρα 662 και 663 Π.Ν., είχε από πολύ νωρίς ως στόχο την τιμωρία των σωματικά υγιών και ικανών προς εργασία και όχι των πραγματικά ανίκανων.² Έτσι, όπου υπήρχε κατάσταση κοινωνικής πρόνοιας (ορφανοτροφείο, γηροτροφείο, πτωχοκομείο κλπ.) αυτό έπρεπε να συλλέγει τους ανίκανους προς εργασία. Όσοι δε, δεν προσέρχονταν έπρεπε να τιμωρηθούν κατά τις διατάξεις του νόμου, διότι "η φυγοπονία και η επαιτεία αποτελούσιν, ούτως ειπείν, το έδαφος εν ω φύονται, και την ατμοσφαίραν εν η αναπτύσσονται αι κακοποιοί ιδέαι".³

Για να γίνει όμως καλύτερα φανερή η φιλοσοφία του Π.Ν. θα πρέπει στο σημείο αυτό να κάνουμε αναφορά στα Β.Δ. που δημοσιεύτηκαν εκείνη την περίοδο, τα οποία περιείχαν διευκρινιστικές διατάξεις όσον αφορά στα καθήκοντα της αστυνομίας γύρω από το θέμα της αλητείας και της επαιτείας, καθήκοντα που περιγράφονταν ήδη στις διατάξεις των άρθρων 661 και 664 Π.Ν. για αστυνομική επιτήρηση και φύλαξη.

Βασιλικό Διάταγμα "Περί Δημοτικής Αστυνομίας" (31-12-1836) Άρθρα 43-46⁴

Το ανωτέρω Β.Δ. του 1836 αποτελείται από κατευθυντήριες διατάξεις για την άσκηση των καθηκόντων των αστυνομικών οργάνων αλλά και των δημοτικών αρχών⁵, όσον

1. Βλ. αλλαγή νομοθεσίας με τους νόμους 1681 και 1682 του 1919.

2. Βλ. Βασιλ. Διάταγμα, "Περί Δημοτικής Αστυνομίας", Εφημερίς της Κυβερνήσεως, αριθ. 85, 31/12/1836, άρθρο 46.

3. Ν. Σαρίπολος, όπ. αν, σελ. 312.

4. Πηγή των Β.Δ. αποτέλεσαν οι Εφημερίδες της Κυβέρνησης, βλ.αν. Τα άρθρα παρατίθενται στο Παράρτημα Ι.

5. Επί αντιβασιλείας με νόμο της 27/12/1833 ιδρύεται η "Δημοτική Αστυνομία" η οποία το 1849 αντικαθίσταται από τη "Διοικητική Αστυνομία" που υπάγεται στο Υπουργείο Εσωτερικών.

αφορά τους φυγόπονους αγύρτες (με την έννοια του "πλανάσθαι" άνευ λόγου και αιτίας "υπόπτως και κακοβούλως" όπως αναφέρεται στο άρθρο 45 παρ. 2 και 3) και επαίτες και αποτελεί συνέχεια του Β.Δ. του 1835 (28/3-9/4).

Β.Δ. "Περί των εσωτερικών του Κράτους διαβατηρίων"¹

Το Β.Δ. της 9/4/1835 "Περί των εσωτερικών του Κράτους διαβατηρίων", ήλθε να καλύψει την ανάγκη που δημιούργησε η παροχή αδειών οπλοφορίας σε οδοιπόρους. Το Β.Δ. του 1833 προέβλεπε στο άρθρο 4 τα εξής:

"Οι δυνάμενοι να ζητήσωσιν ευλόγως την άδειαν της οπλοφορίας είναι οι εξής: 1) Οι ποιμένες, 2) Οι οδηγοί, 3) Οι κυνηγοί. Θέλομεν εν τωσούτω λάβει υπ' όψιν και άλλας αξιολόγους περιστάσεις". Και στο άρθρο 5 τα εξής:

"Συγχωρείται εις τους νέους, τους όντας εις την υπηρεσίαν εμπόρων, επιχειρούντων οδοιπορίαν δι' υποθέσεις των, και άν ήθελον έχει ηλικίαν κάτω των 18 ετών, αλλά μεγαλύτεραν των 15, να λαμβάνωσιν άδειαν οπλοφορίας, όταν συνοδεύωσι τους κυρίους των εις την οδοιπορίαν.

Τα ανωτέρω δύο Β.Δ. της κυβέρνησης εμπλουτίστηκαν με αναρίθμητες εγκυκλίους του Υπουργείου των Εσωτερικών, τις σπουδαιότερες των οποίων αναφέρω στο Παράρτημα Ι και οι οποίες φαίνεται να επικεντρώνονται σε δύο κύριες κατευθύνσεις: την περιστολή της επαιτείας και τον έλεγχο των "φαυλοβίων".²

Αριθ. Εγκ. 172 "Περί επαιτών"

Αριθ. Εγκ. 126 "Περί απαγορεύσεως της εκδόσεως εξωτερικών διαβατηρίων προς επαίτας"

Αριθ. Εγκ. 4 "Περί απαγορεύσεως της επαιτείας"

Αριθ. Εγκ. 100 "Περί απαγορεύσεως της επαιτήσεως"

Αριθ. Εγκ. 78 "Περί εσωτερικών διαβατηρίων"

Αριθ. Εγκ. 214 "Περί των φυγοπόνων και φαυλοβίων"

Αριθ. Εγκ. 77 "Περί των εξ Αθηνών αποπεμπομένων φαυλοβίων"

-----
1. Τα άρθρα 1,2,19 και 27 του Β.Δ. παρατίθενται στο Παράρτημα Ι.

2. Δεν αποκλείεται όμως και η συνύπαρξη ή διαπλοκή των αδικημάτων της επαιτείας με τη φυγοπονία και τη φαυλοβιότητα σε αρκετές εγκυκλίους (π.χ. Εγκ. αρ.172)

Αριθ. Εγκ. 91 "Περί των συσσωρευομένων εις την πρωτεύουσαν αέργων και φυγοπόνων"

Αριθ. Εγκ. 208 "Περί των υπό της Διοικητικής Αστυνομίας αποπεμπομένων εις τους οικείους Δήμους αέργων"

Από τις ανωτέρω εγκυκλίους, καθίσταται εμφανές ότι η νομοθεσία και η πρακτική της εφαρμογή αποτελούν διαφορετικούς και ιδιαίτερα αντιθετικούς χώρους τόσο σε ιδεολογικό όσο και σε διοικητικό επίπεδο. Όσον αφορά στο πρώτο στοιχείο, η εμμονή της νομοθεσίας να ενστερνίζεται τα δυτικά πρότυπα του Ευρωπαϊκού νομικού πνεύματος, έρχεται σε διάσταση με την πρακτική εφαρμογή αυτών των προτύπων, η οποία έχει αμιγώς ελληνικό χαρακτήρα, δηλαδή ταυτίζεται με τα ήθη και τα έθιμα μιας αγροτικά δομημένης κοινωνικής συνείδησης με έντονο συγκινησιακό και τοπικιστικό περιεχόμενο, που αναιρεί έτσι κάθε απόπειρα κατοχύρωσης μιας αστικής νομοθετικής αντίληψης. Όσον αφορά στο δεύτερο στοιχείο, η διοικητική "αταξία" της χώρας εμφανίζεται ήδη από το ύφος των εγκυκλίων, στο οποίο εμφανίζεται μία ασθμαίνουσα και δρομέουσα "συγκεντρωτική" εξουσία που προσπαθεί να προλάβει και να "συνετίσει" τον τοπικιστικό χαρακτήρα και την στενοκεφαλιά των δημοτικών και αστυνομικών αρχών. Επί τούτων όμως θα ασχοληθούμε εκτενέστερα στο τρίτο μέρος αυτής της μελέτης.

Η νομοθεσία βέβαια εξελίσσεται, και με καθυστέρηση αρκετών δεκαετιών προσαρμόζεται στα ισχύοντα στην Ευρώπη. Έτσι το 1919 ο Νόμος 1681 της 16/22 Ιανουαρίου "Περί αληθείας και επαιτείας"¹ τιμωρεί πλέον ως πλημμελήματα τα αδικήματα αυτά με έμφαση στην επικινδυνότητα² της περιπλάνησης και όχι στην έλλειψη εργασίας. Το κείμενο αυτού του νόμου παρατίθεται στο Παράρτημα Ι, καθώς και οι διατάξεις του Νόμου 1682 της 16/22 Ιανουαρίου 1919. Αυτός ο νόμος συμπληρώνει τον 1681 ρυθμίζοντας τα σχετικά με την προστασία των ανηλίκων αλητών και επαιτών.

1. Κατά τα πρότυπα του βελγικού νόμου της 15-5-1912 "Περί προστασίας παιδων", όπως αναφέρεται στον Ν. Κουράκη, "Εγκληματολογικοί Ορίζοντες", Α', θεωρία και Πρακτική της Ποινικής Καταστολής, Αθήνα - Κομοτηνή, 1991, Σάκκουλας, σελ. 55-56.

2. Ήδη ο Ν. Σαρίπολος στα 1870 έγραφε: "Η φυγοπονία και η επαιτεία αποτελούσιν, ούτως ειπείν, το έδαφος εν ω φύονται, και την ατμοσφαίραν εν η αναπτύσσονται αι κακοποιοί ιδέαι". Βλ. αν. Σαρίπολος, σελ. 312.

Τα άρθρα λοιπόν 661-664 του Ποιν. Νόμου του 1834 καταργήθηκαν με το άρθρο 10 του νόμου 1681 της 16/22 Ιανουαρίου 1919 "περί αλητείας και επαιτείας". Γι αυτές τις διατάξεις του ανωτέρω νομοσχεδίου υπάρχει σχετική αιτιολογική έκθεση¹ του αρμόδιου υπουργού. Τα κυριότερα σημεία της έκθεσης αυτής παρατίθενται πιο κάτω, λόγω της σπουδαιότητάς της σε ό,τι αφορά την ιδεολογική και πρακτική διαφοροποίηση που επιχειρείται σε σχέση με τον Π.Ν. του 1834.

"Προς την Βουλήν

... επαιτών και αλητών υπάρχουν δύο εντελώς διάφοροι τάξεις. Η μεν περιλαμβάνει φυγοπόνους και εκ προθέσεως παραβάτας των νόμων, η δε ατυχείς ανθρώπους, στερουμένους των προς το ζην, είτε εξ ανικανότητος προς εργασίαν, είτε εξ ελλείψεως εργασίας, και ότι συνεπώς διάφορος τρόπος ενεργείας επιβάλλεται εν ετέρα των περιπτώσεων, κολασμός μεν αυστηρός εν τη πρώτη, βοήθεια δε και υποστήριξις εν τη δευτέρα.- Επί της γενικής ταύτης αρχής βασίζεται το προκείμενον νομοσχέδιον,- Ορμώμενον εκ της σκέψεως ότι αι τάξεις των αλητών και επαιτών είναι το φυτώριον του εγκλήματος, αποτελούσαι το υλικόν εκ του οποίου στρατολογούνται κατά μέγα μέρος οι εργάται αυτού, συμμορφούμενον δε και προς την γενικήν τάσιν των συγχρόνων νομοθεσιών και σχεδίων, εξαίρει τα αδικήματα ταύτα εις πλημμελήματα, απομακρυνόμενον κατά τούτο των διατάξεων του κρατούντος Ποινικού Νόμου, αίτινες πταισματικές μόνον ποινάς επιβάλλουσιν εις τας παραβάσεις ταύτας, ποινάς, αίτινες διεθνώς ήδη έχουσιν αναγνωρισθή ως ανεπαρκείς προς τιμωρίαν της πρώτης τάξεως των αλητών και επαιτών, της μόνης, ως είρηται, αξίας ποινικού κολασμού.- ...Συνεζητήθη περαιτέρω άν η επαιτεία πρέπει να τιμωρείται μόνον όταν ασκήται κατά συνήθειαν ή κατ' επάγγελμα ή και ανεξαρτήτως των όρων τούτων, επεκράτησε δε η τελευταία εκδοχή, θεωρηθέντος ότι αρκούσι προς απαρτισμόν της εννοίας του αδικήματος τα ανωτέρω μνησθέντα στοιχεία, μη υπάρχοντος λόγου όπως εξαιρεθή της ποινής ο επ' ευκαιρία μεν, εκ φυγοπονίας όμως ή φιλοχρηματίας επαιτών.-

1. "Κώδικας Θέμιδος", 1919, σελ. 98 επ.

... Κοινώς ανεγνωρισμένης υπό των νεωτέρων νομοθεσιών και σχεδίων ανάγκης και σκοπιμότητος μέτρον είναι η των επί αλητεία και επαίτεια καταδικαζομένων εισαγωγή εις οίκον εργασίας προς τον σκοπόν όπως εκμάθη εργασία και εθιστή εις τοιαύτην και εις σώφρονα εν γένει βίον ο αλήτης και ο επαίτης, εις τρόπον ώστε, εξερχόμενος ελεύθερος εις την κοινωνίαν, να αφοσιωθή εις έντιμον εργασία καταλίπων τας συνηθείας του παρελθόντος. Δια να είναι δε εκάστοτε δυνατή η πλήρης εκτίμησις των περιστάσεων υπό τας οποίας τελεί έκαστος καταδικαζόμενος και δια να δύναται να εφαρμοσθή το μέτρον μόνον όπου είναι αναγκαία και σκόπιμος η εφαρμογή του, αποφευγομένης ατόπου ομοιομορφίας, διευτυπώθη εν άρθρω 5 η σχετική διάταξις ουχί υποχρεωτικώς αλλά δυνητικώς ... και δεν εθεωρήθη σκόπιμος ο περιορισμός της εφαρμογής του μέτρου εις μόνους τους καθ' υποτροπήν καταδικασθέντας, ως πολλαπλώς από πολλού υπεστηρίχθη. Δια την εκ του οίκου εργασίας προσωρινήν απόλυσιν εισάγονται δια του άρθρου 6 διατάξεις ανάλογοι προς τας δυνάμει του Νόμου 811 του 1917 υφιστάμενας περί προσωρινής απολύσεως εκ των φυλακών.- Περί των αξίων ουχί τιμωρίας αλλά περιθάψεως αλητών και επαίων προνοεί το άρθρον 7 του σχεδίου δια του θεσμού της αναγκαστικής εν ασύλω εγκλείσεως, θεσμού, η εισαγωγή του οποίου υποδεικνύεται ήδη υπό της επιστήμης, ορίζον ότι αλήται και επαίται, μη υπαγόμενοι εις τας διατάξεις των άρθρων 1 και 2, τουτέστι μη δυνάμενοι να τιμωρηθώσιν, εισάγονται εις άσυλον περιθάψεως είτε εκουσίως είτε και ακουσίως...

Εν Αθήναις τη 24 Νοεμβρίου 1918

Ο επί της Δικαιοσύνης Υπουργός

Ο Υπουργός της Περιθάψεως"

Αναφορικά με την αιτιολογική έκθεση¹ του Νόμου 1682 της 16/22 Ιανουαρίου 1919 "Περί προστασίας των εις επαίτειαν, αλητεϊαν κλπ. εκδότων ανηλίκων" αξίζει να παρατηρηθούν τα εξής: Κατ' αρχάς παρουσιάζει ενδιαφέρον το ότι "... ο σκοπός του Νόμου τούτου δέον να είναι προβλεπτικός και εξυπηρετικός της κρατικής προνοίας περί

1. "Κώδικας Θέμιδος", 1919, σελ. 101 επ.

της παιδικής ηλικίας ώστε εις τα όρια αυτού δεν θα έπρεπε να περιληφθή μόνον η μέριμνα περί των ήδη εκπεσόντων εις αλητείαν και επαιτείαν παίδων, αλλά και η πρόνοια περί των ανηλίκων εκείνων, οίτινες παρουσιάζουν δείγματα καθιστώντα πιθανόν τον κίνδυνον της εξολιθώσεως εις την επαιτείαν και αλητείαν ..." Επίσης άλλο σημείο άξιο μνείας είναι το ότι, ενώ η διαπαιδαγώγησις των ανηλίκων αλητών και επαιτών ανατίθεται σε δημόσια ιδρύματα προβλέπεται παράλληλα ότι ..."ανεξαρτήτως της υπάρξεως ήδη ενός τουλάχιστον τοιούτου ιδρύματος¹ εν τη πρωτεύουση, εις το οποίον θέλουν εισαχθή προς διαπαιδαγώγησιν οι ανήλικοι, περί των οποίων προνοεί ο Νόμος, ελπίζομεν πάντοτε ότι θα μορφωθούν εν τω μέλλοντι και άλλα ανάλογα ιδρύματα. Όπως όμως μη καταστή ανεφάρμοστος ο Νόμος εκ μόνου του λόγου της επί του παρόντος ανυπαρξίας πλειόνων τοιούτων, μιμούμενον το σχέδιον τας αλλοδαπάς νομοθεσίας, αναθέτει την επιμέλειαν της ανατροφής των ανηλίκων, περί των οποίων προνοεί ο Νόμος, ου μόνον εις ανάλογα ιδρύματα, αλλά και εις ιδιώτας², κατ' εκλογήν του Εισαγγελέως, δυναμένου κάλλιον να κρίνει επί του προκειμένου..."

Ο νόμος λοιπόν αυτός δεν τιμωρεί μόνο την απλή φυγοπονία ή σκνηρία, όπως το άρθρο 661 του Π.Ν. του 1834, αλλά την αλητεία των φυγοπόνων. Προς καθορισμό αυτής της έννοιας το νομοσχέδιο αυτό συνένωσε στο άρθρο 1 τα πιο βασικά στοιχεία των άρθρων 661 και 664 του Π.Ν. του 1834³. Επίσης τιμωρεί την επαιτεία και μάλιστα ως πλημμέλημα μόνον όταν αυτή οφείλεται σε φυγοπονία ή φιλοχρηματία.

Επισημαίνεται λοιπόν μία μεταστροφή της νομοθεσίας προς αυστηρότερη μεταχείριση των επαιτών και αλητών, μετατρέποντας τις αξιόποινες πράξεις από πταίσματα σε πλημμελήματα και εισάγοντας το θεσμό του "οίκου εργασίας" ως παρεπόμενη ποινή, της οποίας το ύψος

1. Εννοεί εδώ το Εμπειρικό άσυλο το οποίο υπήχθη δια του άρθρου 8 του νόμου 3664 της 20/24 Νοεμβρίου του 1918 στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διεύθυνσης Φυλακών.

2. Η υπογράμμιση του γράφοντος.

3. Βλ. Κωστή, όπ. αν, σελ. 597.

(6 μήνες έως και 3 χρόνια) υπερβαίνει ενίοτε και το προβλεπόμενο για την κύρια ποινή.

Όπως όμως προαναφέρθηκε, η εφαρμογή της νομοθεσίας αποτέλεσε σχεδόν κενό γράμμα του νόμου, διότι πολύ απλά ούτε καταστήματα προς φύλαξη των επαιτών υπήρξαν¹ ούτε γηροτροφεία και άσυλα για τους ανίκανους, πολύ δε περισσότερο οίκοι εργασίας που προέβλεπε ο νόμος 1691 του 1919.

5.2. Η Απονομή της Δικαιοσύνης: Ρύθμιση και Εφαρμογή

Σ' αυτή την ενότητα, θα αναφερθώ στον χαρακτήρα της αστυνομίας και της χωροφυλακής, στα καθήκοντα δηλαδή και στις λειτουργίες που άσκησε καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, με έμφαση στη διάσταση ανάμεσα στην κρατική βούληση για ρύθμιση της κοινωνικής συμπεριφοράς (μέσα από υπουργικές αποφάσεις, βασιλικά διατάγματα κλπ.) και στην αδυναμία όσο και έλλειψη ζήλου που επέδειξαν οι αστυνομικές αρχές ως προς την εφαρμογή της κρατικής αυτής βούλησης.

Η νομοθετική πρόβλεψη για την ίδρυση και τη λειτουργία των οργάνων άσκησης του κοινωνικού ελέγχου είχε ως εξής: Κατ' αρχάς, το κύριο σώμα αστυνόμευσης της χώρας αποτελούσε η Χωροφυλακή, που ιδρύθηκε με Βασιλικό Διάταγμα στις 20 Ιουλίου του 1833 με σκοπό την εκτέλεση γενικών καθηκόντων δημόσιας ασφάλειας και την πάταξη της ληστείας. Τα καθήκοντα αυτά διατήρησε μέχρι και το 1893 οπότε της ανατέθηκαν και αστυνομικά καθήκοντα. Παράλληλα, στις 25 Απριλίου του 1833, ιδρύονται τα σώματα της Εθνοφυλακής. Εκτελούν καθήκοντα αστυνόμευσης σε έκτακτες περιπτώσεις, ιδιαίτερα ληστειών, και γι' αυτό συστήνονται μόνον όταν παρίσταται ανάγκη και διαλύονται μετά την

---

1. Βλ. Κωστή, όπ. αν, σελ. 605, ο οποίος αναφέρει: "Η εν τέλει του άρθρ. 664 διάταξις καθ' ην "κατ' εξοχήν ύποπτοι ή επικίνδυνοι αγύρται φυλάσσονται εις αστυνομικόν κατάστημα" δεν είναι δεκτική εφαρμογής δια το αόριστον αυτής μη υποδηλούσης ούτε τον χρόνον της φυλάξεως, ούτε το είδος του αστυνομικού καταστήματος, εν ω γεννήσεται η φύλαξις".

παρέλευσή της.¹ Επίσης, με το Νόμο της 27 Δεκ. 1833 με τον οποίο διαιρείται η ελληνική επικράτεια σε Δήμους, προβλέπεται (άρθρ. 15) η ανάθεση της αστυνομικής εξουσίας στην τοπική αυτοδιοίκηση. Έτσι, συστήνεται η "Δημοτική Αστυνομία"² και περνάει στα χέρια των δημοτικών αρχών η επίβλεψη και η περιφρούρηση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας. Για την αρτιότερη κατανομή των καθηκόντων τήρησης αυτής της ασφάλειας, εκδίδεται το Βασ. Διάταγμα της 31 Δεκ. 1836 "Περί Δημοτικής Αστυνομίας", για το οποίο έγινε λόγος ανωτέρω.³ Οι κυριότερες διατάξεις αυτού του Β.Δ. αφορούσαν: α) στην εποπτεία του αέργου και υπόπτου όχλου και στην επαγρύπνιση αναφορικά με τις άπορες τάξεις, β) στη συνεργασία με τη Χωροφυλακή για την από κοινού λήψη μέτρων κατά στασιαστών, ληστών, λιποτακτών κλπ, γ) στην κατάρτιση καταλόγων ταυτοτήτων των κατοίκων κάθε χωριού προς εξακρίβωση των υπόπτων και αγνώστων άνευ μονίμου κατοικίας ούτε πόρων ζωής στοιχείων, δ) στην απαγόρευση άσκησης της επατείας στους δρόμους και στα δημόσια μέρη, ε) στην αποστολή των επαιτών γερόντων στα άσυλα και υποχρέωση των δυναμένων να εργασθούν, και στ) στην έκδοση εσωτερικών διαβατηρίων.⁴ Τον Μάρτιο του 1849 η κυβέρνηση ψηφίζει το Νόμο ΡΚΣΤ' με τον οποίο αφαιρεί την αστυνόμευση των πόλεων από τους δήμους και την αναθέτει στο Κράτος.⁵ Έτσι τη

1. Θεοδωρόπουλος, "Ιστορία της Ελληνικής Αστυνομίας", όπ. αν, σελ. 154.

2. Θεοδωρόπουλος, όπ. αν, σελ. 145.

3. Βλ. κατ, παρ. 5.3, σελ. 189 επ. Το διάταγμα αυτό επεκρίθηκε έντονα από τους συγγραφείς της εποχής, (Βλ. Δηλιγιάννη - Ζηνόπουλου, "Ελληνική Νομοθεσία από του 1833", Αθήνα, 1862, Τόμ. Γ' σελ. 85-86) κυρίως για τους περιορισμούς που επιβάλλει στην προσωπική ελευθερία των κατοίκων της χώρας και για την άνευ σοβαράς μελέτης εισαγωγή διάταξης που ίσχυε στη Γαλλία (του άρθρο 5 από 1-4-1800 περί καθηκόντων του *prefet de police* των Παρισίων νόμου) στον ελληνικό χώρο. Οι ανωτέρω διατάξεις μετά λίγο χρόνο περιήλθαν σε αχρηστία.

4. Θεοδωρόπουλος, όπ. αν, σελ. 148.

5. Νόμος ΡΚΣΤ' του 1849, "Περί Διοικητικής Αστυνομίας εις τους Δήμους Αθηνών και Πειραιώς".

δημοτική αστυνομία αντικαθιστά η "Διοικητική Αστυνομία", που υπάγεται απευθείας στο Υπουργείο των Εσωτερικών και της οποίας οι αρμοδιότητες καθορίστηκαν με το Βασ. Διάταγμα της 30ης Μαρτίου του 1852.

Πολλοί λόγοι συνέτρεξαν - κατά τους υποστηρικτές¹ της απόσυρσης της εξουσίας αστυνόμευσης από τους δήμους - στη λήψη αυτής της απόφασης. Αναφέρονται θέματα δημόσιας ασφάλειας, ειδικά στην πρωτεύουσα, όπου συσσωρεύεται πλήθος υπόπτων αργών, φαυλοβίων και κακοποιών στοιχείων, τα οποία άνευ εργασίας παραμένουν στις πόλεις, όπου λόγω έλλειψης του αναγκαίου αριθμού ανδρών, του κακού φωτισμού των οδών και των παράνομα ανεγερθησομένων οικοδομών που εμποδίζουν την προσπέλαση κατά την καταδίωξη των κακοποιών, καθιστούσαν δυσχερές το έργο της δημοτικής αστυνομίας.²

Γίνεται επίσης, μνεία για την επικινδυνότητα των φαυλοβίων και φυγοπόνων ατόμων, τα οποία θα έπρεπε να καταδιώκονται από τα αρμόδια δικαστήρια και μάλιστα από

-----

1. Βλ. εισήγηση του Υπουργού Εσωτερικών Ι. Κωλέττη στη Γερουσία στις 28-3-1846. Την ίδια γνώμη ασπάζεται και ο Δ. Γέροντας στην "Ιστορία του Δήμου Αθηναίων", Αθήνα, 1972, Δήμος Αθηναίων, σελ. 117. Βλ. άλλως Θεοδωρόπουλο, όπ. αν, σελ. 157. Βλέπε όμως και "Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γερουσίας των ετών 1845-1861", Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας, στο έτος 1845-'46, σελ. 100. Εδώ ας σταθούμε στις σπουδαίες σημασίας αντιρρήσεις μελών της Γερουσίας κατά της εισήγησης:

"α) ότι οι πολλοί νόμοι μόνο σύγχυση επιφέρουν και όχι "παίδευσιν", β) ότι μόνο η κοινωνία μπορεί να αποτρέψει τέτοια κακά και όχι οι νόμοι, γ) ότι η δημιουργία της διοικητικής αστυνομίας δεν θα λύσει το πρόβλημα διότι ελλείπουν ουσιαστικές διατάξεις που αφορούν στους άεργους, φυγόπονους, υπόπτους, υπηρέτες, γ) ότι δεν υπάρχει έλλειψη αστυνομικών διατάξεων και νόμων, αλλά έλλειψη ακριβούς και δίκαιης εφαρμογής... αυτών". Ακόμη και μέσα στο νομοθετικό σώμα εκδηλώνεται μία αντίδραση κατά της θεσμοθέτησης νέων τρόπων δράσης που δεν συμφωνεί με τη συλλογική, λαϊκή συνείδηση (βλ. υπογράμμασή μου ανωτέρω).

2. Βλ. Γ.Π. Παρασκευόπουλου, "Οι δήμαρχοι των Αθηνών (1833-1907)", Αθήνα, 1907, Ραφτάνης-Παπαγεωργίου, όπου κατά το έτος 1841 λόγω της αύξησης της εγκληματικότητας η Αθήνα διαιρείται σε τέσσερα αστυνομικά τμήματα.

ειδικό Πταιματοδικείο, διότι τα Ειρηνοδικεία λόγω ανειλημένου φόρτου εργασίας πολιτικών υποθέσεων, παραμελούν τις πταισματικές παραβάσεις.

Το 1862 (20 Οκτωβρίου), μετά την απόλυση των περισσότερων αστυνομικών οργάνων με την αιτιολογία ότι διάκειντο φιλικά προς τον έκπτωτο βασιλέα Όθωνα, ο δήμαρχος Αθηνών Κουτσικάρης συγκρότησε Εθνοφυλακή αποτελούμενη από πολίτες και ιδίως από φοιτητές για να επιβάλλουν τη τάξη κατά την ταραχώδη εκείνη περίοδο. Έγραφε τότε η εφημερίδα "Εθνοφύλαξ" στις 15 Οκτωβρίου 1862:

"Τετρακόσιοι περίπου φοιτηταί και διδάκτορες, άπαντες οπλοφόροι, εξελθόντες του Πανεπιστημίου εις στρατιωτικόν περίπατον, προπορευομένων εκάστου ομίλου των οικείων καθηγητών γοητευτικώτατον παρίστων θέαμα, αναμιμνήσκον τον Ιερόν Λόχον των Θηβών και του Δραγατσανίου".¹

Δεν φαίνεται όμως να λειτούργησε επιτυχώς η Εθνοφυλακή για την πάταξη των εγκληματικών πράξεων, όπως πιστοποιούν οι εφημερίδες της εποχής.² Η αδυναμία της επιβολής της δημόσιας τάξης και ασφάλειας οδηγεί εκ νέου στην εισαγωγή του θεσμού της "Στρατιωτικής Αστυνομίας" με το νόμο ΒΡΠΗ (2188) στις 20 Μαρτίου 1893, που τέθηκε σε εφαρμογή την 1η Ιανουαρίου 1894 και η οποία καταργείται το 1906 με το νόμο ΓΡΞΕ' (3165) και αντικαθίσταται από τη Χωροφυλακή.³ Το 1918, φτάνει στην Ελλάδα, αγγλική αποστολή για την οργάνωση ειδικού σώματος Χωροφυλακής που θα αστυνομεύει τα αστικά κέντρα κατά τα πρότυπα της Μητροπολιτικής Αστυνομίας του Λονδίνου.⁴ Τέλος το 1921 με το νόμο 2461 ιδρύεται η Αστυνομία Πόλεων για τις πέντε μεγάλες πόλεις της Ελλάδος (Αθήνα,

1. Γέροντας, όπ. αν, σελ. 118.

2. "Παλιγγενεσία", στα φύλλα της 14-2-1863, 12-2-1863, 4-4-1863, 23-3-1863, κλπ., "Ευνομία", στο φύλλο της 5-2-1863.

3. Θεοδωρόπουλος, όπ. αν, σελ. 162.

4. Εφημ. Κυβερν. Νο. 200-9-1918.

Πειραιά, Πάτρα. Θεσ/νίκη, Κέρκυρα).¹

Ήδη με το Βασ. Διάταγμα περί "Διοικητικής Αστυνομίας" του 1836, οριοθετούνται επακριβώς τα καθήκοντα των αστυνομικών οργάνων. Παρατηρείται όμως, καθ' όλη τη διάρκεια του αιώνα, μία πλημμελής εκτέλεση αυτών των καθηκόντων, αφενός λόγω της ανικανότητας και της απειρίας των πρώτων αυτών σωμάτων ασφαλείας και αφετέρου λόγω της εμπλοκής των αστυνομικών αρχών στον φαύλο κύκλο της μετάθεσης των ευθυνών από τον ένα φορέα στον άλλο. Η αστυνομία προς τις δημοτικές αρχές, αυτές προς το υπουργείο Εσωτερικών, εκείνο με την σειρά του, προς τις αστυνομικές αρχές με συστάσεις και εγκυκλίους για πιστή εφαρμογή των κειμένων νόμων και διατάξεων, και τανάπαλιν. Έτσι, η αποπομπή των ετεροδημοτών αέργων και επαϊτών στους οικείους δήμους γίνεται πλημμελώς², η αστυνομική επιτήρηση των επικινδύνων για τη δημόσια ασφάλεια καθίσταται γενικώς ανέφικτη, κυρίως λόγω του μικρού αριθμού της αστυνομικής δύναμης³, η κράτηση πάλι αυτών των ατόμων στα αστυνομικά καταστήματα καθίσταται αδύνατη, λόγω της ανυπαρξίας κατάλληλων χώρων γι' αυτό το σκοπό⁴, η από μέρους των δήμων περίθαλψη των αποδεδειγμένα απόρων και ανικάνων προς εργασία επαφίεται στην καλή θέληση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, τα δε δικαστήρια και εισαγγελικές αρχές ολιγορούν ή και παραλείπουν ακόμη να ειδοποιούν τις αστυνομικές αρχές για τις καταδίκες

-----

1. Την παρούσα μελέτη βέβαια δεν απασχολεί η διάρθρωση της αστυνομίας τον 20^ο αιώνα. Απλά παρατίθεται η εξέλιξή της για λόγους συνέχειας των συμπερασμάτων που θα εξαχθούν στο Γ' ΜΕΡΟΣ.

2. Βλ. κατ, Παράρτημα Ι, αριθμ. εγκυκλ. 4, σελ.273.

3. Βλ. για παράδειγμα έγγραφο της δημαρχίας Ερμούπολεως Σύρου (αριθ. 4027, 2319/23-10-1868) προς τη Βορ. Νομαρχία Κυκλάδων, όπου ζητείται η αύξηση της αστυνομικής δύναμης λόγω του υπερπληθυσμού της πόλεως "... ένεκα των Κρητικών δι' α συνέρρεον πολλά και ποικίλης ποιότητας πρόσωπα ενταύθα ..."

4. Βλ. σχετ, Κωστή - Μπουρόπουλο, όπ. αν, Βιβλ. Δ', τόμ. Β', σελ. 605.

ατόμων σε αστυνομική επιτήρηση.¹

Τα ανωτέρω ήδη αποδεικνύονται από τις εγκυκλίους και τα διατάγματα που παρατίθενται στο Παράρτημα Ι. Ωστόσο αναφέρονται και στο σημείο αυτό ορισμένα επιπλέον κείμενα κατά χρονολογική σειρά επειδή συντελούν στην εναργέστερη περιγραφή της κοινωνικής αντίδρασης στα φαινόμενα της φυγοπονίας, επαιτείας και αλητείας.

Αστυνομικό έγγραφο του διοικητή Σύρου
με ημερ. 3 Οκτωβρίου 1844
Βασίλειον της Ελλάδος
Διοικητής Σύρου
Προς
τον Δήμαρχον Ερμούπολεως.

Έχοντες υπ' όψιν τας διατάξεις των άρθρων 14 εδαφ. 22 και 52 του περί αρμοδιότητος των Διοικητών Διατάγματος, και 46 του περί Δημοτικής Αστυνομίας ετέρου περί απαγορεύσεως της φυγοπονίας και επαιτείας, σας πέμπομεν κατάλογον των επί τας οδούς και τας οικίας της πόλεως περιφερομένων επαιτών προσκαλούντες σας να ενεργήσητε τα ακόλουθα.

-----
1. Εγκύκλ. Αριθμ. 218, "Περί των εις αστυνομικήν επιτήρησιν καταδικαζομένων", εδάφιο 2^ο.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΝΟΜΑΡΧΑΣ.

"Δια να δύνανται αι κατά τόπους αστυνομικάί αρχαί να επιτηρώσι εκάστοτε προς το συμφέρον της δημοσίου τάξεως εκείνους, οι οποίοι δια τον τρόπον του ζην, τον χαρακτήρα και την διαγωγήν των είναι επικίνδυνοι εις την κοινήν ασφάλειαν και τα ήθη, θεωρούμεν αναγκαίον να ειδοποιήσητε τους κατά την περιφέρειάν σας εισαγγελείς και δια τούτων τους παρά τοις πταισματοδικείοις δημοσίους κατηγορούς, να εξαιτώνται εκάστοτε δυνάμει του υπ' αριθ. 31 του ποινικού νόμου από τα δικαστήρια, να καταδικάζονται τοιούτοι επικίνδυνοι άνθρωποι, όταν κατηγορώνται δια πταίσμα ή πλημμέλημα εις αστυνομικήν επιτήρησιν, και να ειδοποιούν ακολούθως την αρμόδιαν αστυνομικήν αρχήν, να ενεργή ό,τι εκ των χρεών της επί τοιούτων περιπτώσεων".

Εν Αθήναις, την 31 Δεκεμβρίου 1848
Ο Υπουργός
Α. ΛΟΝΤΟΣ

α! Δια μεν τα σημειούμενα υπό τους αριθ. 1.3.5. 6.7.9.10.13.14.17.18.20.31.32.33.35.36.37 και 42 του καταλόγου δέκα εννέα άτομα, όντα ανάπηρα και ανίκανα προς εργασία να φροντίσητε να συστηθή φιλανθρωπική επιτροπή, της οποίας έργον θέλει ήσθαι να συντάξη και διανέμη αναλόγως εις έκαστον αυτών Ελέη των Χριστιανών εκ των Εκκλησιών, εκ του Δήμου και εκ των πολιτών κατά μέρος. Τα δε τέκνα αυτών όσοι έχουσι τοιαύτα, θέλετε τα υποχρεώσιν εις εργασία, από το προϊόν της οποίας και ταύτα και οι γονείς αυτών θέλουσι βοηθείσθαι, απογορεύοντες αυτοίς την επαιτείαν επί απειλή ποινικής καταδίωξης κατά τους όρους των άρθρ. 662 και επ. του Ποιν. Νόμου.

β! Εκ δε των υπ' αριθ. 2.4.8.11.12.15.16.19.21. 22.23.24.25.26.27.28.29.30.34.38.39.40.41 και 43 τους μεν ημεδαπούς θέλετε αποπέμψη άνευ αναβολής εις ους έκαστος ανήκει δήμους, τους δε αλλοδαπούς θέλετε υποχρέωση εις εργασία εκ των επί προσπορισμώ συνήθεις εν τη πόλει ταύτη απαγορεύοντες αυτοίς την επαίτησιν εις τας οικίας και εις τας οδούς και εις τα δημόσια μέρη διατριβήν των κατά τους ορισμούς του άρθ. 46 του περί Δημ. Αστυνομ. Διατάγματος και επί απειλή ποιν. καταδίωξης επί παραβάσει των άρθρ. 662 και επ. του Ποιν. Νόμου.

Προς τον σκοπόν τούτον θέλετε εκδώση άνευ αναβολής τας αναγκαίας διαταγάς προς την Αστυνομίαν επικαλούμενοι και την σύμπραξιν της Β. Χωροφυλακής εάν η χρεία το καλέση.

Περί δε της εκτελέσεως της παρούσης θέλετε καθυποβάλη αναφοράν προς την Διοίκησιν.

Απόντος του Διοικητού
Ο Γραμματεός¹

Εγκύκλ. Αριθμ. 218. "Περί των εις αστυνομικήν επιτήρησιν καταδικασμένων"²

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ
Προς τους Νομάρχας του Κράτους

Μετά την υπ' αριθμ. 212 από 16 Δεκ. 1848

1.+2. Πηγές: Ιστορικό Αρχείο Σύρου, Δ/Α/ Εγκύκλιοι/7, Υποφάκελλος 1.

εγκύκλιόν μας περί των υπό αστυνομικήν επιτήρησιν διατελούντων κατά το άρθρ. 36 και 37 του ποιν. νόμου σας κοινοποιούμεν παρά πόδας έγγραφον του επί της δικαιοσύνης υπουργείου υπ' αριθ. 5,984. 6,266 από 11 Νοεμβρίου 1848 προς τους παρά τοις εφέταις εισαγγελείς περί των εις αστυνομικήν καταδικαζομένων επιτήρησιν, και σας προσκαλούμεν να κάμητε την απαιτουμένην αυτού προς τας δημοτικὰς αρχὰς κοινοποίησιν εις γνώσιν και οδηγίαν των, επιτηρούντες αυστηρώς επί της διαγωγῆς των αστυνομικῶν αρχῶν, δια να πληροφορήσθε κατά πόσον αὐταὶ εκτελοῦσι το επιβαλλόμενον αυτοῖς υπό του νόμου καθήκον της επιτηρήσεως, και μας αναφέρητε αιτιολογημένως περί των τυχῶν ραθύμων, ὅπως λαμβάνονται τα δέοντα κατ' αὐτῶν μέτρα.

Ἐν Ἀθήναις, τὴν 31 Δεκεμβρίου 1848

Ὁ Ὑπουργός
ΑΝΑΣΤ. ΛΟΝΤΟΣ

Ἐγγραφοὺ Νομαρχίας Κυκλάδων με αριθ. 9208
και ημερ. 19-10-1857

Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος
Ὁ Νομάρχης τῶν Κυκλάδων
Πρὸς τὸν Δήμαρχον Ἐρμουπόλεως

Ὁ Δήμος τῆς Ἐρμουπόλεως ὁ διακρινόμενος δια το φιλόμωρον και φιλόμουσον και φιλόκαλον τῶν κατοίκων, λείπεται ἐτι, πρὸς εκπλήρωσιν τῆς πρώτης εκ τῶν υποχρεώσεων αὐτοῦ, να τακτοποιήσῃ τα τῆς πτωχοκομίας. Ονομάζομεν δε πρώτην τὴν υποχρέωσιν ταύτην, διότι και το άρθρ. 11 του Δ.Ν. ρητῶς λέγει, ὅτι πᾶς δημότης ἔχει το δικαίωμα να απαιτεῖ παρά του Δήμου, εις περίστασιν ενδείας και παραδεδεγμένης ανικανότητος του εργάζεσθαι, περίθαλψιν· και το άρθρ. 18 παρ. 1 ορίζει ως δημοτικὴν υποχρέωσιν τὴν συμπλήρωσιν τῶν αναγκαίων ἐξόδων δι' ἐκεῖνα τα κατὰ τὸπον αγαθοεργὰ καταστήματα τῶν οποίων ἡ δαπάνη, εν ελλείψει ἰδίας περιουσίας ἢ ἐξαντληθέντων βαθμηδόν τῶν κεφαλαίων τῶν, πίπτει εις βάρος του δήμου. Ἀληθές εἶναι, Κύριε Δήμαρχε, ὅτι ἀνεκαθεν κατὰ τας ἐπισήμους εορτὰς γίνονται συνεισφοραὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον, και ὁ Δήμος εις τοὺς οικείους προϋπολογισμοὺς συμπεριλαμβάνει ἀρκετὴν ποσότητα

δι' ελέη, ουχ ήττον δε εξακολουθεί και το χριστιανικόν έθος του να περιφέρωνται δίσκοι εις εκκλησίας, αλλά δια του τρόπου της διανομής δεν επιτυγχάνεται ο φιλόανθρωπος σκοπός και μάλλον ενισχύεται η επαιτεία, αι δε αληθώς άξιοι ελέους και συνδρομής οικογένειαι, αι εκ των περιστάσεων δυστυχήσασαι, λησμονούνται ή εντρέπονται να παραστήσωσι την λυπηράν και αξιοθρήνητον κατάστασιν αυτών, ου ένεκα πολλάκις γίνονται θύμα της πείνης και της δυστυχίας.

Δια ταύτα αρχόμενοι της παρούσης είπομεν, ότι τα της πτωχοκομίας δέονται τακτοποιήσεως. Τοιαύτην δε εννοούμεν, Κύριε Δήμαρχε, το να προκαλέσετε εις πρώτην συνεδρίασιν του Δ.Σ. τον διορισμόν αδελφάτου κατά το από 1 Φεβρουαρίου 1836 Β.Δ. περί αγαθοεργών καταστημάτων, καθήκον έχοντος την περίθαλψιν πτωχών οικογενειών δια της εν τω προϋπολογισμώ προσδιοριζομένης κατ' έτος συνδρομής του δημοτικού Ταμείου, δια των εν ταις εκκλησιαίς συλλεγομένων δια του δίσκου συνδρομών και δια των κατά το άρθρον 14 του αυτού Διατάγματος προσκλήσεων. Το Δ.Σ. θέλη κανονίση τα καθήκοντα του αδελφάτου συμφώνως προς το ειρημένον διάταγμα, ως και την περιοδικήν αλλαγήν των μελών.

Την απόφασιν του Δ.Σ. μετά του συνταχθησομένου κανονισμού θέλετε υποβάλλη ημίν όσον τάχος, ίνα και ημείς εκπληρώσωμεν ως προς τούτο τα επιβαλλόμενα ημίν καθήκοντα. Πιστεύομεν δε ότι αι δημοτικάί αρχαί μετά του δημοτικού Συμβουλίου υπό των αυτών αισθημάτων εμπνευσμένη θέλει πραγματοποιήση προθύμως τα ενελλόμενα, εφ ω και αναμένομεν να μας αναγγελθή εν καιρώ το αποτέλεσμα.

Ο Νομάρχης¹

Αστυνομικό έγγραφο του διοικητή Ερμουπόλεως
Σύρου με αριθμ. 57 & 59 και ημερομηνία 12
Ιαν. 1867

Δια της απευθυνθείσης ημών υπ' αριθμ. 54 διαταγής σας, μας παρατηρείτε ότι από πολλού χρόνου, η υπηρεσία της Αστυνομίας ενεργεί βραδέως.

-----
1. Ιστορικό Αρχείο Σύρου, όπ. αν.

Απαντώντας όθεν εις τα εν αυτή εκτεθειμένα, αναφέρομεν, ότι ... άν πάντως ή τουλάχιστον οι πλείστοι των αστυνομικών οργάνων, ήσαν ικανοί, ηδύναντο η Αστυνομική υπηρεσία, να ενεργείται, μετά μεγίστης ταχύτητος' αλλά δυστυχώς εξ αυτών ολίγοι εισίν οι ικανοί, οι δε πλειότεροι ανίκανοι...¹

Εκτός όμως των εγκυκλίων και εγγράφων που παρατέθηκαν ανωτέρω, και τα οποία παρουσιάζουν τη διαδικασία μετακύλησης των ευθυνών και της μεταχείρισης των απόρων και των επαιτών από τον ένα φορέα στον άλλο, επιλέγονται για μελέτη δύο ακόμη έγγραφα, τα οποία οδηγούν σε ένα διαφορετικό συλλογισμό.

Έγγραφο του αστυνομικού διευθυντή Ερμουπόλεως Σύρου με αριθμ. πρωτ. 1082, 2307, Διεκπ. 2279 και ημερ. 29 Οκτ. 1858

Προς τον Κ. Δήμαρχον Ερμουπόλεως
"Περί υποβολής πίνακος των εν τη πόλει μας επαιτών".

Σύμφωνα με τας υπ' αριθμ. 1765 και 3253 Διαταγάς σας υποβάλλω πίνακα των εν τη πόλει μας επαιτών και παρατηρώ ότι εν τω πίνακι τούτω δεν συμπεριέλαβον τους ετεροδημότας εκείνους οίτινες προ μικρού αφίχθησαν ενταύθα και μετήρχοντο το επατείν, διότι απέπεμψα εις τους οικείους δήμους των εν καιρώ, συμπεριέλαβον μόνον εκείνους οίτινες προ πολλών χρόνων εισίν όλως ανίκανοι και προ πολλών ετών ενταύθα εγκαταλημένοι.

Ο Αστυνομ. Διευθυντής²

Έγγραφο του αστυν. διευθυντή Ερμουπόλεως Σύρου με αριθμ. πρωτ. 1479, Διεκπ. 1227 και ημερ: 25 Αυγ. 1870

Προς τον Κ. Δήμαρχον Ερμουπόλεως

Σύμφωνα με το πνεύμα της υπ' αριθμ. 2784 /εε/ υμετέρας παραγγελίας, συντάξαντες τον δια το

-
1. Ιστορικό Αρχείο Σύρου, Δ/Α, Αστυνομία/1,
  2. Ιστορ. Αρχ. Ερμ. Σύρου, Δ/Α, Αστυνομία/1,

έτος 1871 προϋπολογισμόν των εξόδων της ης προϊστάμεθα Αστυνομίας...

Αυξήσεις...

... Γ. Ηυξήσαμεν την πίστωσιν των εκτάκτων εξόδων δια την αποπομπήν φαύλων και αέργων εις δραχμάς 3.000, διότι η υπάρχουσα δεν επαρκεί δια τας γενομένας καθημερινώς αποπομπάς των φαυλοβίων...

Ο δε προϋπολογισμός¹ των εξόδων της αστυνομικής διεύθυνσης Ερμουπόλεως είχε ως εξής:

Προϋπολογισμός των εξόδων της Διευθύνσεως της Δημοτικής Αστυνομίας Ερμουπόλεως δια το έτος 1871				
Είδος Εξόδων			Ποσόν Ετήσιως Δρχ.	Δαπάνης Το όλον
1	Δια μισθοδοσίαν του Α' Αστυνόμου		5.400	
2	" " " Β' Αστυνόμου		3.000	
3	" " " Γραμματέως της Αστυνομ.		2.700	
4	" " " Υπογραμματέως της Αστ.		1.980	
5	" " Πρωτοκολλιστού της Αστυνομίας		1.500	
6	" " Τριών Γραφών ανά δρχ. 100		3.600	
7	" " Δέκα Ειρηνοφυλάκων ανά δρχ. 100		12.000	
8	" " Δέκα Κλητήρων Α' Τάξεως ανά δρχ. 80		9.600	
9	" " Τεσσαράκοντα εξ Α' Τάξεως ανά δρχ. 70		38.640	
10	" Γραφικά έξοδα Αστυνομίας		500	
11	" Έκτακτα έξοδα αποπομπής φαύλων, αέργων, κλπ.		3.000	
12	" Ενοίκιον αστυν. καταστήματος		4.200	
13	" Ενοίκιον σταθμού αστυνομικών Οργάνων		1.500	
				87.620

Εδώ παρατηρείται ότι ενώ η αποπομπή των φαύλων και αέργων αποτελεί σύνηθες φαινόμενο, το οποίο έχει ανατεθεί στα αστυνομικά όργανα, τα έξοδα για την αποπομπή αυτών των ατόμων, για τα οποία "ενδιαφέρονται" οι αρχές, είναι λιγότερα του ετήσιου μισθού του Α' αστυνόμου. Επίσης είναι ισόποσα με το μισθό του Β' αστυνόμου και πολύ κατώτερα του ενοικίου που καταβάλλει η αστυνομική διεύθυνση για την κατ' έτος στέγασή της και μάλιστα, με την αυξημένη πίστωση που ζητεί η αστυνομική διεύθυνση της

-----
1. Αποτελεί τμήμα εγγράφου που παρατίθεται φωτοτυπημένο στο Παράρτημα ΙΙ.

Σύρου μέσω του προαναφερθέντος προϋπολογισμού.

Και γεννώνται μια σειρά από ερωτήματα: Είναι πραγματική η ανάγκη αύξησης του κονδυλίου για την αποπομπή των αέργων και φαύλων ατόμων; Και σε περίπτωση θετικής απάντησης, γιατί η αύξηση είναι τόσο μικρή σε σχέση με τα άλλα προβλεπόμενα κονδύλια του προϋπολογισμού; Και ακόμη γιατί έρχονται και επανέρχονται οι αρχές (υπουργείο Εσωτερικών) με έγγραφά τους προς τις αστυνομικές αρχές για πλημμελή εκπλήρωση των καθηκόντων αυτών;¹ Γίνεται τελικά χρήση των διατάξεων για την αποπομπή αυτών των ατόμων στους οικείους δήμους, καθώς και συλλήψεις φυγοπόνων αλητών και επαιτών; Ποιοί συλλαμβάνονται και ποιοί επαιτούν νόμιμα;² Πού κρατούνται και πόσα έξοδα απαιτούνται για την κάλυψη αυτών των αναγκών;

Από την έρευνα που διεξήχθη, στα πλαίσια αυτής της μελέτης, στα αρχεία του δήμου Ερμούπολεως Σύρου (αστυνομικά, νομαρχιακά και δημαρχιακά έγγραφα, δικαστικές αποφάσεις), διαπιστώθηκε μια χαλαρή έως ανύπαρκτη αστυνομική και δικαστική κινητικότητα γύρω από αυτά τα θέματα (μία δικαστική απόφαση καταδίκης για επαιτεία σε έρευνα 2.000 περίπου αποφάσεων, βλ. κατ. Παράρτημα ΙΙ, σελ.286). Το γεγονός αυτό δημιουργεί βάσιμες υπόνοιες ότι εδώ πρόκειται για μία διάσταση "ρύθμισης" και "εφαρμογής", όπου σαφώς υπάρχουν οι νόμοι και οι διατάξεις, σαφώς υπάρχει το πρόβλημα, σαφώς πάλι προτείνονται μέτρα προς επίλυση του προβλήματος, αλλά ουδείς είναι σε θέση και ούτε επιθυμεί³, για λόγους που θα αναλυθούν εκτενώς κατωτέρω, την επίλυσή του. Αυτή η τακτική διατρέχει ολόκληρο τον 19^ο αιώνα και θα αποτελέσει το βασικό επιχείρημα της ανάλυσης που θα ακολουθήσει στον επίλογο, στο τρίτο μέρος αυτής της μελέτης.

Συμπερασματικά, λοιπόν, είναι δυνατόν να λεχθεί ότι οι συνεχείς αλλαγές που επήλθαν στον θεσμό της αστυνομίας, καθιστούν εμφανή τη ρευστότητα του χαρακτήρα της ως κυρίαρχου οργάνου άσκησης του κοινωνικού ελέγχου. Η πολύ περιορισμένη δράση της αφορούσε κυρίως στην πάταξη της ληστείας, που αποτελούσε τη μάλιστα του ελληνικού κράτους, καθ' όλη σχεδόν τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Η

-----

1. Βλ. Εγκυκλ. αριθμ. 208, όπ. κατ. Παράρτημα Ι, σελ.279.

2. Βλ. π.χ. Εγκυκλ. Αριθ. 100, για πιστοποιητικά επαιτείας, όπ. κατ. Παράρτημα Ι, σελ .274.

3. Φυσικά με μέτρα άλλα πέραν των στερητικών της ελευθερίας.

ανυπαρξία φυλακτικών καταστημάτων (είτε σωφρονιστικών είτε αστυνομικών), η εμπλοκή της πολιτικής ηγεσίας στην άσκηση απονομής της δικαιοσύνης με τις συχνές απονομές χάριτος και ευεργετικών διαταγμάτων για ορισμένες κατηγορίες ατόμων¹, η αναποτελεσματικότητα του εκφοβισμού μέσω των ποινών και των οργάνων απονομής της δικαιοσύνης², αποτελούσαν ανασταλτικούς παράγοντες δράσης της αστυνομίας στα προβλήματα της κοινότητας³, τα οποία ήδη από μεγάλες κατηγορίες πληθυσμού εκλαμβάνονταν ως "αντιθέσεις" μεταξύ κράτους και κοινωνίας.⁴ Έτσι και ο "εγκλεισμός" ως θεσμός σωφρονισμού ή έστω απλής κράτησης, ενώ απασχόλησε πολύ τους νομοθέτες και τις αρχές του κράτους τον 19^ο αιώνα, κατάφερε να δημιουργήσει τις χειρότερες εντυπώσεις στο εξωτερικό για την εικόνα μιας ευρωπαϊκής Ελλάδας, στην οποία προσέβλεπαν οι τότε κρατούντες.

-----

1. Καταστάσεις γνώριμες για τους μελετητές του σύγχρονου τρόπου απονομής δικαιοσύνης;

2. Βλ. Bickford Smith, "Greece under King George", London, 1893, όπου αναφέρει: "... there is an almost alarming lack of discipline... The idea of discipline is absolutely repugnant to the Greek character... The idea has not yet penetrated the Hellenic masses... that crime is an injury to the nation, to the very soul of Hellenism, and to every individual Hellene". (σελ. 173-174).

3. Οι όροι "κοινότητα" και "κοινωνία" χρησιμοποιούνται εδώ με την έννοια που αποδίδει ο Toennis στο κλασικό έργο του "Gemeinschaft und Gessellschaft", 3^η έκδοση, 1972, ιδία, τμήματα 1 & 2, όπου Gemeinschaft = Κοινότητα (ομοιογένεια, συνοχή, αλληλεγγύη, κλπ.) και Gessellschaft = Κοινωνία (συνοχή με καταμερισμό έργου, απρόσωπες και μηχανιστικές σχέσεις, κλπ). Βλ. σχετικά και Κ.Δ. Σπινέλλη "Διερεύνηση των διακυμάνσεων της εν Ελλάδι εγκληματικότητας κατά την δεκαετία 1960-1970, Ποιν. Χρονικά, τόμος ΚΒ', 1972, σελ. 658.

4. Βλ. Φίλια, "Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα του 19ου αιώνα", όπ. αν, και Δαμιανάκου, "Παράδοση Ανταρσίας και Λαϊκός Πολιτισμός", όπ. ανωτέρω.

5.3. Ο Εγκλεισμός: Σωφρονισμός και Πειθαρχία (;)

Σ' αυτή την ενότητα θα γίνει μια συνοπτική αναφορά στο θεσμό της φυλακής, έτσι όπως τον συνέλαβε ο έλληνας νομοθέτης και τον εφάρμοσαν οι κατά περιόδους κυβερνήσεις και τοπικές αρχές. Σκοπός της αναδρομής στον "εγκλεισμό" δεν είναι η πλήρης καταγραφή της σωφρονιστικής μεταχείρισης στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα¹, αλλά κυρίως να σκιαγραφηθούν τα προβλήματα που ανέκυψαν και η αντίληψη που επικράτησε πάνω στο θέμα αυτό κατά τον 19^ο αιώνα. Οι δύο βασικοί άξονες στους οποίους θα κινηθεί η παρούσα ενότητα είναι οι εξής: α) η εγκατάλειψη των καταδίκων στη μοίρα τους άνευ ουδεμιάς πρόνοιας περί της υγείας και ηθικής τους βελτίωσης, γεγονός που δείχνει τον χαρακτήρα της φυλακής όχι ως σωφρονιστικού καταστήματος, αλλά μόνο ως μέτρου στερητικού της ελευθερίας και β) η μετατόπιση της ευθύνης της μεταχείρισης των κρατουμένων από το κράτος στην ιδιωτική φιλανθρωπία, κυρίως για τους ανήλικους.

Το πνεύμα που επικρατούσε την εποχή της διακυβέρνησης Καποδίστρια² και η έλλειψη οικονομικών μέσων, φαίνεται να κυριάρχει και κατά την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα αλλά και του Γεωργίου Α'. Έτσι ο Μάουρερ φέρεται να αναφωνεί, όταν επισκέφτηκε τις ελληνικές φυλακές: "οι κρατούμενοι - ανάμεσα των ιδίων αυτών περιπτώσεων - ευρίσκοντο εντός βρωμερών υπονόμων"³. Λίγο αργότερα όμως (στις 31 Δεκ. 1836) θεσπίζεται ένα πολύ προοδευτικό διάταγμα για την εποχή εκείνη, ο νόμος "Περί Σωφρονιστικής Φυλακής", ο οποίος προβλέπει τους όρους λειτουργίας των γενικών φυλακών που θα ανεγείρονταν μελλοντικά. Όπως παρατηρεί ο Ι. Μουσούρης⁴, με αυτό

1. Βλ. π.χ. Ν. Κουράκη, "Ποινική καταστολή", Αθήνα, 1985, Σάκκουλας, σελ. 180 επ.

2. Βλ. αν, Μέρος Β', Κεφ. Ι, παρ. 3.

3. "Ελληνικός Λαός", Αθήνα, 1976, Αφοί Τολίδη, μτφ. Όλγα Ρομπάκη.

4. Ι. Μουσούρης, "Η Ιστορία της ελληνικής δικαιοσύνης", όπ. αν.

το διάταγμα εισάγεται μία σημαντική καινοτομία στα σωφρονιστικά νομοθετήματα της Ελλάδας που δυστυχώς δεν εφαρμόστηκε ποτέ. Εντάσσεται κι αυτό στα πλαίσια της προσπάθειας για "μια Ελλάδα της Ευρώπης". Σ' αυτό το διάταγμα λοιπόν καθιερωνόταν ο χωρισμός των καταδίκων ως εξής: α) για τους εις ειρκτὴν καταδικαζομένους, β) για τους εις δεσμά πρόσκαιρα και δια βίου, γ) για τους με επανορθωτική φυλάκιση παιδευομένους και δ) για τους άνδρες και τις γυναίκες χωριστά και ποτέ άνω των τριών ανά κελλί.¹ Παρόλαυτα η έλλειψη πόρων για την ανέγερση κατάλληλων κτιρίων δεν επέτρεψε την εφαρμογή αυτού του νόμου όπως δείχνει μαρτυρία του 1862: "Ὡς φυλακαί παρ' ημίν χρησιμεύουσι που μεν ενετικά σκοτεινά και κάθυγρα φρούρια, που δε τουρκικά στενά και ανεπίδεκτα βελτιώσεως οικοδομήματα, που δε ιδιωτικά οικίαι μισθούμεναι εν αυταίς ουδέ σύστημα τι ποινητικόν ή σωφρονιστικόν δύναται να εφαρμοσθή, ουδέ διατριβή υγιεινή να κατασταθῆ".² Κατά τα άλλα, στο χρονικό διάστημα από το έτος 1855 μέχρι το έτος 1900 περίπου, μετακαλούνται διαδοχικά διάφοροι ειδικοί από το εξωτερικό, όπως οι Stevenson και Barthes για να σχεδιάσουν την οργάνωση των ελληνικών φυλακών. Οι απόψεις όμως όλων των ειδικών αγνοήθηκαν είτε ως ξεπερασμένες στην αυστηρότητά τους είτε ως υπερβολικά φιλελεύθερες για την ελληνική πραγματικότητα.³ Την ίδια τύχη είχαν και οι προτάσεις για την αναδιοργάνωση των φυλακών από τον Αθάνατο Αγγελλόπουλο, δικηγόρο, ο οποίος επιφορτίσθηκε από την ελληνική κυβέρνηση το έργο της μελέτης των ευρωπαϊκών φυλακών της Αγγλίας, της Γαλλίας και του Βελγίου. Για το σκοπό αυτό

-----

1. Β.Δ. 31/12/1836 "Περί Σωφρονιστικής Φυλακής", ΜΕΡΟΣ Α', Άρθρα 1-4.

2. Δηλιγιάννης - Ζηνόπουλος, όπ. αν, τόμ. Γ', σελ. 446.

3. Κ. Μαρινάκη - Βασιλειάδη, "Ελληνικές Φυλακές Ανηλίκων: Η Εξέλιξη του Θεσμού (1924-1982)", Ανάτυπο από τα Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΕΟΤΗΤΑΣ, Αθήνα, 1986, σελ.126. Επίσης βλ. και Κουράκη "Ποινική Καταστολή", όπ. αν, σελ. 187-190, για τις προσπάθειες αναμόρφωσης των ελληνικών φυλακών από τον Γάλλο ιππότη Βενιαμίν Αππέρ.

απεστάλει στην Ευρώπη το 1885 με έξοδα της ελληνικής κυβέρνησης. Στο έργο του¹ που δημοσίευσε το 1889, εντοπίζει την ανάγκη για καλύτερη διαβίωση των κρατουμένων, την ίδρυση ασύλων εργασίας και υπνωτηρίων για φτωχούς, κλπ. Παρατηρεί επίσης μία πάγια τακτική των αρχών, η οποία και σώζεται μέχρι τις μέρες μας. Τακτική που αποτελεί ίσως τη βασικότερη αιτία της κακοδαιμονίας που κατατρέχει τη χώρα μας: "...Οι πολλοί νόμοι, οίτινες επήλθον διαδοχικώς προς διόρθωσιν της διοικήσεως των φυλακών επέφερον σύγχυσιν, άν δε λείπει τι πραγματικώς, τούτο είναι η μη πλήρης εφαρμογή ενός οιαδήποτε νόμου".²

Όμως, τα προβλήματα δεν εντοπίζονται ούτε εξαντλούνται μόνο στο θέμα της έλλειψης εφαρμογής των νόμων, ή και μιας πλήρους αταξίας γύρω από αυτήν την εφαρμογή. Δύο εγκύκλιοι των Υπουργείων Δικαιοσύνης και Εσωτερικών με τις οποίες οι αρχές συνιστούν σε αυστηρό ύφος τους κατά τόπους διοικητές να αποβαίνουν πιο προσεκτικοί στο έργο τους, μαρτυρούν την περιγραφόμενη παραπάνω κατάσταση.

Αριθ. Εγκ. 43. "Περί απαγορεύσεως της εκδόσεως αδειών εξόδου εκ των φυλακών των καταδίκων"³

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ
Προς τους Νομάρχας του Κράτους

Περιήλθεν εις γνώσιν ημών ότι τινές των Κυρίων Νομαρχών επιτρέπουσιν επί διαφόροις λόγοις αδείας απουσίας εις καταδίκους ή συγχωρούσιν εις αυτούς να περιφέρωνται ελεύθεροι εν τη κοινωνία.

Επειδή τοιαύται ευκολία και αν που δικαιολογώνται υπό ανάγκης των καταδίκων, δεν είναι πρέπον να χορηγώνται, διότι διακόπτουσι την υπό

1. Α. Αγγελόπουλος, "Μελέται επί των σωφρονιστικών συστημάτων Γαλλίας - Αγγλίας - Βελγίου", Αθήνα, 1889.

2. 'Οπ. αν, σελ. 37.

3. Ιστορικό Αρχείο Σύρου, Δ/Α Εγκύκλιοι/5₂, Υποφάκελλος 2.

των δικαστηρίων επιβαλλομένην ποινήν, σκανδαλίζουσι την κοινωνίαν και αποτελούσι παράβασιν καθήκοντος, θεωρούμεν αναγκαίον να επαναλάβωμεν και δια της παρούσης, Κύριε Νομάρχα, ό,τι κατά διαφόρους εποχάς σας εξήγησε το Υπουργείον, ήτοι, ό,τι ουδέν επ' ουδενί λόγω έχετε δικαίωμα να παρέχετε διοικητικώς τοιαύτας ευκολίας και ό,τι άλλως πράττοντες, εις μεν την Εισαγγελικήν αρχήν παρέχετε εύλογον αιτίαν εννόμου ενεργείας, καθόσον αύτη έχει εκ των νόμων δικαίωμα να εφορεύη εις την εκτέλεσιν των καταδικαστικών αποφάσεων (ιδέ άρθρα 95 και 105 εδαφ. 2 του δικαστικού οργανισμού και άρθρα 544 και επομ. της Ποιν. Δικονομίας) εις ημάς δε δικαίαν αφορμήν να τιμωρήσωμεν παραδειγματικώς την τοιαύτην σπουδαίαν του καθήκοντος σας παράβασιν.

Αι περιπτώσεις, καθ' ας δύναται να διακοπή η ποινή ορίζονται ρητώς εν τοις άρθροις 537, 547 και 548 της Ποιν. Δικονομίας υπό της οποίας και του Διατάγματος του 1836 περί σωφρονιστικών φυλακών διαγράφονται ουχ ήττον η αρμοδιότης και τα καθήκοντα υμών επί' των φυλακών. Εις τας διατάξεις δε ταύτας παραπέμποντες υμάς απαιτούμεν ν' αποφεύγητε επιμελώς παν ό,τι αντιβαίνει εις την αρμοδιότητα και τα καθήκοντά σας.

Εν Αθήναις την 24 Απριλίου 1867

Ο Υπουργός

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ

Αριθ. συλ. 620. "Περί απαγορεύσεως της εισαγωγής Χασίς εν ταις φυλακαίς".

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

"... Επειδή επληροφορήθημεν ό,τι η ολεθρία αύτη ουσία εισάγεται ενίοτε λάθρα και εν τισι των φυλακών, συνιστώμεν υμίν να καταστήσετε αυστηρώς προσεκτικούς τους υπαλλήλους των φυλακών εις την παρεμπόδισιν πάσης τοιαύτης εισαγωγής και την κατάσχεσιν του Χασίς".

Εν Αθήναις 6 Απριλίου 1890

Ο Υπουργός

Δ.Σ. ΒΟΥΛΠΙΩΤΗΣ

Η ίδια κατάσταση επικρατεί και στις φυλακές ανηλίκων, ή για την ακρίβεια στο Εφηβείο Αβέρωφ, που ιδρύθηκε

το 1896 και λειτούργησε το Μάρτιο του 1897 στην Αθήνα. Μέχρι τότε οι ανήλικοι ακολουθούσαν τη μοίρα των ενηλίκων που απλά φυλακίζονταν. Η πρώτη πραγματική νομοθετική πρόβλεψη για εγκαταλελειμένους ανήλικους και αγροτικές φυλακές αρχίζει πολύ αργότερα, στη δεκαπενταετία 1911-1924.¹

Συγκεκριμένα αναφέρεται² ότι: ελλείπει παντελώς η πειθαρχία³, υπάρχει μόνο ένας φύλακας για 70-75 εφήβους, οι δωρεές σε κλινοσκεπάσματα και ενδύματα μετά τρεις ημέρες εξαφανίζονται, κλπ. Στην ίδια αναφορά παρατηρούνται και οι γενικές ελλείψεις σε φυλακτικό προσωπικό, συνθήκες υγιεινής, διατροφής και διαβίωσης για τις φυλακές Συγγρού ανδρών και γυναικών όπου στο γυναικείο τμήμα υπάρχουν 15-16 γυναίκες με θηλάζοντα νήπια εντός 2 μικρών δωματίων.⁴

Λόγω της χαώδους λοιπόν αυτής κατάστασης που κυριαρχεί στα σχετικά ιδρύματα ολόκληρο το 19ο αιώνα, η Πολιτεία στρέφεται προς την ιδιωτική πρωτοβουλία⁵ για να μπορέσει να ικανοποιήσει τις στοιχειώδεις ανάγκες μιας υποτυπώδους σωφρονιστικής μεταχείρισης. Τούτο δε, σαφώς αναφέρεται στο άρθρο 72 του νόμου της 31-12-1836 περί

-----

1. Βλ. Μαρινάκη - Βασιλειάδη, όπ. αν, σελ. 126 και "Έκθεσις των Πεπραγμένων 1895 και 1896 της Εν Χριστώ Αδελφότητος", Αθήνα, 1898, Ταρουσόπουλος, όπου αναφέρεται εκτός των όσων αφορούν στη λειτουργία του ιδρύματος από την πρόεδρο Καλλιόπη Κεχαγιά: "Δύο εισίν οι λόγοι οι προκαλέσαντες την ίδρυσιν του Αβερωφείου Σωφρονιστηρίου των ανηλίκων: τα εκ της συμβιώσεως των ανηλίκων μετά των ενηλίκων προερχόμενα επικίνδυνα και ανήθικα αποτελέσματα, και η υπαγωγή αυτών υπό σωφρονιστικόν σύστημα ηθικοποιήσεως (σελ. 106).

2. Όπ. αν.

3. Βλ. Bickford Smith, όπ. αν, σελ. 173-174, όπου αναφέρει ότι οι φυλακές πάσχουν από δύο πράγματα: κακή υγιεινή και έλλειψη πειθαρχίας.

4. "Έκθεσις Πεπραγμένων της Αδελφότητος", όπ. αν, σελ. 31.

5. Όπως έχει αναλυθεί στο Μέρος Β', Κεφ. Ι, Β, παρ. 4, σελ. 151, επ.

προστασίας των αποφυλακιζομένων: "Επειδή κατά τας γενικές δοκιμάς εις άλλους τόπους, πίπτουσιν ως επί το πλείστον εις νέα εγκλήματα όσοι, αναγκασθέντες να μείνωσι επί πολύν καιρόν εις την φυλακήν και μη έχοντες ιδίαν περιουσίαν, επανέρχονται εις τον πολιτικόν βίον, επειδή ελλείπει εις αυτούς συνήθως έργον σταθερόν εις πορισμόν των προς το ζην αναγκαίων, δια τούτο πρέπει να γίνη σπουδή δια την σύστασιν ιδιωτικών εταιρειών (η υπογράμμιση του γράφοντος), αι οποίαι να φροντίζουν δια την ανάλογον εργασίαν τοιούτων ατόμων και λαμβάνηται μάλιστα υπ' όψιν, όταν τυχαίνωσι δημόσιαι εργασίαι. Εν ελλείψει δε αυτών να υποχρεούνται οι ανήκοντες δήμοι δια να φροντίζουν περί αυτών".

Επίσης σε μία εγκύκλιο του Υπουργείου Δικαιοσύνης με αριθ. συλ. 386, "Περί χορηγίας πάσης συνδρομής εις επιτροπήν του φιλολογικού συλλόγου "Παρνασσού" αναλαβούσαν να συντελέσει εις την βελτίωσιν των φυλακών" αναφέρει εκτός άλλων ότι "... ως γινώσκετε, εις άλλα κράτη, πολλά έπραξε και πράττει η ιδιωτική πρωτοβουλία εις την εισαγωγήν και την βελτίωσιν του σωφρονιστικού συστήματος... σας παρακαλούμε όπως παράσχητε εις την παρ' αυτού εκλεχθείσαν επιτροπίαν πάσαν ευκολίαν και συνδρομήν προς επίτευξιν του ειρημένου σκοπού..."

Εν Αθήναις 20-2-1883

Ο Υπουργός

Δ.Γ. ΡΑΛΛΗΣ

Από όσα προηγήθηκαν προκύπτει ότι καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, οι φυλακές δεν εφαρμόζαν άλλα σωφρονιστικά μέτρα πέρα από τη στέρηση της ελευθερίας. Η νομοθεσία ήταν ανεπαρκέστατη και οι ποινές σχετικά αυθαίρετες. Ειδικά στα πρώτα χρόνια της επανάστασης, παρατηρούνταν διακρίσεις στη σωφρονιστική τακτική που ακολουθούσε το κράτος: αφ' ενός αθρόες καταδίκες για πολιτικά αδικήματα και αφ' ετέρου ευεργετικά διατάγματα για ορισμένες κατηγορίες κρατουμένων. Οι οικονομικές ανάγκες του κράτους σε συνδυασμό με τον απολυταρχικό χαρακτήρα της βασιλικής εξουσίας, αλλά και την τακτική της πατρωνείας και της πολιτικής πελατείας που συντηρούσαν τον τότε διοικητικό μηχανισμό του κράτους, μετέθεσε σε άλλους τομείς την προτεραιότητα της

εξουσίας και έδωσε στη φυλάκιση χαρακτήρα περισσότερο τιμωρητικό παρά σωφρονιστικό, κατά το πρότυπο του Feuerbach.¹

---

1. Βλ. αντί άλλων Κ.Δ. Σπινέλλη, "Η Γενική Πρόληψη", όπ. αν, σελ. 128 επ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΑπό την Επαιτεία στην Αλητεία: Αποκλίνουσα συμπεριφορά
και κοινωνικό περιθώριο (;)1. Πρόλογος

Ἦδη ἀπὸ τὸν 5^ο π.Χ. αἰῶνα, ὁ ἀγύρτης φαίνεται νὰ προκαλεῖ μίᾳ ἐχθρική κοινωνική ἀντίδραση. Αὐτὸ μαρτυροῦν δύο ὅροι σχετικοὶ μετὰ τὸ ἔθιμο τῶν περιφερομένων τραγουδι-στῶν ποὺ τραγουδοῦσαν μετὰ τὴν ευκαιρία κάποιας θρησκευτικῆς εορτῆς, τραγούδια ὅπως τὰ γνωστὰ κάλαντα: οἱ μητραγῦρτες καὶ οἱ μηναγῦρτες, οἱ ὁποῖοι ἔψαλαν ἄσματα κυρίως λατρευτικά, ὅπως τὰ Κορωνίσματα καὶ τὰ Χελιδονίσματα.¹

Ὁ πρῶτος ὅρος μητραγῦρτης εἶναι παλαιότερος καὶ σημαίνει τὸν ἀφιερωμένο στὴ λατρεία τῆς μητρός τῶν θεῶν Ρέας Κυβέλης ἢ Κυβήβης, ὁ δὲ δεύτερος, μηναγῦρτης, ἐμφανίσθηκε μάλλον ἀργότερα, ὅταν εἶχε πλέον καθιερωθεῖ νὰ ψάλλονται κάθε μῆνα τέτοια "ἀγυρτικά"² ἄσματα.

Ὁ Πολυδεύκης στὸ Ονομαστικὸ τοῦ (8,188) ἀναφέρει παραλλήλως τοὺς ὅρους ἀγύρται, μηναγύρται, μητραγύρται, ἀγυρτική, ἀγερμός, ἀγείρω. Ὁ Ἡρόδοτος (IV,35) ἀναφέρει, ὅτι μετὰξὺ τῶν τιμῶν τίς ὁποῖες ἀπέδιδαν στὴ Δῆλο στὶς Ὑπερβορείους παρθένους Ἔπιν καὶ Ἀργὴν ἦταν καὶ ὁ ἀγερμός "λέγουσι καὶ σφι τιμὰς ἄλλας δεδόσθαι πρὸς σφέων. καὶ γὰρ ἀγείρειν σφι τὰς γυναῖκας ἐπονομαζούσας τὰ οὐνόματα ἐν τῷ ὕμνῳ τὸν σφι. Ὡλὴν ἀνὴρ Λύκιος ἐποίησε, παρὰ δὲ σφέων μαθόντας νησιώτας τε καὶ Ἴωνας ὑμνεῖν Ἔπιν τε καὶ Ἀργὴν, ὀνομάζοντάς τε καὶ ἀγείροντας..."

1. Βλ. ἀρθρο Gallos στὸν Gummont, RE VII.

2. Τὸ ἔθιμο τοῦ ἀγείρειν, δηλαδὴ τοῦ ἀδεῖν καὶ συναθροῖζεν δῶρα, ἐξ οὗ ἀγερμός καὶ ἀγείρω (τραγουδῶ). Βλ. Λεξικὸν Σούδα.

Από αυτές τις μαρτυρίες φαίνεται πως οι όροι μητραγύρτης και μηναγύρτης αποδίδονταν στους "άδοντες αγυρτικά άσματα". Στην αρχή το έθιμο του αγείρειν στο όνομα κάποιας θεότητας ή κάποιου ηρωϊκού προσώπου το οποίο υμνούνταν δεν επέσυρε ψόγο. Οι επαίτικοί και απατηλοί τρόποι όμως με τους οποίους μεταγενέστερα οι αγείροντες ζητούσαν δώρα και αμοιβές, συντέλεσαν στο να προσλάβει κακή σημασία η λέξη αγύρτης. Ο Αριστοτέλης (Ρητορ. 1405α,20) τονίζει κατηγορηματικά ότι η ασχολία του μητραγύρτου δεν ήταν έντιμη, σαφώς διαχωρισμένη από την υπηρεσία του δαδούχου. Στον δε Αίσωπο, βρίσκουμε σε ένα μύθο, ανθρώπους κατ' επάγγελμα ασκούντες την μητραγυρτία.¹ Ομοίως εχθρικά προς τους αγύρτες διακείνται και οι συγγραφείς των Χριστιανικών χρόνων, όπως ο Ευστάθιος, μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, διότι κατά την περίοδο των Χριστουγέννων ή την Πρωτοχρονιά, των Θεοφανείων και άλλοτε, οι μηναγύρται περιέτρεχαν τα σπίτια "άδοντες προς λήψη οβολών".²

Στην Τουρκοκρατία όμως, λόγω της ανάγκης διατήρησης της εθνικής ταυτότητας του ελληνισμού, τα θρησκευτικά άσματα αποτέλεσαν εργαλεία συνοχής της θρησκευτικής συνείδησης αλλά συγχρόνως και λαϊκής παράδοσης. Έτσι αν και το δηλούμενο συνεχίζεται με τους "καλαντάρηδες", δηλαδή το τραγούδι μπροστά στις πόρτες των σπιτιών για τη λήψη φιλο-δωρήματος, εν τούτοις η αρνητική φόρτιση του όρου και η αποστροφή του κοινού που συνόδευε αυτά τα τραγούδια ελλείπει, αποδιδόμενη στο εξής στους απατεώνες, επαίτες, ψευδολόγους, κ.λ.π.³

Μετά την απελευθέρωση και τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους, η πρόσληψη αυτών των όρων και κυρίως του αλήτη,

-----

1. Βλ. Halm, Lipsiae, 1884, σελ. 290.

2. Βλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινών βίος και πολιτισμός, τομ. Α', 1948, σελ. 14.

3. Βλέπε και ανωτέρω, ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ, ΚΕΦ. Ι, 4, σημ.1, σελ. 112.

του φτωχού, του ζητιάνου, κλπ., υπέστη μία σύγκριση και κυρίως μία "διάχυση", καταδίκη αφενός αλλά συγχρόνως και συλλήβδην απαλλαγή αυτών των συμπεριφορών. Αυτό συνέβη λόγω των αντιφατικών εικόνων και αναπαραστάσεων που πέρασαν στο λαό, όχι μόνο μέσω του τύπου, των θεατρικών και μουσικών έργων, κλπ, αλλά και από την άσκηση της αλλοπρόσαλλης κυβερνητικής πολιτικής¹ που αδυνατούσε να διαμορφώσει σταθερές ιδεολογικές τάσεις στη συλλογική συνείδηση.

2. Έντυπος λόγος: Ιδέες, τάσεις, αναπαραστάσεις

Αρχίζοντας από τις εφημερίδες της εποχής, τον "πολιτικό" τύπο, θα λέγαμε πως η αρθρογραφία και η γενικότερη κατάταξη της ύλης αφορά στην πολιτική κατάσταση της χώρας και ειδικότερα εστιάζεται στην εσωτερική ειδησεογραφία. Οι εξωτερικές ειδήσεις είναι λίγες και η συνεργασία με ξένα ειδησεογραφικά πρακτορεία ξεκινά μετά το 1860. Επίκεντρο της αρθρογραφίας είναι οι έντονοι πολιτικοί αγώνες αρχικά κατά της βαυαροκρατίας και του Οθωνικού καθεστώτος και μεταγενέστερα κατά των διαφόρων πολιτικών απόψεων που εκφράζονται για τα εθνικά ζητήματα (όπως η Μεγάλη Ιδέα, η αναδιανομή των εθνικών γαιών, κλπ) από τους εκάστοτε πολιτικούς ηγέτες.

Στο πλαίσιο αυτής της διατριβής έγινε μία εκτενής μελέτη της αθηναϊκής εφημερίδας "Αιών", η οποία, κρίθηκε η πλέον αντιπροσωπευτική για τον 19^ο αιώνα, διότι εκδόθηκε για σχεδόν πενήντα χρόνια, δηλαδή από το 1838 έως το 1888.²

-----
1. Για τη τακτική ή καλύτερα μη-τακτική του κράτους τον 19^ο αιώνα, βλέπε ανωτέρω, ΜΕΡΟΣ Β', σελ. 91-195.

2. Αιών: Εφημερίς πολιτική και φιλολογική, προσκείμενη στο ρωσόφιλο κόμμα, που εξέδιδε ο Ιωάν. Φιλήμων, συγγραφέας. Εκδιδόταν δυο φορές την εβδομάδα, Τετάρτη και Κυριακή στην Αθήνα, από 25/9/1838 έως το 1888 με μία διακοπή τριών ετών, από 11/8/1854 έως το 1857 λόγω διώξεως του διευθυντή της που καταφερόταν κατά της τότε γαλλικής κατοχής.

Επίσης ερευνήθηκαν οι εφημερίδες "Εποχή" και "Ήλιος" που εκδόθηκαν την περίοδο των ετών 1833-1835 - σύντομο χρονικό διάστημα - για να δώσουν κάποια εικόνα των πρώτων χρόνων της μετεπαναστατικής Ελλάδας.¹ Όσον αφορά στην εφημερίδα "Αιών", επελέγησαν τα έτη 1839, 1841-2, 1851-54, 1857, 1860, 1861, 1867, 1871-2, 1881, 1885. Η αρχική αντίληψη ήταν να μελετηθεί ένα ολόκληρο έτος ανά δεκαετία περίπου, πράγμα που έγινε, αλλά αργότερα προστέθηκαν ενδιάμεσα και άλλα έτη λόγω της σπουδαιότητάς τους στο εξεταζόμενο θέμα. Τα έτη αυτά ήσαν: το 1842, λόγω της οικονομικής κρίσης, το 1854, λόγω της χολέρας και το 1867, λόγω της έλευσης στην Αθήνα Κρητών προσφύγων.

Πέραν όμως των ανωτέρω εφημερίδων, χρησιμοποιήθηκαν στη μελέτη αυτή και δύο αντιπροσωπευτικά πολιτικο-οικονομικά και κοινωνικά περιοδικά, της "Πανδώρας" ή "Νέας Πανδώρας"² και της "Οικονομικής Επιθεωρήσεως".³

1. Εφημερίς Ήλιος. Συντάκτης: Π. Σούτσος, Εκδότης: Α. Αγγελίδης, Τόπος: Ναύπλιο, Διάρκεια: 23/6/1833 - 15/12/1933. Αποδελτίωση από την Ελένη Φουρναράκη, Αθήνα 1986, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, παράρτημα περιοδικού Μνήμων αριθμ. 2.

Εφημερίς Εποχή. Συντάκτες: Γ.Μ. Βίκης και Εμ.Ν. Πρατικάκης, Εκδότης: Άγνωστος, ίσως οι ανωτέρω, Τόπος: Ναύπλιο, Διάρκεια: 27/9-9/10/1834 - 21/3-2/4/1835. Αποδελτίωση από την Τόνια Κιουτσοπούλου, Αθήνα 1986, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, παράρτημα περιοδικού Μνήμων, αριθμ.3.

2. Περιοδικό "Πανδώρα" ή "Νέα Πανδώρα", Συντάκτες: Α.Ρ. Ραγκαβής, Κ. Παπαρρηγόπουλος, Ν. Δραγούμης, κλπ, εκδιδόμενο δις του μηνός, έτη: Απρίλιος 1851 - Απρίλιος 1872, Τόμοι 16.

3. "Οικονομική Επιθεώρησις", υπό Αριστείδη Οικονόμου, Πολιτική - Οικονομία - Δημοσιονομία - Καταστατική, Τόμοι 13, έτη: 1873-1886.

Από την ανωτέρω επεξεργασία συνάγεται ο συλλογισμός που διατυπώθηκε πιο πάνω, ότι δηλαδή η αναπαραγωγή των εικόνων και των παραστάσεων της συλλογικής συνείδησης μέσω του τύπου, όσον αφορά στο πρόβλημα της επαπειτίας και της αληθείας, λειτουργεί κατά τρόπο που από τη μια μεριά αδυνατεί να καταχωρήσει το φαινόμενο μέσα σε συγκεκριμένες κοινωνικές συντεταγμένες προσδίδοντάς του σαφές ιδεολογικό περιεχόμενο, και από την άλλη αναζητά εναγωνίως να το εντάξει μέσα στα πλαίσια ελέγχου και πειθαρχίας που παραπέμπουν σε δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα. Φυσικά η απόπειρα σχηματισμού ιδεολογικών τάσεων διακρίνεται ευκρινέστερα προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, κατά τον οποίο ωριμάζει ο "καπιταλιστικός μετασχηματισμός" της ελληνικής οικονομίας. Ταυτόχρονα διακρίνεται σ' αυτή την περίοδο και το άτοπον στο οποίο οδηγείται αυτή η απόπειρα.

Ας αρχίσουμε όμως από τις εφημερίδες. Η εφημερίδα "'Ηλιος" αναφέρεται σε άρθρο της στην ανάγκη να ληφθεί σοβαρά υπόψη η ελληνική ιδιοσυγκρασία, όταν εφαρμόζονται ξένοι νόμοι. Εδώ στηλιτεύεται η αυστηρότητα των ποινών που θα επιβληθούν στους στρατιωτικούς που είχαν συλληφθεί για πειρατεία πριν από την άφιξη του Όθωνα. Είναι ίσως η πρώτη δημόσια δήλωση που γίνεται από πολύ νωρίς¹ για την ανάγκη προσαρμογής των βαυαρικών νόμων στα ελληνικά ήθη και έθιμα. Στα ίδια πλαίσια κινείται και η εφημερίδα "Εποχή", η οποία σε πολλά άρθρα της αναφέρεται, αφενός στην έλλειψη μέτρων για την σύλληψη των κακοποιών που αυξάνονται επικίνδυνα² και αφετέρου στις αδικίες που γίνονται σε βάρος παλαιών αγωνιστών. Ειδικότερα για τους πολεμιστές του Αγώνα αναφέρει κατ' αρχάς ότι διορίστηκαν Γερμανοί στα δικαστήρια, πράγμα που κάνει οξύτερη την αδικία, καθώς οι Έλληνες θα δικάζονται στο εξής από ξένους³. Επίσης υποστηρίζει ότι οι

1. Εφημερίδα 'Ηλιος, 27/6/1833, αρ.φύλ.2, σελ. 6-7.

2. "... Πολλές κλοπές στη Σύρο χωρίς οι αρχές να λαμβάνουν μέτρα" (αρ. φυλ. 20, 14 Δεκ, 1834, σελ. 79) και "... Πληθώρα κλοπών στο Ναύπλιο. Επιβάλλεται η προσοχή της αστυνομίας" (αρ. φυλ. 33, 27 Ιαν/8 Φεβρ. 1835, σελ. 131).

3. 'Ηλιος, αρ.φ.14, 11/23 Νοεμβρ.1834, σελ. 54.

Ἕλληνες του Αγώνα αδικούνται και αναγκάζονται να φύγουν από την Ελλάδα και να επιστρέψουν στα τουρκικά εδάφη προς αναζήτηση καλύτερης τύχης¹ Ἄλλου αναφέρεται στο συμβάν ενός παλαιού πολεμιστή που στην απόπειρά του να κλέψει ένα κατάστημα το τίναξε στον αέρα και κήκε και ο ίδιος². Εδώ η εφημερίδα κατακρίνει μεν την πράξη αλλά δικαιολογεί τον δράστη λόγω της οικτρής οικονομικής κατάστασης στην οποία βρίσκονται όλοι οι πολεμιστές. Τέλος σε άλλο φύλλο³, αναφέρει ότι τρεις παλαιοί στρατιωτικοί πέθαναν από την πείνα.

Όπως παρατηρούμε οι δύο αυτές εφημερίδες για ότι αφορά κάποια πράξη σχετικά με ποινικές ή αστυνομικές διατάξεις προσανατολίζονται σχεδόν εξ ολοκλήρου προς την κατεύθυνση της υπεράσπισης των παραγκωνισθέντων πολεμιστών του Αγώνα. Περιστασιακά μόνο αναφέρεται κάποιος αρθρογράφος στην ανάγκη για καλύτερη αστυνόμευση των πόλεων ή στην πλημμελή επιτέλεση καθηκόντων των αστυνομικών οργάνων.

Προϊόντος όμως του χρόνου, αφενός λόγω της ανάπτυξης των εφημερίδων, με εμπλουτισμό της ύλης, περισσότερες σελίδες, ταχύτερες ανταποκρίσεις, κλπ. και αφετέρου λόγω της σταδιακής συσσώρευσης πληθυσμού στην Αθήνα, παρατηρείται κάποια αναφορά στο φαινόμενο της αλητείας και της επαιτείας που εξακολουθεί όμως να παραμένει σε επίπεδο αποσπασματικής και περιστασιακής θεώρησης χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια ανάλυσής του. Αυτό θα γίνει σαφές από την παρακάτω παράθεση κειμένων από την εφημερίδα "Αιών".

Στο φύλλο με αριθμό 326 (7 Ιανουαρίου 1842), με την ευκαιρία της δημιουργίας τριών νέων υπαστυνομικών καταστημάτων υπαγομένων στην Αστυνομία της Καθέδρας Αθηνών, ο αρθρογράφος σχολιάζει: "... Από τοιαύτης διαγωγής άτομα γέμει η Πρωτεύουσα. Η Αστυνομία απέπεμψε τοιούτους εις το διάστημα ενός έτους υπέρ των 1.000, και εξ αυτών τους μεν Ἕλληνας εις τους οικείους δήμους, τους δε αλλοδαπούς εκτός

1. Ἡλιος, αρ. φ. 15, 15/27 Νοεμβρ. 1834, σελ. 57.

2. Ὅπ. αν, αρ. φ. 27, 30 Δεκ/12 Ιαν. 1835, σελ. 108.

3. Ὅπ. αν, αρ. 34, 31 Ιαν/12 Φεβρ. 1835, σελ. 135.

του Κράτους... οι αποπεμπόμενοι όμως επιστρέφουσιν πάλιν εις την Πρωτεύουσαν..." και παρατηρεί ότι από την ορθή τήρηση αυτών των διαταγών εξαρτάται η ασφάλεια και η ευταξία της πόλης. Επίσης συνιστά να μη γίνονται δεκτοί ούτε στα λοιμοκαθατήρια αγύρτες και φαυλόβιοι, οι οποίοι είναι κατά το πλείστον ξένοι υπήκοοι.

Σε άλλο φύλλο¹, παρατίθεται ακριβές απόσπασμα της αστυνομικής διάταξης του Διευθυντή της Διοικητικής Αστυνομίας Αθηνών και Πειραιώς Δημητριάδη.

"... Διακηρύσσομεν ως εκ περισσού και δια του Τύπου.

Ἄπαντες οι εκ των επαρχιών εις την πρωτεύουσαν μεταβαίνοντες χάριν υποθέσεων των, οφείλουσιν, οι μεν δια θαλάσσης ερχόμενοι να παρουσιάζονται μετά την αποβίβασίν των προς την εν Πειραιεί Υπαστυνομίαν και κατόπιν προς την Διεύθυνσιν της Αστυνομίας, αφού αναβώσιν εις Αθήνας εντός 24 ωρών το πολύ, οι δε δια ξηράς, απ'ευθείας προς την Διεύθυνσιν εντός του αυτού χρονικού διαστήματος, συμφώνως με την εν ισχύϊ Αστυνομικήν διάταξιν, η παράβασις της οποίας επιφέρει την ἑνώπιόν του αρμοδίου δικαστηρίου καταδίωξιν".

Στις 27 Απριλίου του 1861 με αριθμό φύλλου 1986. βρίσκουμε ένα μικρό δίστηλο που κατηγορεί το σύστημα των φυλακών ως ανεπαρκές διότι όχι μόνο οι κατάδικοι δεν τυγχάνουν καμμίας αρωγής αλλά και είναι διπλάσιοι του επιτρεπόμενου, δηλαδή "ρίπτονται 1600 εκεί όπου θα έπρεπε να υπάρχουν 800 ...". Επίσης στο φύλλο με αριθμό 2744 στις 29 Δεκεμβρίου του 1871 πάλι σε δυο γραμμές καταφέρεται κατά των φυλακών της Πάτρας επ' ευκαιρία της επιδημίας χολέρας στην Κων/πολη.

Για το σύστημα που εφαρμόζαν τα σωφρονιστικά καταστήματα, οι φυλακές δηλαδή, υπάρχει αρκετή έντυπος διαμαρτυρία, περισσότερη δηλαδή από αυτή για τους επαίτες και τους αγύρτες, αλλά και πάλι λαμβάνει το χαρακτήρα ευχολογίου².

1. Ἴηλιος, αρ. φ. 1535, 27/6/1857.

2. Βλ. Ν. Κουράκη, "Ποινική Καταστολή", Β' έκδοση, Αθήνα, 1985, Σάκκουλας, σελ. 182-191.

Ο "Αιών" κατακρίνει επίσης την αμέλεια της αστυνομίας να εκδιώκει τους λεγόμενους "μάγγες", "... ήτοι ανυπόδητα παιδάκια τα οποία συσσωρεύονται και ζητωκραυγάζουν περί την βασιλικήν άμαξαν και κατά τας τελετάς..." (αρ. φυλ. 2844, 30/10/1872), προφανώς λόγω της ιλαρότητας και του χλευασμού που θα προκαλούσαν στους περαστικούς και στους συνοδούς της βασιλικής φρουράς αντίστοιχα.

Έχουμε επίσης και ορισμένα άρθρα που αφορούν στην επαιτεία, σε σχέση όμως με τη σύσταση φιλοπτώχων εταιρειών και άλλων συναφών ιδρυμάτων κοινωνικής πρόνοιας.

Στο φύλλο με αριθμό 2767 της ίδιας εφημερίδας και με ημερομηνία 23/3/1872 υπάρχει μία ανταπόκριση από την Ερμούπολη της Σύρου όπου αναφέρεται ότι "... εσχάτως συνεστήθη ενταύθα μετοχική Φιλόπτωχος Εταιρία, σκοπόν έχουσα να περιθάλη τους πτωχούς και αναπήρους και θέση φραγμόν εις την ασχημίζουσαν και πολυειδώς ενοχλούσαν την κοινωνίαν μας επαιτείαν. Εγκριθέντος νομίμως του Καταστατικού της Εταιρίας, προέβη αύτη εις έναρξιν των έργων της, προστάξασα την μίσθωσιν ευρυχώρου υγιεινού και εις καλήν θέσιν κειμένου οικοδομήματος, όπερ τη αξιεπαίνω συνδρομή και της Δημοτικής Αρχής, πρόκειται να μεταποιηθή εις Πτωχοκομείον. Ήδη η Αστυνομία καταγίνεται να αναγράψη τους χρείαν έχοντας βοηθείας και περιθάψεως, ίνα τους μεν ξένους και ετεροδημότας αποπέμψη εις τους οικείους Δήμους και τας πατρίδας αυτών, τους δε ημετέρους παραδώση εις την Εταιρίαν, ήτις θα ρυθμίση την οφειλομένην αυτοίς περιθάψιν, αναλόγως των πόρων της. Η πόλις μας, ένεκα του κεντρικού λιμένος της, δέχεται παντοειδείς ξένους πτωχούς, τους πλείστους μεν χάριν της εν Τήνω προσκυνήσεως ερχομένους και επανερχομένους, αλλά μένοντας εξ'αυτών ενταύθα αρκετούς, ένεκα επαιτείας. Εάν η Αστυνομία αυστηρώς μη επιβλέψη εις τούτο, η φιλόπτωχος Εταιρία μας είναι αδύνατον να επαρκέση εις την πληθύν των τοιούτων πτωχών, ο αριθμός των οποίων καθεκάστην θα υπεραυξάνη. Πάντες δε κατευχαριστήθησαν εις την σύστασιν της Εταιρίας και πρόθυμοι εισί να την υποστηρίξωσιν, όπως βαθμιαίως καθαρισθή ο τόπος μας, από την ασχημίζουσαν αυτόν επαιτείαν, και εν τοις αδοίς

αθλιότητα".

Τα ανωτέρω αφορούν στη σύσταση Ελεήμονος εταιρείας στην Ερμούπολη¹ για την ανέγερση Πτωχοκομείου κατά τα πρότυπα της Ελεήμονος Εταιρείας των Αθηνών. Δέκα χρόνια μετά απαντάται στην ίδια εφημερίδα² ένα ακόμη άρθρο για τη φτώχεια των κατοίκων της Ερμούπολης: "... Εν Ερμουπόλει συνεστάθη Επιτροπή προς συλλογήν εράνων προς περίθαλψιν των οικογενειών των απόρων επιστράτων. Δια προκηρύξεως αυτής η Επιτροπή αύτη προσκαλεί τους κατοίκους της νήσου να συνεισφέρωσι την συνδρομήν αυτών, όπως συντελέσωσιν εις την ανακούφισιν των δεινών και την μετρίασιν των στερήσεων των ενδεών οικογενειών, ων τα στηρίγματα υπηρετούσιν εις τας τάξεις του στρατού".

Το γεγονός αυτό ενισχύει την άποψή μας ότι η αστυνομία ενεργεί πλημμελώς σε ό,τι αφορά την μεταφορά των επαιτών στους οικείους δήμους, με αποτέλεσμα η φιλανθρωπική δραστηριότητα να μη μπορεί να παράγει έργο. Θεωρούμε αδύνατον η Ελεήμων Εταιρεία σε μία δεκαετία και πλέον να μην ήταν σε θέση να περιθάλλει λιγότερους από 100 ανθρώπους εγγεγραμένους στον κατάλογο επαιτών που διατηρούσε η αστυνομία.³ Θα μπορούσε λοιπόν αυτή η ίδια να συνδράμει και τους άπορους επίστρατους.

-----

1. Από μελέτη στο αρχείο των δικαστηρίων Ερμουπόλεως Σύρου ευρέθη μόνο η προκήρυξη της ανωτέρω εταιρείας προς τους κατοίκους Ερμουπόλεως για συνδρομή στο έργο της, με ημερομηνία 15-2-1865. Ολόκληρο το κείμενο της διακήρυξης παρατίθεται φωτοτυπημένο στο Παράρτημα ΙΙ, Φακ. Ι/Ορφανοτροφεία Διάφορα/1₁.

2. 'Ηλιος, αρ. φυλ. 3441/19-1-1881.

3. Η Αστυνομία διατηρούσε κατάλογο επαιτών ώστε να γνωρίζει ποιοί δικαιούνταν την παροχή βοήθειας από το Δήμο. Στο δικαστικό αρχείο Σύρου βρέθηκαν δύο τέτοιοι κατάλογοι του έτους 1858 που παρατίθενται αυτούσιοι στο Παράρτημα ΙΙ, Φακ Ι/Ορφανοτροφεία Διάφορα/1₁. Πρόκειται για σαράντα περίπου άτομα.

Τέλος, η εφημερίδα κατά μήνα Μάρτιο του ίδιου έτους, σε δύο άρθρα της, το ένα στις 3 του μηνός και το άλλο στις 30 του μηνός, αναφέρεται στο φιλολογικό σύλλογο "Παρνασσός"¹ του οποίου δύο καταστήματα παραχωρούνται σε άλλους οργανισμούς. Ειδικότερα στο πρώτο άρθρο σημειώνεται ότι "... Ο φιλολογικός σύλλογος "Παρνασσός" εν τη τελευταία αυτού συνεδριάσει, εψηφίσατο την εις την Κυβέρνησιν παραχώρησιν του καταστήματος, εν τω οποίω τα υπνωτήρια των απόρων παιδών, μετά των εν αυτώ 75 κλινών και των χρησίμων αυτών. Τούτο δε μετεβλήθη εις στρατιωτικόν θεραπευτήριον του 10^ο τάγματος πεζικού". Στο δεύτερο αναφέρεται ότι: "... Το υπνωτήριον της σχολής των Απόρων Παιδών προσηνέχθη υπό της εφορίας του φιλολογικού συλλόγου "Παρνασσός" εις την υπέρ των παθόντων Χίων επιτροπήν. Η των Κυριών επιτροπή παρέλαβε αυτό, εγκαταστήσασα τινας των ενταύθα προσφυγόντων..." λόγω του μεγάλου σεισμού στη Χίο.

Είναι εμφανής, εδώ η συνεχής αδυναμία του κράτους να αντιμετωπίσει τις εκάστοτε "ατυχίες" και δεινά με δικούς του πόρους. Έτσι προστρέχει στη βοήθεια της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Στις ανωτέρω δύο περιπτώσεις θεωρεί ως πολυτέλεια την περίθαλψη των απόρων παιδών, ενώ υπάρχουν οι τόσες ανάγκες του στρατού και των προσφύγων.

Είναι λοιπόν εμφανές, από την έρευνα που έγινε μέσω του τύπου, ότι για τα 16 έτη που ερευνήθηκαν επισταμένα, η αρθρογραφία που παρατέθηκε ανωτέρω για φαινόμενα επαίτειας, αγυρτείας και γενικά φτώχειας, είναι αποσπασματική, ελλιπής και χωρίς την παραμικρή ένδειξη τάσεων ιδεολογικού χαρακτήρα² για ερμηνεία και έλεγχο αυτού του τύπου συμπεριφοράς.

-----
1. Για τη σχολή "Απόρων Παιδών Παρνασσός" βλέπε ανωτέρω, σελ. 145 επ.

2. Με την έννοια που δίνει ο L. Althusser στην ιδεολογία, ότι δηλαδή αποτελεί σύστημα ιδεών, παραστάσεων που δεσπόζει στο πνεύμα ενός ανθρώπου ή μιας ομάδας. (Althusser, θέσεις, Αθήνα, 1983, Θεμέλιο).

Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο και για τα δύο περιοδικά μεγάλης κυκλοφορίας που αναφέρθηκαν παραπάνω.

Στο περιοδικό Πανδώρα για παράδειγμα ο Ν. Σαρίπολος τονίζει σε άρθρο του με τίτλο "Περί θεωρίας της Ποινής", ότι το έγκλημα παραβαίνει ηθικό και κοινωνικό νόμο. Το δικαίωμα της Αρχής να τιμωρεί ενυπάρχει στη κοινωνία. Το έγκλημα είναι η άρνηση του δικαίου.¹ Η κλασσική σχολή του Ποινικού Δικαίου και ο απόηχος των απόψεων του Beccaria², αποτελούν ήδη πραγματικότητα.

Επίσης σε άρθρο του Κ.Π. Καλλιγά³ "Περί Φυλακών" ανευρίσκουμε καταγγελίες για τη φρικώδη, όπως την ονομάζει, κατάσταση που επικρατεί στις ελληνικές φυλακές με σαφείς αναφορές στο Δυτικοευρωπαϊκό σωφρονιστικό σύστημα.

Πιο σαφή ιδεολογική τοποθέτηση όμως παρουσιάζουν τα άρθρα του περιοδικού "Οικονομική Επιθεώρησης". Σ' αυτά βρίσκουμε τάσεις και κατευθύνσεις ιδεολογικού περιεχομένου συναφείς προς αυτές της κλασσικής σχολής του Ποινικού Δικαίου. Πολλά από αυτά τα άρθρα προτείνουν μεγαλόπνοα σχέδια αναμόρφωσης της μεταχείρισης των αλητοπαίδων και των επαιτών εκθειάζοντας την αμερικανική πρακτική, χωρίς να λαμβάνουν υπ' όψιν την ελληνική πραγματικότητα.

Έτσι, στον πρώτο τόμο, το 1873, αναφέρονται σε άρθρο "Περί των παιδων του δρόμου" τα εξής: "Όσω προχωρεί ο ημέτερος αιών, τόσο εν τοις μεγάλοις κέντροις του ανθρωπίνου πληθυσμού αναπτύσσεται τάξις ιδιαίτερα, την οποίαν αποτελούσιν οι κατά το μάλλον ή ήττον εγκαταλελειμένοι υπό της οικογενείας και υπό της κοινωνίας παίδες των δρόμων... αι Αθήναι, η Σύρος και η Κέρκυρα είναι πρόχειρα παραδείγματα. Η τάξις αύτη έχει την βιομηχανίαν της, τας ιδέας (οι υπογραμμίσεις του γράφοντος) της

-----

1. Πανδώρα, 1η Φεβρουαρίου 1864, Φυλλάδιο 333, Τόμος 14ος, Απρίλ. 1863 - Απρίλ. 1864.

2. Βλ. αντί άλλων, Κ.Δ. Σπινέλλη, "Η Γενική Πρόληψη", όπ. αν, σελ. 123 επ.

3. 15-9-1866, Τόμος 17ος, Απρ. 1866 - Απρ. 1867. Θαυμάσια έργα του ιδίου: "Η Εξάντλησις των Κομμάτων, ήτοι τα Ηθικά Γεγονότα της Κοινωνίας μας", Αθήνα, 1842, και "Θάναος Βλέκας", Μυθιστόρημα, Αθήνα, 1987, Νεφέλη.

και εκ φύσεως τον οργανισμόν της· εν Αθήναις εναλλάξ πωλεί εφημερίδας, καθαρίζει υποδήματα, μετακομίζει μικρά πράγματα, παίζει εις την τύχην και προτιμά τας συγκινήσεις της διαφθοράς ... στερούνται πάσης θρησκευτικής ιδέας και ρίπτονται εις το στάδιον των ελαφρών κλοπών, αφ' ετέρου αναπτύσσεται παρ' όλοις αίσθημά τι αδελφότητος και αμοιβαίας βοηθείας ... εκ της τάξεως ταύτης των εγκαταλελειμμένων της κοινωνίας θυμάτων γενναίως εφοδιάζονται αι φυλακαί των Επικρατειών". Παρακάτω απευθύνεται στους ελεήμονες πλουσίους και αναφέρει: "... αλλά δεν δύνασθε να αποδείξητε εις μεν τους ευεργετικούς, ότι της προλήψεως των εγκλημάτων ωραιότερα και επαγωγότερα είναι η τιμωρία αυτών, εις δε τους χρηματολόγους, ότι σώζονται ασφαλέστερον τα αγαθά αυτών δια της τιμωρίας και ουχί δια της εν τη ανατροφή αποτροπής των μάλλον επιρρεπών φύσεων".

Κατά αυτού του "κοινωνικού κινδύνου" προτείνει ο γράφων σε άλλο σημείο την εισαγωγή δύο συστημάτων που εφαρμόσθησαν στην Αμερική. Το πρώτο περιλαμβάνει την ίδρυση φιλανθρωπικών καταστημάτων προς περιουλλογή τέτοιων παιδιών δια της βίας. Επειδή όμως η βία οδήγησε σε αποτυχία αυτήν την προσπάθεια συνιστά ένθερμα το δεύτερο σύστημα κατά το οποίο προάγεται το αίσθημα του σεβασμού προς τους συνανθρώπους, την εργασία και την ιδέα του συμφέροντος. Αυτά όλα επιτυγχάνονται με τη δημιουργία φιλανθρωπικών καταστημάτων χωρίς χρήση βίας, όπου όμως οι νεαροί ένοικοι θα πρέπει να πληρώσουν τη δαπάνη της συντήρησής τους. Μέρος των χρημάτων φυλασσόταν στο κατάστημα και αποδίδονταν σ' αυτούς μετά δίμηνον.¹ Και καταλήγει ο γράφων: "... Ο σκοπός λοιπόν και το αποτέλεσμα συναντώνται εν αυτώ κατά την ασφαλέστεραν βάσιν της οικονομίας των εθνών, ήτις δεν πρέπει ούτε κηφήνας, ούτε εχθρούς να τρέφη εν τοις σπλάχνοις αυτοίς".²

1. Ανάλογο σύστημα είχε θεσπιστεί και για την ίδρυθείσα στην Αθήνα εταιρία του Λαού με την επωνυμία "Ένωσις Φίλων". Περισσότερα γι' αυτήν βλέπε ανωτέρω σελ. 161.

2. Οικονομική Επιθεώρησις, όπ. αν., σελ. 200-204.

Όπως βλέπουμε η σύνδεση της φτώχειας με την επαιτεία, την αλητεία και το έγκλημα είναι εμφανής και μάλιστα ακολουθεί την παραδοσιακή λογική των ηθικολόγων της δυτικής Ευρώπης. Δηλαδή τα φτωχά παιδιά, στερούμενα ηθικής αγωγής, ρίχνονται στην επαιτεία και στην αλητεία που ακολούθως τα οδηγεί στην διάπραξη εγκληματικών πράξεων με τελικό προορισμό τον εγκλεισμό τους σε φυλακτικό ίδρυμα.

Η αύξηση του όγκου του φτωχού πληθυσμού δημιουργεί ανησυχία στις μεσαίες τάξεις που αποτελούν τους κύριους φορείς τις αστικής εξουσίας. Έτσι στρέφονται στη διακήρυξη μιας καθολικής ηθικής και μιας κοινής και "προφανούς"¹ ιδεολογίας για τη διατήρηση της δημόσιας τάξης.

Χρειάζεται όμως και ένας ορισμός της φτώχειας, ώστε να αποβεί αποτελεσματικότερος ο έλεγχος χωρίς να θίγονται άλλες κατηγορίες πληθυσμού, πιθανώς απαραίτητες για την αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού.

Έτσι στον 2ο τόμο, της Επιθεώρησης απαντάται εκτενές άρθρο δώδεκα σελίδων με τίτλο "Πτωχολογία"², στο οποίο αναλύεται η έννοια της φτώχειας και ο όρος του φτωχού από τη σκοπιά του κοινωνικού και ατομικού νοσήματος και ως εκ τούτου χωρίζεται σε δύο μέρη: α) στη Παθολογία και β) στη θεραπεία. Ορισμένα αποσπάσματα αυτού του άρθρου θα διαφωτίσουν τη θεώρηση της φτώχειας από τον γράφοντα ως παθολογικού φαινομένου.

"Και οικονομικώς πολλή μεταξύ των ανθρώπων η διαφορά και ποικίλη. Κατά την διαφοράν ταύτην διακρίνονται αι τάξεις των ανθρώπων, η τάξις των πλουσίων, των μέσων, των πενήτων και η τάξις των πτωχών.

Πένητες λέγονται οι οιοει πονούντες και εκ του πόνου και της εργασίας αυτών μόλις τα προς το ζην ποριζόμενοι, πτωχοί δε όσοι και πονούντες δεν δύνανται να

1. Δηλαδή κατανοητής και στον απλό λαό.

2. Οικονομική Επιθεώρησις, άρθρο υπό Ιωάν. Παπαλουκά Ευταξία, όπ. αν, σελ. 298-309, Τόμος 2ος, 1874.

πορισθώσι τα προς το ζην απολύτως αναγκαία...¹

... Ούτε η μεγαλοπρέπεια του μεγάνορος έξοχα πλούτου ούτε αι πολιτικά αρεταί των μέσων ούτε το συχνόν κόσμημα της αρετής, η πενία, είνε το αντικείμενον της παρούσης μελέτης. Το θέμα ημών στερείται καθ' εαυτό ποιήσεως ως παν νόσημα, νόσημα δε τι ατομικόν και κοινωνικόν είνε η πτωχία ... ημείς δε την πτωχίαν μόνον ως οικονομικόν εξετάζομε νόσημα, καθόσον έχει δήλα δη οικονομικάς αιτίας και οικονομικής χρήζει θεραπείας" (σελ. 300).

Όσον αφορά στην παθολογία του φαινομένου της φτώχειας αναφέρονται τα εξής:

"... Η αληθής της νόσου φύσις συνίσταται εις τούτο ότι ο πτωχός δια των φυσικών και πνευματικών αυτού δυνάμεων ως και δια της προς οικονομίαν φρονήσεως δεν δύναται να πορισθή τα απολύτως προς το ζην αναγκαία, αλλ' έχει ανάγκην της συνδρομής άλλων μη υποχρέων όντων προς τούτο... Η βαρυτάτη

-----

1. Βλέπε α) Μέγα Λεξικό Lidell-Scott, κλπ, όπ. αν, Κεφ. I, σημ. 1, σελ. 112, όπου Πένης = ο εργαζόμενος δια τον καθημερινόν αυτώ άρτον, άνθρωπος της εργατικής τάξεως, ουχί εύπορος αλλά ρητύς τίθεται υπεράνω του πτωχού (=επαίτου) και Πτωχός = κυρίως ο συστελλόμενος ή "ζαρώνων", ο επαίτης, ο στερούμενος των αναγκαίων... Πτωχή = επαίτις ή "ζητιάνα". Η λέξις κατ' αντίθεσιν προς το πένης είχεν αείποτε κακήν σημασίαν μέχρις ου ανυψώθη αύτη υπό του Χριστού και των Αποστόλων εν τη Καινή Διαθήκη.

β) Sophocles, Greek Lexicon, κλπ, όπ.αν. Poor = ταπεινόφρων αλλά και ανάξιος (in the sense of worthless).

γ) Δημητράκος, όπ.αν. Πένης = πολύ πτωχός, ενδεής, αλλά Πτωχός = ενδεής, άπορος, ανεπαρκής, ελλιπής.

δ) Ο Κουμανούδης, όπ.αν, αναφέρει τον όρο πτωχοδιδάσκαλοι: οι διδάσκοντες το πτωχεύειν, δηλ. ζητιανεύειν, ό εδίδασκεν γραΐδιόν τι εν Λονδίνω (Αδ. Κοραής 1821). Τοποθετεί όμως την εμφάνιση της λέξης πτωχόκοσμος (κοινώς φτωχολογία) στο έτος 1894. Τα μεγέθη βέβαια αυτού του όρου θα εμφανιστούν με τη καταστροφή του 1922.

και ολεθριωτάτη κατάσταση είναι η του πτωχού εκείνου όστις φυσικών δυνάμεων δεν στερείται, δύναται δε εργαζόμενος να πορίζηται ικανά, αλλά δεν εργάζεται, διότι δεν θέλει, προτιμών τον εξ ελεημοσύνης πορισμόν (η ε π α ι τ ε ί α)... Η πορεία της νόσου επί μόνου του εσχάτου καταλεχθέντος της πτωχίας είδους, της επαίτειας, δύναται να λάβη επικίνδυνον χαρακτήρα, καθόσον δύναται να εκτραπή εις το έγκλημα..." (σελ. 301).

Τέλος ακολουθεί η θεραπεία του νοσήματος η οποία περιλαμβάνει τέσσερα σημεία:

1. "Αρχαί πάσης περί πτωχών υγιούς φροντίδος".

Εδώ συνιστάται η περιστολή της ελεημοσύνης διότι συντείνει στην αύξηση του αριθμού των φτωχών.

2. "Προληπτικά της πτωχίας μέτρα".

Προτείνονται κάποια οικονομικού τύπου μέτρα για παροχή χρηματικής βοήθειας με χαμηλότοκα δάνεια κλπ.

α) Πιστωτικά καθιδρύματα

β) Ταμεία οικονομικών

γ) Ασφαλιστικάί εταιρίαι

δ) Συνεταιρισμοί.

3. "Συστήματα επιμελείας και συνδρομής των ήδη πτωχευσάντων".

Εδώ αναφέρεται το σύστημα της επιμέλειας των φτωχών μέσω εταιριών, ιδρυμάτων και της Εκκλησίας. Προτείνεται δε ένθερμα ο θεσμός της φορολογίας των πολιτών για τη δημιουργία κονδυλίων προς ίδρυσιν ιδρυμάτων πρόνοιας, κατά μίμηση των δυτικοευρωπαϊκών προτύπων.

4. "Ειδικά μέσα επιμελείας των πτωχών".

Για τους ανήλικους φτωχούς προτείνονται: α) Βρεφοκομεία, β) Καταστήματα φύλαξης εργατόπαιδων και γ) Ορφανοτροφεία. Για τους ενήλικους συνδρομές σε τρόφιμα και ενδύματα και επίσης α) ίδρυση εργαστηρίων των φτωχών, κατά μίμηση των καταστημάτων εργασίας στην Ευρώπη και β) αποικίες φτωχών, πάλι κατά μίμηση των ευρωπαϊκών χωρών αλλά και των Η.Π.Α.

Με την ίδια άποψη για τη φτώχεια ξεκινά άλλο άρθρο της επιθεώρησης του επόμενου έτους.¹ "Όσο αναπτύσσονται οι κοινωνίες, τόσο βαθμηδόν αναφαίνεται εν τοις σπλάχνοις αυτών η μεγάλη και επικίνδυνος της πτωχείας πληγή..."

Εδώ θίγεται το θέμα της πρόνοιας περί των φτωχών και προτείνεται η δημιουργία από την πολιτεία ιδρυμάτων περίθαλψης κατά τα πρότυπα της νομοθεσίας του Ενωμένου Κράτους των Ιονίων Νήσων, κατά το έτος 1833/1846. Στις συνεδριάσεις της Γερουσίας του Ιονίου Κράτους, προτείνονται μέτρα για την ανακούφιση του φτωχού πληθυσμού, όπως οικήματα καταφυγής, εκκλησιαστικές συνδρομές, πτωχοκομεία και άσυλα φτωχών. Το ανωτέρω άρθρο έφερε τον τίτλο: "Πτωχεία και Ιονική Πρόνοια".

Σε επόμενο άρθρο της Επιθεώρησης², γίνεται κριτική της διαχείρισης του Πτωχοκομείου που συστήθηκε στην Αθήνα από την "Ελεήμονα Εταιρεία", μέσω της δημοσίευσης της έκθεσης των εργασιών της, κατά το έτος 1874. Η φτώχεια εξακολουθεί να θεωρείται κοινωνική νόσος που χρήζει θεραπείας. Ο αρθρογράφος παραπέμπει πάλι στα ευρωπαϊκά πρότυπα κατακρίνοντας προγράμματα που αυξάνουν τον πληθυσμό των φτωχών, λόγω των ελκυστικών παροχών που προσφέρουν, όπως τα Πτωχοκομεία στη Σουηδία κατά την περίοδο των ετών 1845-1860. Αντιθέτως υπεραμύνεται της γερμανικής μεθόδου που εφαρμόστηκε στην πόλη Elberfeld, η οποία κατάφερε να μειώσει τον αριθμό των ενοίκων του πτωχοκομείου της από 4.000 σε 1.500 ανθρώπους. Αυτό το κατώρθωσε με τη συστηματική εξακρίβωση των ατομικών περιστάσεων των αιτούντων οικονομική βοήθεια, με τη βοήθεια

-----

1. Οικονομική Επιθεώρησης, όπ.αν, τομ. 3ος, 1875, σελ. 445-455.

2. Οικονομική Επιθεώρησης, όπ.αν, τόμ. 4ος, σελ. 91-94, άρθρο με τίτλο "Η εν Αθήναις Πτωχοκομεία", 1976.

πολυαριθμού προσωπικού. Το ενδιαφέρον εδώ εστιάζεται στην αντίληψη ότι η ζωή των φτωχών θα πρέπει να υπόκειται σε συνεχή επίβλεψη και κρίση. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο άρθρο "... Εν μια λέξει όλος ο βίος των πτωχών ανήκει εις την επιτήρησιν, υπό την θεμελιώδη ιδέαν της προς εργασίαν διηνεκούς παροτρύνσεως..."¹

Η εργασία λοιπόν αποτελεί θεμελιακή αξία του κοινωνικού βίου, παρέχει άλλοθι για κάθε επέμβαση στη ζωή του φτωχού πληθυσμού και αποτελεί ασφαλές κριτήριο διαχωρισμού του υγιούς από τον παθολογικά νοσούντα πληθυσμό. Στο πνεύμα αυτής της διάκρισης κινείται το επόμενο άρθρο του ίδιου περιοδικού με τίτλο "Επαιτική Βιομηχανία".²

"... Σημαντικώτατον ούτω είναι ζήτημα, κατά πόσον η οδηγούσα προς την επαιτείαν πτωχεία, είναι πόρισμα της αργής θελήσεως των ατόμων ή της ανικανότητος και άλλης προς το εργάζεσθαι ατυχίας. Δια την πρώτην τάξιν απαραίτητον είναι να οπλισθή η κοινωνική δικαιοσύνη, δια την δευτέραν σωτήριοιον είναι να οργανισθή η κοινωνική φιλανθρωπία. Άλλη οδός δεν υπάρχει εκτός εκείνης, ήτις αυξάνουσα δια της αμεριμνίας τους επ' αλλοτρίω ιδρώτι βιούντας, κατασκευάζει βαθμηδόν τους εγκληματικούς κατοίκους των δεσμοτηρίων και τους επικίνδυνους εχθρούς των κοινωνιών... Το εικοστόν σχεδόν του πληθυσμού της Ευρώπης, στρέφεται, κατά το μάλλον ή ήττον, περί τον επαιτικόν της πτωχείας άξονα. Η μείζων

-----

1. Η βάση για την ιδέα του "Πανοπτικού" του Bentham; "... εποπτεία και παρακολούθηση, ασφάλεια και γνώση, ατομικότητα και συλλογικότητα, απομόνωση και διαφάνεια συγχρόνως..." Μ. Foucault, στο Discipline and Punish, όπ.αν, σελ. 249.

2. Οικονομική Επιθεώρησις, όπ. αν, τόμ. 6ος, 1878-79, σελ. 111-113.

έντασις παρατηρείται εν Αγγλία, καθ' ην υπολογίζεται 1 πτωχός επί 6 μη τοιούτων. Κατόπιν έρχονται η Ολλανδία 1 επί 7, η Ελβετία 1 επί 10, η Γαλλία και Γερμανία 1 επί 20 κλπ..."

Ακολούθως το άρθρο αναφέρεται στον συνδυασμό δύο νόμων του 1833 και του 1836, οι οποίοι προβλέπουν αφενός την έκδοση πιστοποιητικών επατείας στους ενδείς αλλά και την αποπομπή των ετεροδημοτών επατών στους οικείους δήμους αντίστοιχα.¹ Επίσης αναφέρεται και στα άρθρα 663 και 666 του Ποινικού Νόμου του 1834.² Εδώ ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα σχόλια του αρθρογράφου περί της ομολογουμένης απ' όλους διάστασης μεταξύ "θεωρίας" και "πράξης", νομικής δηλαδή ρύθμισης και εφαρμογής της κειμένης νομοθεσίας. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι "... η εφαρμογή τοιαύτης νομοθεσίας προϋποθέτει ανεπτυγμένην αστυνομικήν του τόπου αποκατάστασιν. Δεν αρκούσιν αι ποιναί, απαιτείται η ελαστικότητα εκείνη της λελογισμένης διοικήσεως, ήτις ευλαβουμένη τας κατά μέρος υπάρξεις έχει ιδανικόν την καθολικήν της κοινωνίας αρμονίαν. Έκαστος εννοεί τας δυσχερείας, μεταβαίνων από της θεωρίας εις την πράξιν..." Φυσικά όλες αυτές οι ιδέες και απόψεις πηγάζουν από την ευρωπαϊκή και την αμερικανική εμπειρία: "Γενική επικρατεί ιδέα εν Αμερική, ότι πρέπει δια της εργασίας να κατασταλή το σσημέραι εξογκούμενον ρεύμα της επαίτικης βιομηχανίας..."

Τελειώνοντας την επισκόπηση των φύλλων της "Οικονομικής Επιθεώρησης" συναντάμε στον 10ο τόμο (έτη 1882-83, σελ. 97-99) άρθρο που φέρει τον τίτλο "Συμφέροντα των Πενήτων". Είναι μία απόπειρα προσέγγισης των συμφερόντων των πενήτων

-----

1. Βλέπε σχετικό έγγραφο του Νομάρχη Κυκλάδων, όπ. αν, Κεφ. Ι, Β, 5.2, σελ. 183, αλλά και παράθεση των εγκυκλίων στο Παράρτημα Ι.

2. Βλέπε ανωτέρω, Κεφ Ι, Β, 5, σελ. 168 και Παράρτημα Ι.

(δεν χρησιμοποιείται εδώ ο όρος πτωχός) από τη σκοπιά της δικαιοσύνης και της κρατικής μέριμνας, που ακολουθεί τις απόψεις του Άγγλου συγγραφέα Tracy. Θεωρεί λοιπόν ότι τα συμφέροντα των πενήτων είναι και κοινωνικά συμφέροντα αφού η τάξη αυτή είναι η πολυαριθμότερη. Για να υπάρξει λοιπόν οικονομική δραστηριότητα, βιομηχανία αλλά και δημόσια τάξη, θα πρέπει ο εργατικός λαός να αποκτήσει αίσθημα ιδιοκτησίας και εργατικής συνείδησης. Προφανώς για να μη περιέλθει στην κατάσταση του φτωχού, επαίτη, εγκληματία (κατά τη γνωστή ιδεολογική θέση του περιοδικού).

"... Καθ' όλην δε την πείραν όλων των χρόνων και όλων των τόπων απανταχού όπου η τελευταία αυτή τάξις είναι πολύ δυστυχής, δεν υπάρχει ούτε δραστηριότης, ούτε βιομηχανία, ούτε φώτα, ούτε αληθής δύναμις εθνική, δύναται μάλιστα να προσθέση τις ότι δεν υπάρχει και εξησφαλισμένη η εσωτερική ησυχία.

Αλλ' ήθελεν ερωτήσῃ τις: ποία είναι τα αληθή συμφέροντα των πενήτων; Η απάντησις είναι πρόχειρος: είναι εκείνα τα οποία εμπνέει ο ορθός λόγος και το συμφέρον το γενικόν. Το ιδανικόν της κοινωνίας ανευρίσκεται εν τω της αρμονίας ναώ, εν τω οποίω λειτουργεί η δικαιοσύνη και μόνη η δικαιοσύνη. Όσοι ενόμισαν ότι το συμφέρον των πενήτων συνδυάζεται μετά της ασεβείας προς την ιδιοκτησίαν, ολίγον εισήλθον εν τη καρδία του εργατικού λαού. Οι μεγαλείτεροι κλέπται και λησταί δεν εξήλθον εκ των σπλάχνων αυτού. Έχει δε τόσην γοητείαν ενσταλάξει ο δημιουργός εν τω ενστίκτω της ιδιοκτησίας, ώστε όπως ο έχων πολλά ούτω και ο έχων ολίγα γνωρίζει την μυστηριώδη φωνήν της..."

Παρατηρούμε λοιπόν, μετά από όλα αυτά, ότι υπάρχουν δύο φωνές στην ελληνική μετεπαναστατική κοινωνία. Η μία διαμορφώνεται μέσα από τις εφημερίδες και αναπαριστά τις ανησυχίες, τις προσδοκίες και τα όνειρα των Ελλήνων μέσα από τα καθημερινά συμβάντα' είναι η φωνή του λαού που, όπως και ο ίδιος ο λαός, βρίσκεται σε διαρκή σύγκλιση για το μέλλον αυτής της κοινωνίας και για τα πρότυπα που θα

ακολουθήσει για να βγεί από τα οικονομικά και εθνικά αδιέξοδα που την κατατρύχουν. Άλλες φορές κατηγορεί την κυβέρνηση και άλλες τους πολίτες' συγχωρεί και συγχρόνως καταδικάζει συμπεριφορές, γεγονότα, πολιτικούς σχεδιασμούς. Αδυνατεί να σκιαγραφήσει το πρόσωπο της ευρωπαϊκής Ελλάδας διότι βιώνει την ελληνική πραγματικότητα που αναιρεί τέτοιες απόπειρες. Αμφισβητεί την επικινδυνότητα του επαίτη αλλά συγχρόνως ανησυχεί για την αύξηση των αγυρτών και των φαυλοβίων που κατακλύζουν τα αστικά κέντρα. Η άλλη φωνή είναι αυτή των διανοουμένων, ευρωπαϊστών και εκσυγχρονιστών, που προσβλέπουν στην κυριαρχία των μεσαίων και μεγαλοαστικών στρωμάτων τόσο σε οικονομικό όσο και πολιτικό επίπεδο. Αυτοί οραματίζονται μία αστική δημοκρατία με ηθικούς και δικαιϊκούς κανόνες των οποίων η εφαρμογή θα βρίσκεται στα χέρια ειδικών. Το πρότυπο είναι κυρίως αγγλοσαξονικό αλλά και γαλλογερμανικό' αυτό εξαρτάται φυσικά από τη χώρα διατριβής και εκπαίδευσης του αρθρογράφου.¹ Η ιστορία έδειξε ότι τα ιδεολογικά αυτά πρότυπα δεν έγιναν κατανοητά ούτε από τους ίδιους τους κρατικούς φορείς' ίσως επειδή δεν απεικόνιζαν τις παραστάσεις που είχαν αφομοιωθεί στη συλλογική συνείδηση.

Μία δεύτερη παρατήρηση είναι ότι η λέξη αλήτης δεν απαντάται στα ανωτέρω κείμενα, σημείο που δείχνει ότι η εισαγωγή του όρου εντοπίζεται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Γίνεται βέβαια σταδιακή αντικατάσταση του όρου αγύρτης, ο οποίος ήδη εκφράζει το τελευταίο και χειρότερο στάδιο της επαιτείας, όπου δηλαδή ο ζητιάνος επιδίδεται σε "φαύλες πράξεις", εξ ου και οι αναφορές των αστυνομικών αρχών σε αγύρτες και φαυλόβιους συλλήβδην. Ο ακριβής χρόνος της

-----

1. Όπως ο Αριστείδης Οικονόμος, διευθυντής και εκδότης του περιοδικού "Οικονομική Επιθεώρησις", ο οποίος κατείχε βρετανική "παιδεία" αφού και ο αδελφός της γυναίκας του ζούσε στο Λονδίνο.

χρήσης του όρου αλήτης δεν είναι φυσικά δυνατόν να προσδιοριστεί. Ήδη όμως από το 1890 περίπου ο όρος απαντάται σε διήγημα του Μιχάλη Μητσάκη¹ με τίτλο "Οιωνός" που δημοσιεύτηκε στην "Εστία" (τόμος 23) το έτος 1887. Ο συγγραφέας αναφέρεται σ' έναν πωλητή "τυχών", τον οποίον αποκαλεί αλλού αλήτη, αλλού αγύρτη και πλάνη, γεγονός που πιστοποιεί ότι οι όροι αυτοί εκείνη την περίοδο ήσαν άκρως συγκεχυμένοι έως ταυτόσημοι. Η πλήρης εξάλειψη του όρου, τουλάχιστον από νομοθετικής πλευράς, έγινε με την εισαγωγή του Νόμου 1681 "Περί αλητείας και επατείας" στις 16/22 Ιανουαρίου του 1919.²

Μια άλλη μαρτυρία δημοσιευμένη στην Αρκαδιακή Επετηρίδα το 1903³, αποδεικνύει για μία ακόμη φορά ότι ενώ ο αλήτης χαρακτηρίζεται ως στοιχείο αντικοινωνικό και περιθωριακό, αναγνωρίζεται ταυτόχρονα και ως αναίτιο θύμα ατυχών συγκυριών, γεγονός το οποίο προκαλεί τις περισσότερες φορές τη συμπάθεια των ανθρώπων και όχι την κατακραυγή.

Υπήρξε λοιπόν κάποιος αλήτης με το όνομα Ασημάκης ή Γερασημάκης, ο οποίος απεβίωσε στη Γαστούνη το έτος 1900. Φημολογείται ότι γεννήθηκε σε κάποιο χωριό της Ηραίας, τα Κακουρέϊκα. Ο γορτύνιος αλήτης κατοικούσε το θέρος στην

-----

1. Μ. Μητσάκης, "Ένας Αθηναίος Χρυσοθήρας", Διηγήματα, Σειρά: Νεοελληνικά Κείμενα 8, Θεσ/νίκη, 1986, Παρατηρητής.

2. Βλέπε παράρτημα Ι. Βλ. όμως και άρθρο 4 του νόμου 1682 του 1919.

3. Τ. Κανδηλώρος, "Ο φερέοικος αλήτης Ασημάκης", άρθρο στην Αρκαδιακή Επετηρίδα, τόμ. Α, σελ. 128-130, 1903, Τυπογραφείο του Κράτους και τόμ. Β, σελ. 188, 1906, Τυπογραφείο της εφημερίδας Κόσμος.

ορεινή Αρκαδία και το χειμώνα στην Αχαΐα και στην Ηλεία. Η θαυμάσια περιγραφή του αρθρογράφου αποδίδει όλη τη γραφικότητα αυτού του παράξενου αλήτη.

"... Ο μακαρίτης ήτο παραξενωτάτη εγκοσμία μορφή. Φθονήσας του κυνικού Διογένους την δόξαν, έλυσε το πρόβλημα του κατ' άνθρωπον ζην, σύρων διαρκώς ημέρας και νυκτός χειμώνας και θέρους γιγάντια κουρέλια, τα οποία κυλινδρικός περιεστραμμένα και δια πολυκόμβων λωρίων συνδεδεμένα, ανήρτα επί των γηραιών και κυρτωμένων ώμων του και εβάδιζε ηρέμα από χωρίου εις χωρίον. Και τί δεν περιείχε δε ο βδελυρός εκείνος ορμαθός των υποκιτρίνων μαλλίνων όγκων; εκεί και η φιάλη του ύδατος, εκεί και το παγούρι της ρακής, εκεί και του οίνου η πλόσκα, εκεί ο μικρός τέτζερης και η μικρά πυροστιά, εκεί και το ασκάκι με το τυρί και το λαδικό και η βελόνη και τα σουβλιά και το τεράστιον σακκούλι με προαιώνια ξεροκόμματα.

Αλλά το βάρος τούτο, το μη έλαττον βεβαίως των 50 οκάδων, ήτο σχετικώς μηδέν απέναντι των προτοτυπωτάτων αυτού υποδημάτων. Ουδείς ηδυνήθη ποτέ να εξακριβώση αν, ότε προ εικοσαετίας τουλάχιστον κατεσκευάσθησαν, ήσαν τσαρούχια ή κοινά υποδήματα. Έκτοτε όμως μετά πολλής φιλαρεσκείας και πλειοτέρας υπομονής ηγωνίσθη ο Ασημάκης να τοις εξασφαλίση το αιωνόβιον, προσαρτών άνωθεν μεν αυτών πολυσχιδείς προς συγκράτησιν ιμάντας, κάτωθεν δε ακανονίστως ό,τι δέρμα τυχόν εύρισκε ζώου θανόντος ή υποδήματος απερριμένου. Κατώρθωσε δ' ούτω να τα καταστήση γιγάντια και ολοστρόγγυλα, πάχους μεν δέκα τουλάχιστον εκατοστών, αντοχής δε θαυμαστής δια πυκνού πεταλώματος, πρωτότυπον διηνεκώς τελών αγώνα άρσεως βαρών..."

Την εικόνα αυτού του διαβόητου αλήτη αποτύπωσε φωτογράφος στον Πύργο Ηλείας, στο κατάστημα του οποίου ο Ασημάκης μπήκε να ζητιανέψει.¹ Τη φωτογραφία αυτή αργότερα τα καταστήματα Σίγγερ, αφού κέντησαν με τις μηχανές τους σε

-----

1. Η φωτογραφία του Ασημάκη βρίσκεται στο παράρτημα ΙΙ.

μεγάλο σχήμα και την περιέβαλαν με χρυσό πλαίσιο, την παρουσίασαν στη Διεθνή Έκθεση των Αθηνών όπου έτυχε του πρώτου βραβείου. Αργότερα τυπώθηκε και σε ταχυδρομικά δελτάρια.

3. Εργάτες-Φτωχοί-Επαίτες: Διακρίσεις και Διαπλοκές.

Έχει ήδη αναφερθεί¹, ότι πολλοί ιστορικοί και κοινωνιολόγοι, μελετητές του 19^{ου} αιώνα, τείνουν να ελαχιστοποιούν τη δημιουργία εργατικού προλεταριάτου στις ελληνικές αστικές περιοχές. Η φαινομενική απουσία της φτώχειας για μεγάλο μέρος του εργατικού πληθυσμού στις πόλεις, λόγω της απορρόφησής του από το δημόσιο τομέα, οι υψηλοί σε σχέση με την Ευρώπη μισθοί² αλλά και η εύκολη σχετικά εναλλαγή εργασίας στην πόλη και στην ύπαιθρο, δεν μπορούν να αποκλείσουν τη δημιουργία ενός στρώματος εργατών που προλεταριοποιούνται μέσα από τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης που αναφέραμε παραπάνω³ (νοίκια, κόστος ζωής, κλπ). Το γεγονός αυτό ενισχύει και η ύπαρξη, σε μεγάλους αριθμούς, εργαζόμενων γυναικών και παιδιών.⁴ Χωρίς να αποδεχόμαστε την άποψη της λειτουργίας εφεδρικού στρατού εργασίας⁵ και στρατολόγησης αέργων, επαιτών και αλητών, όπως συνέβη στην Αγγλία και σε άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες, εν τούτοις παρακολουθούμε ιδίως μετά το 1870 μία

-----

1. Βλέπε ανωτέρω, σελ. 143.

2. Βλέπε ανωτέρω, σελ. 129-131.

3. Βλέπε ανωτέρω, Κεφ. Ι, Β, 2.3., σελ. 125 επ.

4. Όπ. αν, 3.3, σελ. 145 επ.

5. Βλέπε άλλως Τσοκόπουλο, όπ. αν, σελ. 239-241.

διαδικασία μετασχηματισμού της εργατικής τάξης (όχι όμως όλες οι κατηγορίες αυτής) σε πενόμενο πληθυσμό, που πολλές φορές στρέφεται στην επαιτεία είτε επικουρικά είτε αποκλειστικά, δηλαδή ως κύριο επάγγελμα. Η τοκογλυφία, οι πελατειακές σχέσεις, οι δικαστικές διώξεις για χρέη, οι ζωκλοπές και ληστείες που μάστιζαν την ύπαιθρο και ιδίως τα ορεινά, ανάγκαζαν ένα μέρος του πληθυσμού να συντηρείται και από άλλες απασχολήσεις. Οι κάτοικοι των περιοχών αυτών "...ηναγκάζοντο να αναζητούν πόρους δρώντες και εργαζόμενοι μακράν των εστιών των (μοναχοί, ζητιάνοι, μαστόροι)".¹ Η πλέον προσφιλή λύση στο βιοποριστικό πρόβλημα αυτών των πληθυσμών ήταν η μετανάστευση, η οποία παρέμεινε ισχυρή καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα έως και το πρώτο μισό του 20^{ου}. Η εκπαιδευτική κινητικότητα των νέων είναι μηδαμινή και ούτως ή άλλως συνυφασμένη με τη γενικότερη ανάπτυξη της οικονομίας που δεν δημιουργεί θέσεις απασχόλησης στους δευτερογενείς και τριτογενείς τομείς, παρά μόνο προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Άλλη διέξοδος από τη φτώχεια της οικογένειας ήταν η "μαστοριά". Δηλαδή η μαθητεία των παιδιών δίπλα σε μαστόρους (τεχνίτες οικοδομικών έργων). Οι γονείς ή οι κηδεμόνες εκμίσθωναν τις υπηρεσίες των παιδιών σε διάφορους μαστόρους στην Αθήνα ή αλλού, έναντι ενός ετήσιου ποσού, συνήθως ελάχιστου, που εισέπρατταν οι γονείς.² Ο Ι.Κονδυλάκης περιγράφει τις τραγικές συνθήκες διαβίωσης των παιδιών αυτών στο μυθιστόρημά

-----

1. Α.Θ. Φωτόπουλος, "Ιστορικά και λαογραφικά της ανατολικής περιοχής Αιγιαλείας και Καλαβρύτων, τόμ. Β'", Αθήνα, 1982, σελ. 21.

2. Βοβολίνης, όπ. αν, σελ. 170-171.

του "Οι 'Αθλιοι των Αθηνών".¹

Οι ορεινοί πληθυσμοί πολλές φορές κατέβαιναν στα πεδινά όπου υπήρχε εύφορο έδαφος και απασχολούνταν εποχιακά στα αμπέλια, στο τρύγο, στις ελιές και τα σύκα, αλλά και στο άνοιγμα χαντακιών.² Φυσικά ο Θεσσαλικός κάμπος προσήλκυε το μεγαλύτερο μέρος του φτωχού πληθυσμού που δούλευαν εκεί ως αγρργάτες.³ Φαίνεται λοιπόν ότι οι περισσότεροι κάτοικοι των ορεινών κυρίως περιοχών αλλά και ορισμένοι μικροϊδιοκτήτες του κάμπου, για να συμπληρώσουν το οικογενειακό τους εισόδημα στρέφονταν και σε άλλα επαγγέλματα. Στο βαθμό που αυτά απέδιδαν περισσότερα από ότι η αγροτική οικογενειακή εκμετάλλευση σταδιακά εξελίσσονταν σε κύρια επαγγέλματα. Έτσι και ενώ η επαίτεια ήταν αρχικά λύση έσχατης ανάγκης, σιγά-σιγά σε μερικά χωριά εξελίχθηκε σε προσοδοφόρο επάγγελμα. Θα αναφερθούμε εδώ σε δύο τέτοιες περιπτώσεις, στους επαίτες του Ρεκουνίου Γορτυνίας και στους επαίτες των Κραβάρων της Ρούμελης.⁴

1. Ι. Κονδυλάκης, "Οι 'Αθλιοι των Αθηνών", Αθήνα, 1980, σελ. 204 επ. Για τους μαστόρους και τα μαστορόπουλα βλ. Χ. Κωνσταντινόπουλο "Η Μαθητεία στις κομπανίες των χτιστών της Πελοποννήσου", Αθήνα 1987, Ι.Α.Ε.Ν.

2. Οι ειδικευμένοι στο άνοιγμα χαντακιών ονομάζονταν στη Τουρκοκρατία και "Τσακωνες". Βλ. Χ. Κωνσταντινόπουλου, "Γύρω στη σημασία των λέξεων Τσακωνιά και Τσακωνες", ανάπτυπο από τα "Χρονικά των Τσακωνών", τόμ. Γ', Αθήνα 1969, σελ. 72-75.

3. Α. Φωτόπουλος, "Συμβολαί εις την ιστορίαν της εν Πελοποννήσω γαιοκτησίας κατά την β' Τουρκοκρατίαν", Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήνα 1981-1982, σελ. 168.

4. Για τους επαίτες των Κλουκινοχωρίων βλ. Αθ. Φωτόπουλου, "Ιστορικά και Λαογραφικά κλπ", όπ. αν.

Οι Ρεκουνιώτες ασκούσαν από παλιά τη μπουλιαριά (επαιτεία) ως κύριο βιοποριστικό τους επάγγελμα. Ήταν γνωστοί σ' ολόκληρη την Πελοπόννησο ως διακονιαραίοι (από το διακονιά = ζητιανιά) που με ένα ραβδί κι ένα σακκούλι στον ώμο γύριζαν τα χωριά ζητιανεύοντας. Λέγεται ότι οι Ρεκουνιώτες προσποιούνταν ότι είναι ανάπηροι για να έχουν μεγαλύτερη επιτυχία. Πολλοί πίστευαν ότι παραμόρφωναν τα χέρια και τα πόδια των νεογέννητων παιδιών τους για να τους εξασφαλίσουν ένα σίγουρο επάγγελμα στο μέλλον.¹ Υπήρχαν επίσης μεγαλομπολιαραίοι, δηλαδή επιχειρηματίες του είδους, οι οποίοι στρατολογούσαν αναπήρους και μετά από κατάλληλη διδασκαλία τους περιέφεραν στους δρόμους για να προσελκύσουν τον οίκτο και την ελεημοσύνη των κατοίκων. Οι Ρεκουνιώτες που διέθεταν "πολλά ραβδιά", δηλαδή ζητιάνους "στη δούλεψή τους", υπολογίζονταν σημαντικά σε περιπτώσεις συνοικεσιών. Το επάγγελμα αυτό ασκούσαν οι Ρεκουνιώτες από το Φεβρουάριο έως, τον Οκτώβριο. Η δραστηριότητά τους αυτή εγκαταλείφθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όταν άρχισαν να ασχολούνται με την οικοδομική τέχνη.²

Τα Κράβαρα της επαρχίας Ναυπακτίας, του νομού Αιτωλο-ακαρνανίας ήταν μία φτωχή και άγονη περιοχή, που ιστορικά συνδέθηκε με την επαίτεία λόγω της εξ επαγγέλματος απασχόλησης των κατοίκων με αυτήν τη δραστηριότητα³. Την αντίληψη

-----

1. Τ. Κανδηλώρος, "Το Ρεκούνι και τα Κράβαρα", περ. "Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια", Πυρσός, τευχ. 109 (18-12-1927), σελ. 3.

2. Χ. Κωνσταντινόπουλος, "Οι παραδοσιακοί χτίστες της Πελοποννήσου" Αθήνα, 1983, Μέλισσα, σελ. 30-31.

3. Στο ερμηνευτικό λεξικό Δημητράκου, όπ. αν, δίδεται η εξής ερμηνεία στη λέξη Κραβαρίτης: επαίτης, καταστάς ανάπηρος υπό των γονέων αυτού, ίνα προκαλή τον οίκτον, ψευδολόγος, αγύρτης.

αυτή απηχεί σ' ένα άρθρο της και η εφημερίδα "Αιών", με τον τίτλο "Περί Επαιτείας".¹

"Αρκετά χωρία εκ των Κραβάρων, τμήμα της επαρχίας Ναυπακτίας, περιλαμβανόμενα εις τον Δήμον Προσχίου, είχαν ανέκαθεν το βδελυρόν επάγγελμα της επαίτειας. Το επάγγελμα τούτο είναι τοσούτον μάλλον μισητόν, όσον οι επαγγελλόμενοι τούτο μετέρχονται διαφόρους απάτας και υποκρίσεις αποτροπαίους. Πολλοί των τοιούτων υποκρίνονται εις τας εκτός του Κράτους επαίτειας των τους ιερείς, μοναχούς και δερβίσιδας, και εκτελούσι τα έργα τούτων... Το επάγγελμα τούτο, ως έχον αναγκαία και πρώτα συστατικά το ψεύδος, την απάτην, την προσποίησην και την καταφρόνησιν των θρησκευτικών τελετών, μορφώνει τους επαγγελομένους τούτο τόσοον αντηθικώς, ώστε καταλαμβάνη έκαστον φρίκη, όταν παρατηρή ότι ένας σωρός ανθρώπων παραδίδεται δωρεάν εις τόσα κακά.

Η επαίτεια είναι τόσοον αγαπητή εις αυτούς, διότι, φαίνεται, τους χορηγεί ωφελείας περισσοτέρας με πολύ ολίγον κόπον. Και, μολονότι οι τοιούτοι είναι υγιείς και ρωμαλαίοι, άξιοι και δια την γεωργίαν και δια την ποιμενικήν, και δια τας τέχνας, και έχουσιν αρκετόν πνεύμα, προτιμώσιν όμως παρ' όλα ταύτα το αποτρόπαιον αυτό έργον. Πρώτοι δε οι γεννήτορες διδάσκουσι τα τέκνα των την μαύρην αυτήν τέχνη (αν δύναται να ονομασθή τέχνη), την οποίαν, δια να καταστήσωσιν ολιγώτερον εξουθενωτικήν ονομάζουσι πολλοί επιστήμην...

... Το επάγγελμα τούτο, εν ω απασχολεί τόσοον πλήθος ανθρώπων εις την αργίαν και την κακοήθειαν, μας διαφθείρει και μέρος της νεολαίας, η οποία έπρεπε μίαν ημέραν ν' αποκατασταθή ωφέλιμος εις εαυτήν, και εις την κοινωνίαν, μη παραδιδομένη δωρεάν εις την διαφθοράν από αυτούς τούτους τους γεννήτορας. Επειδή δε ούτε η κοινή καταφρόνησις, ούτε η αυστηρότης των νόμων και των διαταγμάτων ηδυνήθη να κατασβέση την κάμινον αυτήν της ακολασίας, νομίζομεν αναγκαίον

---

1. Εφημερίς "Αιών", 30 Απριλίου 1839.

να ληφθώσιν εξαιρετικά δι' αυτούς μέτρα..." Τα μέτρα αυτά, προτείνει παρακάτω η εφημερίδα, είναι η απαγόρευση της έκδοσης διαβατηρίων από τους δήμους σε κατοίκους των περιοχών αυτών, οι οποίοι δεν μπορούν να αποδείξουν πασιφανώς την εμπορική τους ιδιότητα, ούτως ώστε να περιορίζονται οι μετακινήσεις των επαγγελματιών επαιτών. Από τους Κραβαρίτες ζητιάνους εμπνεύστηκε και ο Καρκαβίτσας το μυθιστόρημά του "Ο Ζητιάνος".¹ Πρωτοδημοσιεύθηκε το 1896 και είχε ως ήρωα ένα υπαρκτό πρόσωπο τον Κώστα Τζίρο ή Τζιριτόκωστα, ο οποίος γεννήθηκε στη Περίστα Κραβάρων και φέρεται γραμμένος στα μητρώα της κοινότητας με έτος γέννησης το 1873.²

Οι Κραβαρίτες αρχικά ασκούσαν την επαιτεία αναζητώντας οικονομική ανακούφιση από την οικτρή οικονομική τους κατάσταση. Σιγά-σιγά όμως εξελίχθηκαν σε επαγγελματίες του είδους διότι ανακάλυψαν ότι μπορούσαν να εξοικονομούν πολύ περισσότερα από τη "ματσιόλα" (επιστημονική ονομασία της ζητιανιάς) παρά από την καλλιέργεια και τη βοσκή. Χρησιμοποιούσαν ως μέσα πρόκλησης του οίκτου και του ελέους των κατοίκων, άλλες φορές τεχνητές παραλυσίες και άλλες φορές πραγματικές σωματικές αναπηρίες που προξενούσαν οι ίδιοι, όπως κάψιμο των χεριών ή των ποδιών με ακουαφόρτε, κ.λ.π. Συχνά χρησιμοποιούσαν σ' αυτήν τη δραστηριότητα και βοηθούς, μικρά παιδιά φτωχά μα έξυπνα, που τις περισσότερες φορές υπέφεραν από κακοποιήσεις, δηλαδή ξυλοδαρμούς, εξαντλητική κούραση από μεγάλες πορείες και κουβάλημα φορτίων.

Οι Κραβαρίτες ζητιάνοι ονομάζονταν και "Μπουλιαραίοι" από τη συνθηματική γλώσσα που χρησιμοποιούσαν αποκαλώντας

---

1. Α. Καρκαβίτσας, "Ο Ζητιάνος", Αθήνα, 1985, Δωρικός.

2. Θ. Παπαθανασόπουλος, "Οι Μπουλιαραίοι και τα Μπουλιάρικα", Ελληνικά Θέματα, Αθήνα, 1969.

την επαίτεια Μπουλιαριά".¹ Οι μπουλιαραίοι λοιπόν ως πανέξυπνη φυλή, δεν σταμάτησαν τη δραστηριότητά τους μόνο στις απατηλές προσποιήσεις της επαίτειας αλλά αργότερα στράφηκαν και στην άσκηση του επαγγέλματος του Χατζή. Χατζήδες λέγονταν όσοι επισκέπτονταν τους Αγίους Τόπους, και οι Κραβαρίτες προσποιούνταν ότι έρχονταν από τα Ιεροσόλυμα έχοντας μαζί τους αγιασμένα γιατροσόφια και ιερά αντικείμενα, τα οποία πουλούσαν δήθεν για την ενίσχυση των ιερών τόπων. Η αμάθεια, η αφέλεια και η θρησκοληψία των χωρικών απέφερε σ' αυτούς μεγάλα κέρδη. Μεγαλύτερα όμως απέφερε μία άλλη "τέχνη" των μπουλιαραίων. Αυτή ήταν το "σαράφισμα" και το "μαντάρωμα" που θα πει ξεγέλασμα πάνω στην εμπορική συναλλαγή.² Οι "σαραφιτζήδες" έδιναν σκάρτο εμπόρευμα και το παρουσίαζαν ως πανάκριβο. Στο μαντάρωμα έδιναν με αριστοτεχνική δεξιότητα και ταχύτητα πλαστά Κωνσταντινάτα και έπαιρναν χρυσά. Επειδή όμως γι' αυτό το αδίκημα προβλεπόταν μακροχρόνια κάθειρξη οι σαραφιτζήδες άλλαζαν αμέσως τόπο για να χαθούν τα ίχνη τους.³ Αυτές οι τρεις δραστηριότητες των Κραβαριτών διήρκεσαν όλο τον 19^ο

-----

1. Θ. Παπαθανασόπουλος, όπ. αν, ο οποίος παραθέτει το γλωσσάρι της μπουλιάρικης συνθηματικής γλώσσας. Ιδού μερικά παραδείγματα:

- α) Μπουλιαριά = το ταξίδι του ζητιάνου, αγυρτεία.
- β) Μπουλιάρης = ζητιάνος, επαίτης, μικροπωλητής.
- γ) Μπουλιάρωμα = επαίτεια, εξαπάτηση αφελών.
- δ) Ματσόλα = σπασμένο ή κακοποιημένο χέρι.
- ε) Μανάκεμα = αλητεία, μαγκιά.
- στ) Καρόφυλλο = χαρτί, πιστοποιητικό, άδειες αστυνομικών και δημοτικών αρχών χρήσιμες για την άσκηση του επαγγέλματος.

2. Θ. Παπαθανασόπουλος, όπ. αν, σελ. 445.

3. Όπ. αν, σελ. 446.

αιώνα και μέχρι την πρώτη εικοσαετία τουλάχιστον του 20^{ου}.

Το φαινόμενο των Κραβαριτών, Ρεκουνιωτών και άλλων επαγγελματιών επαιτών που διέτρεχαν την ύπαιθρο εξαπατώντας αφελείς χωρικούς, δεν πρέπει να θεωρηθεί ως φαινόμενο "κοινωνικής επιδημίας" αέργων και κακοποιών πληθυσμών που μετακινούνται ομαδικά διαπράττοντας πάσης φύσεως αδικήματα, για δύο βασικούς λόγους. Πρώτον δεν υπάρχει μαζική δράση επαγγελματιών επαιτών, αλλά περιορισμένος αριθμός, μία μικρή μειονότητα.¹ Το γεγονός αυτό ακυρώνει κάθε απόπειρα σύγκρισης με το ευρωπαϊκό φαινόμενο των μαζικών μετακινήσεων αέργων πληθυσμών που σημειώθηκε κατά τον 17^ο, 18^ο και 19^ο αιώνα και αποτελεί γεγονός μειωμένης σημασίας για το ενδιαφέρον της παρούσας μελέτης. Δεύτερον, (στοιχείο που συνδέεται και με τα παραπάνω), η επαγγελματική αυτή δράση επικεντρώθηκε κυρίως στην ύπαιθρο, όπου το συγκινησιακό στοιχείο ήταν πιο ανεπτυγμένο και πολύ λίγο στις πόλεις. Ως εκ τούτου ο χαρακτήρας που έλαβε η κοινωνική αντίδραση απέναντι σ' αυτήν τη συμπεριφορά ήταν πολύ χαλαρός. Συγκεκριμένα η πολιτεία δεν έλαβε κανένα μέτρο περιορισμού των δραστηριοτήτων και των μετακινήσεων αυτών των ατόμων (βλέπε εκκλήσεις για λήψη μέτρων από την αστυνομία, έγγραφα νομαρχών για τον περιορισμό των αδειών επαίτειας, κλπ). Τότε μόνο δραστηριοποιήθηκε και θέσπισε βαριές ποινές στους παραβάτες, όταν άρχισαν να διαπράττονται απάτες με μεγάλο οικονομικό όφελος, αναφερόμαστε βέβαια στο "σαράφισμα". Έτσι η τιμωρία αυτών των απατεώνων επαιτών ήταν θέμα των ίδιων των θυμάτων, οι οποίοι ξυλοκοπούσαν και έδιωχναν κακήν κακώς όσους έπεφταν στα χέρια τους. Μία τέτοια σκηνή ξυλο-δαρμού ζητιάνου περιγράφει ο Καρκαβίτσας στο ομώνυμο μυθιστόρημά του.² Το ενδιαφέρον εδώ βρίσκεται στο γεγονός

-----

1. Την άποψη αυτή υποστηρίζουν πολλοί συγγραφείς όπως ο Θ. Παπαθανασόπουλος, όπ. αν, και ο Π. Πυλαρινός στο άρθρο του "Κράβαρα και Κραβαρίτες", Αθήνα 1961, σελ. 48.

2. Α. Καρκαβίτσας, όπ. αν, σελ. 30 επ.

ότι για μια ακόμη φορά η άτυπη κοινωνική αντίδραση είναι ο καθιερωμένος πειθαρχικός μηχανισμός που αντλεί τα εξουσιαστικά και τιμωρητικά του προνόμια από την ανοχή του Κράτους αλλά και από την έκδηλη αδυναμία του να ασκήσει αυτά τα καθήκοντα με δικούς του μηχανισμούς. Η άτυπη κοινωνική αντίδραση πάντως εκδηλώνεται στην ουσία κατά της απάτης και όχι κατά της επαιτείας που στο σύνολό της συγχωρείται ως συμπεριφορά.

Ας μη σταθούμε όμως στο μεμονωμένο φαινόμενο της επαγγελματικής δραστηριότητας αυτών των περιοχών και ας δούμε μετά από όλα αυτά πως λειτουργεί το τρίπτυχο εργάτης-φτωχός-επαίτης στην ελληνική κοινωνία του 19^{ου} αιώνα.¹

Είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο² ότι στην Αγγλία υπάρχει την περίοδο αυτή ένας κύκλος εργατικής "ταυτότητας" όπου συνδέονται και εναλλάσσονται οι έννοιες "εργάτης", "φτωχός" και "επαίτης". Το κοινό τους στοιχείο: ο αποκλεισμός από τα κέρδη της elite, η εκμετάλλευση και η μοίρα του εξαρτημένου μίσθωτού εργάτη· επίσης η κοινωνική τους απομόνωση, ιδιαίτερα στις πόλεις, η υποβαθμισμένη κοινωνική τους θέση που τους απωθεί σε συγκεκριμένο τρόπο ζωής οργανωμένο γύρω από την ταβέρνα. Παράλληλα διαχωρίζεται ο εργατικός πληθυσμός σε "εργατική αριστοκρατία", τους εξειδικευμένους εργάτες, και σε ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό. Οι τελευταίοι αυτοί εργαζόμενοι αποτελούσαν έναν "εν δυνάμει" μόνιμο κίνδυνο να επανδρώσουν τις τάξεις των ανέργων, λόγω κάποιας οικονομικής κρίσης, υποβαθμιζόμενοι σε φτωχό πληθυσμό που συντηρείται από την επαιτεία. Ο βιομηχανικός μετασχηματισμός είχε ήδη ορίσει το κοινωνικό του περιθώριο, το οποίο πάσχιζε να διατηρήσει.³

1. Βλέπε αντίστοιχη ανάλυση για την Αγγλία στο Α' Μέρος της μελέτης, σελ. 51.

2. Όπ. αν, σελ. 57.

3. Βλέπε ανάλυση στη σελίδα 59 επ. αυτής της μελέτης.

Αν και δεν υπάρχουν πολλές ειδικές μελέτες πάνω στην εσωτερική διαφοροποίηση της αγροτικής τάξης και της κινητικότητας του ελληνικού πληθυσμού προς τις πόλεις το 19^ο αιώνα¹, (με εξαίρεση πολλές τοπικές εθνολογικές αφηγήσεις με ιστορικό ενδιαφέρον) γνωρίζουμε ότι κατά τη δεκαετία του 1860 παρατηρείται μία ασθενής αλλά επίμονη συσώρευση πληθυσμού στις πόλεις που κορυφώνεται στις δεκαετίες του '70 και '80. Οικοδομούνται εργατικοί συνοικισμοί σε υποβαθμισμένες περιοχές, όπως για παράδειγμα στον Πειραιά που ο εργατικός συνοικισμός, απομονωμένος από την υπόλοιπη πόλη βρίσκεται σχεδόν στο σύνολό της μέσα στη βιομηχανική ζώνη.² Όπως παρατηρεί ο Τσοκόπουλος, ο σιδηρόδρομος το 1869 διαχωρίζει το συνοικισμό της εργατικής τάξης από την υπόλοιπη πόλη, λειτουργώντας ως παραπέτασμα ανάμεσα στους δύο κόσμους.³ Το ίδιο καθεστώς, με τη διέλευση δηλαδή των σιδηροδρομικών γραμμών δια μέσου της πόλης, παρατηρεί ο Ένγκελς όταν περιγράφει τις βάνουσες συνθήκες διαβίωσης των εργατών στις πόλεις.⁴ Παρόμοιες συνθήκες διαβίωσης παρατηρούνται και στις ελληνικές πόλεις, ιδίως στις περιοχές γύρω από την εγκατάσταση βιομηχανικών μονάδων. Η έλευση προσφύγων από τα νησιά και την ύπαιθρο, επιτείνει το πρόβλημα. Τέτοια συρροή προσφύγων παρατηρήθηκε στον Πειραιά και στην Αθήνα στη δεκαετία 1860-70 από κύματα Κρητών. Βέβαια, όπως ήδη αναφέραμε⁵, η εξαθλίωση των εργατικών μαζών που παρατηρήθηκε στη δυτική Ευρώπη δεν συγκρίνεται με αυτήν της Ελλάδας, όπου υπήρχε σαφώς καλύτερο καθεστώς

1. Βλ. όμως G. Burgel, "Αθήνα", Η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας, Αθήνα, 1976, Εξάντας.

2. Β. Τσοκόπουλος, όπ. αν, σελ. 243.

3. Β. Τσοκόπουλος, όπ. αν.

4. Βλέπε ανωτέρω, σελ. 54-55 αυτής της μελέτης.

5. Οι λόγοι αναφέρονται εκτενώς ανωτέρω, σελ. 124-133.

διαβίωσης αλλά και μισθών, με αποτέλεσμα να μην παρατηρείται δημιουργία εξαθλιωμένου προλεταριάτου έως και το 1880. Από αυτό το σημείο όμως και μετά, αρχίζει σταδιακά να εμφανίζεται και στην Ελλάδα ένα κατώτατο εργατικό στρώμα, το οποίο απασχολείται περιστασιακά σε διάφορες υπηρεσίες που ποικίλλουν ανάλογα με τις εκάστοτε ανάγκες της αναπτυσσόμενης βιομηχανικής παραγωγής. Παράλληλα παρατηρείται και η δημιουργία ενός αργού πληθυσμού, ο οποίος είτε καθίσταται άνεργος (αφενός λόγω της συχνής διακοπής της λειτουργίας των εργοστασίων - έως και τρεις μήνες - και αφετέρου λόγω της χρησιμοποίησης της παιδικής εργασίας σε μεγάλη έκταση) είτε αποτελεί προσφυγικό πληθυσμό που αναζητά κάποιο είδος εργασιακής σχέσης, επιδιδόμενος συγχρόνως στην επαιτεία. Ήδη από το 1850 λειτουργούν πορνεία στον Πειραιά¹ ενώ το επάγγελμα του ρακοσυλλέκτη είναι πολύ διαδεδομένο. Αυτό το στρώμα λοιπόν των "φτωχών" που διακρίνονται σαφώς από τους "πένητες", όπως εξηγήσαμε παραπάνω, χρησιμοποιεί ως στέκια το καφενείο, την ταβέρνα και την αγορά (όπως και στην Αγγλία) και εμπλέκεται λόγω του επαγγελματικού και κατ' επέκταση κοινωνικού του αποκλεισμού σε κλοπές, απάτες και βίαιες πράξεις. Την εικόνα αυτή εκφράζει μία εφημερίδα του Πειραιά²: "... ας έλθωμεν ήδη εις την κατωτάτην λεγομένην τάξιν του λαού, όστις πάντη άμοιρος θρησκευτικών παραγγελμάτων, νομίζει ότι εν τη του κρέατος και ιχθύος αποχή, συλλήβδην άπασαι αι αρεταί, ενώ η κραιπάλη και η αιώνιος του χρόνου ασωτεία εν τοις υποχθονίοις βακχικοίς βωμοίς, η κλοπή, ο φόνος και λοιπαί κακίαι προς μηδέν λογίζονται... Ου μην αλλά και το όνομα του θεού, όπερ και παρά τοις αγρίοις αυτοίς εμποιεί σεβασμόν, υβρίζεται και βλασφημείται προχείρως εις πάσαν

1. Β. Τσοκόπουλος, όπ. αν, σελ. 131.

2. Φωνή του Πειραιώς, 24 Ιουνίου 1869, όπως αναφέρεται στον Τσοκόπουλο, όπ. αν, σελ. 240.

αυτού πράξιν εν μέση αγορά και ενώπιον αυτών των αρχών..."

Φαίνεται λοιπόν πως βρισκόμαστε μπροστά στο ξεκίνημα ενός λούμπεν προλεταριάτου, το οποίο διαφοροποιείται σαφώς από τους "φτωχούς" και τους "εργάτες", αλλά που παράλληλα δέχεται και αποδίδει στις άλλες δύο κατηγορίες δυναμικό από τις τάξεις του. Η φυσιογνωμία του αλήτη ως προσώπου πλέον του περιθωρίου αποκτά νέα ταυτότητα και απαιτεί άλλες μορφές κοινωνικής αντίδρασης. Το ενδιαφέρον μετατοπίζεται τώρα στην επικινδυνότητα που παράγει η αλητεία και στον έλεγχο και τιμωρία αυτής καθ' εαυτής της περιπλάνησης.

4. Δυτικά Πρότυπα και Ελληνική Πραγματικότητα

Ολόκληρος ο 19^{ος} αιώνας χαρακτηρίστηκε από την πάλη μεταξύ της διαμόρφωσης των συλλογικών παραστάσεων για το κόσμο της φτώχειας και της συνακόλουθης αντικοινωνικής συμπεριφοράς που παρήγε αυτή από τα κυρίαρχα κοινωνικο-οικονομικά στρώματα και της επιβολής αυτής της εικόνας στην κοινωνία, έτσι ώστε να γίνει δυνατή η κατασκευή μιας νέας τάξης πραγμάτων. Το νόημα και οι όροι που τεκμηρίωναν αυτήν την "ανάγκη" σε όλα τα επίπεδα του λόγου (discourse) προσδιορίστηκαν επακριβώς στους κώδικες συμπεριφοράς, τυπικούς και άτυπους. Κι ενώ στην Ευρώπη αυτή η νέα τάξη πραγμάτων έγινε καθεστώς, στην Ελλάδα οι κυρίαρχες ομάδες, είτε ανήκαν στο κράτος είτε σε ιδιωτικούς οργανισμούς, αδυνατούσαν να επιβάλλουν αυτά τα νέα πρότυπα.

Το κοινωνικό περιθώριο του ζητιάνου αμφισβητήθηκε ακόμη και στην Ευρώπη, η οποία είχε και τη θέληση αλλά και τα μέσα για να επιβάλλει την αποκήρυξη και την καταστολή του φαινομένου της επαιτείας. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, για παράδειγμα, ο λαός του Παρισιού απορρίπτει το status της περιθωριοποίησης του επαίτη, του οποίου η συμπεριφορά ενώ είναι αποκρηυγμένη από τις αρχές και κυνηγημένη από την αστυνομία, θεωρείται από το λαό ως πράξη δηλωτική μιας ανάγκης, μιας κατάστασης εξαθλίωσης και δεν προκαλεί

καθεαυτή απόρριψη από τη λαϊκή κοινότητα.¹ Πόσο μάλλον στην Ελλάδα όπου η κρατική μηχανή δεν έχει αναπτύξει ικανούς μηχανισμούς επιβολής, η θέληση της εξουσίας για καταστολή είναι αμφισβητήσιμη². Αλλά και σε επίπεδο ιδεολογίας ελλείπει το ξεκάθαρο σχήμα του κυρίαρχου λόγου που υπάρχει στη Δύση.³ Ακόμη παραπέρα ο ζητιάνος που προσποιείται τον ανάπηρο και εξαπατά τον κόσμο με διάφορα μέσα (προσποιητή σωματική παραμόρφωση, εγκυμοσύνη, επιληψία, κλπ) έχει επίσης τη δυνατότητα να εξαπατά και τις αρχές· είναι γραμμένος στους καταλόγους επαϊτών⁴ ή

---

1. A. Farge, "Ζητιάνος, ένας περιθωριακός;" άρθρο, στο "Οι Περιθωριακοί" υπό τη διεύθυνση του B. Vincent, Αθήνα, 1988, Ροές, σελ. 148 επ.

2. Στα Πρακτικά της Βουλής από το 1844-1871, δεν αναφέρεται συζήτηση για το φαινόμενο της αλητείας ή επαϊτείας. Βλ. "Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, 1844-1871", Βιβλιοθήκη Εθνικής Τράπεζας - Ιστορικό Αρχείο.

3. Η λύση είναι μία: εγκλεισμός των ζητιάνων και των αλητών σε καταστήματα εργασίας και συγχρόνως δημιουργία κατηγορίας περιθωρίου που προκαλούσε ενδεχομένως το φόβο των εργατικών μαζών απέναντί τους ώστε να δικαιολογηθεί η ανάγκη λήψης μέτρων για κοινωνικό αποκλεισμό και τιμωρία τους.

4. Τέτοιοι κατάλογοι υπήρχαν πολλοί. Από έρευνα που έγινε στο Ιστορικό Αρχείο Ναυπλίου βρέθηκε ένας, ο οποίος παρατίθεται φωτοτυπημένος στο Παράρτημα ΙΙ. (Φακ. V₄₂/1839).

επωφελείται από τα πιστοποιητικά επατείας¹, προσέρχεται πρώτος σε τυχόν διανομές ρούχων ή τροφίμων από τις δημοτικές αρχές.² Στη Δύση υπάρχει ποινική ρύθμιση η οποία εφαρμόζεται, τουλάχιστον στις περισσότερες των περιπτώσεων και η συμπεριφορά αυτή αποτελεί πλημμέλημα. Στην Ελλάδα το αδίκημα της επατείας αποτελεί πταίσμα και δεν υπάρχει ποινική καταστολή³, παρόλο που ο αριθμός των αργών και οκνηρών είναι σαφώς διαχωρισμένος από τους φυσικά ανίκανους προς εργασία μέσω των απογραφικών πινάκων που τηρούν οι

-----

1. Τα αποκαλούμενα πιστ/κά πενίας που δίνουν το δικαίωμα στους κατόχους τους να επατούν. Εκδίδονται δε τόσα πολλά που οι αρχές ζητούν από τους δήμους να καταρτίσουν καταστάσεις με τα ονόματα όσων έχουν λάβει τέτοια πιστ/κά. (Βλ. Ιστορ. Αρχείο Ναυπλίου, Φακ. Υ/1852 και 1853). Πιστοποιητικά πενίας υπάρχουν στους φακέλους του Ιστ. Αρχ. Ναυπλίου με τους εξής κώδικες: V₅₁/1840, V₄₂/1842, Λ₂₆₋₂₈/1842, V₄₂₋₄₄/1844, V₄₂₋₄₄/1846. Επίσης όσοι κατείχαν πιστ/κά πενίας απαλλάσσονταν των δικαστικών εξόδων σε περίπτωση καταδίκης τους. (Φακ. W_{60,62}/1836, Ιστορ. Αρχ. Ναυπλίου).

2. Τέτοιες διανομές γίνονταν από τους δήμους μετά από την αποστολή χρηματικών ενταλμάτων στο δήμο χρηματικών ποσών δηλαδή για αγαθουργίες υπέρ των απόρων. Τέτοιο έγγραφο του 1840 παραθέτω φωτοτυπημένο στο Παράρτημα ΙΙ. Στο συγκεκριμένο έγγραφο αναφέρεται συνοδευτικός κατάλογος απόρων. (Ιστορ. Αρχ. Ναυπλίου, Φακ. V₅₁/1840).

3. Στη στατιστική καταδικών των ετών 1885-1886 που δίνει η "Οικονομική Επιθεώρηση" (όπ. αν, σελ. 191-194) ουδεμία καταδίκη για αλητεία ή επατεία αναφέρεται.

δήμοι.¹

Η καθαρότητα λοιπόν των εννοιών ομαλό - ανώμαλο και νόμιμο - παράνομο που διακρίνει τη δυτική πρακτική (όπως περιγράφηκε αναλυτικά στο Α' μέρος αυτής της μελέτης) ανατρέπεται στην Ελλάδα προσδιορίζοντας έτσι και την ιδιαιτερότητα της κοινωνικής αντίδρασης σ' αυτές τις συμπεριφορές. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα η περίπτωση των πολεμιστών του Αγώνα και των ληστών.

Ένα από τα πρώτα προβλήματα που αντιμετώπισε η αντιβασιλεία ήταν, ο έλεγχος του μεγάλου αριθμού των περιφερομένων ενόπλων, παλαιών αγωνιστών και καπεταναίων, που μετά τη διάλυση των ημιτακτικών σωμάτων στα οποία υπηρετούσαν και τη διακοπή της μισθοδοσίας τους από το Κράτος επιδίδονταν σε προσπάθειες ανασυγκρότησης της ισχύος τους ή σε ληστρικές δραστηριότητες.² Πολλοί βέβαια από αυτούς στράφηκαν

1. Απογραφικοί πίνακες του 1839, 1843 και 1849 παρατίθενται φωτοτυπημένοι στο Παράρτημα ΙΙ στους οποίους υπάρχει ειδική κατηγορία σε: α) Πένητες ανίκανους προς εργασία με υποδιαίρεση σε γέροντες από 60-70 ετών και σε φυσικώς ανίκανους προς εργασία και β) δεύτερη κατηγορία με τίτλο "αργοί ζώντες χωρίς επιτήδευμα. Οι αριθμοί τους είναι: 45 άτομα για το 1839, 37 για το 1843 και 19 για το 1849 (Ιστ. Αρχ. Ναυπλίου, Φακ: Σ_{38,39}/1839, Σ₃₈/1844, Ρ/1849). Η παρατηρούμενη μείωση του αριθμού των αργών δεν μπορεί να αποδοθεί σε καλύτερευση των όρων πρόνοιας και απασχόλησης ή σε μεθόδους κοιν. ελέγχου, όπως αναλύσαμε ανωτέρω, αλλά μάλλον στην ατελή γραφειοκρατική διαδικασία της περιόδου εκείνης (π.χ. λάθος καταγραφές, έλλειψη στοιχείων μετανάστευσης πληθυσμού, σύγκλιση επωνύμων, διπλά επαγγέλματα, κλπ).

2. Eithal, όπ. αν, σελ. 29.

προς την επαιτεία και τον "ξενητεμό".¹

Το κράτος της αντιβασιλείας οργανώνοντας σε νέες βάσεις το στρατό αποδιαρθρώνει τους παραδοσιακούς ενόπλους, παλαιούς πολεμιστές, από τις επιρροές που ανέπτυσαν σε τοπικό επίπεδο. Αυτό το κατορθώνει με μια σειρά μέτρων, όπως η απαγόρευση της οπλοφορίας, η ίδρυση δημοτικής αστυνομίας, τα έκτακτα δικαστήρια, η εκτόπιση συγγενών των ληστών, η υποχρεωτική στράτευση κληρωτών, κλπ. Ο Κολιόπουλος γράφει για 5.000-13.000 ανεπάγγελτους πρώην πολεμιστές του αγώνα της ανεξαρτησίας² και ο Κορδάτος για χιλιάδες περιφερόμενους ζητιάνους πρώην αγωνιστές.³

Οι παλαιοί αγωνιστές βέβαια αποτελούν τον πόλο συσπείρωσης των παραδοσιακών νοοτροπιών έναντι της νέας ιστορικής πραγματικότητας που θέλησε να δημιουργήσει η παρέμβαση της Αντιβασιλείας, βασισμένης σε ξένα πρότυπα.⁴ Επιπρόσθετα η οργάνωση του νέου στρατού των βαυαρών πάσχει από εσωτερικές αντινομίες και παραβιάσεις του "παραδεκτού" τρόπου της στρατιωτικής ζωής. Για παράδειγμα θεωρείται απόλυτα νόμιμο να εξαγοράζονται οι αγγαρείες των στρατιωτών, έναντι 60 λεπτών από άλλους στρατιώτες και να εφευρίσκονται τρόποι κατακράτησης του μισθού των στρατιωτών από τους λοχαγούς,

-----

1. Βλ. "2^ο διάλογο" του συγγραφέα της εποχής Μ. Χουρμούζη στο έργο του "Διάλογοι επτά", Νεοελληνικά Κείμενα, Αθήνα 1980, Ιθάκη.

2. Γ. Κολιόπουλος, όπ. αν, σελ. 2.

3. Γ. Κορδάτος, "Εισαγωγή εις την ιστορίαν ...", σελ. 10.

4. Ν. Πανταζόπουλος, "Ο Ιωάννης Γεννατάς ...", όπ. αν, σελ. 1481.

τους σιτιστές, λογιστές, κλπ.¹ Έτσι πολλοί από τους στρατιώτες λιποτακτούν και επανδρώνουν τις τάξεις των ληστών. Η δημιουργία εθνικού στρατού από κληρωτούς συνέτεινε στην αύξηση του αριθμού των ληστών, καθώς πολλοί νέοι για να αποφύγουν την υποχρεωτική στράτευση στρέφονταν στη ληστεία. Το κράτος δεν μπορούσε να κερδίσει την εμπιστοσύνη του κόσμου και να διαρρήξει τις παραδοσιακές μορφές αντίστασης, διότι η αγροτική πολιτική με τις κρατικές παρεμβάσεις στους νομάδες και στην ύπαιθρο γενικά φαινόταν παραπλανητική, η υποχρεωτική στράτευση δεν ήταν αδιάβλητη και η συμπεριφορά των κρατικών οργάνων ήταν αρκετά ύποπτη αφού εμπλεκόταν εμφανώς στα συμφέροντα που γεννούσαν οι πελατειακές σχέσεις για την κατάκτηση αξιωμάτων.² Έτσι στα μάτια του λαού, κυρίως των κατοίκων της

---

1. Ανώνυμου, "Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι", όπ. αν, σελ. 44 και 183-193.

2. "... Σήμερα η εξουσία λέγει εις τον καθένα τον στίχον του Μαρτιέλου: Vincam te donis numeribusque meis (θέλω σε νικήσει με τα δώρα μου και τα υπουργήματά μου). Διατί; διότι δεν υπάρχει καμμία συννενοήσις, καμμία πεποίθησις ότι τούτος ή εκείνος εργάζεται δια κοινόν σκοπόν. Ενόσω δεν παριστάνεται εις τον λαόν η ιδία του συνείδησις, η ιδία του ιστορία, τα παθήματά του και αι τύχαι του, πως θέλομεν συναπαντηθή μετ' αυτού, πως θέλομεν συνταυτισθή, ώστε ν' αναθήση εις ημάς την πλήρη του εμπιστοσύνην. Παραδίδοντες τούτον ή εκείνον εις την οργήν του ακόμη επαυξάνομεν την δυσπιστίαν του, τρέφομεν το μίσος και την απέχθειαν ...", Π. Καλλιγιάς, "Η Εξάντλησις των Κομμάτων, ήτοι Τα Ηθικά Γεγονότα της Κοινωνίας Μας", Αθήνα, 1842, σελ. 28.

υπαίθρου¹, οι ληστές εμφανίζονταν ως οι συνεχιστές του παραδοσιακού χαρακτήρα της αγροτικής ζωής και υπερασπιστές του "παλαιού καθεστώτος" απέναντι στη νέα τάξη πραγμάτων που προσπαθούσε να επιβάλλει το Κράτος. Το γεγονός αυτό προσέδιδε στην αντιδικία κράτους-ληστή πολιτικό χαρακτήρα.²

Αυτό βέβαια που ενδιαφέρει εδώ είναι η αντίδραση του Κράτους απέναντι στο πρόβλημα της ληστείας. Τα μέτρα καταπολέμησής της ήταν, πέρα από τις προβλεπόμενες βαρείες ποινές, η σύσταση της Χωροφυλακής και τα διατάγματα Αμνηστίας και Χάριτος. Η λειτουργία και των δύο αυτών μέτρων αποτελεί αδιάψευστο επιχείρημα για κάθε μελετητή του 19^{ου} αιώνα, ότι στην Ελλάδα οι μηχανισμοί εξουσίας διέπονται από μία μόνιμη και συνεχή αντίφαση στο πολιτικό, οικονομικό και δικαιοσύνη πεδίο. Η θεμελιώδης αυτή αντίφαση αναφέρεται στη δημιουργία από το Κράτος μιας λεπτής εξισορροποιητικής διαχωριστικής γραμμής μεταξύ του νόμιμου και του παράνομου, όπου όμως τα αντι-κείμενα μέρη συχνά αλληλοαναιρούνται και αλληλοκαλύπτονται.

Η σύσταση της χωροφυλακής το 1836 συνέβαλε κατ' αρχάς στην απορρόφηση ικανού αριθμού ατάκτων που διαφορετικά θα μπορούσαν να είχαν καταφύγει στη ληστεία. Πολλές φορές οι αρχές στρατολογούσαν άτομα που ήταν πρώην ληστές και είχαν αμνηστευτεί ή τους είχε δοθεί χάρη με βασιλικό διάταγμα. Αυτοί θεωρούνταν ως οι πλέον κατάλληλοι να ανακαλύπτουν τα κρησφύγετα των ληστών, στους οποίους εξάλλου είχαν προσφέρει στο παρελθόν τις υπηρεσίες τους. Για τη σύλληψη και την εξόντωση των ληστών προσφέρονταν αμοιβές από τις αρχές

-----

1. Οι χωρικοί υποχρεώνονταν να φιλεύουν τους στρατιώτες με τη λεγόμενη "κότα-πήτα", Ανώνυμου, όπ. αν, σελ. 111-112.

2. Δαμιανάκος, όπ. αν, σελ. 100.

στους πολίτες αλλά και στους στρατιώτες.¹ Στους τελευταίους δίδονταν και υποσχέσεις προβιβασμού. Μια τέτοια περίπτωση, αναφέρει ο Καλλιγιάς, ήταν ο Τάσος, ανθυπολοχαγός, ο οποίος "... αγανακτών διότι δεν προβιβάζετο αναλόγως των πατραγαθιών του, ενίοτε συνηκολούθει και αυτούς τους ληστές, μεθ' ων είχε πάντοτε σχέσιν, εωσού ελάμβανεν αμνηστίαν και υπόσχεσιν προβιβασμού, αλλά μη εκπληρουμένην ..."². Αυτή τη διττή υπόσταση του ληστή-χωροφύλακα επιβεβαιώνει και μία άλλη μαρτυρία κατά την οποία πριν τη μάχη οι ληστές και οι χωροφύλακες αντάλλασαν διάλογο μεταξύ τους με προσφωνήσεις μικρών ονομάτων, σημείο ότι γνωρίζονταν.³

Η αμνηστία από την άλλη μεριά, αποτελούσε πρακτική πολιτικού αλλά και δικαιοϋικού χαρακτήρα. Στον πολιτικό τομέα αποτελεί διαδικασία εκτόνωσης των εκάστοτε κοινωνικών και πολιτικών εντάσεων και συγκρούσεων, επιτυχώς δοκιμασμένη στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας.⁴ Μέσω της αμνηστίας το Κράτος, καταφέρνει να διατηρεί την εξουσία να ορίζει τι είναι νόμιμο και τι παράνομο, εξαναγκάζοντας τους ενόπλους αρνητές της έννομης τάξης να αποδεχτούν την παντοδυναμία της κυριαρχίας του, παρόλο που γνωρίζουν την αδυναμία του να επιβάλλει την τάξη. Αυτό το τελευταίο είναι που οδηγεί το κράτος στην επιβολή ποινών στους χωρικούς και τους ποιμένες, ως περιθάλποντες τους ληστές. Ο Καλλιγιάς αναφέρει χαρακτηριστικά: "... Οι κακές κυβερνήσεις γεννούν τις ληστείες και επειδή ο νόμος δεν δύναται να τιμωρήσει τον

---

1. Ανώνυμου, όπ. αν, σελ. 174.

2. Π. Καλλιγιάς, "Θάνος Βλέκας", όπ.αν, σελ. 11 και 99

3. Ανώνυμου, όπ. αν, σελ. 171 και Ε. About, "Ο Βασιλεύς των Ορέων".

4. Βλ. Θεοτοκά-Κοταρίδη, "Πολιτικό σύστημα και οριοθέτηση της νομιμότητας. Η λειτουργία της Αμνηστίας κατά την Οθωνική περίοδο", άρθρο, Π.Α.Σ.Π.Ε, Ε.Ι.Ε, 1989, σελ. 20.

ληστή τιμωρεί τον πολίτη. Δηλαδή σε τιμωρώ διότι δεν είμαι σε κατάσταση να σε περιφρουρήσω..." και αλλού ότι "... το υπουργείο τιμωρεί τους αθώους για να νομίζει ο κόσμος ότι δεν κοιμάται η Δικαιοσύνη ..."¹

Στο τομέα της δικαιοσύνης η αμνηστία λειτουργούσε ως παράγοντας αποσυμφόρησης του υπερβάλλοντος πληθυσμού των φυλακών και εκτόνωσης των αλγεινών εντυπώσεων που προκαλούσαν οι συχνές αποδράσεις κρατουμένων. Πέραν των απαράδεκτων όρων διαβίωσης των κρατουμένων στις φυλακές, υπήρχε και μεγάλη κωλυσιεργεία εκ μέρους των δικαστηρίων ως προς την εκδίκαση των υποθέσεων. Αποτέλεσμα ήταν η μακροχρόνια παραμονή υποδίκων στις φυλακές, γεγονός που συνέτεινε στην αύξηση των αποδράσεων οι οποίες πολλές φορές γίνοναν με τη βοήθεια της φρουράς που συχνά εγκατέλειπε τη θέση της και ακολουθούσε τους δραπετές. Οι αλληπάλληλες λοιπόν απονομές χάριτος οφείλονταν σε μεγάλο βαθμό στην αδυναμία συντήρησης φυλακισμένων και φρουρών.²

Επειδή λοιπόν η μετάβαση των ενόπλων ατάκτων, πρώην πολεμιστών, στο χώρο του παρανόμου δημιουργούσε εμπλοκή στη διαδικασία άσκησης και αναδιανομής της κρατικής εξουσίας με πιθανές συγκρούσεις πολιτικού χαρακτήρα, η αμνηστία λειτούργησε αφενός ως μηχανισμός απονομής δικαιοσύνης,

-----
1. Π. Καλλιγιάς, "Θάναος Βλέκας", όπ. αν, σελ. 20 και 103.

2. Γ. Κολιόπουλος, όπ. αν, σελ. 83-85. Βλ. επίσης και Εγκύκλιο Υπ. Εσωτ. στις 8/8/1849, με αριθμό 67, η οποία υπενθυμίζει στους Νομάρχες ότι η έκτιση των ποινών είναι αδιάκοπος και να μη δίνουν άδειες απουσίας στους καταδίκους οι οποίοι περιφέρονται ελεύθεροι στην πόλη και σκανδαλίζουν την κοινωνία (βλ. Παράρτημα ΙΙ, ολόκληρο το κείμενο). Τα ίδια συνιστά προς τους εισαγγελείς του κράτους ο υπουργός Δικαιοσύνης Π. Βάρβογλης, σε εγκύκλιο με αριθμό 543/20-6-1868, με αφορμή δημοσιεύματα εφημερίδων ότι οι φυλακισμένοι εξέρχονται συχνά από τις φυλακές.

ικανοποιώντας το περί δικαίου αίσθημα του παραδοσιακού κόσμου, αφετέρου δε, και κυρίως, ως μηχανισμός ενοποίησης του πολιτικού πεδίου, αφού ποινικοποίηση, δίωξη, αμνηστία, αποτελούσαν διαφορετικές μορφές των συγκρούσεων που χαρακτηρίζαν το ετερογενές πολιτικό σκηνικό της εποχής.¹

Αφού λοιπόν σε επίπεδο ένοπλων συγκρούσεων, με προφανή την άρνηση της νομιμότητας του "νέου καθεστώτος", το Κράτος αδυνατεί να οριοθετήσει τα πλαίσια της παράνομης συμπεριφοράς των ενόπλων, πολλώ μάλλον αδυνατεί να προσδώσει στον επαίτη της εποχής και στον περιπλανώμενο αλήτη συμπεριφορά περιθωριακού και αντικοινωνικού στοιχείου, εφόσον στις περισσότερες των περιπτώσεων τα εν λόγω άτομα λειτουργούν μέσα στα πλαίσια της νομιμότητας.²

Ο φτωχός πληθυσμός στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα, σε αντίθεση με τη Δύση, αντιστάθηκε στη διαδικασία προλεταριοποίησής του, τουλάχιστον στο πρώτο μισό του αιώνα, αφού κατάφερε να επιβιώνει χωρίς να αναγκάζεται να εργαστεί ως μισθωτός εργάτης. Οι μεροκαματιάρηδες περιόριζαν την εξάρτησή τους από εποχικές και περιστασιακές εργασίες, ενώ οι εργάτες παραχωρούσαν σχετικά μικρό τμήμα της ενεργού επαγγελματικής τους ζωής στη βιομηχανία.³ Ο αργός καπιταλιστικός μετασχηματισμός που διέκρινε την ελληνική κοινωνία του 19^{ου} αιώνα είχε σαν αποτέλεσμα την καθυστερημένη εμφάνιση και ανάπτυξη κοινωνικών φαινομένων όπως αυτό του λούμπεν προλεταριάτου των αστικών περιοχών της Ευρώπης, ώστε να χρειαστεί να περάσουμε στην τελευταία εικοσαετία του 19^{ου} αιώνα για να μπορούμε να μιλάμε γι' αυτό. Και στον εικοστό

1. Θεοτοκάς-Κοταρίδης, όπ. αν, σελ. 27.

2. Βλέπε πιστ/κά επαιτείας και εξαπατήσεις που είναι όμως αποτέλεσμα κάποιας επαγγελματικής δραστηριότητας (π.χ. γυρολόγος).

3. Π. Πιζανιάς, όπ. αν, σελ. 165.

αιώνα προκειμένου να μιλάμε για κοινωνικό περιθώριο.

Ο επαίτης είναι άτομο οργανικά ενταγμένο στην ελληνική κοινωνία του 19^{ου} αιώνα, χωρίς ποινική καταστολή και στίγμα περιθωρίου. Ο αγύρτης εκφράζει μια σειρά αντικοινωνικών χαρακτήρων, από πολιτικούς αντιπάλους του καθεστώτος έως παραβάτες του κοινού ποινικού δικαίου και δεν αντιμετωπίζεται ως ιδιώνυμη κατηγορία. Ο αλήτης τέλος είναι νομοθετικά απών καθ' όλη τη διάρκεια του αιώνα.

Προκύπτει λοιπόν σαφώς από τις ανωτέρω αναλύσεις ότι οι προσδιοριστικοί παράγοντες της κοινωνικής αντίδρασης στην επαιτεία και την αλητεία δεν πρέπει να αναζητηθούν στους μηχανισμούς που επιστρατεύθηκαν από τις κυρίαρχες τάξεις και το Κράτος, αλλά στην ιδιότυπη οργάνωση της κοινωνικής δομής της εποχής εκείνης και στη συγκυρία.

5. Οι ιδιαιτερότητες της κοινωνικής αντίδρασης στην Επαιτεία και Αλητεία στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα.

Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή, η ιστορία του αλήτη και του επαίτη είναι πολύ παλιά. Παρουσιάζει δε κοινωνικό και πολιτικό ενδιαφέρον.

Λειτουργήσε πολλές φορές ως παράδειγμα της αλληλεξάρτησης μεταξύ της δημιουργίας ποινικής νομοθεσίας και της εκάστοτε κοινωνικο-οικονομικής δομής στα πλαίσια της εφαρμογής του κοινωνικού ελέγχου.

Η μελέτη αυτή είχε ως στόχο μέσω της ανάλυσης της ποινικής μεταχείρισης της αλητείας και της επαίτειας να καταδείξει την ύπαρξη αυτής της αλληλεξάρτησης μεταξύ των νομικών κατηγοριών και του πολιτικού λόγου μέσα από τον οποίο μορφοποιούνται και ερμηνεύονται οι νόμοι. Αποστασιοποιημένα από νομικές αναλύσεις καθαρά ποινικού χαρακτήρα¹, αλλά και από κάθε ρομαντική προσέγγιση και λογοτεχνική ωραιοποίηση του αλήτη, ως του τύπου του ήρωα των δρόμων και του υπέρμαχου της ελεύθερης σκέψης², προσπάθησε να αναλύσει τις πρακτικές εκείνες και τους όρους κάτω από τους οποίους αυτές οι πρακτικές έγιναν αποδεκτές από την ελληνική κοινωνία του 19^{ου} αιώνα. Βασική υπόθεση της μελέτης αποτέλεσε η άποψη του Foucault ότι "... οι τύποι των πρακτικών δεν διευθύνονται από "όργανα" ή προγράφονται από "ιδεολογίες" ή ρυθμίζονται από πραγματικά περιστατικά, αλλά προϋποθέτουν τους δικούς τους ιδιαίτερους κανόνες, λογική, στρατηγική, αυταπόδειξη και αιτία ..."³

-----

1. Βλ. Ι. Μπέκα, "Το Άρθρο 408 ΠΚ - Η ποινικοποίηση μιας στάσης ζωής", Άρθρο, Αρμενόπουλος, Έκδοση Δικηγορικού Συλλόγου Θεσ/νίκης, Τεύχος 12, Θεσ/νίκη, 1991, σελ. 53-78.

2. Βλέπε το πολύκροτο έργο του Τζακ Κέρουακ, "Ο δρόμος", ή τη δημοσίευση του Λ. Χρηστάκη, "Η ιστορία της αλητείας", Θεσ/νίκη, 1990, Κατσάνος.

3. Foucault, "Questions of Method: an interview with Michel Foucault", άρθρο στο Ideology & Consciousness, No 8, Spring, 1981.

Κάτω από αυτήν την οπτική, η μεθοδολογική προσέγγιση αυτής της μελέτης οδήγησε στην έρευνα των αντιστοιχιών ή αναντιστοιχιών της κοινωνικής αντίδρασης στην αλητεία και επατεία στη Δυτική Ευρώπη και στην Ελλάδα κατά το 19^ο αιώνα. Η Αγγλία επελέγη ως παράδειγμα-πρότυπο, λόγω της καθαρότητας των νομικών σχημάτων που παρήγαγε η αγγλική νομοθεσία και πρακτική (πλήρης εναρμόνιση δικαστικών και αστυνομικών μηχανισμών με τις ανάγκες της καπιταλιστικής οικονομίας), όπως αναφέρθηκε εκτενώς στο πρώτο μέρος. Η κατεύθυνση που ακολούθησε η έρευνα αυτών των αντιστοιχιών κινήθηκε σε δύο επίπεδα. Το πρώτο αφορούσε στην εσωτερική μετανάστευση σε συνδυασμό με την αγορά εργασίας και το δεύτερο στην κοινωνική αντίδραση που δημιούργησαν οι ανωτέρω συνθήκες πάνω στους αλήτες και στους επαίτες.

Όσον αφορά στο πρώτο επίπεδο, τα μοντέλα των Rusche και Kirchheimer αλλά και του Chambliss δεν βρίσκουν πεδίο εφαρμογής στην ελληνική πραγματικότητα, λόγω του ότι στηρίζονται στην ύπαρξη μιας ευρείας εσωτερικής μετανάστευσης, η οποία αποστερούσε από την οικονομία πολύτιμα εργατικά χέρια. Η Ελλάδα δεν αντιμετώπισε παρόμοιο φαινόμενο με αποτέλεσμα να αποδυναμώνονται οι οποιεσδήποτε απόπειρες συγκρίσεων με τη δυτική Ευρώπη. Οι λόγοι πολύ συνοπτικά ήσαν οι εξής: Κατ' αρχάς δεν υπήρξε εσωτερική μετανάστευση καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, με εξαίρεση τους Κρήτες πρόσφυγες. Αντιθέτως υπήρξε μεγάλο ρεύμα μετανάστευσης προς το εξωτερικό και ιδίως την Αμερική προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

Επίσης η αγορά εργασίας δεν ήταν ποτέ σε στενότητα και όπου ή όταν ήταν, έλυνε το πρόβλημα με στρατολόγηση εποχιακών ή και ξένων εργατών. Αυτή η κατάσταση αφορά μόνο στην ιδιοτυπία της ελληνικής οικονομικής ανάπτυξης και δεν μπορούμε πάλι να την εξηγήσουμε με γενικευμένες αναλύσεις για τις αναπτυσσόμενες χώρες του περιφερειακού καπιταλισμού. Στην αναπτυσσόμενη Βραζιλία, για παράδειγμα, το μοντέλο των Rusche και Kirchheimer έχει εφαρμογή, διότι παρατηρήθηκε το φαινόμενο κατά τον 19^ο αιώνα στην περιοχή Pernambuco της Βορειοανατολικής Βραζιλίας να στρατολογούνται εργάτες με

χαμηλά επίπεδα μισθών μέσω της εφαρμογής των νόμων περί αλητείας. Ειδικότερα, όταν η δουλεία στη Βραζιλία καταργήθηκε, οι ιδιοκτήτες των φυτειών αντιμετώπισαν πρόβλημα στρατολόγησης ελεύθερων εργατών με φθινό εργατικό μισθό για να αντικαταστήσουν τους σκλάβους στις φυτείες ζάχαρης. Έτσι το κράτος και οι γαιοκτήνομες έκαναν χρήση της νομοθεσίας περί αλητείας και συνελάμβαναν όσους δεν εργάζονταν ώστε να αναγκαστούν να αποδεχτούν εργασία με συνθήκες χαμηλών μισθών.¹ Αυτή η θεωρία (dependency theory)² αφορά φαινόμενα που αναπτύχθηκαν στις αναπτυσσόμενες χώρες του τρίτου κόσμου.

Στη χώρα μας οι εργατικοί μισθοί τουλάχιστο για τα 50 πρώτα χρόνια ήταν εξαιρετικά υψηλοί σε σχέση με τα γενικά επίπεδα εισοδημάτων και για το σύνολο της κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης. Επίσης δεν συναντάμε το 19^ο αιώνα την κατάσταση της απόλυτης οικονομικής εξαθλίωσης που βρίσκουμε στο προλεταριάτο άλλων χωρών. Οι σχετικά ανεκτές οικιστικές συνθήκες εκφράζουν την παντελή σχεδόν έλλειψη άθλιων εργατουπόλεων και της περιθωριοποίησης της αλητείας και επαιτείας. Στην Ευρώπη οι κυρίαρχες τάξεις προσπάθησαν να μεταβιβάσουν την ιδιότητα του λούμπεν προλετάριου που λαμβάνει ο αλήτης σε ιδιότητα "φτηνού" προλετάριου για την οικονομία της εργασίας. Στην Ελλάδα όμως η σταθερή γεωργική εκμετάλλευση ήταν προϋπόθεση για την περιορισμένη προλεταριοποίηση των αγροτών. Η κοινωνική κατηγορία του εργάτη-προλετάριου και η οικονομική κατηγορία του μισθού, δεν είχαν θέση στον αγροτικό και βιοτεχνικό κόσμο της υπαίθρου.

-----

1. M. K. Huggins, "From Slavery to Vagrancy in Brazil", United States, 1985, Rutgers.

2. Η θεωρία της εξάρτησης, βλέπε Ευγένιος Τριβιζάς, "Θέματα Συγκριτικής Εγκληματολογίας", Σημειώσεις, Πάντειο Παν/μιο, 1989.

Φτωχοί και άκληροι αγρότες και χειρώνακτες της πόλης υπήρχαν πάντα. Οι μεν πρώτοι απορροφώνταν από τις αναπτυσσόμενες καλλιέργειες, οι δε δεύτεροι λόγω του ολιγάριθμου δυναμικού τους παρέμεναν αδύναμοι, κοντά στο τόπο καταγωγής τους.¹ Υπάρχει βέβαια μία γεωγραφική κινητικότητα, η οποία κατά περιόδους είναι αυξημένη, αλλά αυτή δεν συνιστά την αγροτική έξοδο που παρατηρούμε στη δυτική Ευρώπη, ούτε παράγει μάζες εξαθλιωμένων που συρρέουν στις πόλεις για δουλειά. Μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε για την παρακμή τομέων της οικονομικής ζωής που δημιουργούν ανέργους ωθώντας τους στη μετανάστευση προς εξεύρεση εργασίας.² Η ελληνική κοινωνία αντιστάθηκε στο βιομηχανικό φαινόμενο. Υπερβολικά προσηλωμένη στη συγκυρία, εμφανίσθηκε ξένη προς τη συστηματικότητα και τη δέσμευση στη σταδιακή ανάπτυξη και χωρίς την απαιτούμενη επιμονή αλλά και υπομονή στάθηκε για πολύ μεγάλη περίοδο έξω από τα οικονομικά αλλά και τα πολιτικά δρώμενα του καπιταλιστικού μετασχηματισμού.

Όσον αφορά στο δεύτερο επίπεδο τώρα, δηλαδή στις αντιστοιχίες της κοινωνικής αντίδρασης των δύο κοινωνικών σχηματισμών, του δυτικοευρωπαϊκού και του ελληνικού, παρατηρούμε τα ακόλουθα:

Η δυτική Ευρώπη από τον 16^ο έως τον 18^ο αιώνα ανέπτυξε μία σειρά εργασιών πάνω στην "Τέχνη του διοικείν" κατά μία έκφραση του Foucault.³ Αυτό σημαίνει ότι το πέρασμα από το φεουδαρχικό σύστημα στο καπιταλιστικό παρουσίασε ένα κράτος καλά προετοιμασμένο στην τέχνη της διοίκησης, δηλαδή με εξελιγμένο διοικητικό μηχανισμό για την εφαρμογή της κρατικής βούλησης στον πληθυσμό και με ανεπτυγμένη επιστημονική

---

1. Αγριαντώνη, όπ. αν, σελ. 189.

2. Όπ. αν, σελ. 192-193.

3. Foucault, "Governmentality", άρθρο στο Ideology and Consciousness, No 6, Φθινόπωρο 1979, σελ. 5-21.

γνώση για τη μέθοδο αυτής της εφαρμογής. Εννοούμε δηλαδή ότι η εξέλιξη της γνώσης του κράτους από πειθαρχική και διοικητική σε οικονομική γνώση (γνώση πολιτικής οικονομίας)¹ επιτρέπει στο καπιταλιστικό κράτος να επεμβαίνει εξουσιαστικά στην καθημερινή ζωή μέσα από τους μηχανισμούς της επίβλεψης και της έγκλεισης.² Δηλαδή το Κράτος των νόμων που λειτούργησε στη Φεουδαρχία, διαδέχθηκε το Κράτος της διοίκησης του 15^{ου}-16^{ου} αιώνα και αυτό διαδέχθηκε το Κράτος κυβέρνησης του 19^{ου} αιώνα που κατέχει την οικονομική γνώση.³ Έτσι το κυρίαρχο κράτος κατέχοντας και αυτόν τον τομέα της γνώσης θα διεισδύσει σε όλους τους χώρους της κοινωνικής ζωής, χαράσσοντας τους όρους κάτω από τους οποίους θα εκτυλλίσσεται αυτή. Στην προκειμένη περίπτωση διαγράφει τις νομικές ρυθμίσεις και τους πειθαρχικούς καταναγκασμούς που απορρέουν από αυτές: το υποχρεωτικό πέρασμα από το κατάστημα εργασίας στο εργοστάσιο. Η νομοθεσία, και ο επίσημος κοινωνικός έλεγχος υποτάσσονται στην εδραιούμενη καπιταλιστική οικονομία. Δεν υπάρχει χώρος για αμφισβητήσεις και επαναπροσδιορισμούς των κατεστημένων κοινωνικο-οικονομικών αξιών του νέου καθεστώτος και ιδιαίτερα της ατομικής ιδιοκτησίας και της εργασίας. Η παραβίαση αυτών των αξιών επιφέρει τον στιγματισμό και την άμεση τιμωρία των δραστών που είναι οι επαίτες και οι αλήτες. Ο στιγματισμός πέραν των σωματικών επιπτώσεων που παραθέσαμε στο πρώτο μέρος αυτής της εργασίας δημιουργούσε

-----

1. Όπ. αν, σελ. 19.

2. Foucault, "Τι είναι Διαφωτισμός", μ.τ.φ. Σ. Ροζάνης, Αθήνα, 1988, Έρασμος, σελ. 8-10.

3. Foucault, "Governmentality", όπ. αν, σελ. 21.

και διαδικασίες αποκλεισμού και περιθωριοποίησης.¹

Στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα, τα πράγματα είναι τελείως διαφορετικά. Το νεοσύστατο κράτος αντλεί τις "γνώσεις" του από την δυτικοευρωπαϊκή εμπειρία, της οποίας δανείζεται ιδεολογικά και δικαιοτικά πρότυπα. Η συμπεριφορά του επαίτη και του αλήτη δεν γεννά το φόβο για προσβολή οικονομικών και κοινωνικών αξιών ώστε να επισύρει τη δημιουργία ειδικής νομοθεσίας και συγκεκριμένων μηχανισμών καταστολής και κοινωνικού ελέγχου όπως στη Δύση. Έτσι και μέχρι τη θέσπιση του πρώτου Ποινικού Νόμου, η ελληνική νομοθεσία (Απάνθισμα των Εγκληματικών) δεν ανάγει την έννοια της αλητείας και επαιτείας σε αδίκημα. Ιδιαίτερα η επαιτεία συνιστά στοιχείο σύμφυτο μιας χώρας που εξέρχεται από έναν αγώνα εθνικό, εξαθλιωμένα και με σοβαρά προβλήματα κοινωνικής ανασυγκρότησης.

Τα πράγματα αλλάζουν με την εισαγωγή του βαυαρικού ποινικού νόμου του 1834. Η αλητεία και η Επαιτεία τώρα αποτελούν αδικήματα (άρθρα 661 επ.) Ο νόμος αποπειράται να

---

1. Για την ανάλυση των εννοιών του περιθωρίου και του αποκλεισμού έχουν γραφεί πάρα πολλά. Εδώ η θέση του γράφοντος ερμηνεύει αυτούς τους όρους με έμφαση στην αμφισημία τους και στην αναγκαιότητά τους. Η ιστορική πραγματικότητα έδειξε ότι το κυρίαρχο σώμα της κοινωνίας απωθούσε στα άκρα (κοινωνικό περιθώριο) ό,τιδήποτε ερχόταν σε σύγκρουση με τις αξίες αυτού του "κέντρου", στοχεύοντας στην επανενομάτωση ή στον αποκλεισμό. Το ενδιαφέρον όμως εδώ εστιάζεται στην αναγκαιότητα της παραγωγής περιθωριακών στοιχείων, που επιτρέπει στην κοινωνία να αναζωπυρώνει τη συνοχή και να εγκαθιδρύει την ομοφωνία (Durkheim), αλλά και στην αμφισημία του όρου, που επιτρέπει στην κοινωνία περαιτέρω χρήσεις και καταχρήσεις των πολλαπλών όψεων μιας συμπεριφοράς (αλητεία).

δημιουργήσει μία έννομη τάξη χρησιμοποιώντας τη γνώση του ευρωπαϊκού κόσμου. Όπως αναφέρει ο Ν. Πανταζόπουλος¹, "... η Ελλάδα αναζητεί εναγωνίως την πλήρωσιν του εκ της τουρκικής κατακτήσεως προκύψαντος εις το δίκαιον χάσματος αμφί-ταλαντευομένη μεταξύ της ανασυνδέσεως ... προς το παρελθόν και της εντάξεώς της στην "διεθνή" τάξιν δικαίου".

Κι ενώ η δυτικοευρωπαϊκή γνώση μεταφέρεται στην Ελλάδα ώστε σε επίπεδο ιδεολογίας να υπάρχει καταγεγραμμένη και η παραμικρή της λεπτομέρεια, εντούτοις το πεδίο εφαρμογής αυτής της ιδεολογίας να εμφανίζεται συγκεχυμένο και πλήρες αντιφάσεων.

Βέβαια η περίοδος της Αντιβασιλείας όπως και η Οθωνική, χαρακτηρίζονταν από την προσπάθεια καταστολής της μάστιγας της ληστείας. Τα περισσότερα Βασιλικά Διατάγματα όπως π.χ. των ετών 1833-36, καθόριζαν επακριβώς τις υποχρεώσεις που είχαν ορισμένες κατηγορίες ατόμων, όπως π.χ. οι άεργοι, άποροι, ὄδοιπόροι, υπηρέτες, ετεροδημότες, κλπ. Αυτές συνίσταντο στην απαγόρευση παραμονής σε ορισμένους χώρους ή πόλεις και χωριά, στην απαγόρευση κατοχής οιοδήποτε τύπου όπλων, στην απόδειξη των μέσων συντήρησής τους, στην έκδοση εσωτερικών διαβατηρίων και πολλών άλλων.² Τα διατάγματα αυτά μαζί με την ίδρυση της Χωροφυλακής αποσκοπούσαν στην πάταξη της ληστείας.

Εμφανίζεται λοιπόν μία επίσημη κοινωνική αντίδραση

-----

1. Ν. Πανταζόπουλος, "Αστικός κώδιξ και 'εθνικόν' δίκαιον", Αθήνα, 1945, Σάκκουλας, σελ. 1483. Βλέπε του ιδίου "Από της 'Λογίας' παραδόσεως εις τον Αστικό Κώδικα", Αθήνα, 1917.

2. Βλ. Εγκύκλιο Υπ. Εσωτερικών με αριθμό 2740, του έτους 1850, φωτοτυπημένο αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στο Παράρτημα ΙΙ.

και ένας κοινωνικός έλεγχος προς την κατεύθυνση της αντιμετώπισης της ληστείας, ο οποίος στα περισσότερα σημεία του δεν αντικειμενικοποιείται ώστε να κατοχυρωθεί ουσιαστικά η δυνατότητα σταθερής πρόβλεψης της συμπεριφοράς και της δράσης¹ (π.χ. αμνηστία ληστών, απόλυση κρατουμένων, υπερβολική χρήση βασιλικών χαρίτων, κλπ). Η τακτική ακολουθείται και στην κατεύθυνση της αντιμετώπισης της επαιτείας και της αγυρτείας. Βρίθουν οι διατάξεις για την ανάγκη αποπομπής των αέργων και των φαυλοβίων στους οικείους δήμους - γεγονός βέβαια που δεν παρέχει εικόνα επίσημης αντίδρασης αλλά μετάθεσης του προβλήματος σε άλλο φορέα - όμως ούτε και αυτές εφαρμόζονται, με αποτέλεσμα να έχουμε μία πληθώρα ανταλλαγών επίσημων εγγράφων με αλληλοκατηγορίες προς αποποίηση των ευθυνών γι' αυτήν τη κατάσταση.² Ακόμη, η πρόβλεψη για την ίδρυση καταστημάτων εργασίας, κατά το ευρωπαϊκό πρότυπο, αποβαίνει άκαρπη. Είναι βέβαια φυσικό, αφού το κράτος δεν έχει τη δυνατότητα να συντηρήσει τις φυλακές που αποτελούν κύρια ποινή για τους καταδίκους, πόσο μάλλον χώρους για τις παρεπόμενες ποινές.

Η κοινωνική πρόνοια αυτή την εποχή διεξάγεται κυρίως από τους εθνικούς ευεργέτες και την αγαθοεργό ιδιωτική πρωτοβουλία. Το κράτος παρακολουθεί τις δραστηριότητές τους χωρίς να συμμετέχει οικονομικά. Οι επιτροπές εράνων, τα

-----

1. Βλ. Φίλια, "Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα", όπ. αν., σελ. 169.

2. Παρατίθενται στο Παράρτημα ΙΙ φωτοτυπημένες, ακόμη εννέα δημαρχιακές επιστολές και κατάλογοι εξόδων για αποπομπές φαυλοβίων από έρευνα που διεξήχθη στο Δημοτικό Αρχείο Ναυπλίου, ώστε να γίνει πλέον κατανοητό το ύφος της άσκησης της εξουσίας από τις δημοτικές αρχές και την κεντρική διοίκηση.

φιλανθρωπικά σωματεία, κ.λ.π., συστήνονται με πρωτοβουλία ιδιωτών, κάτω όμως από την προστασία της αυτού μεγαλειότητας του βασιλέως. Οι δήμοι που εντέλλονται από την κεντρική διοίκηση να φροντίσουν τους ενδεείς και ανίκανους προς εργασία αδυνατούν να το πράξουν λόγω χαμηλών πόρων και αντ' αυτού χορηγούν πιστοποιητικά πενίας. Έτσι η επαιτεία παραμένει ακαταδίωκτη και εν πολλοίς νόμιμη. Η ενδελεχής νομική ρύθμιση της συμπεριφοράς των "φουλοβίων", όρος λίαν αμφίσημος που θα μπορούσε να οδηγήσει σε κοινωνικό έλεγχο μεγάλου αριθμού επαιτών και αλητών, λειτουργεί μόνο στο βαθμό που αφορά στην καταστολή της ληστείας, ως φαινομένου υψίστης σπουδαιότητας για τη συνοχή της ίδιας της κοινωνίας, που η αντιμετώπισή της προέχει κάθε επίσημης κοινωνικής αντίδρασης για άλλες μορφές παραβατικής συμπεριφοράς.¹ Ο συσχετισμός της ληστείας με τις διατάξεις που αφορούν στους επαίτες, αγύρτες, γόητες, κ.λ.π, του άρθρου 666 του ποινικού νόμου του 1834 καθίσταται εμφανής μετά την

-----

1. Φαίνεται πως ακόμη και στα Επτάνησα που τελούσαν υπό Αγγλική κυριαρχία, η επιβολή των νόμων είχε "κολλήσει" στη μεγάλη γραφειοκρατία. Αυτό αναφέρεται από τον Ι. Λασκαράτο, ιατρό, στο σύγγραμμά του "Πρόληψη της αρρώστι-ας και κοινωνική προστασία στα επτάνησα επί Αγγλοκρατίας (1815-1864)", Αθήνα, 1985. Διαπιστώνει επίσης την ύπαρξη μεγάλου πληθυσμού φτωχών που περιφέρεται ζητιανεύοντας σε όλα τα Επτάνησα. Το φαινόμενο όμως, τονίζει, είναι σύνηθες (σελ. 192). Υπάρχει εξάλλου νομοθεσία των ετών 1837-1840 με την οποία διώκεται η επαιτεία, οριοθετείται η έννοια του αλήτη και του αγύρτη και ορίζονται ποινές: για τους άνδρες εργασία στις φυλακές, για τις γυναίκες και τα παιδιά εργασία σε καταστήματα εργασίας (σελ. 207). Κι εδώ όμως παρόλο που λειτουργεί το ιδεολογικό τρίπτυχο άσυλο - εργοστάσιο - φυλακή (σελ. 264), υπάρχει η πρακτική της έκδοσης πιστοποιητικών πενίας (σελ. 198).

τροποποίηση που υπέστησαν αυτές το έτος 1915 και συμπληρωματικά το 1918. Όπως αναφέρουν οι Κωστής-Μπουρόπουλος:¹ "... Το άρθρον 666 εφ' όσον δια Διαταγμάτων ήθελον τεθή εις ενέργειαν εν ταις περιφερείαις των Γενικών Διοικήσεων οι νόμοι ΤΟΔ' του 1871, ΥΙΕ' του 1871 και ΩΞΗ' του 1880 "περί καταδιώξεως της ληστείας", ισχύει εν αυταίς τροποποιούμενον ως εξής: (άρθρ. 2 νόμου 121, της 23 Δεκεμβρίου 1913 "περί επεκτάσεως εν ταις προσαρτωμέναις χώραις των νόμων ΤΟΔ', ΥΙΕ' και ΩΞΗ' περί καταδιώξεως της ληστείας ως ετροποποιήθη δια του ν.δ. της 17 Ιουλίου 1915 και του νόμου 1322 της 16 Απριλίου 1918 "περί συμπληρώσεως του νόμου 1140 "περί Γενικών Διοικήσεων εν ταις νέαις χώραις"):

"Φυγόπονοι, επαίται, αγύρται, γόητες, αλήται, άεργοι, τιμωρούνται με φυλάκισιν μέχρις ενός έτους και αστυνομικήν επιτήρησιν πέντε ετών, επιτρεπομένης κατ' αυτών και προφυλακίσεως. Πάντες ούτοι δύνανται μετά την έκτισιν της ποινής των να εκτοπίζωνται προσωρινώς εις οιονδήποτε μέρος του Ελληνικού Κράτους δι' αποφάσεως του αρμοδίου Νομάρχου, στηριζομένης εις έκθεσιν του αρμοδίου Εισαγγελέως και διευθυντού της αστυνομίας".

Με αυτή λοιπόν την τροποποίηση οι αγύρτες και οι αλήτες (λέξεις ταυτόσημες), οι άεργοι και οι απλοί επαίτες, είτε από φυγοπονία ή από φιλοχρηματία ή από ανάγκη επαιτούντες, υποβάλλονται σ' αυτές τις βαρειές ποινές λόγω του κινδύνου τον οποίον εμφανίζουν αυτά τα άτομα για τη δημόσια τάξη στις νέες επαρχίες της επικράτειας στις οποίες έχει αναπτυχθεί η ληστεία.

Η τελευταία εικοσαετία όμως του 19^{ου} αιώνα αλλάζει βαθμηδόν το κοινωνικό σκηνικό, για να αρχίσει η διαδικασία διαμόρφωσης των αστικών στρωμάτων και η σταδιακή άνοδος των τιμών. Το γεγονός αυτό με την παράλληλη συμπίεση του βιοτικού επιπέδου των αγροτικών μαζών από την τάξη των

---

1. Κωστής-Μπουρόπουλος, όπ. αν, σελ. 607.

γαιοκτημόνων-τσιφλικούχων, δημιουργεί μία συγκέντρωση πληθυσμού στα αστικά κέντρα προς εξεύρεση εργασίας.¹ Όμως αυτό το απότομο μεταναστευτικό κύμα δεν έχει χαρακτήρα μόνιμης εγκατάστασης στις πόλεις, όπως δείχνει και η στασιμότητα, του πληθυσμού τους, διότι καταφεύγει τελικά στο εξωτερικό. Η Αθήνα και ο Πειραιάς λειτουργούν μόνο ως ενδιάμεσοι σταθμοί σ' αυτήν την πορεία από την ύπαιθρο προς το εξωτερικό. Εξάλλου, η Αθήνα όπως και άλλες λιγότερο ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές πόλεις, χωρίς αυτήν τη μετανάστευση θα διογκώνονταν από περιθωριακά στρώματα πληθυσμού, τα οποία θα διαβιούσαν σε καθεστώς μεγάλης φτώχειας και συγκαλυμμένης ανεργίας.²

Καταλήγουμε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι η κοινωνική αντίδραση κατά της επαιτείας και της αλητείας από την πλευρά του Κράτους ήταν ασθενής έως απύσχα. Από την πλευρά δε της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, των ευαγών ιδρυμάτων δηλαδή ως φορέων κοινωνικής πρόνοιας, το ενδιαφέρον εστιάστηκε στην επαιτεία και στην αλητεία των ανηλίκων, ιδίως την τελευταία εικοσαετία του 19^{ου} αιώνα όταν άρχισε η στρατολόγησή τους ως εργατών σε διάφορα εργοστάσια, αλλά και επαγγέλματα, όπως εφημεριδοπώλες, λούστροι, κλπ. Έτσι και ενώ σε επίπεδο λόγου και ιδεολογίας όλα τα δυτικά πρότυπα είναι γνωστά, σε επίπεδο πράξης και κοινωνικής αντίδρασης όλα ανατρέπονται και καθίστανται αναποτελεσματικά. Ένα σύνολο εθνικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών καθιστά την Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα μια πολύ διαφορετική περίπτωση από τη δυτική Ευρώπη, με γνώση του σύγχρονου, προσηλωμένη όμως στο παλιό. Η ανάπτυξη μιας κεντρικής εξουσίας υδροκέφαλης και ανίσχυρης να επιβληθεί στο κοινωνικό

-----

1. Η δεκαετία του 1890 συμπίπτει με τη σταφιδική κρίση.

2. Λεοντίδου, όπ. αν, σελ. 115-122.

πεδίο, αναλώνεται στο πολιτικό και στο οικονομικό, με συνεχείς ανταγωνισμούς μεταξύ των αστικών στρωμάτων που έχουν στόχο τα δημόσια λειτουργήματα, και αυτών που προσβλέπουν σε μια οικονομικού τύπου κυριαρχία μέσω της ανάπτυξης της βιομηχανίας. Η εμφάνιση εξάλλου σχέσεων πατρωνείας και πελατείας που δημιουργεί η πρόωρη για τα ευρωπαϊκά δεδομένα καθολική ψήφος, σχηματίζει μία ισορροπημένη σχέση δυνάμεων μεταξύ των κυρίαρχων τάξεων και των λαϊκών στρωμάτων, αποδυναμώνοντας ακόμη περισσότερο την ιθύνουσα τάξη. Μέσα από τέτοιες λοιπόν διαμάχες και διαπλοκές εξουσιών δεν υπάρχει χώρος για αμμιγή νομοθετική πρακτική και ποινική μεταχείριση. Το ιδιότυπο ελληνικό Κράτος του 19^{ου} αιώνα, είτε επειδή αδυνατεί είτε επειδή δεν επιθυμεί, δεν επιβάλλει την υπάρχουσα νομοθεσία, στο μέτρο τουλάχιστον που απαιτούν τα πραγματικά περιστατικά και οι κοινωνικές συνθήκες. Τα ιδεολογικά μηνύματα της Δύσης αδυνατούν να ενσωματωθούν από την ελληνική πραγματικότητα του 19^{ου} αιώνα, στην οποία η έννοια και τα όρια του νόμιμου και του παράνομου καθορίζονται από και επαφίενται στη συγκυρία.

Θα χρειαστεί να πλησιάσουμε στο τέλος του 19^{ου} αιώνα και ειδικότερα στην τελευταία δεκαετία, όπου η Αθήνα και ο Πειραιάς εμφανίζουν σαφή εικόνα αστικοποιημένων περιοχών με συνάθροιση ετερογενών κοινωνικών στοιχείων, για να παρατηρήσουμε τη λήψη αστυνομικών μέτρων ευρείας κλίμακας που στοχεύουν στον περιορισμό της αλητείας. Μιλάμε φυσικά για τους άεργους και αργόσχολους τύπους του υποκόσμου, οι οποίοι στοιχειοθετούν ένα μέρος του περιθωρίου της εποχής μαζί με το κυρίως σώμα των εγκληματιών του κοινού ποινικού δικαίου.

Το ενδιαφέρον εδώ και πάλι εστιάζεται στο γεγονός ότι η φιλοσοφία της ποινικής καταστολής της αλητείας στην Ελλάδα εξακολουθεί να διαφοροποιείται από αυτήν της Ευρώπης. Η ευρωπαϊκή νομοθεσία επιθυμεί τον έλεγχο της αλητείας διότι την θεωρεί προεισαγωγικό στάδιο (*etat prepatoire*) για περαιτέρω αξιόποινες πράξεις, δηλαδή τιμωρεί την επικινδυνότητα της αλητείας, έστω και αν τα μέσα με τα οποία συντηρούνται οι αλήτες δεν αποτελούν καθ'

εαυτά εγκλήματα.¹ Στην Ελλάδα όμως, την περίοδο αυτή και για αρκετά χρόνια αργότερα, δεν φαίνεται να διενεργούνται αυτοτελείς διώξεις κατά της αλητείας ή επαίτειας παρά μόνο μετά από προηγούμενη σύλληψη για κάποιο άλλο αδίκημα, όπως κλοπή, απάτη, κ.λ.π.² Οι συνοικίες του Ψειρή, του Μεταξουργείου και άλλων περιοχών, αποτελούν κέντρα περιθωριακών τύπων του υποκόσμου που συχνά "... μεθύονται, βωμολοχούσιν, διαπληκτίζονται δια καρεκλών και μπαστουνιών, δημιουργώντας επεισόδια και συμπλοκάς φονικάς ..." όπως πολύ παραστατικά αναφέρει μία εφημερίδα της εποχής.³ Στο "Σκριπ" του 1900 (Ιανουάριος, σελ. 3) αναφέρεται ότι "... αι συνοικίαι Καλοφώνου και Μεταξουργείου ... εκφράζουν ... ευχαρίστησιν και ευγνωμοσύνην εις τον αστυνόμον κ. Ναυπλιώτη, όστις εκκαθάρισεν αυτάς εκ ... κοινών γυναικών, λωποδυτών και νυκτοκλεπτών ..."⁴

Οι περιθωριακοί τύποι στους οποίους αναφέρονται οι

1. Μ. Μπακατσούλας, "Οι φυγόπονοι Επαίται και Αλήται", Διδακτ. Διατριβή Αθηνών, Αθήνα, 1944, Τυπογραφείο Χωροφυλακής. Βλ. επίσης και Ι. Ζαγκαρόλα, "Πρακτικά συνεδριάσεων των αναθεωρητικών επιτροπών του Σχεδίου Ποινικού Κώδικος του 1947", Υπουργ. Δικαιοσύνης, Ε' Αναθεώρηση, 3η και 4η Συνεδρίαση, Επιμέλεια Γ. Καφειτζή τόμ. 2ος, Αθήνα, 1963, σελ. 71-86.

2. Βλ. Δ. Καρανίκα, "Οι Απατεώνες". Εγκληματολογική Μελέτη, Αθήνα 1939, Το Νομικόν, όπου αναφέρει ότι σε εννέα περιπτώσεις καταδικασθέντων για απάτη υπάρχει παράλληλα και καταδίκη για Αλητεία - Επαίτεια - Ναρκωτικά.

3. Εφημερίδα "Καιροί", 5 Ιουλίου 1893.

4. Βλέπε και Μ. Σκαλτσά, "Κοινωνική ζωή και δημόσιοι χώροι κοινωνικών συναθροίσεων στην Αθήνα του 19^{ου} αιώνα", Διδακτορική Διατριβή, Αριστ/λειο Παν/μιο Θεσ/νίκης, Θεσ/νίκη, 1983.

εφημερίδες και τα περιοδικά της εποχής εκείνης είναι οι γνωστοί μάγκες, οι νταήδες, οι κουτσαβάκηδες, κ.λ.π, των οποίων τα ιστορικά κατορθώματα κατάφερε να εξαλείψει ο περιβόητος διευθυντής της αστυνομίας Μπαΐρακτάρης.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Από το Χθες στο Σήμερα: η Εγκληματολογική Ιστοριογραφία ως εργαλείο ανάλυσης της σημερινής πραγματικότητας

Το παράδειγμα της Αγγλίας μας έδειξε ότι η κυρίαρχη ιδεολογία που προσδιόρισε τους παράγοντες της κοινωνικής αντίδρασης στην αλητεία και στην επαιτεία τον 19^ο αιώνα περιελάμβανε τρεις βασικούς άξονες: τις κλασσικές οικονομικές αρχές του καπιταλισμού, την υλιστική φιλοσοφία και τη θρησκευτική ηθική.¹ Η απουσία αυτών ακριβώς των παραγόντων - αξιών, ή καλύτερα η καθυστερημένη ανάπτυξή τους, από την ελληνική κοινωνία του 19^ο αιώνα αποτελεί και το καθοριστικό στοιχείο της διαφοροποίησης της κοινωνικής αντίδρασης στο φαινόμενο της αλητείας και επαιτείας, της οποίας τους προσδιοριστικούς παράγοντες αναλύσαμε στο κυρίως σώμα της παρούσας εργασίας.

Η συγκριτική μελέτη της αγγλικής και της ελληνικής νομοθεσίας και πρακτικής, κατά τη γνώμη μου καθιστά σαφές ότι η εγκληματοποίηση² της συμπεριφοράς είναι αποτέλεσμα εξουσιαστικών μηχανισμών προστασίας οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων. Οι μηχανισμοί αυτοί λειτουργούν κάτω από δικούς τους ιδιαίτερους κανόνες, λογικές και στρατηγικές. Η Ελλάδα του 19^ο αιώνα δεν είχε δημιουργήσει ακόμη τέτοια συμφέροντα τα οποία να χρειαστεί να προστατεύσει κινητοποιώντας μηχανισμούς εγκληματοποίησης της συμπεριφοράς των αλητών και των επαιτών.

-----
1. D. Garland, "Punishment and Welfare", London, 1987, Gower, σελ. 53 επ.

2. Για τη διαφορά μεταξύ "εγκληματοποίησης" και "ποινικοποίησης", βλ. Κ.Δ. Σπινέλλη, "Εγκληματολογία, Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις", Αθήνα - Κομοτηνή, 1985, Σάκκουλας, σελ. 97-98, υποσ. 36, όπου και παραπομπή σε σχετική μελέτη του Συμβουλίου της Ευρώπης: Conseil de l' Europe Sur la Decriminalisation, Strasbourg, 1980, σελ. 13 επ.

Ακολούθησε μορφές κοινωνικής αντίδρασης αποσπασματικές και κινήθηκε με γνώμονα τη συγκυρία.

Από αυτή τη μελέτη φρονούμε ότι αντλούνται χρήσιμα στοιχεία και σημαντικές αναφορές σε κοινωνικές καταστάσεις που αποδεικνύουν τη σπουδαία σημασία που έχει η μελέτη του χτες για το σήμερα. Συγκεκριμένα, με την έλευση του 20^{ου} αιώνα σημειώνονται ορισμένες θεσμικές και ιδεολογικές αλλαγές που επισύρουν αντίστοιχες διαφοροποιήσεις της κοινωνικής αντίδρασης στην αλητεία και επατεία. Αλλαγές που εκδηλώνονται μέσα από νέες νομοθετικές ρυθμίσεις και συνακόλουθες κοινωνικές πρακτικές. Η έξαρση του φαινομένου, που κατά διαστήματα έλαβε τη μορφή κοινωνικής "επιδημίας", ιδιαίτερα μετά το 1922, χαρακτηρίστηκε από διαφορετικά αίτια και κοινωνικές παραμέτρους από αυτά του 19^{ου} αιώνα και οδήγησε σε κρατικές παρεμβάσεις άλλες φορές ελαχιστότατες, άλλες αμφίβολες κι άλλες επιλήψιμες. Αν και η περίοδος αυτή εκφεύγει των στόχων της παρούσας μελέτης θα προσπαθήσουμε πολύ συνοπτικά να σκιαγραφήσουμε τον χαρακτήρα αυτής της αλλαγής,¹ περισσότερο για να υποδηλώσουμε τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να αξιοποιηθούν τα ευρήματα της εγκληματολογικής ιστοριογραφίας του προηγούμενου αιώνα.

Η περίοδος που ακολούθησε μετά τις δεκαετίες 1870-80, η οποία χαρακτηρίζεται από τους περισσότερους ιστορικούς ως η απαρχή της διαδικασίας εκβιομηχάνισης¹, παρόλο που δεν δημιούργησε τη μεγάλη προλεταριοποίηση των μαζών της δυτικής Ευρώπης, εν τούτοις σε συνδυασμό με τη σταφιδική αλλά και τη γενικότερη κρίση στο παραγωγικό κεφάλαιο, οδήγησε σε συμπίεση τους εργατικούς μισθούς, έστρεψε ένα μέρος του εργατικού πληθυσμού σε αναζήτηση εργασίας στις πόλεις και δημιούργησε τα πρώτα φαινόμενα προλεταριοποίησης αέργων και περιπλανώμενων αστέγων. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα το εργατικό δυναμικό δεν ήταν ιδιαίτερα μεγάλο ούτε και το εργατικό προλεταριάτο, το αποκομμένο από τις εργατικές απασχολήσεις². Η αθρόα μετανάστευση προς το εξωτερικό

1. Όπ. αν, μέρος δεύτερο, Β'. 2.1. σελ. 120 επ.

2. Λεοντίδου, όπ. αν, σελ. 118.

και ιδιαίτερα στις Η.Π.Α, από τη μια μεριά περιόρισε σημαντικά τον αριθμό των περιθωριακών στρωμάτων που θα γεννούσε η αυξημένη ανεργία¹, από την άλλη όμως δημιούργησε, κυρίως στην Αθήνα και στον Πειραιά, ένα πλήθος χειρωνακτών και αέργων, μεταβατικού μεν χαρακτήρα αλλά σταθερά επανερχόμενου κατά την επώδυνη πορεία του εκπατρισμού. Αποτέλεσμα ήταν η κάθετη επιδείνωση του επιπέδου ζωής αυτών των στρωμάτων που στα τέλη του 1910 κορυφώνεται, λόγω του πολέμου αλλά και της εμφάνισης του λοιμού. Αυτό το ετερογενές περιστασιακό και μεταβατικό στην πλειοψηφία του προλεταριάτου αποτέλεσε αντικείμενο συγγνής εκμετάλλευσης τόσο στον εργασιακό τομέα όσο και στο στεγαστικό². Η στέγη δηλαδή αποτέλεσε εμπόρευμα εκμεταλλεύσιμο ως πηγή εισοδήματος. Αναπτύχθηκαν έτσι, φτωχογειτονιές γύρω από τους χώρους των εργατικών συνοικήσεων φτιαγμένες από πλίνθους, ξύλα, λαμαρίνες, κ.λ.π., για τη στέγαση ανέργων και περιστασιακών εργατών που δεν εργάζονταν σε εργοστάσια. Η παράνομη αυτή δόμηση που συντελέστηκε με την ανοχή του κράτους, απέφερε σε αρκετούς μικροεπιχειρηματίες άφθονα κέρδη. Έτσι, αυτή η κοινωνική κατηγορία ατόμων στρέφεται στην αλητεία και στη ζητιανιά και στη διάπραξη μικροεγκλημάτων. Σχετικά με τους ανηλίκους, εθισμένοι στη σκληρή εργασία στα εργοστάσια, και σε δουλειές όπως του οφκομιστή, του λούστρου, του εφημεριδοπώλη, κλπ, αυτοί δεν δίσταζαν να καταφεύγουν σε κάθε είδους τεχνάσματα για την εξοικονόμηση κάποιων χρημάτων. Σ'αυτά συμπεριλαμβάνεται και η επαίτεια, η προσποίηση αναπηρίας ή ορφάνιας, κλπ. Χαρακτηριστικές ήταν

-----

1. Η ανεργία πλήττει κυρίως τους ανειδίκευτους εργάτες. Παρατηρείται δε το φαινόμενο να προσλαμβάνονται και ξένοι ανειδίκευτοι εργάτες ως απεργοσπάστες, βλ. Ζολώτα, όπ. αν, σελ. 35-36, 79, 86, αλλά και Κορδάτο, όπ. αν, σελ. 186, 192, 200.

2. Λεοντίδου, όπ. αν, σελ. 147. Για την εργασία έχουμε αναφερθεί διεξοδικά στο Μέρος Β' αυτής της μελέτης, Κεφ. Ι, Β, 3, σελ. 134 επ.

οι αναφορές του συλλόγου απόρων παιδων "Παρνασσός" για τις συνθήκες διαβίωσης και ανατροφής αυτών των παιδιών, υποκινουμένων πολλές φορές από τους γονείς τους¹. Η κατάσταση επιδεινώθηκε μετά τους βαλκανικούς πολέμους, τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Μικρασιατική Καταστροφή.

Η πρώτη αντίδραση σε επίπεδο νομοθεσίας ήταν η κατάργηση των άρθρων 661-664 του Π.Ν. του 1834 και η εισαγωγή των διατάξεων των νόμων 1681 και 1682 το 1919. Η επαιτεία και η αλητεία ανάγονται τώρα σε πλημμέλημα (φυλάκιση έως 6 μήνες), ενώ προβλέπεται και παρεπόμενη ποινή κράτησης σε κατάστημα εργασίας για περίοδο από έξι μήνες έως τρία χρόνια. Ειδικότερα για τους ανήλικους ο νόμος 1682 τροποποιείται με το νομοθετικό διάταγμα (20 Σεπτ.) του 1923 "περί των προς περιστολήν της αλητείας και επαιτείας λειτουργούντων ασύλων"².

Ακολουθεί η δημιουργία μιας σειράς ασύλων για την προστασία των ανηλίκων, όπως το "Εμπειρικό 'Ασυλο Φαλήρου", το "'Ασυλο παιδιού Θεσ/νίκης", το "'Ασυλο αστέγων Κερκύρας", το "'Ασυλο παιδων Λέσβου" και ένα βρεφοκομείο στην Αθήνα "Η στέγη των Μικρών Αδελφών", όλα κατά το έτος 1919³.

Στο Εμπειρικό άσυλο αρχικά εγκαταστάθηκαν 500 ανήλικοι, άεργοι, και των δύο φύλων. Υπήρχαν ειδικά εργοστάσια - πρότυπα τεχνικά σχολεία - για τα αγόρια και τα κορίτσια. Η εισαγωγή και η απόλυση από το άσυλο γινόταν με εντολή

1. Βλ. αναλυτικά Μέρος Β', Β, 4, 154 επ.

2. Σημειωτέον ότι τέτοια άσυλα δεν υπήρχαν στην Αθήνα παρά μόνο ένα, το Εμπειρικό που λειτούργησε το 1919 (Ιούλιος) και υπήχθη με το άρθρο 8 του ν. 3664-20/24-11-1928 στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διεύθυνση Φυλακών. Σημειωτέον ότι ούτε καταστήματα εργασίας λειτούργησαν ποτέ στην Ελλάδα.

3. Μ. Αιλιανός, "Το Έργον της Ελληνικής Περιθάλψεως", Αθήνα, 1921, Έκδοσις Γραφείου Τύπου Υπουργείου Εξωτερικών.

του εισαγγελέα πλημμελειοδικών¹. Στη Θεσσαλονίκη λίγο αργότερα (1920-1922) με πρωτοβουλία της Χ.Α.Ν. (Χριστιανική Αδελφότητα Νέων) και του Υπουργείου Πρόνοιας δημιουργείται άσυλο αλητοπαίδων στο συνοικισμό Καλαμαριάς "... Εβδομήντα παιδιά αμφοτέρων των φύλων περιουνελέγησαν βάση του νόμου 1682 'Περί προστασίας των ανηλίκων...' Τα μεγαλύτερα παιδιά εργάζονται προς εκμάθησιν τέχνης εις την Εφορίαν Υλικού Πολέμου του 3^{ου} Σώματος Στρατού"².

Με την αίσθηση του κοινωνικού κινδύνου³ που παράγει η επαιτεία και η αλητεία, είτε αφορά στους ανηλίκους είτε στους ενήλικους, καταβάλλεται προσπάθεια διαχωρισμού των σωματικά υγιών επαιτών από τους αναπήρους και τους υπερήλικες φτωχούς, ώστε η μεν πρώτη κατηγορία να υποστεί έναν αυστηρό κοινωνικό έλεγχο, η δε δεύτερη να ενταχθεί σ' ένα πρόγραμμα ιδρυματικής⁴ και εξωϊδρυματικής περίθαλψης.

-----

1. Μ. Αιλιανός, "Το Έργον της Ελληνικής Περιθάλψεως", Αθήνα, 1921, Έκδοσις Γραφείου Τύπου Υπουργείου Εξωτερικών.

2. Σ. Αλεξανδρόπουλος, "Η προστασία του αλητόπαιδος και το άσυλον Καλαμαριάς", Δικανικά Χρονικά Θεσ/νίκη, 1932, τεύχ. 2^ο, σελ. 13. Παρατηρούμε μία αυστηρή διαπαιδαγώγηση προς την κατεύθυνση της εκμάθησης κάποιας τέχνης, κυρίως χειρωνακτικής.

3. Για την έννοια του κοινωνικού κινδύνου βλ. C.D. Spinellis, "Juveniles at social risk", International review of criminal policy, τεύχη 39 & 40, 1990, σελ. 75 επ.

4. Η πρώτη προσπάθεια συγκέντρωσης των διεσπαρμένων Δημόσιων Υπηρεσιών Πρόνοιακής αρμοδιότητας σε ένα συγκεκριμένο υπουργείο έγινε με το νόμο 748 του 1918 (19 Αυγούστου). Έτσι συστήθηκε το "Υπουργείο Περιθάλψεως", στην αρμοδιότητα του οποίου υπήχθη κυρίως η μέριμνα της περίθαλψης των θυμάτων πολέμου, όπως των αναπήρων, ορφανών, προσφύγων και των οικογενειών των επιστράτων. Το σπουδαιότερο όμως ίδρυμα, είναι ίσως το Π.Ι.Κ.Π.Α. (Πατριωτικό Ίδρυμα Κοινωνικής Πρόνοιας και Αντιλήψεως) που ιδρύθηκε το 1915. Το ίδρυμα περιελάμβανε την προστασία της παιδικής ηλικίας και της μητρότητας, τη λειτουργία των οικονομικών συσσιτίων και την περίθαλψη των απόρων. (Μαστρογιάννης, όπ. αν, σελ. 289 επ.)

Σ'αυτήν την δεύτερη κατηγορία υπάγεται η ίδρυση φιλανθρωπικού ιδρύματος, με βασιλικό διάταγμα στις 24/4/1937, με την επωνυμία "Λαϊκά Υπνωτήρια". Το ίδρυμα προεδρεύετο από τον καθηγητή Κ.Γ. Γαρδίκια και ήταν ανοικτό κάθε απόγευμα σε κάθε άστεγο που παρουσιαζόταν, είτε οικειοθελώς είτε με αστυνομική συνοδεία. Λειτουργούσε μόνο για άνδρες και παιδιά και μόνο για όσους ήταν ανίκανοι να εργαστούν' όχι για τους "... ρέποντες εκ φυγοπονίας προς τον αλήτικο βίο", κατά την έκφραση του νόμου 1681 του 1919¹.

Αρχίζει λοιπόν μία στροφή της κοινωνικής αντίδρασης στο φαινόμενο της επαιτείας και της αλητείας προς την κατεύθυνση της άσκησης κοινωνικού ελέγχου των ικανών να εργαστούν επαίων και αλητών. Ήδη μετά τη Μικρασιατική καταστροφή ο αριθμός των επαίων υπολογίζεται σε 5.000 άτομα. Η Βρετανική αποστολή στην Αθήνα τον Ιούνιο του 1923 προτείνει τη μεταφορά των αλητών σε νησί, όπου θα υποβάλλονται σε υποχρεωτική εργασία². Οι απόψεις αυτές είχαν ήδη αποτελέσει αντίκειμενο συζητήσεων στο αγγλικό κοινοβούλιο³.

Η κοινωνική αντίδραση πλέον, αποστασιοποιημένη από τη συγκυρία και τις ιδεολογικές αντιφάσεις του 19^ο αιώνα, έρχεται να δηλώσει δια λόγου και έργου την προσήλωσή της στα νέα δεδομένα που δημιουργεί η ανάπτυξη του καπιταλιστικού μετασχηματισμού. Αυτό απεικονίζεται αφενός στη

---

1. Στα "Λαϊκά Υπνωτήρια" διανυκτέρευσαν από τον Απρίλιο του 1937 έως το Μάρτιο του 1940 (που διέκοψαν τη λειτουργία τους) 3.854 άστεγοι. Από αυτούς οι 2.141 (55,5%) ήσαν άνεργοι και ανίκανοι να εργαστούν και 1.951 (41,4%) φυγόπονοι επαίτες και αλήτες, κατάδικοι που απολύθηκαν από τις φυλακές και ανήλικοι που εγκατέλειψαν την οικογένειά τους. Μεταξύ δε 1.147 ανηλίκων οι 701 (61%) ήταν ορφανοί. (Βλ. σχ. Μπακατσούλα, όπ. αν, σελ. 126)

2. Εφημερίς "Δημοκρατία", 1924.

3. Radzinowicz and Hood, "The Emergence of Penal Policy in England", London, 1990, Clarendon, σελ. 362-375.

νομοθεσία, σε επίπεδο ρύθμισης αλλά και εφαρμογής, και αφετέρου στη συλλογική συνείδηση, σε επίπεδο ιδεών και αναπαραστάσεων μέσω εφημερίδων, περιοδικών και άλλων εντύπων.

Σε επίπεδο νομοθεσίας παρατηρούμε ότι οι διατάξεις του νόμου 1681 που επηρεάστηκαν από τον Ελβετικό Ποινικό Κώδικα (άρθρο 339) και τον Ιταλικό (άρθρο 453) και Βελγικό Νόμο¹, ευθυγραμμίζονται απόλυτα προς τα ήδη ισχύοντα, εδώ και αρκετές δεκαετίες, στην Ευρώπη. Η αλητεία δηλαδή και η επαίτεια συνδέονται με το έγκλημα του οποίου αποτελούν προεισαγωγικό στάδιο². Αναφέρονται χαρακτηριστικά στην αιτιολογική έκθεση του αρμόδιου υπουργού για τη θέσπιση του ν. 1681/1919 τα εξής: "... Ορμώμενον" (εννοεί το νομοσχέδιο του 1681) "εκ της σκέψεως ότι αι τάξεις των αλητών και επαιτών είναι το φυτώριον του εγκλήματος, αποτελούσαι το υλικόν εκ του οποίου στρατολογούνται κατά μέγα μέρος οι εργάται αυτού, συμμορφούμενον δε και προς την γενικήν τάσιν των συγχρόνων νομοθεσιών και σχεδίων, εξαίρει τα αδικήματα αυτά εις πλημμελήματα..."³. Τιμωρεί λοιπόν ο νόμος όχι την απλή φυγοπονία, αλλά την αλητεία των φυγοπόνων⁴. Η επαίτεια συνδυάζεται με την αλητεία, η οποία για τα κορίτσια είναι ταυτόσημη με την πορνεία, ενώ για τα αγόρια με την κλοπή. Ίαση στη διαφαινόμενη αυτή επικίνδυνη κατάσταση αποτελεί η εισαγωγή των αλητών και επαιτών σε κατάσταση εργασίας και σε περίπτωση ανυπαρξίας τέτοιων καταστημάτων (τα οποία παρεπιπτόντως δεν έγιναν ποτέ) ο εγκλεισμός στις φυλακές. Η

-----

1. Κώδικας Θέμιδος 1919. "Αιτιολογική έκθεσις του επί της Δικαιοσύνης Υπουργού Περιθάψεως", Νόμος 1681/1919, Αθήνα (24-11-1918), σελ. 98-99.

2. Κατά το γαλλικό Π.Κ, "Etat prepatoire", δηλ. προεισαγωγικό στάδιο για περαιτέρω αξιόποινες πράξεις, βλ. σχετ. Μπακατσούλα, όπ. αν, σελ. 20 επ.

3. Κώδικας Θέμιδος 1919, όπ. αν, σελ. 98.

4. Μπακατσούλας, όπ. αν, σελ. 81.

ιδρυματική περίθαλψη αντικαθιστά, στο επίπεδο των ανηλίκων, την πειθαρχική - σωφρονιστική φιλοσοφία του εγκλεισμού στις φυλακές, με βάση τα πρότυπα της οικονομικής ελευθερίας και της ηθικής της εργασίας κατά τα ισχύοντα στην Ευρώπη¹. Η ιδεολογική αυτή κατεύθυνση εκφράζεται ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1870 μέσω των εφημερίδων και των διαφόρων εντύπων².

Στην εφημερίδα Δημοκρατία³ το 1924 βρίσκουμε άρθρο με τίτλο "Η επικίνδυνος εξάπλωση της Αλητείας" και υπότιτλο "Χιλιάδες ανήλικα κορίτσια υποκείμενα εις την διαφθοράν". Παραθέτουμε μερικά αποσπάσματα τα οποία δείχνουν τον αυξανόμενο φόβο των αστικών στρωμάτων για την εξάπλωση της αλητείας και τις προτεινόμενες μεθόδους επίλυσης αυτού του προβλήματος:

"... Η επαίτεια ως επάγγελμα πλέον συστηματοποιημένα κατέκτησε τας Αθήνας, τον Πειραιά, ίσως δε ακόμη και τας επαρχιακάς πόλεις... Η επαίτεια εν συνδυασμώ με την αλητείαν αποτελούν μίαν επικίνδυνον μάστιγα από την οποίαν κινδυνεύει μία ολόκληρος γεννεά... Προ του πολέμου το πράγμα απετέλει μόνο μίαν κοινωνικήν ενόχλησιν. Ο πόλεμος όμως και ιδίως η Μικρασιατική καταστροφή εις την τάξιν αυτήν προσέθεσεν αριθμούς και μηδενικά... Παρατηρείται η οργάνωσις διαφόρων αλητικών ομάδων και η αισχρή εκμετάλλευσις των ανηλίκων κορασίδων... Δεν υπάρχει καμμία αμφιβολία ότι τα κορίτσια αυτά καθώς και τα αγόρια αποτελούν το φυτώριον μιας γεννεάς αλητών επικινδύνων που πρόκειται να συνδέσουν το όνομά των με ηρωϊσμούς της εγκληματικής ιεραρχίας... Πως θα περιορίσωμε όλα αυτά τα ανήλικα παιδιά, αυτές τις χιλιάδες των αλητοπαίδων εάν δεν ιδρύσωμε άσυλα εργασίας;..."

1. Βλ. Μέρος Β', σελ. 162-163. Είναι σαφές ότι ακολουθείται η κλασική σχολή του ποινικού δικαίου.

2. Βλ. Οικονομική Επιθεώρησις. όπ. αν, σελ. 206 επ.

3. "Δημοκρατία", πρωϊνή καθημερινή εφημερίς, 30-3-1924, αριθ. Φύλλου 140.

Ετην εφημερίδα Καθημερινή¹ κατά το έτος 1930 βρίσκουμε μία εκτενή ανάλυση των παραγόντων και των αιτίων που οδηγούν στην επαίτεια και αλητεία καθώς και των προτεινόμενων μέτρων για την καταστολή τους. Το άρθρο υπογράφει ο διευθυντής του Υπουργείου Δικαιοσύνης Σκουριώτης, ο οποίος κατ' αρχάς διακρίνει τους επαίτες σε "κατ' ανάγκην" και "εξ επαγγέλματος αλητικής διαθέσεως". Για τους "εξ επαγγέλματος" επαίτες προτείνει εισαγωγή σε άσυλα εργασίας με αμοιβές ανάλογα με το βαθμό εργατικότητας που θα επιδεικνύεται. Μνημονεύει επίσης τις επιτυχείς, κατά τη γνώμη του, νομοθεσίες των άλλων ευρωπαϊκών κρατών που απέδωσαν καρπούς στην κατεύθυνση πρόληψης και περιστολής της αλητείας και την επαίτειας. Δίνει δε μεγάλη βαρύτητα στην παιδική ηλικία η οποία κυρίως χρήζει προστασίας. Ανάγει τα αίτια της αλητείας των παιδιών σε υποκειμενικά και αντικειμενικά: Τα πρώτα ανάγονται στην ιδιοσυγκρασία του παιδιού, στην κληρονομικότητά του..." Πρόκειται περί εκφυλισμού οφειλομένου εις την παθολογικήν κληρονομικότητα"². Τα δεύτερα ανάγονται στην ανικανότητα και την αποσύνθεση της οικογένειας και πηγάζουν μέσα στο περιβάλλον στο οποίο ζει το παιδί. Γι' αυτό χρειάζεται πλήρης επίβλεψη της παιδικής ηλικίας από την προσχολική έως και τη μετασχολική ηλικία "... θα έπρεπε ίσως να ψηφιστεί νόμος ανάλογος προς τον αγγλικόν του 1866 δια του οποίου να επιτρέπεται εις κάθε πολίτην να οδηγή ενώπιον των αρμοδίων αρχών κάθε παιδί ηλικίας κάτω των 14 ετών το οποίον ευρίσκει περιπλανώμενο ασκόπως εις τας οδούς..."³

Ανάλογου χαρακτήρα δημοσιεύματα απαντώνται και σε περιοδικά, ιδίως αυτά που έχουν ως θέμα το παιδί. Επίσης όσο πλησιάζουμε προς τις δεκαετίες 1950 και 1960 τόσο

1. "Καθημερινή", Πρωϊνή καθημερινή εφημερίς. 11-13/2/1930, αριθμ. Φύλλων 2862, 2863, 2864.

2. Εμφανής η επιρροή της αταβιστικής θεωρίας του Lambroso.

3. Εφημερίδα "Καθημερινή", όπ. αν.

περισσότερο συνδέεται η αλητεία και η επαιτεία με την τοξικομανία. Στο μηνιαίο περιοδικό "Το Παιδί"¹, του έτους 1939, για παράδειγμα, η αλητεία, η επαιτεία και η πορνεία περιγράφονται ως το εισαγωγικό "τρίπτυχο" στην παιδική εγκληματικότητα. Αναφέρεται επίσης ότι από έρευνα του αρθρογράφου² στις φυλακές Συγγρού, το 20% των καταδίκων για αλητεία και επαιτεία είναι τοξικομανείς. Σε άλλο τεύχος του περιοδικού του έτους 1942 (Ιαν.-Μαρτ, σελ. 15-16), αναφέρεται ότι το μέτρο που θα αντιμετώπιζε επιτυχώς το πρόβλημα της αλητείας των παιδών θα ήταν η αποστολή των αλητοπαίδων σε επαρχίες, όπου θα φιλοξενούνταν είτε μεμονωμένα είτε ομαδικά σε οικογένειες ή μοναστήρια. Το πλεονέκτημα αυτού του μέτρου είναι ότι δεν θα επιβαρυνθεί οικονομικά το κράτος. Σε αντίθετη περίπτωση πρέπει να θεσπιστούν ειδικά άσυλα αλητοπαίδων. Το άρθρο υπογράφει ο Χ. Προκοπίδης, υποδιευθυντής του Αναμορφωτικού Καταστήματος Αθηνών. Ο ίδιος, ως πρόεδρος της "Εθνικής Εταιρείας Κοινωνικής Αλληλεγγύης", σε άλλο άρθρο του στα "Αστυνομικά Χρονικά"³ του έτους 1958, χαρακτηρίζει την επαιτεία ως "φλέγον κοινωνικό πρόβλημα", το οποίο πρέπει να αντιμετωπιστεί με ιδιαίτερο ζήλο από τους κρατικούς φορείς. Επικρίνει τις αστυνομικές αρχές για αδιαφορία και ολιγωρία ως προς την εφαρμογή των κειμένων νόμων⁴, αποδίδει στους κατ' επάγγελμα επαίτες τον χαρακτηρισμό "εκούσια παράσιτα"

-----

1. "Το Παιδί", μηνιαίο περιοδικό του Πατριωτικού Ιδρύματος Κ.Π.Α., Ιούλιος 1939, σελ. 18-20.

2. Όπ. αν, άρθρο του Ι.Γ. Βεργόπουλου, τμηματάρχη του "Τμήματος Προλήψεως και Καταστολής Εγκληματικότητας Ανηλίκων" του Υπουργείου Δικαιοσύνης.

3. "Αστυνομικά Χρονικά", 1958, Τομ. ΣΤ', 15ήμερη έκδοση του Αρχηγείου Αστυνομίας Πόλεων, σελ. 5689-5698.

4. Εδώ αναφέρεται συγκεκριμένα στο νόμο 1390/1944 που τιμωρεί τον υπόχρεο εποπτείας ανηλίκου, όταν εκ προθέσεως ή εξ αμελείας ωθεί τον ανήλικο στην επαιτεία.

και θεωρεί αυτούς ως ομάδα "αναρχικών" και "χρονίων τοξικομανών"¹. Τέλος, προτείνει να δημιουργηθεί ειδική υπηρεσία των Σωμάτων Ασφαλείας σε στενή συνεργασία με το Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας για την καταπολέμηση της επαιτείας, με βάση ένα εκτενέστατο κατάλογο μέτρων ποινικού, σωφρονιστικού και κοινωνικού χαρακτήρα.

Στην καμπή λοιπόν του 20^{ου} αιώνα τίθενται σε εφαρμογή οι ήδη προδιαγραμμένες από τους νόμους 1681 και 1682 του 1919 αρχές της "Κλασσικής Σχολής του Ποινικού Δικαίου" αλλά και της "Ιταλικής θετικής σχολής". Συμβιώνουν έτσι τα δύο πρότυπα: το "τιμωρητικό" και το "προνοιακό" αντίστοιχα². Νομιμοποιείται λοιπόν η Πολιτεία να παρεμβαίνει με μη ποινικά μέτρα (προνοιακού χαρακτήρα), αλλά συγχρόνως να παρέχει αρμοδιότητες στα εισαγγελικά όργανα ευρείας διακριτικής εξουσίας (ποινικού καθαρά χαρακτήρα), έστω κι αν αυτά έχουν ως αφετηρία την πρόληψη, όπως η εισαγωγή των αλητών σε άσυλο ή κατάσταση εργασίας³. Έτσι οδηγηθήκαμε στο σημείο να τιμωρείται ένας τρόπος ζωής (εδώ ο αλήτικος βίος) για λόγους καθαρά προληπτικούς, ό,τι δηλαδή ενδέχεται να προκληθεί κάποιο "έγκλημα" από αυτήν τη συμπεριφορά.

Η ποινική αυτή μεταχείριση επιβίωσε έως το 1994, μέσω των άρθρων 407 και 408 περί επαιτείας και αλητείας αντίστοιχα του Ποινικού Κώδικα του 1950. Με την εισηγητική έκθεση του νόμου 2207/1994 (άρθρο 1, παρ. 12β) καταργήθηκε το άρθρο 408 περί αλητείας "ως ασύμβατο προς την συνταγματική αρχή της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας", κατά την έκφραση του νομοθέτη. Ήδη πολλές ευρωπαϊκές χώρες είχαν προχωρήσει στην κατάργησή του αντίστοιχου νόμου ή τον

1. Όπ. αν, σελ. 5693.

2. Κουράκης, "Εγκληματολογικοί Ορίζοντες", όπ. αν, σελ. 56.

3. Ενδεικτικά, για το 1973 υπήρξαν 547 συλλήψεις εκ των οποίων 250 καταδικάσθηκαν και για το 1982: 296 συλλήψεις εκ των οποίων 103 καταδικάσθηκαν, όπ. αν, σελ. 170 επ.

είχαν θέσει σε αχρησία¹. Η αγγλική βέβαια νομοθεσία εξακολουθεί να χρησιμοποιεί τους νόμους περί αλητείας και επαιτείας του 1824 (Vagrancy Act 1824, sections 3 and 4) με σχετική τροποποίηση της διάταξης περί αλητείας το 1935. Σύμφωνα με αυτήν η καταδίκη για αλητεία επέρχεται εάν αποδειχθεί ότι ο κατηγορούμενος αρνήθηκε να εισαχθεί σε κατάλυμα αστέγων ή ότι υπάρχει κίνδυνος πρόκλησης ζημιών ή άλλων εγκληματικών πράξεων. Με νόμο όμως του 1986 περί "Δημόσιας Τάξης" η αστυνομία μπορεί να συλλαμβάνει άτομα "ύποπτης συμπεριφοράς" κυρίως επίμονους και προκλητικούς επαίτες².

Τελειώνοντας θα πρέπει να τονίσουμε ότι το αντικείμενο του προβληματισμού αυτής της μελέτης εστιάστηκε όχι στη συμπεριφορά της επαιτείας - αλητείας αλλά στην επίσημη κοινωνική αντίδραση σ' αυτήν τη συμπεριφορά. θεωρούμε ότι μέσω της ιστορικής μεθόδου προσέγγισης αποτυπώθηκε το κλίμα της εποχής και προσδιορίστηκαν οι παράγοντες εκείνοι, οι οποίοι λειτούργησαν στην κατεύθυνση της μη εγκληματοποίησης της συμπεριφοράς των αλητών και επαιτών κατά τον 19^ο αιώνα στην Ελλάδα. Φρονούμε επίσης ότι από τη συνοπτική ανάλυση της μετάβασης στο σήμερα ανιχνεύθηκε η διαφοροποίηση του κοινωνικο-οικονομικού πλαισίου στο οποίο λειτούργησε η ποινική καταστολή της αλητείας και επαιτείας τον 20^ο αιώνα. Η επίσημη κοινωνική αντίδραση συνέχισε όμως να υφίσταται από τις μεθόδους και τις πρακτικές που ακολούθησαν τα δυτικοευρωπαϊκά κράτη την ίδια περίοδο και ειδικότερα από την αγγλική νομοθεσία και πρακτική, η οποία αποτέλεσε σ' αυτήν την έρευνα το βασικό μέτρο σύγκρισης της ευρωπαϊκής

---

1. Βλ. Κουράκη, όπ. αν, σελ. 177-178, για Δ. Γερμανία, Ελβετία και Ιταλία.

2. Από προσωπική επικοινωνία με το Υπουργείο Εσωτερικών (Home Office), τμήμα αστυνομικής διεύθυνσης Λονδίνου (7 Μαΐου 1996).

και της ελληνικής εμπειρίας.

Από το "χθες" στο "σήμερα" πολλά άλλαξαν,¹ αλλά και πολλά παρέμειναν ίδια. Τα αίτια και οι παράμετροι των διαφοροποιήσεων αυτών θα πρέπει να αναζητηθούν στην ιδιαιτερότητα των κοινωνικο-οικονομικών όρων και παραγόντων που συνθέτουν την οργάνωση της ελληνικής κοινωνίας. Η εγκληματολογική ιστοριογραφία αποτελεί την πλέον κατάλληλη μέθοδο ανάλυσης των θεσμικών αλλαγών και εξέλιξης των μηχανισμών απονομής δικαιοσύνης, που διατρέχουν την περίοδο των δύο αιώνων, δηλαδή από τη σύσταση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους έως σήμερα. Τα ενδιαφέροντα ευρήματα που παράγει μια τέτοια μέθοδος ανάλυσης φωτίζουν πολλές πλευρές του σήμερα και πρέπει, ή καλύτερα θα έπρεπε, να μας διδάσκουν. "Αντιφάσεις" του 19^ο αιώνα, όπως για παράδειγμα η διάσταση μεταξύ νομοθεσίας και πράξης, θα έπρεπε να είχαν αποφευχθεί στον 20^ο. Όμως φαινόμενα σαν αυτό που περιγράφει η εφημερίδα "Καθημερινή", υπό τύπον διαλόγου, είναι και στις μέρες μας πολύ συνηθισμένα:

"- Τα αστυνομικά όργανα συλλαμβάνουν τους επαίτες που περιφέρονται άστεγοι και διανυκτερεύουν στο ύπαιθρο και τους οδηγούν στον Εισαγγελέα.

- Και ο Εισαγγελεύς τί τους κάνει;

- Τους απολύει συνήθως, εφ' όσον δεν έχουν δοσοληψίας με την δικαιοσύνη, ή δεν είναι σεσημασμένοι λωποδύται.

- Τότε γιατί συλλαμβάνονται;

- Απλούστατα διότι αυτό επιβάλλει ο νόμος!"²

---

1. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα του 1996 οι "επαίτες" και κυρίως οι ανήλικοι, ανήκουν στις κατηγορίες των λαθρομεταναστών ή των οικονομικών προσφύγων που προέρχονται από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες. Πρβλ. Συνέδριο "Τα παιδιά στο δρόμο - Τα παιδιά των Φαναριών", ΣΕΚΕ, 26-27 Απριλίου 1996.

2. Ο "Αυτόπτης", 9-2-1930, αρ. φυλ. 2860.

ПАРАРТНМА I

ΠΟΙΝΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ 1834Ις' Φυγοπονία, επαίτεια, αγυρτεία και γοητεία

661. Άνθρωποι μη αποκαταστημένοι, οίτινες δεν δύνανται να αποδείξωσιν ότι έχουν μέσα διατροφής αποχρώντα, συγκεχωρημένα, και μη επιβλαβή εις τα ήθη, και, προτραπέντες παρά της αρχής, δεν επιδίδουσιν εαυτούς ούτε εις υπηρεσίαν τινά, ούτε εις οποιανδήποτε συνεχή εργασίαν, τιμωρούνται με κράτησιν το πολύ δύο εβδομάδων.- Οι καθ' έξιν πράττοντες τοιαύτα πταίσματα υποβάλλονται εις ιδιαίτεράν αστυνομικήν επιτήρησιν.

662. Εις την αυτήν ποινήν και την συνέπειαν της ποινής υποβάλλεται όστις, εκτός των εις τα άρθρα 663 και 666 αναφερομένων περιπτώσεων, επαίτει ο ίδιος, διδάσκει, αποστέλλει, παρέχει παίδας προς το επαίτειν, ή δεν αναχαιτίζει εκ της επαίτειας ανθρώπους διατελούντας υπό την εξουσίαν ή την επιμέλειάν του.

663. Με κράτησιν οκτώ ημερών μέχρις εξ εβδομάδων τιμωρούνται όσοι επαιτούσιν εν καιρώ νυκτός, ή ένδον οικιών, ή ηνωμένοι με πλείονας των τριών, ή μεταχειριζόμενοι απειλάς, ή προφασιζόμενοι πλαστάς πληγάς ή άλλας ασθενείας, ή υπό άλλο ψευδές πρόσχημα.

664. Άνθρωποι, οίτινες, μη έχοντες ρητήν ή μόνιμον κατοικίαν, μηδέ συγκεχωρημένην τινα ασχολίαν, ή μέσα διατροφής, περιπλανώνται εις την χώραν, τιμωρούνται ως αγύρται¹ με κράτησιν¹ συνήθεις δε ή κατ' εξοχήν ύποπτοι ή επικίνδυνοι αγύρται φυλάττονται εις αστυνομικόν κατάστημα.

665. Όστις, άνευ τινος απάτης τιμωρητέας ως κακουργήματος ή πλημμελήματος, ασχολείται εις το να πλανά άλλους δια νομιζομένων θαυμάτων, δια μαγειών, ή εξορκισμών, δια σημειομαντείας ή ονειροκρισίας, προφητείας, θησαυρωρυχίας, χρυσοποιίας, και άλλων παρομοίων γοητειών, τιμωρείται με κράτησιν το πολύ έξ εβδομάδων, ή με πρόστιμον το πολύ τριακοσίων δραχμών εν δε υποτροπή, με κράτησιν ενός μέχρι τριών μηνών, ή με πρόστιμον εκατόν

-----
1. Για την έννοια της αγυρτείας βλ. αν. σελ. 23 και σημ. 1.

μέχρι τετρακοσίων δραχμών, και κατά τας περιστάσεις υποβάλλεται εις ιδιαιτέραν αστυνομικήν επιτήρησιν.- Με πρόστιμον εκατόν μέχρι τριακοσίων δραχμών τιμωρείται όστις εκδίδει, αναλαμβάνει να εκδώση κατ' εμπορίαν, ή βάλλει εις κυκλοφορίαν συγγράμματα, σκοπόν έχοντα να διαδώσωσιν ή διατηρήσωσι μεταξύ του λαού την εις τοιαύτας γοητείας πίστιν.- Τοιαύτα συγγράμματα, και τα οποία μεταχειρίζονται οι γόητες εργαλεία, ενδύματα, ή άλλα σκεύη, προς εκτέλεσιν των τεχνευμάτων αυτών, δημεύονται.

666. Φυγόπονοι, επαίται, αγύρται, ή γόητες τιμωρούνται με κράτησιν δύο έως τριών μηνών, οι γόητες δε προσέτι και με το εις το άρθρ. 665 αναφερόμενον πρόστιμον, εάν -1. κατέστησαν εαυτούς αγνωρίστους, κατά τον εις το άρθρ. 366 αριθ. 3¹ διαλαμβανόμενον τρόπον -2. οπλοφορώσι -3. φέρωσι μεθ' εαυτών κλείδας, αγκυλίδας, και παρόμοια ύποπτα εργαλεία -4. φέρωσι μεθ' εαυτών πλέον των πενήτηκοντα δραχμών αργύριον, ή πράγματα έχοντα τόσην χρηματικήν αξίαν, χωρίς να ειμφορούν να αποδείξουν την νόμιμον αυτών κτήσιν,

Βασιλικό Διάταγμα "Περί Δημοτικής Αστυνομίας"
(31-12-1836)

Άρθρα 43-46

Άρθρο 43

Οι δήμαρχοι ή τοποτηρηταί των εις αστυνομικά αντικείμενα εκδίδουν διαβατήρια δια τους οδοιπορούντας εις το εσωτερικόν, και εκτελούν ιδίως προς το αντικείμενον τούτο, ό,τι εκανονίσθη εις αυτούς δια του ειδικού

-----

1. Άρθρο 363 αριθ. 3 (Περί ληστείας κλπ.): Η ληστεία τιμωρείται με δεσμά πρόσκαιρα -3. εάν ο ληστής ηθέλησε να καταστήσει εαυτόν αγνώριστον δια προσωπείου, μελανώσεως του προσώπου, ψευδοπώγωνος, ή τοιούτων άλλων μέσων, ή ενδυόμενος ψευδή στολή, ή εμφανίζων πλαστήν προσταγήν της αρχής, επροσπάθησε να εκληφθή αντί άλλου τινός.

διατάγματος των 28 Μαρτίου (9 Απριλίου) 1835.¹

Άρθρο 44

Αι άνω ειρημέναι αρχαί διατάττουν εις τους ξενοδόχους και ενοικιαστάς οικιών να εγγράφωσιν αμέσως, άνευ λευκού, επί καταλόγου μονογραφημένου παρ' αυτών τα ονόματα, το επάγγελμα, την συνήθη διαμονήν, την ημερομηνίαν της εισόδου και εξόδου των ατόμων, όσοι διανυκτέρευσαν παρ' αυτοίς άν και δια μίαν μόνην νύκτα, και απαιτούν την παρουσίαν των καταλόγων τούτων κατά δεκαπενταημερίαν.

Άρθρο 45

Εις τας πόλεις και εις τα χωρία η δημοτική αστυνομία εξακριβώνει την κατάστασιν των κατοίκων κατά την 1ην Ιανουαρίου εκάστου έτους.

Εις τον κατάλογον θέλει συμπεριλαμβάνεται η διακήρυξις εκάστου, περί του ονόματος, της ηλικίας, τόπου της γεννήσεως, τελευταίας κατοικίας, επιτηδεύματος και άλλων μέσων υπάρξεως.

Όστις δεν ήθελεν έχει κανέν μέσον υπάρξεως² θέλει δεικνύει πολίτας διαμένοντας εις τον δήμον, οίτινες τον γνωρίζουν και ημπορούν να δώσωσιν καλήν μαρτυρίαν της διαγωγής του. Όσοι όντες εν στάσει να εργασθώσιν, δεν έχουν ούτε μέσα υπάρξεως, ούτε εργόχειρον, ούτε εγγυητάς, θέλουν σημειοίσθαι ιδιαιτέρως.

Όσοι αποποιηθούν πάσαν διακήρυξιν θέλουν εγγράφωσθαι με τα χαρακτηριστικά και την κατοικίαν των, και με την σημείωσιν "άτομα ύποπτα".³

Όσοι αποδειχθούν ως δώσαντες ψευδείς διακηρύξεις, θέλουν εγγράφωσθαι με την σημείωσιν "κακόβουλοι".⁴

Αφού οι κατάλογοι ούτοι καταστρωθώσι, δεν μένει πλέον ειμή η διόρθωσις και τελειοποίησις αυτών ετησίως ως προς ελάττωσιν και άφιξιν και άλλας μεταβολάς. Εις τούτο πρέπει να αποφεύγωνται όλα τα περιττά γραφήματα

-----

1. Βλ. παρακάτω το επόμενο Β.Δ.
2. Η υπογράμμιση του γράφοντος.
3. Η υπογράμμιση στο κείμενο.
4. Το ίδιο.

και πάσα παρενόχλησις των ατόμων, να περιορίζονται εις την σύναξιν των άνω ειρημένων σημειώσεων, να παραλείπεται πάσα επέμβασις εις τας εσωτερικάς οικογενειακάς σχέσεις και να εκτελήται η εργασία με όλην την δυνατήν φιλανθρωπίαν.

Οι κατάλογοι ούτοι κοινοποιούνται εις τους αξιωματικούς και υπαξιωματικούς της χωροφυλακής ευρισκομένους εις περιοδείαν.

Άρθρο 46

Η επαίτησις δεν πρέπει να συγχωρήται και μάλιστα η εις τας οδούς, αλλ' ούτε η διατριβή των επαιτών εις δημόσια μέρη· πρέπει να απομακρύνωνται πάντοτε, προ πάντων όμως οι απθείς ασθενείς και ανάπηροι δια να μη συμβαίνωσιν ως εκ τούτου δυστυχήματα εις εγγύους γυναίκας.

Ξένοι επαίται πρέπει να αποπέμπωνται πάντοτε εις τους δήμους των και προς τούτο τίθενται υπό ιδιαιτέραν επαγρύπνησιν και συνοδίαν.

Επαίται και αργοί πρέπει να αναγκάζωνται εις εργασίαν, όταν ήναι ικανοί εργασίας· εις εναντίαν περίπτωσιν πρέπει να παραπέμπωνται εις το κατάστημα των πτωχών του δήμου.

Εις τας πόλεις αι επιφορτισμένοι την διεύθυνσιν των καταστημάτων των πτωχών δημοτικά αρχαί, πρέπει να φροντίζωσι πάντοτε προς σύστασιν καταστημάτων εργασίας¹ επί συννεοήσει και συνεργεία των αστυνομικών των υπαλλήλων.

Β.Δ. "Περί των εσωτερικών του Κράτους διαβατηρίων"²

Άρθρο 1

Όστις αναχωρεί από την επαρχίαν όπου έχει την σταθεράν διαμονήν του, πρέπει να εφοδιάζεται με διαβατήριο διδόμενον από τας δημοτικάς Αρχάς.

Τα διαβατήρια ταύτα εις μεν τους Δήμους, όπου υπάρχουν ιδιαίτεροι Αστυνόμοι, πρέπει να υπογράφωνται παρ' αυτών, εις δε τους λοιπούς από τους Δημάρχους.

1. Η υπογράμμιση του γράφοντος.

2. Συνολικά 33 άρθρα εκ των οποίων παραθέτω 4 που αφορούν το αντικείμενο αυτής της μελέτης.

Άρθρο 2

Οι Δήμαρχοι δεν ημπορούν να εκδίδουν διαβατήρια, ειμή εις ανθρώπους κατοικούντας εντός του Δήμου και καταγεγραμμένους εις το ληξιαρχικόν βιβλίον του Δήμου.

Εάν οι τοιούτοι δεν είναι μέλη ουδενός Δήμου, τότε τα διαβατήρια θέλουν εκδίδεσθαι επί εγγυήσει δύο αξιοχρέων και γνωστών ανθρώπων αποκαταστημένων εις τον Δήμον. Τα ονόματα των εγγυητών θέλουν σημειούσθαι εις τα επί τούτω βιβλία, εις τα οποία θέλουν προσυπογράφεσθαι και οι ίδιοι.

Άρθρο 19

Ο μη με διαβατήριον εφοδιασμένος οδοιπόρος οδηγείται ενώπιον του Δημάρχου, όστις ακροάζεται και εξετάζει αυτόν και τον βάλλει υπ' Αστυνομικήν επιτήρησιν, εάν δεν δυνηθή να δώση εγγυητήν κάτοικον τινα εκ του Δήμου εκείνου, ή εάν δεν δυνηθή ν' αποδείξη τον εαυτόν του κατ' άλλον τρόπον ανύποπτον.

Άρθρο 27

Απαγορεύεται εις τας δημοτικές Αρχάς να εκδίδουν διαβατήρια εις επαίτας, ή τυχοδιώκτας περιφερομένους από επαρχίαν εις επαρχίαν, και περιπλανωμένους τήδε κακείσε, δια να μετέρχωνται την τέχνην του επαίτου ή του τυχοδιώκτου.

Όχι ολιγώτερον είναι απαγορευμένον εις αυτούς να εκδίδουν διαβατήρια εις άγνωστα άτομα και μάλιστα εις τοιαύτα, τα οποία είναι ύποπτα ότι έπραξαν εγκλήματα και πταίσματα, ή τα οποία υπόκεινται εις δικαστικήν καταδίωξιν, ή των οποίων ο αγυρτικός βίος¹ είναι αποδεδειγμένος τοιούτος, ώστε η απομάκρυνσις των δύναται να επιφέρη φόβον τινα διαταράξεως της δημοσίου ηουχίας και ευταξίας.

Αριθ. Εγκ. 172 "Περί επαιτών".

Προς τους Νομάρχας του Κράτους

Ο Νομάρχης Αττικής και Βοιωτίας μας πληροφορεί, ότι φυγόπonos τις μεταβάς εις Αθήνας και μετερχόμενος τον επαίτην, ευρέθη φέρων έγγραφα εκδεδομένα προς αυτόν παρά

-----
1. Η υπογράμμιση του γράφοντος.

διαφόρων δημοτικών αρχών, δι' ὧν συνιστάτο ὡς ἄξιός ελέους καὶ τῷ ἐπιτρέπετο νὰ περιέρχεται πρὸς ζήτησιν ἐλεημοσύνης.

Κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ ποινικοῦ νόμου ἀρθ. 662 καὶ 663, ὄχι μόνον ἀπαγορεύεται ἡ ἐπαιτεία, ἀλλὰ καὶ καταδιώκεται ποινικῶς ἐπομένως αἱ δημοτικά ἀρχαί, ὅσαι ἐκδίδουσιν ἀδείας τοῦ ἐπαιτεῖν, παραβαίνουσι οὐσιωδῶς τὰ καθήκοντά των, καὶ εἶναι τιμωρητέαι· διότι, ἀντὶ νὰ καταδιώκουν καὶ νὰ περιστέλλουν κατὰ τὸ χρέος των τὴν ἐπαιτείαν, ὄχι μόνον ἀνέχονται αὐτή, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐμψυχώνουσι ἐκδίδουσαι ἐπισημοῦς ἀδείας πρὸς τὸ μετέρχεσθαι αὐτήν.

Σας προσκαλοῦμεν κατὰ συνέπειαν, Κύριοι, νὰ κάμητε πρὸς ἀπάσας τὰς ὑπὸ τὴν διοικήσιν σας δημοτικάς ἀρχὰς τὰς ἀναγκαίας ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρατηρήσεις, καὶ νὰ τὰς προσκαλέσητε ἐντόνως νὰ παύσωσιν ἐκδίδουσαι τοιαύτας ἀδείας· διότι δια πάσαν εἰς τὸ ἐξῆς τοιαύτην παράβασιν θέλουν ἐνεργεῖσθαι κατ' αὐτῶν τὰ κατὰ νόμον.

Ἐν Ἀθήναις, τὴν 1. Νοεμβρίου 1848

Ὁ Υπουργός

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΛΟΝΤΟΣ

Ἀριθ. Ἐγκ. 126 "Περὶ ἀπαγορεύσεως τῆς ἐκδόσεως
ἐξωτερικῶν διαβατηρίων πρὸς ἐπαίτας".

Πρὸς τοὺς Νομάρχας τοῦ Κράτους

Τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν μας ἐκοινοποίησεν ἀντίγραφον τῆς ἀπὸ 8 λήγοντος μηνός ὑπ' ἀριθ. 6404 πρὸς ὑμᾶς ἐγκυκλίου του, δι' ἧς ἀπαγορεύει τὴν ἐκδοσὶν ἐξωτερικῶν διαβατηρίων πρὸς ἐπαίτας.

Ἐκτιμώντες τὰς σπουδαίας περιστάσεις, αἰτινες ἠνάγκασαν τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν εἰς τὸ μέτρον τοῦτο, ἐφιστώμεν τὴν σύντινον προσοχὴν σας ἐπὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τῶν διαταχθέντων.

Ἐν Ἀθήναις, τὴν 28 Ὀκτωβρίου 1853

Ὁ Υπουργός

ΙΩ. ΑΜΒΡΟΣΙΑΔΗΣ

Αριθ. Εγκ. 4 "Περί απαγορεύσεως της επαιτείας"

Προς τους Νομάρχας του Κράτους

Δια της υπ' αριθ. 124 από 28 Δεκεμβρίου 1848 περί φαυλοβίων και φυγοπόνων εγκυκλίου του εφείλκυσε, Κύριε Νομάρχα, το Υπουργείον την σύντονον προσοχήν σας προς τοις άλλοις και επί της διατάξεως του αρθ. 46 των αστυνομικών νόμων, απαγορευούσης την επαιτείαν, και διαταττούσης ν' αποπέμπωνται μεν δια συνοδείας εις τους δήμους των οι ετεροδημόται επάιται, ν' αναγκάζονται δε εις εργασίαν οι ικανοί δημόται, ή να παραπέμπωνται εις το πτωχοκομείον του δήμου των οι ανίκανοι, και μη συστηθέντος μέχρι τούδε τοιούτου, να συντηρώνται εν ταις οικίαις των δαπάναις του δήμου συνεπεία του άρθρου 11 του περί δήμων νόμου, επιβάλλοντος εις τους δήμους την υποχρέωσιν να χορηγώσι την απαιτουμένην περίθαλψιν προς τα ενδεή και αποδεδειγμένως ανίκανα εις εργασίαν μέλη του.

Με λύπην μας όμως ελάβομεν επανειλημμένας αφορμάς να πληροφορηθώμεν, ότι αι διατάξεις αύται ενιαχού παραμελήθησαν, και κατά τινας μάλιστα δήμους αι δημοτικάί αρχαί προήλθον μέχρι της τόλμης να εφοδιάσωσι δημότας των με επίσημα έγγραφα, δι' ων, πιστοποιουμένης της ενδειας αυτών συνιστωμένων εις την φιλανθρωπίαν των χριστιανών, δίδεται επίσημος ενίσχυσις εις την επαιτίαν.

Τοιαύτη διαγωγή, κύριε νομάρχα, απαιτεί αναντιρρήτως αυστηράν τιμωρίαν προς παραδειγματισμόν, αλλ' αποδίδοντες την έλλειψιν των δημοτικών τούτων αρχών εις την άγνοιαν των απαγορευτικών της επαιτίας διατάξεων της νομοθεσίας μας, ευρισκόμεθα εις την δυσάρεστον θέσιν να μεμφθώμεν τας διοικητικάς αρχάς, εις την περιφέρειαν των οποίων έλαβον χώραν τα τοιαύτα, διότι, αν κατεδείκνυον εις τας δημοτικάς αρχάς, τας διατάξεις του νόμου, και κατά το καθήκον των επιτήρουν αυστηρώς επί της εκτελέσεώς των, ήθελε παύσει η επαιτία ολοσχερώς.

Ταύτα παρατηρούντες προς υμάς, κύριε νομάρχα, απαιτούμεν να καταβάλητε πάσαν μέριμναν περί της εκτελέσεως των διατάξεων του άρθρου 46 των αστυνομικών νόμων και του παρ. α' του άρθρου 11 του δημοτικού νόμου, και σας προσκαλούμεν να καταστήσετε γνωστόν προς τας δημοτικάς αρχάς της δικαιοδοσίας σας, ότι θέλομεν λάβει αυστηρά μέτρα κατά του δημοτικού υπαλλήλου του ενισχύοντος ή ανεχομένου την εν τω δήμω του επαιτίαν, ή δι'

αστυνομικού διαβατηρίου επιτρέποντος την μετάβασίν τινος εις δήμον, εξ ου απεπέμφθη δυνάμει του άρθρου 46 των αστυνομικών νόμων ως επαίτης.

Εννοείται δε, κύριε, ότι τα έξοδα, εις τα οποία ήθελεν υποβληθή το δημόσιον, ή ο δήμος δια την εις τον οικείον δήμον αποστολήν του επαίτου επιβαρύνουσι τον ένοχον δήμαρχον.

Εν Αθήναις, την 14 Ιανουαρίου 1854

Ο Υπουργός

Ι. ΑΜΒΡΟΣΙΑΔΗΣ

Αριθ. Εγκ. 100 "Περί απαγορεύσεως της επαιτήσεως"

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

Προς τους Νομάρχας του Κράτους

Προς τον νομάρχην Ακαρνανίας και Αιτωλίας προσήλθε κατά το τέλος του παρελθόντος μηνός Μαΐου νέος τις Μιχ. Κρίτσας καλούμενος, όστις εξητήσατο χρηματικήν βοήθειαν μετ' ερωτήσεις περιστρεφόμενας περί την καταγωγήν και το επαγγελμά του και περί τον λόγον, δι' ον δεν επιζητεί προσπορισμόν των προς το ζην εις την εργασία, αλλά περιάγει επαίων, εγνώσθη, ότι ην ούτος εφωδιασμένος πιστοποιητικώ εκδεδομένω μεν υπό του δημαρχεύοντος Αμφίσσης, επικεκυρωμένω δε υπό του γραμματέως του επαρχείου Παρνασίδος, δι' ου, επί τω λόγω, ότι περιπεσών εις ζημίας εξ' εμπορικών περιπετειών περιήλθεν εις πενίαν, συνίστατο, ως ελέους άξιος, προς το τέλος τού να τω επιτραπή υπό των διοικητ. αρχών μερών ωρισμένων της Ελλην. χώρας να επικαλεσθή την βοήθειαν των πολιτών.

Εκτελών το καθήκον του ο ειρημένος νομάρχης τον μεν επαίτην παρέδωκεν εις την αστυνομίαν, το δε πιστοποιητικόν κατέσχε και μοι υπέβαλεν.

Το γεγονός τούτο ενεχθέν εις γνώσιν μου ενεποίησε και εις εμέ, ως και εις τον ειρημένον νομάρχην, την πλέον αλγεινήν εντύπωσιν, εις πολλήν δε μ' ενέβαλεν απορίαν η τόλμη των ειρημένων δημοσίων αρχών, ων η μεν εξέδωκεν η δε επεκύρωσεν άδειαν επαιτήσεως.

Και άλλοτε εδήλωσεν υμίν το υπουργείον και νυν επαναλαμβάνω καγώ, ότι ο νόμος ου μόνον απαγορεύει την επαίτησιν αλλά και εις ποινάς υποβάλλει τους ασκούντας αυτή, οι δε ταύτην επιτρέποντες δημόσιοι και δημοτ.

υπάλληλοι παραβιάζουν ουσιωδέστατον καθήκον των, διότι υποβάλλουσιν ούτω πράξιν απηγορευμένην υπό του νόμου και αξιόποινον.

Ὅθεν παραπέμπων υμᾶς εἰς τὸ ἄρθρον 46 τοῦ περὶ δημοτ. αστυνομίας διατάγματος, τὰ ἄρθρα 662 και 663 τοῦ ποινικοῦ νόμου και τὰ δια τῶν ἀπὸ 1 Νοεμβρίου 1848 και 25 Ἀπριλίου 1858 υπ' αριθ. 172 και 26 ὑπουργ. ἐγκυκλίων διαταχθέντα, σας προσκαλῶ, κύριε νομάρχᾳ, νὰ ἐπαναλάβητε ἐντονώτερον τὰς διαταγὰς σας πρὸς τὰς ὑφ' υμᾶς διοικητικὰς και δημοτικὰς ἀρχὰς, διατάσσοντες αὐτὰς ν' ἀπέχωνσιν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκδίδωσι τοῦ λοιποῦ ἀδείας πρὸς ἐπαίτησιν και γνωσιοποιούντες αὐταῖς, ὅτι θέλομεν προσενεχθῆ μετὰ παραδειγματικῆς αὐστηρότητος κατὰ πάσης ἀρχῆς ἥτις ἠθέλεν ἐξελεχθῆ ἐκδοῦσα τοιαύτας ἀδείας ἐναντίον τοῦ νόμου και τῶν δια τῆς παρούσης διατασσομένων' ἀξιῶ δε, κύριε νομάρχᾳ, νὰ ἐπιτηρήτε ἀγρύπνως και μοι καταγγέλλητε πάραυτα πάσαν παράβασιν τοιαύτης φύσεως, ἵνα ἐνεργῶνται τὰ προσήκοντα κατὰ τοῦ παραβάτου.

Ἐν Ἀθήναις, τὴν 22 Ἰουνίου 1864

Ὁ Ὑπουργός

Α.Δ. ΑΥΓΕΡΙΝΟΣ

Ἀριθ. Ἐγκ. 78 "Περὶ ἐσωτερικῶν διαβατηρίων".

Πρὸς τὰς Διοικήσεις τοῦ Κράτους

Ὁ διοικητὴς Φθιώτιδος μας ἐγνωστοποίησεν, ὅτι πολλαὶ τῶν κατὰ τὸ κράτος αστυνομικῶν ἀρχῶν, ἐναντίον τοῦ ἀρθρ. 8 τοῦ περὶ ἐσωτερικῶν διαβατηρίων Β. Διατ. ἀπὸ 28 Μαρτίου 1835, ἐκδίδουσι διαβατήρια χωρὶς νὰ σημειῶσιν εἰς αὐτὰ τὰ διαγνωστικὰ σημεῖα, ἢ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀτόμων, πρὸς τὰ ὁποῖα ἐκδίδονται. Τοιαύτη ἔλλειψις ἀπὸ μέρους τῶν αστυνομικῶν ἀρχῶν εἶναι κατακριτέα και ἀξιόποινος, ὄχι μόνον διότι εἶναι παραβιάσις ρητῆς διατάξεως τοῦ εἰρημένου Β. Διατάγματος, ἀλλὰ και διότι διευκολύνει τοὺς φυγοδίκους, ληστὰς και ἄλλους κακούργους εἰς τὸ νὰ υπεκφεύγωσι τὴν καταδίωξιν τῆς ἐξουσίας, ἐκτὸς δε τούτου δίδει και ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ ἐνοχλῶνται ἄτομα ὡς ὑπόπτα παρέχοντα ἄλλως ἐγγυήσεις ἐντίμου και εἰρηνικῆς διαγωγῆς.

Σας προσκαλοῦμεν δια τούτο, Κύριε διοικητᾳ, νὰ ἐκδώσῃτε τὰς πλέον ἐντόνους διαταγὰς εἰς τὰς αστυνομικὰς ἀρχὰς τῆς περιφερείας σας, νὰ ἐπισταίνωσιν ἀδιάληπτον προσοχὴν περὶ τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τοῦ περὶ Ἐσωτερικῶν διαβατηρίων Β. Διατ., και τῆς ἀπὸ 16 Ἰανουαρίου 1839 υπ' αριθ. 646 Ὑπουργικῆς ἐγκυκλίου και νὰ τιμωρήτε

παραδειγματικώς εκείνον τον Αστυνομικόν υπάλληλον, όστις, είτε εκ προθέσεως, είτε εξ ολιγωρίας, ήθελεν υποπέσει του λοιπού εις ελλείψεις αντικειμένας εις τα περί Διαβατηρίων κανονισμένα.

Εν Αθήναις, την 30 Ιουλίου 1845.

Ο Υπουργός
ΙΩ. ΚΩΛΕΤΤΗΣ

Αριθ. Εγκ. 214 "Περί των φυγοπόνων και φαυλοβίων"

Προς τους Νομάρχας του Κράτους

Σας κοινοποιούμεν την υπό σημερινήν ημερομηνίαν υπ' αριθ. 25583 διαταγήν μας προς τον νομάρχην Αττικής και Βοιωτίας, και σας παραγγέλλομεν να συμμορφωθήτε και υμείς ακριβώς με τα εν αυτή.

Το υπουργείον της δικαιοσύνης ειδοποιήθη περί τούτων, δια να δώση τας αναγκαίας διαταγάς προς τους κ.κ. εισαγγελείς, καθώς και το επί των στρατιωτικών υπουργείον, δια να προσκαλέση την χωροφυλακήν να υποστηρίξη τα οποία ηθέλατε λάβει κατά συνέπειαν ταύτης μας μέτρα.¹

Εν Αθήναις, την 28 Δεκεμβρίου 1848

Ο Υπουργός
ΑΝΑΣΤ. ΛΟΝΤΟΣ

Η ανωτέρω εγκύκλιος περιλαμβάνει ακόμη δύο μεγάλου μεγέθους σελίδες με παραινέσεις, σε αυστηρή όμως γλώσσα,

-----

1. Η Εγκύκλιος αυτή εστάλη σ' όλες τις κατά τόπους Νομαρχίες και Δημαρχίες, όπως αποδεικνύεται από το κατωτέρω έγγραφο της αστυνομικής διεύθυνσης Ερμούπολεως, η οποία ενημερώθηκε για τα διατασσόμενα:

Ερμούπολη, 10 Φεβρ. 1849

Προς τους κυρίους
Δημάρχους Ερμούπολεως.

Τα περί των φυγοπόνων και φαυλοβίων υπ' αριθ. 214/π.ε./υπουργικής εγκυκλίου, ην μας απευθύνητε με διαταγήν σας της 14 Ιαν. ενεστ. έτους, ίνα συμμορφωθώμεν με τα υπ' αυτής διατασσόμενα... ελάβαμεν αντίγραφα... κλπ.

Ο Αστυνόμος Ερμούπολεως
Νικόλαος Ελευθερίου.

(Πηγή: Ιστορικό Αρχείο Ερμούπολεως, Δ/Α Εγκύκλιοι, 71).

στις οποίες αναφέρεται αναλυτικά στους λόγους για τους οποίους θα πρέπει οι νομαρχίες και οι αστυνομικές αρχές να αποπέμπουν τους φυγόπονους, φαυλόβιους και επαίτες στο δήμο ή στην ενορία στην οποία ανήκουν, εξειδικεύοντας και τις κατηγορίες των ατόμων τα οποία εμπίπτουν στις διατάξεις του Π.Ν. (άρθρα 661-667) και του Β.Δ. περί διοικητικής αστυνομίας (άρθρα 45 και 46). Τα βασικά σημεία αυτού του αναλυτικού μέρους της εγκυκλίου είναι:¹

1) Λόγω της μη εκτέλεσης των άρθρων 45 και 46 του περί δημοτικής αστυνομίας Β.Δ, πολλοί αργοί, φυγόπονοι και επαίτες πλανώνται στην πρωτεύουσα και ενεργούν αξιόποινες πράξεις (πλημμελήματα και πταίσματα).

2) Δεν συντάσσεται από τις επιτόπιες αστυνομικές αρχές ο πίνακας που προβλέπει το άρθρο 45 του ανωτέρω Β.Δ. για το ποιόν των υπόπτων και "ρεπόντων προς αξιοποιήσιμους πράξεις" ατόμων, με τα ακριβή στοιχεία των ατόμων αυτών (ηλικία, φύλο, επάγγελμα, διαμονή, κλπ.) και δεν παρακολουθείται η διαγωγή τους.

3) Ο πίνακας αυτός κάνει έναν διαχωρισμό των αργών σε επιβλαβείς και μη επιβλαβείς προς το κοινωνικό σύνολο.

4) Οι επιβλαβείς αργοί διακρίνονται περαιτέρω σε δύο κατηγορίες: α) άτομα που δεν περιέπεσαν ακόμη σε κάποιο αδίκημα και β) άτομα που διάγουν βίο εγκληματικό. Αυτά τα τελευταία πρέπει να ανακαλύπτονται και να τους τάσσεται ορισμένη προθεσμία για εξεύρεση εργασίας. 'Αν δεν εργασθούν θεωρούνται ως αγύρτες και δικάζονται σύμφωνα με τα άρθρα 664 επ. του Π.Ν.

5) Απαγορεύεται η επαίτεια σε δημόσιους χώρους, δημόσιες οδούς και στις πόλεις γενικότερα. Οι ετεροδημότες επαίτες αποπέμπονται στους οικείους δήμους, οι δε δημότες, όσοι είναι ικανοί προς εργασία αποστέλλονται σε κάποια δουλειά, οι δε ανίκανοι αποστέλλονται στο πτωχοκομείο του δήμου και επειδή δεν έχει συσταθεί ακόμη τέτοιο, συντηρούνται με δαπάνες του δήμου στις οικίες τους.

-----

1. Το πλήρες κείμενο-εδώ πρόκειται για περίληψη- παραθέτω στο ειδικό μέρος της μελέτης με τίτλο "ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ"

Αριθ. Εγκ. 77. "Περί των εξ Αθηνών αποπεμπομένων φαυλοβίων.

Προς τους Νομάρχας του Κράτους

Δυνάμει του εις την Κυβέρνησιν χορηγουμένου υπό του άρθρου 35 του Π.Ν. δικαιώματος επί των υπό αστυνομικήν επιτήρησιν διατελούντων, η Διεύθυνσις της Διοικητικής Αστυνομίας αποπέμπει εντεύθεν διαφόρους φυγοπόνους και φαυλοβίους, υποβληθέντας εις την ποινήν ταύτην, κατά το άρθρο 661 και επ. του Π.Ν.

Η αποπομπή των επαϊτών μάλιστα συνδέεται και με την υποχρέωσιν, την οποίαν οι οικείοι Δήμοι έχουσι κατά τα άρθρα 11 του περί Δήμων Νόμου και 46 του περί Διοικητικής Αστυνομίας Β.Δ. Εν τούτοις πληροφορούμεθα, ότι πολλοί των εντεύθεν αποπεμπομένων αέργων και φαυλοβίων επανέρχονται μετ' ου πολύ ενθάδε, ενώ οι Δήμαρχοι προσκαλούνται εκάστοτε αρμοδίως να μη επιτρέπωσι την επάνοδόν των.

Επειδή δ' εκ τούτου και ο σκοπός της αποπομπής ματαιούται και το Δημόσιον υποβάλλεται εις ματαίας δαπάνας, πολλαπλασιαζομένων και των ασχολιών της Αστυνομίας, παραγγέλλομεν υμίν, κ. Νομάρχα, να διατάξητε εντόνως τας υφ' υμάς Δημοτικές Αρχάς να μη επιτρέπωσι του λοιπού επ' ουδενί λόγω την εκ των Δήμων των απομάκρυνσιν των εντεύθεν αποπεμφθέντων τοιούτων ατόμων, πολύ δε μάλλον την εις Αθήνας ματάβασίν των' να κοινοποιήσητε δε προσέτι αιταίς, ότι προσεκαλέσαμεν την Διεύθυνσιν της Διοικητικής Αστυνομίας Αθηνών και Πειραιώς να καταγγείλη εις υμάς την Δημοτικήν Αρχήν, ήτις ήθελεν ανακαλυφθή παραβαίνουσα την παραγγελίαν μας ταύτην, και ότι, αποδεικνυομένης της παραβάσεως, θέλομεν επιδειχθή αυστηροί τιμωροί αυτής.

Εν Αθήναις, την 15 Ιουλίου 1855

Ο Υπουργός

Α. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ

Αριθ. Εγκ. 91. "Περί των συσσωρευομένων εις την πρωτεύουσαν αέργων και φυγοπόνων".

Προς τους Νομάρχας του Κράτους

Εκ του αριθμού των καθ' εκάστην συσσωρευομένων εν τη Μητροπόλει ταύτη αέργων και φυγοπόνων συνάγομεν, κύριοι, ότι αι κατά δήμους αστυνομίαι αγνοούσιν όλως τα περί την εκτέλεσιν των κατά της αργίας, φυγοπονίας, επαπειτίας και των ομοίων καθήκοντά των, ή και εάν δεν

αγνοώσιν αυτά, ολιγωρούσιν όμως αξιοκατακρίτως.

Δια της υπ' αριθ. 214 από 8 Δεκεμβρίου 1848 εγκυκλίου του υπουργείου αναλυτικώς κατεδείχθησαν δι' υμών εις τας αστυνομικάς αρχάς τα καθήκοντά των ταύτα' εάν δ' εξετάσουν αυτά και οι εν τοις διαφόροις δήμοις του Κράτους ευρισκόμενοι αργοί και φυγόπονοι ήθελον καταναγκασθή εις εργασίαν, και η Μητρόπολις αύτη δεν ήθελε πληρούσθαι εκάστοτε ανθρώπων τοιούτων, εκ της ομάδος των οποίων εξέρχονται συνήθως οι εις εγκληματικές πράξεις επιδιδόμενοι.

Και τελευταίον δε δια της υπ' αριθ. 77 από 15 Ιουλίου 1855 εγκυκλίου μας επεστήσαμεν την προσοχήν υμών επί των εντεύθεν ένεκα λόγων τοιούτων αποπεμπομένων εις τους οικείους δήμους' ουχ ήττον δε και μετά ταύτην εκάστοτε αφικνούνται εκ των διαφόρων επαρχιών δια διαβατηρίων άνδρες εις την κατηγορίαν ταύτην υπαγόμενοι.

Πριν ή προβώμεν εις την χρήση των μέσων, τα οποία ο νόμος μας επιτρέπει προς καταστολήν της ολιγωρίας και των παραβάσεων των διοικητικών υπαλλήλων, εκρίναμεν εύλογον να προκαλέσωμεν την προσοχήν υμών και τελευταίον δια της παρούσης, επί των αστυνομικών αρχών και να σας παραγγείλωμεν να εξηγήσητε αυτοίς μετά φροντίδος τα περί την ύλην ταύτην καθήκοντά των, ν' απαιτήσετε την ακριβή εκπλήρωσιν αυτών και να μας καταγγείλητε εκείνην εξ αυτών, την οποίαν ηθέλατε εξελέγξει παραβαίνουσαν ή ολιγωρούσαν εάν δε και μετά την παρούσαν δοθώσιν ημίν παραπλήσια αφορμαί, θέλομεν προσφύγει εις τα κατασταλτικά ταύτα μέσα μετ' αυστηρότητος ου μόνον κατά των αστυνομικών αρχών, αλλά και κατά των οφειλουσών να επιτηρώσιν αυτάς.

Εν Αθήναις, την 10 Αυγούστου 1855

Ο Υπουργός

Α. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ

Αριθ. Εγκ. 208 "Περί των υπό της Διοικητικής Αστυνομίας αποπεμπομένων εις τους οικείους Δήμους αέργων".

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

Προς τους Νομάρχας και Επάρχους του Κράτους

Δια της υπ' αριθ. 26 από 7 Ιουλίου 1859 εγκυκλίου, συνεστήθη υμίν, κ. Νομάρχα, ως σπουδαιοτάτου καθήκοντος εκτελέσεις, η πρόνοια του να μη επιτρέπηται να επανέρχωνται ενταύθα ή εν Πειραιεί οι υπό της Διευθύνσεως της

Διοικητικής Αστυνομίας, δυνάμει του Νόμου, αποπεμπόμενοι εις τους οικείους αυτών Δήμους. Διάφοροι όμως παρατηρήσεις απέδειξαν, ότι τα δια της ειρημένης εγκυκλίου διαταχθέντα ουδόλως εξετελέσθησαν· ούτω δε το μεν υπέρ της δημοσίας τάξεως εν τη Πρωτεύουση έννομον τούτο μέτρον δεν εκτελείται αποχρώντως, συσσωρεύονται δι' ενταύθα πρόσωπα, τα οποία, πιεζόμενα εκ διαφόρων αναγκών και μη δυνάμενα να έχωσι πρόχειρα τα μέσα της θεραπείας αυτών, επιδίδονται κρυφά εις νυκτοκλοπάς και άλλας πράξεις, προσβαλλούσας την ατομικήν ασφάλειαν των πολιτών. Πλην τούτου δε το Δημόσιον εκτίθεται ματαίως εις τα έξοδα της αποπομπής των.

Αναγνωρίζοντες το έλλογον και σκόπιμον των δια της ειρημένης εγκυκλίου διαταχθέντων, σας παραγγέλλομεν, κ. Νομάρχα, να εκδώσητε αυστηράς και εντόνους διαταγάς προς πάσας τας εν τω Νομώ σας Δημοτικές και Αστυνομικές Αρχάς, ίνα εκτελώσι μετά πάσης ακριβείας τας διατάξεις αυτής, τας οποίας θέλετε επαναλάβει δια διαταγής σας, και να εξασκώσι συγχρόνως επί των προσώπων τούτων, διαμενόντων εν τη περιφερεία αυτών, αυστηράν επιτήρησιν, ίνα μη τυχόν αποβαίνωσιν επιβλαβή εις την κοινήν ασφάλειαν των πολιτών, τους όποίους πρώτιστον έχουσι καθήκον να προφυλάττωσιν από πάσαν αξιόποινον πράξιν. θέλετε δε παρατηρήσει αυτοίς, οτι πάσαν επί το μέλλον ανακαλυφθησομένην παράβασιν θέλομεν τιμωρήσει αυστηρώς και παραδειγματικώς.

Εν Αθήναις, την 2 Δεκεμβρίου 1863

Ο Υπουργός

Δ.Γ. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ

Νόμος 1681 της 16/22 Ιανουαρίου 1919 "Περί αλητείας και επαιτείας".

Αλητεία

Άρθρ. 1. Όστις, εκ φυγοπονίας και στερούμενος μέσων συντηρήσεως περιπλανάται εις την χώραν ή περιφέρεται συνεχώς εν τινι τόπω χωρίς να έχη σταθερόν κατάλυμα, τιμωρείται δια φυλακίσεως μέχρις εξ μηνών.

Επαιτεία

Άρθρ. 2. Όστις εκ φυγοπονίας ή φιλοχρηματίας επαιτεί ή εξωθεί προς επαιτείαν ή παραλείπει να παρεμποδίση από ταύτης πρόσωπα τελούντα υπό την εξουσίαν αυτού ή εν σχέσει εξαρτήσεως προς αυτόν, τιμωρείται δια φυλακίσεως μέχρι τριών μηνών.

Άρθρ. 3. Όστις παραδίδει ή προμηθεύει εις επαίτας ή αλήτας ή εις οιονδήποτε άλλον, πρόσωπα υπερβάντα το 18 έτος της ηλικίας των πλημμελούς υγείας ή σωματικώς ή διανοητικώς ανάπηρα, όπως ταύτα προκαλώσι δια της ελαττωματικής των καταστάσεως την περιέργειαν, τον οίκτον ή την συμπάθειαν του κοινού προς χρηματισμόν, ως και όστις κατά τους εκτεθέντας όρους παραλαμβάνει προς εκμετάλλευσιν τα πρόσωπα ταύτα, τιμωρείται με χρηματικήν ποινήν μέχρι 1.000 δραχμών και με φυλάκισιν μέχρι τριών μηνών ή με ετέραν των ποινών τούτων.- Αι ποιναί αύται δύνανται να επιταθώσι μέχρι του διπλασίου, εάν ο υπαίτιος προβαίνει εις τας εκτεθείσας πράξεις κατ' επάγγελμα ή υπό περιστάσεις ιδιαιτέρως επιβαρυντικής.

Άρθρ. 4. Εν περιπτώσει υποτροπής δύνανται να επιταθώσι μέχρι του διπλασίου πάσαι αι δια των άρθρων 2 και 3 παρ. 1 απειλούμεναι ποιναί.

Άρθρ. 5. Όστις, άεργος ώς ή αποδεδειγμένως διάγων άτακτον βίον, επιδίδεται καθ' έξιν εις χασισοποτίαν, φοιτών προς τούτο εις τοιούτου είδους καταγωγή ή άλλα ενδιαιτήματα, τιμωρείται με φυλάκισιν ενός έτους. Εν υποτροπή η ποινή αύτη δύναται να επιταθή μέχρι δύο ετών, ο δε καταδικασθείς υποβάλλεται και εις αστυνομικήν επιτήρησιν.- δια της αυτης ποινής, προς δε και δια χρηματικής ποινής μέχρι δέκα χιλιάδων δραχμών, τιμωρούνται οι διευθυνταί ή οι συντηρούντες τοιούτου είδους καταγωγή ή ενδιαιτήματα, εν οις κατά σύστημα παρέχονται τα μέσα προς χασισοποσίαν ή οίτινες εν γνώσει ανέχονται τούτο καίτοι μη παρέχοντες τα μέσα.- Αι αυταί ποιναί επιβάλλονται και εις τους πωλούντας ή προμηθεύοντας χασίς εις τα εν τη προηγουμένη παραγράφω πρόσωπα.- Η κατά των επί τη βάσει του παρόντος άρθρου εκδιδομένων αποφάσεων έφεσις, ουδέποτε έχει ανασταλτικήν δύναμιν ουδ' επιτρέπεται μετ' αυτήν απόλυσις επί εγγυήσει.

Γενικάί Διατάξεις

Άρθρ. 6. Εν τοις θέμασι των άρθρων 1,2 και 5 του παρόντος Νόμου δύναται το δικαστήριο να διατάξη, προς τη ποινή και την επί εξ μήνας μέχρι τριών ετών κράτησιν του καταδικασθέντος εν οίκω εργασίας, επί τω σκοπώ τούτω ιδρυθησομένω, και του οποίου ο οργανισμός κανονισθήσεται δια Β. Διατάγματος.- Εάν ο κατάδικος είναι αλλοδαπός, δύναται η Αστυνομία μετά την λήξιν της ποινής αυτού ή της ως άνω κρατήσεώς του, να απελάση τούτον έξω των ορίων του Κράτους.

Άρθρ. 7. Εάν ο κατάδικος παρέμεινεν εν τω οίκω εργασίας το ήμισυ του εν τη αποφάσει προσδιορισθέντος

χρόνου, κατά δε το διάστημα τούτο επέδειξε καλήν συμπεριφοράν και ειργάσθη επιμελώς, δύναται τη αιτήσσει του ή αυτεπαγγέλτως να τύχη προσωρινής απολύσεως, εάν παρέχη βασίμως την προσδοκίαν ότι και η μετέπειτα διαγωγή του είναι ανεπίληπτος, εφαρμοζομένων αναλόγως των διατάξεων των άρθρων 2,3,4,5,6,8,12 του Νόμου 811 του έτους 1917.¹

Άρθρ. 8. Αλήται ή επαίται, μη υπαγόμενοι εις τας διατάξεις των άρθρων 1,2 και 5, εισάγονται εις Άσυλον, επί τω σκοπώ τούτω ιδρυθησόμενον και του οποίου ο οργανισμός κανονισθήσεται δια Β. Διατάγματος. Ο αρνούμενος να εισαχθή συλλαμβάνεται υπό της αστυνομίας και προσάγεται ενώπιον του εισαγγελέως των Πρωτοδικών της περιφέρειας εν η συνελήφθη. Ο Εισαγγελεύς ούτος δύναται να διατάξη την εφ' ωρισμένον χρόνον, μη υπερβαίνοντα την τριετίαν, εισαγωγήν και παραμονήν αυτού εις το Άσυλον, δύναται δε οποτεδήποτε να μεταρρυθμίση κατ' οικείαν κρίσιν ή και να άρη ολοτελώς την σχετικήν περί τούτου διάταξιν.- Ο περί ου εξεδόθη η διάταξις του Εισαγγελέως ως και πας δυνάμενος να πιθανολογήση έννομον περιουσιακόν ενδιαφέρον ή άλλο εύλογον ενδιαφέρον, δικαιούται κατά πάντα χρόνον να επίδιώξη την άρσιν αυτής δια προσφυγής, απευθυνομένης ενώπιον του δικαστηρίου των Πρωτοδικών, παρ' ω ο λαβών το μέτρον τούτο Εισαγγελεύς. Η προσφυγή ασκείται ενώπιον του Γραμματέως της Εισαγγελίας ταύτης προφορικώς ή εγγράφως, συντασσομένης κατ' αμφοτέρας τας περιπτώσεις και εκθέσεως.- Η προσφυγή εισάγεται, άνευ άλλης κλήσεως, ενώπιον του ειρημένου δικαστηρίου την πρώτην αυτού δικάσιμον πολιτικών υποθέσεων μετά παρέλευσιν τριών ημερών από της ασκήσεώς της, δικαιούνται δε εις παράστασιν κατά την συζήτησιν, πλην του προσφυγόντος και εκείνου εις ον αφορά η προσβαλομένη διάταξις, και πας δυνάμενος να πιθανολογήση έννομον περιουσιακόν συμφέρον ή άλλο εύλογον ενδιαφέρον.- Η προσφυγή δεν έχει ανασταλτικήν δύναμιν.- Κατά της αποφάσεως επί της προσφυγής επιτρέπεται ανακοπή υπό παντός δικαιουμένου εις προσφυγήν, μη μετασχόντος όμως κατά την συζήτησιν ταύτης.- Εάν δια της αποφάσεως επί της προσφυγής διετάχθη η άρσις ή ο περιορισμός του υπό του Εισαγγελέως ληφθέντος μέτρου, η κατά της αποφάσεως ταύτης ανακοπή ή έφεσις έχει ανασταλτικήν δύναμιν.- Πάσαι αι εν τω άθρω τούτω διαδικασίαι διεξάγονται εφ' απλού χάρτου.- Ο μετά την καθ' οιοδήποτε τρόπον εκ του

1. "Κώδικας Θέμιδος", 1917, σελ. 250.

Ασύλου απόλυσιν του υποπίπτων εκ νέου ες παρομοίαν αλητείαν ή επαιτείαν, δύναται να εγκλεισθή εκ νέου εν αυτώ κατά τας αυτάς διατυπώσεις.

Άρθρ. 9. Αι διατάξεις των άρθρων 6, 7 και 8 του παρόντος Νόμου δεν εφαρμόζονται, προκειμένου περί ανηλίκων υπαγομένων εις το άρθρον 1 του Νόμου "περί προστασίας των εις επαιτείαν, αλητείαν κλπ. εκδόντων ανηλίκων".

Άρθρ. 10. Τα άρθρα 661, 662, 663 και 664 του Ποινικού Νόμου καταργούνται, εκ δε του άρθρου 666 διαγράφονται αι εν αρχή λέξεις "φυγόπονοι, επαίται, αγύρται ή" και αι περαιτέρω λέξεις "Οι γόητες δε προσέτι".

Μεταβατική Διάταξις

Άρθρ. 11. Οι μέχρι τούδε περιτρισθέντες εις τοιαύτα άσυλα εξακολουθούσι παραμένοντες εν αυτοίς, μέχρι νεωτέρας διαταγής του οικείου Εισαγγελέως, δύνανται δε να ασκήσωσι προσφυγήν ενώπιον του δικαστηρίου των πρωτοδικών κατά τους εν τω παρόντι Νόμω ορισμούς και την διαδικασίαν.

Άρθρ. 12. Η ίδρυσις των εν τω παρόντι Νόμω αναφερομένων ασύλων ή οίκων εργασίας ή άλλων παρεμφερών καταστημάτων γίνεται δια Β. Διατάγματος, προκαλουμένου υπό των Υπουργών της Δικαιοσύνης και Περιθάψεως. Πάσα προς ίδρυσιν και συντήρησιν τούτων δαπάνη βαρύνει τον προϋπολογισμόν του Υπουργείου της Περιθάψεως.

Άρθρ. 13. Η ισχύς του παρόντος Νόμου άρχεται από της εν τη Εφημερίδα της Κυβερνήσεως καταχωρήσεως αυτού.

Νόμος 1682 της 16/22 Ιανουαρίου 1919 "Περί προστασίας των εις επαιτείαν, αλητείαν κλπ. εκδόντων ανηλίκων".

Άρθρ. 1. Ανήλικοι, κάτω των 18 ετών, επαιτούντες συνήθως ή επιδιδόμενοι εις αλητείαν ή όντες άνευ ειδικής τινος ασχολίας βίον πλάνητα ή ανήθικον ή εκζητούντες βιοπορισμόν δια τυχρών παιγνίων ή άλλων ασχολιών, εξ ών κινδυνεύουν να εξολισθήσουν εις αλητείαν, επαιτείαν ή εγκληματικότητα, συλλαμβάνονται και προσάγονται πάραυτα ενώπιον του Εισαγγελέως των πρωτοδικών της περιφερείας εν η συνελήφθησαν.- Ο Εισαγγελεύς ούτος δύναται: 1) Αφού νουθετήση τούτους καταλλήλως, να διευθύνη και παραδώση αυτούς εις τα πρόσωπα, υπό την εξουσίαν των οποίων διατελούσι, προς τα οποία απευθύνει την διαταγήν όπως εν τω μέλλοντι επιτηρώσι τούτους επιμελέστερον. 2) Να αναθέση

εφ' ωρισμένον χρόνον, μέχρι της ενηλικιότητός των, την ανατροφή, επιμέλειαν και εκπροσώπησιν αυτών εις ωρισμένον πρόσωπον ή σύλλογον ή να διατάξη όπως εισαχθώσι και παραμένωσιν, εφ' ωρισμένον επίσης χρόνον, μέχρι της ενηλικιότητός των, εις δημόσιον, δημοτικόν, κοινοτικόν ή ιδιωτικόν ίδρυμα ή άσυλον, προωρισμένον ή κατάλληλον δια τοιούτον σκοπόν.- Πάντα τα ανωτέρω μέτρα δύναται ο αυτός Εισαγγελεύς, οποτεδήποτε, να μεταρρυθμίση κατ' οικείαν κρίσιν επί το αυστηρότερον ή ηπιώτερον.

Άρθρ. 2. Καθ' ο διάστημα υφίσταται η κατά το προηγούμενον άρθρον εποπτεία και επιμέλεια, αργεί η επί των ανηλικών τούτων εξουσία του πατρός ή του επιτρόπου ή κηδεμόνος, αντικαθίσταται δε η εξουσία αυτή εν πάσιν υπό του φυσικού προσώπου ή του προϊσταμένου του συλλόγου ή του ιδρύματος ή του ασύλου, υπό την εποπτείαν και επιμέλειαν του οποίου υπεβλήθησαν ούτοι, ενεργούντες ειδικώτερον τα περί πατρικής εξουσίας και επιτροπείας ή κηδεμονίας ωρισμένα. Το αυτό ισχύει και όταν οι ανήλικοι ούτοι στερώνται, εξ οιουδήποτε λόγου, εξουσιαστού.- Κατά πάντα όμως χρόνον υποχρεούνται οι γονείς ή άλλοι εξουσιασταί των ανηλικών τούτων, προσκαλούμενα υπό των προσκαίρων επιμελητών, να διαθέτωσιν απροφασίστως παν μέσον εξαρτώμενον εξ αυτών προς βελτίωσιν των υπό τοιαύτην επιμέλειαν τεθέντων, επί δε, προκειμένου περί γονέων, εφόσον επιτρέπει η περιουσιακή αυτών κατάστασις, να συνεισφέρωσιν αναλόγως προς συντήρησιν αυτών.

Άρθρ. 3. Γονείς ή εξουσιασταί ανηλικών, καθ' ων ελήφθησαν τα εν άρθρω 1 μέτρα, πας εξ αίματος ή εξ αγχιστείας συγγενής αυτών και πας δυνάμενος να πιθανολογήση έννομον περιουσιακόν συμφέρον ή να δικαιολογήση ένδιαφέρον, δικαιούνται, κατά πάντα χρόνο να επιδιώξωσι την άρσιν ή τον περιορισμόν των μέτρων τούτων δια προσφυγής.- Η προσφυγή απευθύνεται ενώπιον του Δικαστηρίου των Πρωτοδικών, παρ' ω ο λαβών τα μέτρα Εισαγγελεύς, ταύτης προφορικώς ή εγγράφως, συντασσομένης κατ' αμφοτέρας τας περιπτώσεις εκθέσεως και ανακοινούται αμελητί προς το φυσικόν ή νομικόν πρόσωπον, εις ο έχει ανατεθή η επιμέλεια.- Η προσφυγή εισάγεται, άνευ άλλης κλήσεως, ενώπιον του Άνω Δικαστηρίου, την πρώτην αυτού δικασίμου πολιτικών υποθέσεων μετά παρέλευσιν τριών ημερών από της ασκήσεως αυτής, δικαιούνται δε εις παράστασιν κατά την συζήτησιν, πλην του προσφυγόντος, και πας εξ αίματος ή αγχιστείας συγγενής του ανηλικού ως και πας δυνάμενος να πιθανολογήση έννομον περιουσιακόν ή άλλο συμφέρον ή ένδιαφέρον.- Η συζήτησις διεξάγεται μόνον προφορικώς, η δ' απόφασις εκδίδεται παραχρήμα. Η προσφυγή δεν έχει

ανασταλτικήν δύναμιν.- Κατά της αποφάσεως επί της προσφυγής επιτρέπεται ανακοπή υπό παντός δικαιουμένου εις προσφυγήν, μη μετασχόντος όμως κατά την συζήτησιν ταύτης.- Η ανακοπή αύτη ασκείται και εκδικάζεται ως και η προσφυγή.- Εάν δια της αποφάσεως επί της προσφυγής διετάχθη η άρσις ή ο περιορισμός των υπό του Εισαγγελέως ληφθέντων μέτρων, η κατά της αποφάσεως ταύτης ανακοπή ή έφεσις έχει ανασταλτικήν δύναμιν.- Πάντα τα έγγραφα, δικόγραφα και αποφάσεις των διαδικασιών του παρόντος Νόμου γράφονται εφ' απλού χάρτου.

Άρθρ. 4. Εφόσον εξ άλλων νόμων δεν απειλείται βαρυτέρα ποινή, τιμωρείται με χρηματικήν ποινήν μέχρι χιλίων δραχμών και με φυλάκισιν μέχρι τριών μηνών ή με ετέραν των ποινών τούτων: 1) Όστις εκμεταλλεύεται ανηλικους κάτω των δέκα οκτώ ετών, εξωθών τούτους κατά συνήθειαν εις επαίτειαν ή αλητειαν ή υποθάλπων εις αυτούς τας έξεις ταύτας. 2) Όστις ανηλικους κάτω των 18 ετών, παραδίδει ή προμηθεύει εις επαίτας, αλήτας, αγύρτας ή και εις οιονδήποτε άλλον, όπως ούτοι προκαλώσι δια του νεαρού της ηλικίας αυτών ή της τυχόν σωματικής ή πνευματικής νόσου ή αναπηρίας των την περιέργειαν, τον οίκτον ή την συμπάθειαν του κοινού, προς ίδιον ή αλλότριον χρηματισμόν.- Οι κατά τους όρους της υπ' αριθ. 2 περιπτώσεως του παρόντος άρθρου παραλαμβάνοντες προς εκμετάλλευσιν τα εν αυτή πρόσωπα, τιμωρούνται με τας αυτάς ποινάς και αν πράττωσι τούτο κατ' επάγγελμα ή υπό περιστάσεις ιδιαιτέρως επιβαρυντικές, αι ποινάί αύται δύνανται να επιταθώσι μέχρι του διπλασίου.

Επίσης μέχρι του διπλασίου δύνανται να επιταθώσι πάσαι αι δια του παρόντος άρθρου καταγιγνωσκόμεναι ποινάί εν περιπτώσει υποτροπής.

Άρθρ. 5. Με τας αυτάς ποινάς του προηγουμένου άρθρου τιμωρούνται, εκτός εάν εξ άλλων νόμων προβλέπωνται βαρύτεραι ποινάί: 1) Γονείς ή εξουσιασταί εν γένει, οίτινες, μετά την εν άρθρω 1 αριθ. 1 διαταγήν του Εισαγγελέως προς αυτούς, ηνέχθησαν εν γνώσει παρομοίαν διαγωγήν των υπό την εξουσίαν και επιμέλειαν αυτών ανηλικων ή εξ ασυγγνώστου αμελείας συνετέλεσαν, ώστε να επαναλάβωσιν οι ανήλικοι ούτοι τον αυτόν βίον. 2) Γονείς ή εξουσιασταί εν γένει αρνούμενοι ή αμελούντες να συμμορφωθώσι προς τας εν άρθρω 2 παραγρ. 2 υποδείξεις.- Αι κατά το παρόν άρθρον καταγιγνωσκόμεναι χρηματικάί ποινάί καταπίπτουσιν εις όφελος του ιδρύματος ή ασύλου εν ω κρατείται ο ανήλικος και εν ελλείψει τοιούτου υπέρ άλλου καταστήματος ή ασύλου, οριζομένου υπό του επιβαλόντος την ποινήν δικαστηρίου.

Άρθρ. 6. Η ίδρυσις των εν τω παρόντι Νόμω αναφερομένων ασύλων, ή άλλων ιδρυμάτων γίνεται δια Β. Διαταγμάτων προκαλουμένων υπό των Υπουργών της Δικαιοσύνης και Περιθάλψεως.- Πάσα προς ίδρυσιν και συντήρησιν τούτων δαπάνη βαρύνει τον προϋπολογισμόν του Υπουργείου Περιθάλψεως.

Μεταβατικά διατάξεις

Άρθρ. 7. Οι μέχρι τούδε περιορισθέντες εις τοιαύτα άσυλα, εξακολουθούσι παραμένοντες εν αυτοίς μέχρι νεωτέρας διαταγής του οικείου εισαγγελέως, δύνανται δε να ασκήσωσι προσφυγήν ενώπιον του δικαστηρίου των Πρωτοδικών κατά τους εν τω παρόντι Νόμω ορισμούς και την διαδικασίαν.

Άρθρ. 8. Αι λεπτομέρειαι του παρόντος Νόμου, ούτινος η ισχύς άρχεται από της εν τη Εφημερίδι της Κυβερνήσεως καταχωρίσεως αυτού, ορισθήσονται δια Β.Δ, προκαλουμένου υπό των επί της Δικαιοσύνης και της Περιθάλψεως Υπουργών.

П А Р А Р Т Н М А   ІІ

Ὁ ἀλήτης Ἀσημάκης

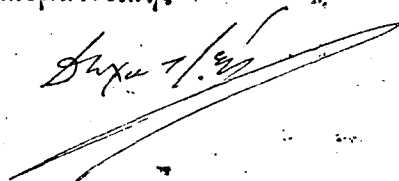
κάτοικον Ερμούπολης τῶν ὅτι πρόωγῶν μὴ ἰσχυρῶς
εἰς τὰ μετὰ μὴ ἀνομιμασμένη διὰ τὴν ἀνομιλίαν
ὅτι ἔχει μὲν διαφόρως ἀνομιμαστικὰ χαρακτηριστικά
καὶ μὴ εἰς τὴν ἐξ ἑαυτοῦ καὶ ὅτι ἀνομιλῶν ἀνομιλῶν
ἐστὶ ἀνομιλίαν ἀπὸ τῆς ἐξ ἑαυτοῦ ἐαυτοῦ οὗτε ἐξ ἀνομιλῶν
μὴ ὅτε ἐξ ἀνομιλῶν οὐκ ἔστι φάσμα

Καταδικάζει αὐτὸν εἰς ὑπόμνησιν διὰ τὸ ἐβδόμενον

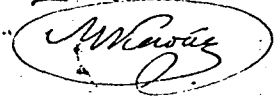
καὶ εἰς τὰ ἔξοδα καὶ τέλη εἰσπρακτέα καὶ διὰ προσωπικῆς κρατήσεως.

Ἐκρίθη ἀπεφασίσθη καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐρμούπολει παραχρῆμα παρόντος τοῦ
Δημοσίου κατηγοροῦ.

Ὁ Παισατοδίκης

Ὁ γραμματεὺς

ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΓΙΑΝ ΤΡΙΝΗΤΗΡΑ.

ΚΑΙ ΕΝ ΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΚΑΤΑΧΩΡΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΝΗΤΗΡΟΣ
ΕΝ ΤΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.

ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ ΤΗΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ.

ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

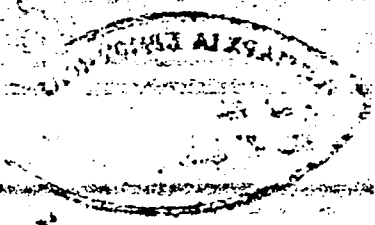

185

Ο ΝΟΜΑΡΧΗΣ ΤΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ.

Handwritten title in cursive script

Main body of handwritten text in cursive script, appearing to be a legal or official document.

Handwritten text at the top of the page, possibly a header or address, including the word "Suisse" and "Genève".

Main body of handwritten text, appearing to be a letter or document, written in a cursive script.

Bottom section of handwritten text, including a signature and possibly a date or reference.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΣΤΕΡΙΚΩΝ

Προς τους Νομάρχων

Περιηθείτε εις τινος κινήσεων των Κυρίων Νομάρχων επιτρέπουσιν επί διαφοροίς λο-
γούς ποινών καταδικασθέντων η συγχωρούσιν εις αυτούς να περιφέρωνται ελεύθεροι εν τη
κοινωνία.

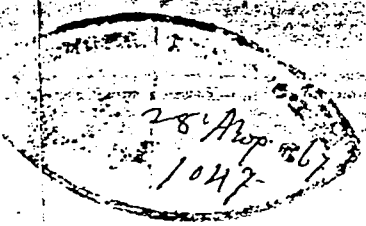
Επειδή τοιαύται ευκολία και άν που δικαιολογούνται υπό ανάγκης των καταδικών, δέν είναι
πρέπον να χορηγώνται, διότι διακόπτουσι την υπό των δικαστηρίων επίβαλλομένην ποινήν, σκαν-
δαλίζουσι την κοινωνίαν και αποτελούσι παράβασιν καθήκοντος, θεωρούμεν αναγκαίον να επανα-
λάβωμεν και διά της παρούσης, Κύριε Νομάρχα, ό,τι κατά διαφόρους εποχάς οās εξήγησε τό Υ-
πουργείον, ήτοι, ό,τι ούδέν έπ' ούδενι λόγω έχετε δικαίωμα να παρέχητε διοικητικώς τοιαύτας
ευκολίας και ό,τι άλλως πράττοντες, εις μέν την Εισαγγελικήν αρχήν παρέχετε εύλογον αίτιαν έν-
νόμου ένεργείας, καθόσον αύτη έχει εκ των νόμων δικαίωμα να έφορεύη εις την εκτέλεσιν των
καταδικαστικών αποφάσεων (ίδε άρθρα 95 και 105 έδαφ. 2 του δικαστικού οργανισμού και άρθρα
544 και έπομ. της Ποινικής Δικονομίας) εις ήμās δέ δικίαν άφορμήν να τιμωρήσωμεν παρα-
δειγματικώς την τοιαύτην σπουδαίαν του καθήκοντός σας παράβασιν.

Αί περιπτώσεις, καθ' ας δύναται να διακοπή ή ποινή όρίζονται όητως έν τοις άρθροις 537,
547 και 548 της Ποινικής Δικονομίας υπό της οποίας και του Διατάγματος του 1836 περί σω-
φρονιστικών φυλακών διαγράφονται ούχ ήττον ή άρμοδιότης και τά καθήκοντα ήμων επί των
φυλακών. Εις τάς διατάξεις δε ταύτας παραπέμποντες ήμās άπαιτούμεν άποφεύγητε έπιμελώς
πάν ό,τι αντίβαινει εις την άρμοδιότητα και τά καθήκοντά σας.

Εν Αθήναις, την 24 Απριλίου 1867.

Ο Υπουργός
Α. ΚΟΤΜΟΥΝΑΔΙΟΥ

N. Βραχηνός.

18.4.196.

Προς τόν Νομάρχη τών Επαρχιών Σέρρας καί Νέας Σμύρνης
Αθήναις, την 26 Απριλίου 1867
Ο Νομάρχης Νέας Σμύρνης

Περί των υπό τής Διοικητικής Αστυνομίας αποπεμπόμενων εις τους οικείους Δήμους αέργων.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

Πρός τους Νομάρχας και Έπαρχους του Κράτους.

Διά τής υπ' αριθ. 26 από 7 Ιουλίου 1859 έγκυκλίου, συνεστήθη ύμιν. Κ. Νομάρχα, ως σπουδαιοτάτου καθήκοντος εκτελέσεις, ή πρόνοια του να μη επιτρέπηται να επανέρχωνται ενταύθα ή εν Πειραιεί οι υπό τής Διευθύνσεως τής Διοικητικής Αστυνομίας, δυνάμει του Νόμου, αποπεμπόμενοι εις τους οικείους αυτών Δήμους. Διάφοροι όμως παρατηρήσεις απέδειξαν, ότι τά δια τής ειρημένης έγκυκλίου διαταχθέντα ουδ'ολως εξετελέσθησαν· ούτω δέ το μὲν υπέρ τής δημοτικής τάξεως εν τῇ Πρωτευούσῃ έννομον τούτο μέτρον δὲν εκτελείται αποχρώτως, συσσωρεύονται δ' ενταύθα πρόσωπα, τά όποια, πιεζόμενα εκ διαφόρων ανάγκων και μη δυνάμενα να έχωσι πρόχειρα τά μέσα τής θεραπείας αυτών, επιδίδονται κούρη εις νυκτοκλοπιας και άλλας πράξεις, προσβαλλούσας τήν ατομικήν ασφάλειαν των πολιτών. Πλὴν τούτου δέ το Δημόσιον εκτίθεται ματαίως εις τά έξοδα τής αποποιότης των.

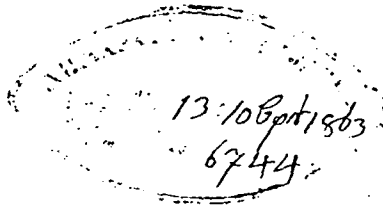
Αναγνωρίζοντες το έλλογον και σκοπίμον των δια τής ειρημένης έγκυκλίου διαταχθέντων, σὰ παραγγέλλομεν, Κ. Νομάρχα, να εκδώσητε αυστηράς και εντόους διατάξεις προς άπάσας τάς εν τῷ Νομῷ σας Δημοτικάς και Αστυνομικάς αρχάς, ίνα εκτελώσι μετά πίστην ακριβείας τάς διατάξεις αυτῆς, τῆς όποιῆς θέλετε επαναλάβει δια διαταγῆς σας, και να εξασκώσι συγχρόνως επί των προσώπων τούτων, διαμενόντων εν τῇ περιφερείᾳ αυτών, αυστηράν επιτήρησιν, ίνα μη τυχόν αποβάνωσιν επιβλαβῆ εις τήν κοινήν ασφάλειαν των πολιτών, τους όποιους πρώτιστον έχουσι καθήκον να προσυλάττωσιν από πλῆσαν αξιόποινον πράξιν. Θέλετε δέ παρατηρήσει αυτοίς, ότι πάσαν επί το μέλλον άνακαλυφθησμένην παράβασιν θέλομεν τιμωρήσει αυστηρώς και παραδειγματικῶς.

Έν Αθήναις, τήν 2 Δεκεμβρίου 1863.

Ο Υπουργός

Δ. Γ. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ.

Αριθ. 11941.

Α. Φεσσαλιότης.

Προσβιβαίνονται προς τους Νομάρχους και Έπαρχους των ενωπιουσών Νομών και Επαρχιών τα εν τῷ παρόντι έγγραφο περιλαμβανόμενα έγγραφα προκειμένου να εκτελεσθῶσιν εν τῷ αφορισθέντι σκοπῷ.

Υπογραφή της 9. 12. 1863

Δ. Γ. Βουλγαρής

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

ΤΟ ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ.

Πρὸς τοὺς Νομάρχας τῶν Ἀρτοποι.

Σε κοινοποιούμεν τὴν ὑπὸ σημειωμένην ἡμερησίαν ὑπ' ἀριθ. 25583 διαταγὴν μᾶς πρὸς τὸν ἰομάρχην Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, καὶ σὰς παραγγέλλομεν νὰ συμμορφωθῆτε καὶ ὑμεῖς ἀκόσμως ἐπὶ τὰ ἐν αὐτῇ.

Τὸ ὑπουργεῖον τῆς δικαιοσύνης εἰδοποιήθη περὶ τούτων, διὰ νὰ δώσῃ τὰς ἀναγκαίας διατάξεις πρὸς τοὺς ΚΚ. παραγγέλλει, καθὼς καὶ τὸ ἐπὶ τῶν ἰσχυρισμῶν ὑπουργείου, διὰ νὰ προσαλλάξῃ τὴν χωροφυλακίαν νὰ ὑποστηρίξῃ τὰ ὁποῖα ἠθέλατε λάβει κατὰ συνέπειαν ταύτης μᾶς μέτρα.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 28 Δεκεμβρίου 1848.

Ο Ἵπουργος
ΑΝΑΣΤ. ΛΟΝΤΟΣ.

Α. Χαράλαμπος.

Με ἀπορίαν μᾶς παρητήρησαμεν, κύριε νομάρχα, ὅτι αὐδεμίαν τῶν ἐν τοῖς ἀριθμοῖς 45 καὶ 46 τοῦ περιδημοτικῆς ἀστυνομικῆς διατάξεως ἐκτελεῖται καὶ ἐν κῆρτῃ ἐπιτηρωμένη, πολλοὶ δ' ἀργοὶ καὶ φυγοκῆνοι καὶ ἐπαίται πλανῶνται ἐνταῦθα καταπράσσοντες ἴσως ἐν τῷ σκότει καὶ ἀξιοποιοῦντες πράξεις ἐνὸς, ἀνὰ σημειωθεῖσαι διατάξεις ἐξετελοῦντο ἀκριβῶς, καὶ κατὰ τῶν σημειωμένων ἐν αὐταῖς ἀτόμων ἐνηργοῦντο τὰ ἐπὶ τοῦ ποινικοῦ νόμου διατισσόμενα, ἠθελον ἐκλείψει ἰκαβαὶ ἀφορμαὶ τῶν ἡσημέραι συμβαινόντων πταισμάτων καὶ πλημμελημάτων, προσβαλλόντων τὴν ἀσφάλειαν τῶν τε προσώπων καὶ τῶν ἰδιοκτησιῶν. Ἡ δυσἀρεσκεία μᾶς δ' αὐτῇ ἐπὶ τασούτων μεγεθύνεται, καθόσον πολλάκις διὰ πολλῶν ἔγκλημάτων ἐδόκει ὑμῖν τὸ ὑπουργεῖον ἀδυνατίαι ἰκαβάς, ἵνα σὰς ἐπιβληθῆσιν κατὰ τὴν τήρησιν τῶν ἀστυνομικῶν τούτων διατάξεων, καὶ δῶς διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 860 ἀπὸ 21 Ἰανουαρίου 1839, δι' ἧς ὑπέδειξεν ὑμῖν τὴν ὁδὸν, ἧς ἠθελε σὰς φέραι ἐπὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου.

Ἡ ἐπιτόπιος ἀστυνομικὴ πρῆξις, καὶ ἀστυνομικὴ ἀστυχία ἐν γνώσει τῆς ποιότητος, τῶν δικημάτων ἀτόμων, ἰσὺν ἐν τῷ δήμῳ παρ' ὃ ἀστυνομεῖ, κατοικούντων ἢ παραπιδημοσύντων, ὡς ἐπίσης καὶ τῶν δικημάτων καὶ κλημάτων ὠτῶν, ἐνὶ δύνῃται, διαστέλλουσα τοὺς εἰρηνοφῶν καὶ κλημάτων τῶν φιλοταράχων καὶ πρὸς ἀξιοποιοῦντες πράξεις ἐπὶ τῶν, νὰ ἰσχυρῶν μὲν τὰ πικρὰ τῶν πρῶτων, καὶ τῶν μελετηθεσμένων ἐπιβουλιῶν κατ' αὐτῶν, νὰ πικρῶν δὲ τὴν διαγωγὴν τῶν δευτέρων ἀργούντων, κατ' ἕγνος ἀκολοθησῶσα τὴν πορείαν ταύτων, ὅπως διακρίνῃ ἐπιτομὴν ν' ἀκριβῶς αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἐγκλημάτων, καὶ τῶν ὁποίων μελετῶσαι, νὰ προσηγορευθῶν, ἵνα οὐ τῶν ἀστυνομεῖται, διὰ τῆς ἀστυνομικῆς πρῆξις, καὶ τῶν ἀστυνομεῖται, κατὰ τὸν ἀριθμὸν 1836 στικτικῆς, ἐπὶ τῶν ἀστυνομεῖται.

νὰ ἐξικριβῶνται κατὰ τὴν 1. τοῦ Ἰανουαρίου ἐκάστου ἐτους ἐν πίνακι, τοῦ ὁποίου μίαν μὲν στήλην θέλει περιλαμβάνει τὴν ὀνοματεπωνυμίαν, τὴν ἡλικίαν, τὴν πατρίδα, τὴν τελευταίαν κατοικίαν, καὶ τὸ ἐπάγγελμα ἢ τὰ ἄλλα τῆς ζωῆς μεσθ τῶν γνωστῶν εἰς τὴν ἀστυνομίαν δημοτῶν ἢ περιτῶν, ἑτέρα δὲ στήλην τοὺς εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ὑπόπτων ὑπαγομένου, ἐκείνου, δηλονότι, οἵτινες ἠμίαν ἀστυχίαν νὰ δηλώσωνται ἐπὶ τὴν ἀστυνομήν τὰ σημειωθέντα μέρη τῆς κατατάξεως τῶν, καὶ ἄλλη στήλη τοὺς εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐπιβουλιῶν ὑπαγομένου, ἐκείνους δηλονότι, ὅσοι ἐξελθῶν ἔσονται, ψευδῆς πληροφορίας.

Διὰ τοῦ καταλόγου τούτου θέλει κατορθωθῆ ἡ καταγνώσις τῶν ὑπόπτων καὶ τῶν ἐπιβουλιῶν ἀτόμων, καὶ θέλει εὐκολυνθῆ ἡ ἐπιτήρησις τῆς διαγωγῆς αὐτῶν, οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ θέλει κατορθωθῆ ἔτι νὰ γνωσθῶσι καὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες μὴδὲν πόρον ζωῆς ἔχοντες καὶ μὴδὲν ἐξασκούντες ἐπάγγελμα, διάγουσιν ἀργοί, οἱ ἀργοὶ οὗτοι διακρίνεται εἰς τοὺς μὴδὲν ἐπιβουλιῶν εἰς τὴν κοινωνίαν, ἀλλὰ πρὸς τέρψιν ἀργούντες, καὶ εἰς τοὺς μὴ τοιούτους, ἢ τελευταία δὲ τούτων τάξις, εἴτε εἰσέτι δὲν ἐξώκειλεν εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ ἐγκλήματος, διατελοῦσα ἀργὴ διὰ τὴν μὴ εὐρεσιν ἔργου τινοῦ, διατρέχει δὲ τὸν κίνδυνον νὰ ὀλισθήσῃ εἰς τὴν ὁδὸν αὐτὴν ἐκ τῆς ἀργίας καὶ ἐκ τῆς παρακολουθοῦσης πείνιαι, εἴτε ἐξώκειλεν ἤδη, καὶ διάγουσα εἶν ἐγκληματικῶν, ἐξ αὐτοῦ προσπορίζεται τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Διὰ τοῦτο ὀνομαστικῶς, ἀπὸς διὰ διατάξεων προνοήσῃ νὰ διαγνωσθῶσι οἱ κλημάτων ἐπιβουλιῶν εἰς τὴν κοινωνίαν ἀργοί, ἀπὸ τῆς ἄλλης τάξεως ἔλαβε προνοίαν, ἐπὶ ἧς καὶ διὰ τῆς ἐπιτομῆς τῆς 5. β. τοῦ ἀριθμοῦ 11, νὰ ὑπολογισθῶνται, κατὰ τὴν ἀστυνομήν, τὴν καταλόγον καταλογισθῶνται, κατὰ τὸν ἀριθμὸν 1836 στικτικῆς, ἐπὶ τῶν ἀστυνομεῖται.

27
25 μ

υατος να προσάγωσιν εκ των δημοτων τινας ανυπόπτου
 δεβάζως διαγωγής, να μαρτυροσσι περί της καλής δι-
 γωγής των, και διαγινώσκωνται οι μη επιδραβ. άργοι.
 Εν δε τη δευτέρα περιόδω τω προγράφου, να σημει-
 ωνται ιδίως όσοι δεν δύνανται να προσάγωσιν μαρτυ-
 ρών τοιαύτην. ~~και ομοίως να μαρτυροσσι κατ'ενα τονομοίως εθεωρησιν αρχου~~
~~και ανωθεν και προς θεβαιωσιν της καλής διαγωγής των άργων~~
~~αυτων, διότι ας ετερου εβηκεν εν τω ποινικω νόμω, ασο~~
~~και ανωθεν και προς των τοιαυτων μαρτυρων, όσοι~~
~~αλλον εξελεγη θεβαιουότες θεωδη πραγματα και ψευ~~
~~αίς σχέσιν εις την αρχήν.~~
 εις τους καλουμένους να υπετασσονται υπ'αυτην δια-
 γωγής τινος, βελών γίνεσθαι γνωσται και διατάξεις του
 άρθρου τούτου.
 Επειδη δε εκτός των μη επιδραβων τούτων άργων
 υπάρχει και η των επιδραβων άργων τάξις, υποδιαιρουμένη
 εις τους μήπω περιπεσόντας εις άμαρτήματα, και εις
 τους βίον εγκληματικόν διάγοντας, κατά τα εν τω §
 3 της παρούσης έκτελιέντα, διά τούτο ο νομοθέτης και
 ιδίαν περί έκαστης των τελευταίων τούτων τάξεων
 πρόνοιαν έλαβε και αφού κατά την 6. περίοδον του
 § 3 του άρθρ. 45 διατάξει να σημειώνται εις ιδιαίτερον
 στήλην του πίνακος οι μηδε παρον ζωής έχοντες μηδε
 εγγυητας να προσάγωσιν δυναμεινοι άργοι, εν τω αρ-
 θρω 661 του ποινικου νόμου ωρισε ρητως ποιήν λητ-
 αυτων αν προτραπέντες εις επιδοθώσιν εις ερωον τι. Η
 προτροπή όμως αυτη, καθ' αναγκαιος δεσφ προς ποινι-
 κην καταδωσιν, τρεπει να γίνηται και πιστοποιηται
 επισήμως. Ερ' ω η αστυνομία, αμα εκ του καταλόγου
 τούτου λαβούσα των τοιαυτων άργων σημειωσιν, ουκίλει
 να μετακαλή αυτους και να τους προτρέπη, να τραπεωσιν
 εις έργον τι, προαγγέλλουσα αυτοίς, ότι θέλουσι καταγ-
 γελθ' και καταδικασθ' εις την υπο του ποιν. νόμου
 τασσομένην ποινήν. Της προτροπής δε ταύτης ως απο-
 δειξιν ο αστυνομος θέλει συντάσσει έκθεσιν, κατά το εν
 άρθρ. 73 της Ποιν. Δικονομίας διατασσομένα, και θέλει
 ωριζεσθαι η προς ευσεσιν έργου τασσομένη προθεσμία, εις
 τον προσδιορισμόν της οποίας θέλει οδηγείσθαι από τας
 ιδιαιτέρας περιστάσεις του τοπου, καθ' α και εν τη από
 21 Ιαννουαρίου 1839 υπ' αριθ. 860 εγκυκλιω παρηγ-
 γέλθη. Εάν δε, παρελθούσης της προθεσμίας, φανώσιν
 επιμένοντες εις την άργειαν, τότε θέλουσι καταγγελλε-
 σθαι εις το αρρεδον πταισματοδικειον προς εφαρμογήν
 του ρηθέντος άρθρου του Ποινικου Νόμου. Εάν δε ουδ' η
 καταψηφισθησομένη εις αυτούς ποινή ισχύση να μετα-
 στήλη την τοιαύτην φύσιν των, τότε θέλουν υπάγεσθαι
 εις την κατηγορίαν των καθ' εξω πραττόντων τοιαυτα
 πταισματα, και θέλουσιν υποβαλλεσθαι εις αστυνομικην
 επιτήρησιν, της οποίας σκοπό είναι να εξαχθ' εάν
 οι τοιαυτοι ωσιν άγνωστοι, και επομένως καταγγελοσθαι
 και τιμωρηθωσι κατά το 664 του Ποιν. Νόμου. Έάν

ωσιν εκ των εν άρθρ. 666 του Ποιν. Νόμου σημειωμέ-
 νων, και επομένως καταγγελοσθαι και τιμωρηθωσι κατ'
 αυτό.
 Ίνα δε δύνηται εκάστη η αστυνομία να ενεργή
 οικίως επ' αυτων και να εγρηγορησ' εις τας ενερ-
 γείας της ταύτης, ας εβηκεν 45 του προ δημοτικης ασ-
 νομίας Β. Διαταγασθ' διατάξει να κοινοποιη εις την
 χωροφυλακήν αντίγραφον της καταλόγου τούτου, και
 κατά αντιστοιαν των διακρίσεων των εν αυτω ανηραπα-
 μενων εις υποπτους, επιδραβους, ανεπιδραβεις άργους,
 άργους προτραπέντας, άργους καταδικασθέντας, και
 άργους υπ' αστυνομικην επιτήρησιν αυτην δε ως σκοπόν
 εβησε την στερεωσιν και την χωροφυλακήν της δημοσίας
 ασφαλείας, και την δι' άργουτου προσοχής πολλήν εν
 πάσῃ διαταραξείω της καθ' πάσῃ άλλῃ εγκληματι-
 κής πράξεως, κατά το άρθρον 1 του κανονισμού του
 τώματος, θέλει εξαγινάζει την κατοικίαν των και τον
 συνήθη της διαμονής των τόπον, να επιτηρή την δια-
 γωγήν των.
 Και ούτω διά του εκ των διατάξεων τούτων απο-
 φραμεισο αποτελέσματος ας αστυνομικαι άρχαι κατορη-
 θουσι να αποκτήσωσιν ικανάς περι τω διαθεσων και
 ρητων των κατοίκων πληροφορίας, και να ευκολυνθωσιν
 εις την πρόληψιν αξιοποιώνων πράξεων.
 Επειδη δε, ειτέρα τις κατ' ανθρωπων υπεκαρψε πολ-
 λακις το εγκλημα από την άγρυπνον προσοχήν της
 δικαιοσύνης, δια τούτο ιδίαν και περί αυτων έλαβε
 ο νομοθέτης πρόνοιαν, απαγορεύσας εν άρθρω 46 εν-
 γενει την εν ταίς πόλεσιν επαίτησιν, ιδίως δε την εν
 καίς δημοσίαις οδοίς επαίτησιν, και την εν τοίς δημο-
 σίοις μερεσι διατριβήν των επαίτων, και μάλιστα των
 ηθών και αναπήρων. αφού δε και ούτοι θέλουσι γνωσθ' εκ
 του συνταχθησομένου καταλόγου, και η χωροφυλακή
 θέλει εχει απόσπασμα αυτού παρ' έκτελεσιν των υπό
 του άρθρ. 117. § 33 του Κανονισμού αυτής επιβαλ-
 λομένην αυτην χρεών, διατάξεν, οι μὲν εις άλλους δήμους
 ανήκοντες επαίται να αποπέμπονται εις αυτούς διά
 βοδείας, να η αστυνομική του δήμου των άρχ' ενεργή
 επ' αυτων το νόμιμον, οι δε δημόται επαίται, εάν
 μὲν ωσιν ικανοί προς εργασία, να αναγκάζωνται να
 εις έργον επιδοθώσιν, εφαρμοζομένων πλέον επ' αυτων
 των περι άργων ανωτέρω έκτεθέντων, οι δε προς εργασία
 ανίκανοι άργοι τε και επαίται να πέμπωνται εις το
 πτωχοκομειον του δήμου, επειδη δε τοιούτον δεν έсу-
 στήθη, θέλουν συντηρείσθαι δαπάναις του δήμου εις τας
 οικίας των. Επί τούτω ο Νομοάρχης θέλει λάθει πρόνοιαν,
 ώστε η υποχρεωτική αυτη, δια τας δήμους δαπάνη
 να σημπεριλαμβάνηται εις τον προϋπολογισμόν εκά-
 στου έτους. Κατά ταυτα δε επαίται, ότι διατάξεν να
 αμα επαίται, και οι άργοι προς εργασία ανίκανοι
 καταρρομιοται αποπέμπονται εις τους δήμους των οι δε

δραστοι, ει μιν ικανοι προς εργασιαν, να αναγκάζονται προς ταύτην, ειδ' ου, συντηρώνται υπό του δήμου.

Εξ αὐδεμιᾶς δὲ διατάξεως τοῦ Νόμου δύναται νὰ συναχθῆ, ὅτι δύναται ν' ἀποκαταστήσῃ Ἕλληνας πολίτας ἀπὸ τοῦ δήμου εἰς ἄλλον, ἐὰν δὲ ὑπάρχηται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐπαυτῶν ἑτεροδημοτῶν, ἢ τῶν ἀνικάνων πρὸς ἐργασίαν ἑτεροδημοτῶν, ἀποκαταπομένων εἰς τοὺς ἰδίους δήμους, ὡς ἐρῆθη, κατὰ τὸν 2 § καὶ τὸ 61 ἐδάφιον τοῦ 3 § τοῦ ἀρθρ. 46 τοῦ περὶ δημοτικῆς ἀστυνομίας· ἐπὶ δὲ τῶν σημειωθέντων ἄλλων πάσης τάξεως ἐφαρμοζονται τὰ ἐν τοῖς μνημονευθεῖσιν ἀρθροῖς 661—667 τοῦ ποιν. νόμου, καὶ 45 καὶ 46 τοῦ περὶ δημοτικῆς ἀστυνομίας διατάγματος διαλαμβανόμενα, ἀδιαλείπτως ἐπιτηρούμενης τῆς διαγωγῆς αὐτῶν, ὡς αἰεὶ ἢ ἀστυνομικῆ ἐπιτήρησης εἴτε διὰ τῶν ἀρθρῶν αὐτῶν εἴτε διὰ τοῦ ἀρθροῦ 33 καὶ 34 τοῦ ποιν. νόμου ἐπιβάλλεται. Ἐὰν δ' ὑπάρχωσι πολῖται Ἕλληνες εἰς μὴδὲνα ἐγγεγραμμένοι δήμον καὶ ὑπὸ τὴν ἀνεσιτότητα αὐτῶν κρύπτοντες ἐπιλήψιον διαγωγῆν, θέλουσιν ἀναγκάσεσθαι νὰ ἐγγραφῶσιν εἰς ἕνα δήμον κατὰ τὸ ἀρθρ. 3 τοῦ περὶ δήμων νόμου διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ ἀρθροῦ 664 τοῦ ποιν. νόμου καταγινωσκομένων ποινῶν.

Ἐὰν δ' ἀλλοδαποὶ περιπέσωσιν εἰς τὰς περιπτώσεις ἐκείνας, εἰς τὰς ὁποίας ἐπιβάλλεται εἰς τοὺς ἡμεδαποὺς ἀστυνομικῆ ἐπιτήρησης, ἢ πέραν τῶν ὁρίων τῆς χώρας ἀπέλασις τῶν διατάσσεται κατὰ τὸν 1 § τοῦ ἀρθρ. 93 τοῦ ποιν. νόμου.

ἀρθρ. 37 τοῦ ποιν. νόμου, καὶ οὐδὲν ἐπ' αὐτοῦ ἔχουσαν νὰ προσβῶμεν, εἰμὴ ὅτι ἐφέλιστε ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ μὴ ἐνεργήτε τὴν ἀπέλασιν τῶν πρὶν ἢ ὑποβάλλετε εἰς ἡμᾶς τὰ περὶ τούτου καὶ διατάξωμεν ἡμεῖς αὐτῶν.

Τὴν σπουδαιότητα τῶν διατάξεων τούτων ἐκτιμᾶτε καὶ ἡμεῖς, Κύριε Νομάρχᾳ καθορῶντες κατὰ πόσον ἢ ἀκριβοῦς ἐκτελέσει τῶν θέλει σὰς φέροι εἰς τὴν πραγματοποιήσιν τοῦ σκοποῦ τῆς διοικητικῆς ἀστυνομίας; θέλει δηλονότι συντελέσει εἰς τὴν πρόληψιν ἰκανῶν ἀξιοποιῶν πράξεων. Αἰτιτοῦμεν ὅθεν νὰ ἐπιδοθῆτε ἀμέσως εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ὑπὸ τοῦ ἀρθρ. 45 περιγραφομένου καταλόγου, καὶ νὰ ἀσχοληθῆτε δραστηριῶς περὶ τὴν ἐκτέλεσιν ὧν ἐξεδίχαμεν ἀνωτέρω, οὐ μόνον ἀναφέροντες εἰς ἡμᾶς εὐθὺς ὡς ἐπιληφθῆτε τοῦ ἔργου τούτου, ἀλλὰ καὶ ὑποβάλλοντες κατοπιν κατὰ μῆνα καταλόγον ὧν σημειοθεισῶν τάξεων καὶ τῶν εἰς αὐτὰς ὑπαχθέντων ἀτόμων, ὡς καὶ περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τὸ ὁποῖον παρήγαγον τὰ ὑφ' ἡμῶν ἐνεργηθησόμενα.

Συνιστῶμεν ἐν τούτοις ἰδίως εἰς τὴν προσοχὴν σας τὴν διάταξιν τοῦ προτελευταίου παραγράφου τοῦ ἀρθρ. 45 τοῦ περὶ δημοτικῆς ἀστυνομίας Β. Διατάγματος, καὶ ἀπαιτοῦμεν νὰ μὴ λάβῃ τοιοῦτόν τι χώραν κατὰ τὴν τοῦ καταλόγου τούτου σύνταξιν καθὼς ἐπίσης συνιστῶμεν εἰς ἡμᾶς καὶ τὰς διατάξεις τοῦ ἀρθροῦ 93 θεωροῦντες ἡμᾶς ὑπευθύνους ἐπὶ πάσῃ τούτων παραβάσει.

Ἐπιτομή 13. Νοεμβρίου 1849 ἄρ. 27

Πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἑρμοῦ ὄχι

Σὰς κοινοποιούμεν ἢ ἀνωτέρω ἐγγύησιον, ὅ καὶ προσηγοριῶν νὰ συμπεριεσθῆτε ἀκριβοῦς καὶ εἰς αὐτὴν διακρίβεσθαι ὡς ἐπιτάσσεται.

Ἑρμοῦ ὄχι 8. Νοεμβρίου 1849

Ὁ Νομάρχης Κωνσταντίνος Ἐπιτομὴ 15. Ἰανουαρίου 1849

7463.

Εγκύλιος ἀριθ. 172.

Ἐπί τοῦ ἀριθ. 19,860.

Περὶ ἐπαιτῶν

Περὶ ἐπαιτῶν

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

ΤΟ ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ.

Πρὸς τοὺς Νομάρχας τοῦ Κράτους.

Ὁ Νομάρχης Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας μάς κληροφορεῖ, ὅτι φυγόκονοις τινε μεταβάς εἰς Ἀθήνας καὶ μετερχόμενος τὸν ἐπαιτήν, εὐρέθη φέρων ἔγγραφα ἐκδομένα πρὸς αὐτὸν παρὰ διαφόρων δημοτικῶν ἀρχῶν, δι' ὧν ἐσυκωτάτο ὡς ἄξιος ἐλλίου καὶ τῷ ἐπιτρέπετο νὰ περιέρχεται πρὸς ζήτησιν ἐλεημοσύνης.

Κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ ποινικοῦ νόμου ἀρθ. 662 καὶ 663, ὄχι μόνον ἀπαγορεύεται ἡ ἐπαιτεία, ἀλλὰ καὶ καταδιώκεται ποινικῶς ἐπομένως αἱ δημοτικαὶ ἀρχαὶ, ὅσαι ἐκδίδουσιν ἀδείας τοῦ ἐπαιτεῖν, παραβαίνουσι οὐσιωδῶς τὰ καθήκοντά των, καὶ εἶναι τιμωρητέαι· διότι ἀντὶ νὰ καταδιώκουν καὶ νὰ περιστέλλουν κατὰ τὸ χρέος των τὴν ἐπαιτείαν, ὄχι μόνον ἀνέχονται αὐτήν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐμφυχθόνουν ἐκδίδουσαι ἐπισήμως ἀδείας πρὸς τὸ μετέρχεσθαι αὐτήν.

Σὰς προσκαλοῦμεν κατὰ συνέπειαν, Κύριοι, νὰ ἀμνηστὴ πρὸς ἀπάσας τὰς ὑπὸ τὴν διοικήσιν σας δημοτικὰς ἀρχὰς τὰς ἀναγκαίας ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρατηρήσεις, καὶ νὰ τὰς προσκαλίσητε ἐντόμως νὰ παύσωσιν ἐκδίδουσαι τοιαύτας ἀδείας· διότι διὰ πᾶσαν εἰς τὸ εἶξαι τοιαύτην παράβασιν θέλουσι ἐνεργεῖσθαι κατ' αὐτῶν τὰ κατὰ νόμον.

Ἐν Ἀθήναις, τὴν 1 Νομβρίου 1848.

Ὁ Ὑπουργός

ΑΝΑΣΤ. ΔΟΝΤΟΣ.

Σ. Κ. Ἀντωνόπουλος.

Ἐ. π. 16. 9/11 1848

ἀριθ. 2489.

Ἐπί τοῦ Νομάρχου Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας
Ἐν Ἀθήναις τὴν 16 Νομβρίου 1848

Ἐπί τοῦ Νομάρχου Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας
Ἐν Ἀθήναις τὴν 16 Νομβρίου 1848

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ.

Πρὸς τοὺς Νομάρχας τοῦ Κράτους.

Πρὸς τὸν νομάρχην Ἀκαρνανίας καὶ Αἰτωλίας προσήλθε κατὰ τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος μηνὸς Μαΐου νέος τις Μιχαήλ Κρίστας καλούμενος, ὁστις ἐζητήσατο χρηματικὴν βοήθειαν μετ' ἐρωτήσεις περιστρεφόμενος περὶ τὴν καταγωγὴν καὶ τὸ ἐπάγγελμα του καὶ περὶ τὸν λόγον, δι' ὃν δὲν ἐπιζητεῖ προσπορισμὸν τῶν πρὸς τὸ ζῆν εἰς τὴν ἐργασίαν, ἀλλὰ περιάγει ἐπαίτων, ἐγνώσθη, ὅτι ἦν οὗτος ἐφωδιασμένος πιστοποιητικῶ ἐκδοδομένῳ μὲν ὑπὸ τοῦ δημαρχεύοντος Ἀμφίσσης, ἐπιπεκυρωμένῳ δὲ ὑπὸ τοῦ γραμματέως τοῦ ἐπαρχείου Παρνασσίδος, δι' οὗ, ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι περιπεσὼν εἰς ζημίας ἐξ ἐμπορικῶν περιπετειῶν περιήλθεν εἰς πενίαν, συνίστατο, ὡς ἐλέους ἄξιος, πρὸς τὸ τέλος τοῦ νὰ τῷ ἐπιτραπῇ ὑπὸ τῶν διοικητ. ἀρχῶν μερῶν ὠρισμένων τῆς Ἑλην. χώρας νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν βοήθειαν τῶν πολιτῶν.

Ἐκτελῶν τὸ καθῆκον του ὁ εἰρημένος νομάρχης τὸν μὲν ἐπαίτην παρέδωκεν εἰς τὴν ἀστυνομίαν, τὸ δὲ πιστοποιητικὸν κατέσχε καὶ μοι ὑπέβαλεν.

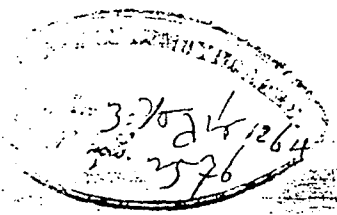
Τὸ γεγονός τοῦτο ἐνεχθὲν εἰς γνώσιν μου ἐνεποίησε καὶ εἰς ἐμέ, ὡς καὶ εἰς τὸν εἰρημένον νομάρχην, τὴν πλέον ἀλγεινὴν ἐντύπωσιν, εἰς πολλὴν δὲ μ' ἐνέβαλεν ἀπορίαν ἢ τόλμη τῶν εἰρημένων δημοσίων ἀρχῶν, ὡς ἡ μὲν ἐξέδωκεν ἢ δὲ ἐπεκύρωσεν ἀδείαν ἐπατιτήσεως.

Καὶ ἄλλοτε ἐδήλωσεν ὑμῖν τὸ ὑπουργεῖον καὶ νῦν ἐπαναλαμβάνω κατὰ τὸν ὅτι ὁ νόμος οὐ μόνον ἀπαγορεύει τὴν ἐπατιτήσιν ἀλλὰ καὶ εἰς ποινὰς ὑποβάλλει τοὺς ἀσκούντας αὐτήν, οἱ δὲ ταύτην ἐπιτρέποντες δημοσίοι καὶ δημοτ. ὑπάλληλοι παραβιάζουσιν οὐσιωδέστατον καθῆκον των, διότι ὑποβάλλουσιν οὕτω πρᾶξιν ἀπηγορευμένην ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ ἀξιοποιν.

Ὅθεν παράπεμπω ὑμᾶς εἰς τὸ ἄρθρον 46 τοῦ περὶ δημοτ. ἀστυνομίας διατάγματος, τὰ ἄρθρα 662 καὶ 663 τοῦ ποινικοῦ νόμου καὶ τὰ διὰ τῶν ἀπὸ 1 Νοεμβρίου 1848 καὶ 25 Ἀπριλίου 1858 ὑπ' ἀριθ. 172 καὶ 26 ὑπουργ. ἐγκυκλιῶν διαταχθέντα, σὰς προσκαλῶ, κύριε νομάρχα, νὰ ἐπαναλάβητε ἐντονώτερον τὰς διαταγὰς σας πρὸς τὰς ὑφ' ὑμᾶς διοικητικὰς καὶ δημοτικὰς ἀρχάς, διατάσσοντες αὐτὰς ν' ἀπεχωσιν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκδίδωσι τοῦ λοιποῦ ἀδείας πρὸς ἐπαίτησιν καὶ γνωστοποιούντες αὐταῖς, ὅτι θέλομεν προσενεχθῆ μετὰ παραδειγματικῆς αὐστηρότητος κατὰ πάσης ἥτις ἤθελεν ἐξελεχθῇ ἐκδοῦσα τοιαύτας ἀδείας ἐναντίον τοῦ νόμου καὶ τῶν διὰ τῆς παρουσίας διατασσομένων ἀξιώ δὲ, κύριε νομάρχα, νὰ ἐπιτηρῆτε ἀγρύπνως καὶ μοι καταγγέλλητε πάραυτα πᾶσαν παράβασιν τοιαύτης φύσεως, ἵνα ἐνεργῶνται τὰ προσήκοντα κατὰ τοῦ παραβάτου.

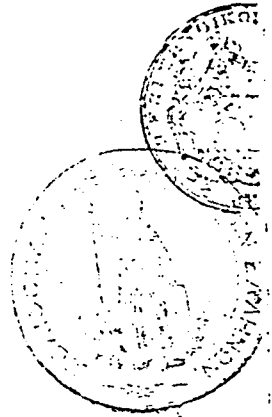
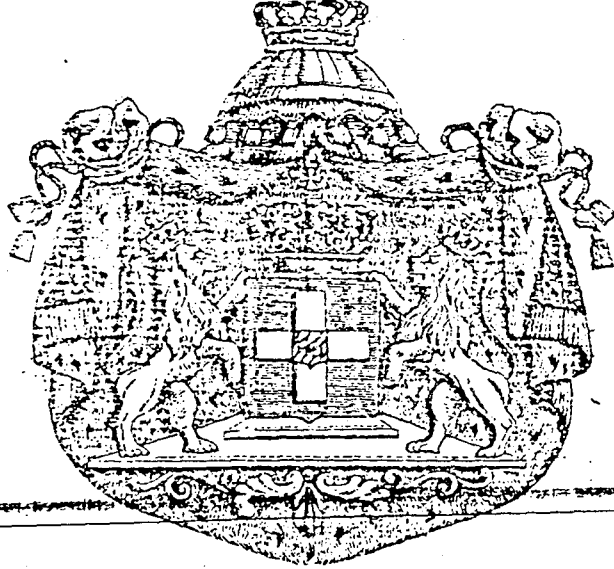
Ἐν Ἀθήναις, τὴν 22 Ἰουνίου 1864.

Ὁ Ὑπουργός
Α. Δ. ΑΥΓΕΡΙΝΟΣ.

Αρ 55249

[Handwritten signatures and notes, including the name 'Ανδρέας Κρίστας' and other illegible text.]

**ΕΦΗΜΕΡΙΣ
ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ**

**REGIERUNGS-BLATT
DES KOENIGREICHS
GRIECHENLAND.**

ΑΡΙΘ. 24.

1835

N. 24.

ΑΘΗΝΑΙΣ, 20. Μαΐου.

ATHEN, 1. Juni.

ΣΥΝΟΨΙΣ ΤΩΝ ΕΜΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

Διάταγμα περί των εσωτερικών του Κράτους διαβατηρίων. — Διορισμοί.

ΔΙΑΤΑΓΜΑ

Περί των εσωτερ. του Κράτους διαβατηρίων.

ΟΘΩΝ.

ΕΛΕΘΘΕΟΥ.

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

Επι τη προτάσει της επι των εσωτερικών Γραμματείας, διατάττομεν τὰ ακόλουθα.

Άρθρ. 1.

Όστις άναχωρεί από την επαρχίαν όπου έχει την εσθε-
ν διαμονήν του, πρέπει να εφοδιάζεται με διαβατήριον
εκδοθέν από τας δημοτικὰς Αρχάς.

Τὰ διαβατήρια ταύτα εις μὲν τοὺς Δήμους, όπου υπάρ-
χουσι ἰδιαιτεροὶ Ἀσυνόμεοι, πρέπει να υπογράφωνται παρ
αυτῶν, εις δὲ τοὺς λοιποὺς ἀπὸ τοὺς Δημάρχους.

Άρθρ. 2.

Οἱ Δημάρχοι δὲν ἔμποροῦν να ἐκδίδουν διαβατήρια, εἰμη
ἐκ ἀνθρώπων κατοικοῦντας ἐντὸς τοῦ Δήμου καὶ καταγεγραμ-
μένους εἰς τὸ ληξιαρχικὸν βιβλίον τοῦ Δήμου.

Εἰαν οἱ τοιοῦτοι δὲν ἦναι μέλη εὐθένοῦ Δήμου, τότε τα
διαβατήρια θέλουσιν ἐκδίδεσθαι ἐπὶ ἐγγυήσει δύο ἀξιοχρόνιων
κατ' ἑωσίων ἀνθρώπων ἀποκαταστημένων εἰς τὸν Δήμον.
Τὸ ὄνομα τῶν ἐγγυητῶν θέλουσιν σημειοῦσθαι εἰς τὰ ἐπι-
ταξιακά βιβλία, εἰς τὰ ὁποῖα θέλουσιν προσηγορευθῆαι καὶ οἱ
ἐγγυηταί.

Άρθρ. 3.

Ἐκάστος Δημάρχος ἢ Ἀσυνόμεος θέλει κρατεῖ ἰδιαιτέρον
βιβλίον, όπου θέλει καταγράφει τὰ ἐκδιδόμενα καὶ θεωρού-
μενα διαβατήρια, καὶ ἓν ἕτερον ἀκόμη, εἰς τὸ ὅποιον θέλουσιν
σημειοῦσθαι τὰ διακριτικὰ σημεῖα ἑκάστου ἀνθρώπου.

Άρθρ. 4.

Εἰς τὸ βιβλίον, όπου θέλει σημειοῦσθαι ἡ ἐκδοσις τῶν
διαβατηρίων, ἡ ἀρμόδιος δημοτικὴ Ἀρχὴ ὀρεῖται να ἐγγρά-

INHALTS-ANZEIGE.

Verordnung. Die Pässe im Innern betreffend. — Dienst-
Nachrichten.

VERORDNUNG.

Die Pässe im Innern betr.

OTTO

VON COTTES GNADEN

KOENIG VON GRIECHENLAND.

Auf den Antrag Unseres Staatssecretariats des Innern verord-
nen Wir, wie folgt.

Art. 1.

Wer sich aus der Eparchie begiebt, sein er seinen Wohnort
hat, muss mit einem von der Gemeindebehörde ausgestellten Pass
versehen sein.

Diese Pässe sind in den Gemeinden, wo besondere Polizeicom-
missäre bestehen, von diesen, in den übrigen von den Demarchen
zu unterzeichnen.

Art. 2.

Die Demarchen können nur an Personen, welche in der Ge-
meinde wohnhaft, und in das Verzeichniß der Einwohner
der Gemeinde eingetragen sind, Pässe ausstellen.

Sind solche Individuen keine Gemeindeglieder, so können den-
selben die Pässe nur auf die Gewährleistung zweier ansässiger und
wohlbekannter Bürger ausgestellt werden; deren Namen ist in dem
Register zu verzeichnen, und dieses von denselben zu unterschrei-
ben.

Art. 3.

Jeder Demarch oder Polizeikommissär hat ein Register zu hal-
ten, um die ausgestellten und visirten Pässe einzutragen, und ein
anderes, worin die Signalements, welche ihm zugestellt werden, zu
übertragen sind.

Art. 4.

In dem Register, worin die Ausstellung der Pässe verzeichnet
ist, muss der betreffende Gemeindebeamte den Namen, das Sig-

ση, τὸ ὄνομα, τὰ διακριτικὰ σημεῖα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸν ἀριθμὸν, ὅπου τὸν ὄπισθεν εἶναι οὗτος σημειωμένος εἰς τὸ ληξιαρχικὸν τοῦ ἀρχικοῦ βιβλίου, να προσυπογράφεται ὁ ἀπ' αὐτὸν τὸ ἐν τῷ βιβλίῳ διαβατήριον, ἢ να σημειώνεται, ὅτι αὐτὸς δὲν ἤθελε νὰ γράφῃ μετὰ ταῦτα θέλει ἐπιμαρτυρεῖν τὸ διαβατήριον κατὰ τὸ βιβλίον, καὶ προσυπογράφεται καὶ παρὰ τοῦ λαμβάνοντος.

Ἀρθ. 5.

Τὸ πρὸς διαβατήριον ἐτοιμασμένον φύλλον χαρτίου θέλει γράφασθαι ἐκατέρωθεν· καὶ τὸ μὲν πρῶτον μέρος χωρίζομενον ἀπὸ τοῦ δευτέρου διὰ μιᾶς ἐλικοειδοῦς ἐγκοπῆς παραδίδεται εἰς τὸν λαμβάνοντα καὶ ἀποτελεῖ τὸ διαβατήριον τοῦ.

Τὸ δὲ δεύτερον μέρος εἰς σχῆμα σελύγγου εἶναι τοῦ διαβατηρίου τὸ σχέδιον καὶ μένει εἰς τ' ἀρχεῖα.

Ἀρθ. 6.

Τα διὰ τὰ ἐντὸς τοῦ Κρατοῦ διαβατήρια θέλουσιν ἐκδίδεσθαι εἰς ἀνολογὸν χαρτὶ ἐπ' αὐτῷ τούτῳ κατασκευασμένον καὶ κατ' ἕνα ὁμοίωμορον ὄργανον.

Ἀρθ. 7.

Εἰς τὰ διαβατήρια πρέπει νὰ προδιορίζωνται βεβήως καὶ κατ' ὄνομα τὰ ἄτομα, εἰς τίνων ὅποιον τὰς χεῖρας θέλουσιν παραδιδεσθαι· θέλουσιν δὲ ἐκ ἰδέσθαι διὰ προσώπου τινὲν ἢ τινὰ ὁδοιπορία, ἢ προσδιορισμένον τινὰ καιρὸν, σημειωμένου καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ὁδοπορίας.

Ἀρθ. 8.

Ὅσον εἰς τὰ διαβατήρια κοινῶς, καὶ εἰς τὰ σχέδια αὐτῶν θέλουσιν σημειωσθαι τὰ διαγνωστικὰ σημεῖα τοῦ λαμβάνοντος κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον:

- Ἀγκύτημα,
- Τρίχες,
- Ὄφρυδια,
- Ὄφθαλμοί,
- Μιστοπύον,
- Στόμα,
- Μύτη,
- Προσῶπον,
- Ἰδιαιτέρα γνωρίσματα.

Ἀρθ. 9.

Τὰ διαβατήρια πρέπει νὰ περιέγουν πάντοτε ἐκτὸς τῶν τόπων, ὅπου ἀπέρρονται οἱ ὁδοιποροῦντες, καὶ τὰς κατὰ ὁδὸν πρωτευούσας, χωρὶς ὅμως νὰ προσδιορίζουν τὸν καιρὸν τῆς ἐκείθεν ἀφίξεως ἢ διατρίβης, ἢ τὰς κατὰ ὁδὸν ἐπισχημέτους.

Πρέπει νὰ παραβλέπηται το, το, ὅποτιαν διδωνται τὰ διαβατήρια εἰς ἄτομα σταθερῶς ἀποκαταστημένα, τῶν ὁποίων τὸ ἐπάγγελμα τοὺς ἀναγκάζει νὰ ἐπιχειρῶνται συγγὰς ὁδοιπορίας, καὶ ἀρκεῖ μόνον νὰ σημειώνωνται αἱ ἐπαρχίαι ἢ Νομαρχίαι, εἰς τὰς ὁποίας ἀπερχονται.

Τὸ διὰ τοιοῦτους ἀνθρώπους διαβατήρια πρέπει νὰ διδωνται κατὰ τὴν τάξιν καὶ κατ' αἰτίαν τῶν δι' ἐν ὁλοκληρὸν ἔτος, εἴαν ἡ διαγωγή τοῦτων ἐράτη πάποτε ἀνεκπτος.

Τὸ δείγμα ἐκάστου διαβατηρίου ἐκδιδόμενου παρὰ τῆς δημοτικῆς Ἀρχῆς θέλει εἶσθαι κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον:

- Νομαρχία . . . . .
- τῆς . . . . .
- Ἐπαρχία . . . . .
- τῆς . . . . .
- Ἄθμος . . . . .

Ἐπιτρέπεται εἰς τὸν Κύριον . . . . . τὸ ἐπάγγελμα . . . . .
 . . . . . ἐγγεγραμμένον εἰς τὸ ληξιαρχικὸν βιβλίον τοῦ Δήμου . . . . . ἡλικίας . . . . . ἐτῶν . . . . . ἀναστάσεως . . . . . ποδῶν . . . . . καὶ δακτύλων . . . . . κριχῶν . . . . . ὀφρυδιῶν . . . . . ὀφθαλμῶν :

nalement des Individuums, und die Nummer, unter welcher derselbe in der Gemeindefliste steht, bemerken, durch die Passverlangenden unterzeichnen lassen, oder erwähnen, dass er sie nicht schreiben kann. Alsdann ist der Pass auszufertigen, gemäss dem Register, und von demselben unterzeichnen zu lassen.

Art. 5.

Der zum Pass eingerichtete Bogen ist aus zwei Theilen anzufertigen; der erstere, getrennt von dem zweiten durch einen wellenförmigen Einschnitt, wird dem Träger übergeben, und bildet den Pass; der zweite Theil in Form von Pouchette en talon ist das Concept des Passes, welches in den Händen der Behörde bleibt.

Art. 6.

Die Pässe, welche zu Reisen im Innern des Reiches gegeben werden, können nur auf einem gleichmässig zu diesem Zweck tabulirten Papier, und nach einem gleichförmigen Muster ausgestellt werden.

Art. 7.

Die Pässe können nur für bestimmte, namentlich bezeichnete Individuen ausgestellt, und müssen denselben persönlich zugestellt werden; sie sind nur für eine bestimmte Reise oder eine bestimmte Zeit mit Angabe des Reisezweckes auszustellen.

Art. 8.

In den Pässen, so wie in dem Concept wird das Signalement des Innabers folgendermassen eingetragen:

- Wuchs;
- Haare;
- Augenbraunen;
- Augen;
- Stirne;
- Mund;
- Nase;
- Kinn;
- Gesicht;
- Besondere Merkmale.

Art. 9.

Die Pässe haben in der Regel ausser den Orten, wohin sich die Reisenden begeben, auch jedesmal die Hauptstädte aufzuführen, welche auf dem Wege gelegen sind, jedoch ohne die Zeit des Eintreffens oder Aufenthaltes daselbst, oder die einzuhaltenden Stationen festzusetzen.

In den Pässen für solche ansässige Individuen, deren Beruf oder Erwerb häufige Reisen erfordert, ist jedoch hiervon Umgang zu nehmen, und es genügt, wenn die Nomarchien oder Eparchien, nach u. in welchen sie reisen wollen, hierin angegeben sind. Die Pässe für solche Individuen sollen, wenn das Betragen derselben lothenswerth ist, in der Regel auf Verlangen für ein volles Jahr ausgestellt werden.

Das Muster eines jeden Passes, der von der Gemeindebehörde ausgestellt wird, ist folgendermassen:

- Nomarchie . . . . .
- von . . . . .
- Eparchie . . . . .
- von . . . . .
- Demos . . . . .
- von . . . . .

Ungehindert geht der Herr . . . . . seines Standes . . . . . ein-
 getragen in das Verzeichniss der Gemeinde . . . . . alt . . . . . Jahre,
 Wuchs . . . . . Fuss . . . . . und Zoll . . . . . Haar und Augenbrau-
 nen . . . . . Augen . . . . . Stirn . . . . . Mund . . . . . Nase . . . . .
 Kinn . . . . . Gesicht . . . . . besondere Merkmale, welcher ans

εδωματος . . . . . μύτης . . . . . στόματος . . . .
 προσώπου . . . . . ιδιαίτερον γνωρισμάτων . . . .
 ἢ ἀπελευθέρως εἰς τὴν ἐπαρχίαν . . . . . τοῦ Νομοῦ
 . . . . . διέρχεται διὰ τῶν πόλεων . . . . . ἢ χω-
 ρίων . . . . . καὶ συνοπέγραψε μετ' ἡμᾶς τὸ διαβατήριον
 ἢ ἐξέφρασεν ὅτι δὲν ἤξευρε νὰ γράψῃ· θέλει δὲ χορηγηθεῖσθαι
 εἰς αὐτὸν πᾶσα βοήθεια καὶ συνδρομή.
 Ἐσημειώθη εἰς τὸ βιβλίον τῶν διαβατηρίων ἀριθ. . . . .
 καὶ ἐξεδόθη ἐν τῷ δημοτικῷ καταστήματι τῆς . . . . .
 τῆς . . . . . μηνός . . . . . ἔτους . . . . .
 Σφραγὶς τῆς δημοτικῆς Ἀρχῆς.

Ἄρθρ. 11.

Ἡ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερ. Γραμματεία θέλει διατάξει τὴν προπα-
 ρασκευὴν τῶν ἀντικτύπων τῶν βηθέντων διαβατηρίων, καὶ
 μετέπειτα θέλει τὰ διανεμῆν εἰς ἕκαστον ἀρμοδίον Ἀρχῆς, πᾶσι
 οἵποια θέλουσι τὰ παρακαθεῖσθαι ἀποδοῦναι παραλαβῆν.

Ἄρθρ. 12.

Τὰ ἀπὸ τῆς δημοτικῆς Ἀρχῆς διδόμενα διαβατήρια
 πρέπει νὰ ἀνανεώνωνται τοῦλάχιστον ἅπασι τοῦ ἔτους· ὁ δ'
 αἰτῶν δὲν ἔχει νὰ πληρώσῃ κανένα δασμὸν, ἐκτός μόνον
 τὰ δι' ἕκαστον διαβατήριον σημαντικὰ δικαιώματα.
 Τοῦ δὲ πᾶσόν τῶν σημαντικῶν τούτων δικαιωμάτων θέ-
 λει προσδιορισθῆν δι' ἰδιαιτέρου διατάγματος, καὶ τὰ μὲν
 ἡμίση αὐτῶν πρέπει νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Δη-
 μου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὰς Ἀρχὰς ἐκδίδονται τὰ διαβατήρια,
 ἀποῦ ὁμοῦ ἐκπεσθῶσι τὰ τυπωτικὰ ἔξοδα τῶν διαβατηρίων.

Ἄλλοι δὲ διατεταγμένοι ἐπιθεωρήσεις θέλουσι γίνεσθαι πάν-
 τοτε διαρίαντι . . . . .
 Κατὰ τὴν 1 (13) Μαΐου ὑποχρῶνται εἰς τοὺς φεραν-
 θέν ἀφ' Ἀθήμων ὅλοι οἱ ἔχοντες διαβατήρια διαφορετικὰ
 ἀφ' ὅτι προσδιορίζει τὸ παρὸν διάταγμα, νὰ ἐφοδιασθῶν μετ'
 διαβατήρια ἐκδιδόμενα κατὰ τὸν νέον τοῦτον τρόπον.

Ἄρθρ. 13.

Ἡ δημοτικὴ Ἀρχαὶ δὲν δύναται νὰ δώσῃ κανέν δια-
 βατήριον εἰς κανέν, οἱ ὅποιοι σκληπέουν ἢ ἀπέλθουν ἐκτός
 τοῦ Βασιλείου.

Κατὰ δὲ τὸν πρῶτον παράγραφον τοῦ 4 ἄρθρου τοῦ ἀπὸ
 26 Ἀπριλίου (8 Μαΐου) 1833 ἡμετέρου διατάγματος
 ἐναγκαλιὰ διὰ τοιαύτην περίστασιν διαβατήρια θέλουσι
 δίδεσθαι ἀπὸ τοῦ Νομάρχου κατὰ πληρεξουσιότητα τοῦ
 ἐπὶ τοῦ Βασιλ. Οἴκου καὶ τῶν Ἐσωτερικῶν ἡμετέρου Γραμ-
 ματέως τῆς Ἐπικρατείας, ἀλλ' ἐπὶ τῇ αἰτιολογημένῃ γνω-
 μοδοτήσῃ τῶν Ἀρχῶν.

Ἄρθρ. 14.

Εἰς δὲ τὰς κατὰ τὰ τελωνιακὰ μεθόρια Ἑλληνικῆς ἐπαρ-
 χίας δύναται οἱ ἀρμοδίιοι Ἐπαρχοὶ νὰ δίδωσι τοιαῦτα δια-
 βατήρια εἰς τοὺς ἐκείνισταθερῶς ἀποκαταστημένους κατοί-
 κους, οἵτινες θέλουσι ν' ἀπέλθουν εἰς τὸ γειτονικόν βασιλεῖον
 τῆς Τουρκίας, ἀφ' οὗ ἀκούσων τὴν γνώμην τοῦ ἀνηκόντος Δη-
 μάρχου, ἀλλὰ μόνον δι' ἐν διάστημα 4 ἑβδομαδῶν, καὶ κατὰ
 τὰς ἐκδοθησομένας ὁδηγίας ἀπὸ τῶν ἐπὶ τοῦ Β. Οἴκου καὶ
 τῶν Ἐσωτερ. Γραμματέα.

Ἄρθρ. 15.

Οἱ προσερχόμενοι ἀπὸ τὰ ἐκτός τοῦ Κράτους ὑπῆκοοί μας
 οἰκίσται νὰ λαμβάνουν εἰς τὸν ἐν ἐν τοῖς μεθόροις πρῶτον
 ἄμην τοῦ Βασιλείου μας νέον διαβατήριον, ἐναποθετόντες
 τὰ πρῶτα εἰς τὸ γραφεῖον τῆς Δημαρχίας. Ὁ δὲ Δημάρχος
 καὶ ὁ Αστυνόμος χρεώσται νὰ δίδῃ, εἰς αὐτοὺς ἄλλα δια-
 βατήρια διὰ τὴν εἰς τὸν τόπον τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν
 ὁδοιπορίων, ἀποστέλλων τὸ ἐναποτεθέν εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Β.
 Οἴκου καὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Γραμματεῖαν ὑπ' ἀπλοῦν κά-
 λουμα (couvert).

Ἄρθρ. 16.

Οἱ εἰς τὸ Βασιλεῖόν μας ἐμβαίνοντες ἀλλοδαποὶ ὀφεί-

erklärt hat, dass er sich begeben wolle nach . . . . . Eparchie von
 . . . . . Nomos von . . . . . Derselbe passirt durch die Städte . . .
 oder Fleken . . . und hat mit uns unterzeichnet (oder erklärt, dass
 er nicht schreiben könne). Man gewähre ihm Hülfe und Beistand.
 Verzeichnet in dem Register der Pässe N . . . . . und ausgestellt
 auf dem Gemeindehause von . . . . . den . . . ds. Mtr. . . . Jahres . . .
 Siegel der Gemeindebehörde.

Art. 11.

Das Ministerium des Innern wird die Exemplare der genannten
 Pässe anfertigen, drucken und stempeln lassen, sodann an alle com-
 petenten Behörden vertheilen, welche sie auf Empfangscheine
 vertheilen.

Art. 12.

Die von den Gemeindebehörden ausgestellten Pässe müssen
 wenigstens einmal im Jahre erneuert werden. Der Verlänger hat
 keine Taxe, sondern für jeden Pass nur die Stempelgebühr zu be-
 zahlen.

Die Grösse dieser Stempelgebühr wird in einer besondern Ver-
 ordnung festgesetzt; die Hälfte derselben soll nach Abzug der
 Druckkosten der Pässe den Kommunalkassen der Gemeinden zu
 gut kommen, von deren Behörden die Pässe ausgestellt werden,
 Die angeordneten Visa's werden gratis gegeben.

Art. 13.

Am 1. (13) Mai d. J. sind in den organisirten Gemeinden alle
 Inhaber von Pässen, welche nach einer andern Formel, als der
 durch gegenwärtige Verordnung bestimmten, ausgestellt sind, ge-
 halten, sich mit Pässen zu versehen, welche nach der neuen
 Form ausgestellt sind.

Die Gemeindebehörden können keine Pässe ausstellen für die
 jenigen, welche die Absicht haben, in das Ausland zu reisen.
 Nach dem ersten Absatz des 4. Art. Unserer Verordnung vom
 26. April (8. Mai) 1833 werden die hierzu erforderlichen Pässe auf
 Bevollmächtigung des Staatssekretärs Unseres K. Hauses und der
 auswärtigen Angelegenheiten durch die Nomarchen ausgestellt,
 jedoch nur auf motivirtes Gutachten der Demarchen.

Art. 15.

In den an das Türkische Reich gränzenden Eparchien können
 für die daselbst ansässigen Individuen, welche sich nach jeuem
 Reiche begeben, nach Vernehmung der betreffenden Demarchen
 auch von den betreffenden Eparchen solche Pässe ausgestellt wer-
 den; jedoch nur für den Zeitraum von 4 Wochen, und nach den
 Instruktionen, welche Unser Staatssekretär des K. Hauses und des
 Aeussern erteilen wird.

Art. 16.

Unsere Unterthanen, welche vom Auslande zurückkehren, haben
 in der ersten Grenzgemeinde einen neuen Pass zu nehmen, und den
 früheren in dem Bureau der Maire zu deponiren. Der Demarch
 oder Polizeicommissär muss ihnen einen andern Pass zu ihrer
 Reise nach dem Ort ihrer Bestimmung ausstellen, und den depo-
 nirten Pass an Unser Staatssekretariat des K. Hauses und des Aeus-
 sern senden, jedoch einfach unter Couvert.

Art. 17.

Die Fremden, welche in Unser Königreich eintreten, haben in

στάτου να διατάττουν την ενώπιόν των παρουσίαισιν των επιβατών και του πληρώματος, δια να εξετάζουν τα διαβατήρια των, και εάν δεν ήναι κατά την τάξιν, να τα καταστύουν ένωσού άποφασίση περί τούτου μία άνωτέρα Αρχή.

Εν τοσούτω άπαιτησεται πάσα μη άναγκαία παρενόγηλσις και άεργοποιία εκ μέρους των Αρχών, επί προσωπική ευθύνη και προς άποφυγήν αυστηράς καταδίωξίσεως.

Άρθρ. 24.

Είς τους Δήμους της πρώτης και δευτέρας τάξεως όρειλων οι κρασποώλαι, ξενοδόχοι, καθώς και οι ιδιοκτήται και έννοικιασται των προς ύποδοχήν όδοιπόρων και άλλωδων χρησιμευσών οικιών, να είδοποιούν τον Δήμαρχον ή τον Άστυνόμον περί της άφίξεως έκαστου αυτών έντός 24 ώρων, αφ ής συγμής ήθελον φθάσει.

Εκαστη είδοποίησις γίνεται διπλή εις δύο ξεχωριστά φύλλα, τα όποια ύπογράφονται από τον μνημόνα (declarant). Εάν δε ούτος δεν ήξούρη να γραφή, όφείλει ο δημοτικός υπάλληλος να κληρη μείαν τούτου και ή μιν μια των διπλών είδοποιήσεων παρακατατίθεται εις τ άρχεία της δημοτικής Αρχής ή δε άλλη ύπογραφήται από τον υπάλληλον (commissaire) της δημοτικής Αρχής επιστρέφεται εις τον μνημόνα (declarant).

Άρθρ. 26.

Εκτός τούτου όφείλουσι τα έν τω 24 άρθρω σημειωθέντα άτομα να καταχωρώσιν εις βιβλίον άνηκότως μνηογραφημένον (paraphé) από τον Δήμαρχον ή τον Άστυνόμον εις συνεχή και αδιάκοπον σειράν γραμμών και χωρίσ ια μινώσιν έν τω μεταξύ κενά διαστήματα, το όνομα και πώνυμον, το επάγγελμα, την συνήθη και σταθεράν διεκιοήν, την ήμέραν της άφίξεως, και της αναχωρήσεως όλων κείνων, ήτινες καταλύουσι πρό αυτών. το δε βιβλίον ουτο θέλει καθυποβάλλεσθαι πάντοτε εις τον Δήμαρχον ή τον Άστυνόμον, όσάκις ήθελε τα ζητήσει.

Άρθρ. 27.

Απαγορεύεται εις τας δημοτικάς Αρχάς να εκδίδουν διατήρια εις έπαίτας, ή τυχοδιώτας περιφερομένους από παργίαν εις έπαργίαν, και περιπλανωμένους τήδε κλησίσε, ή να μετατρέχονται την τέχνην του έπαίτου ή του τυχοιούτου.

Όχι όλινώτερον είναι άπηγορευμένον εις αυτούς να εκδιδον διαβατήρια εις άγνωστα άτομα και μάστιχα είδικύτα, τα όποια είναι ύποπτα ότι έπραξαν εγκλήματα ή πταίσματα, ή τα όποια ύπόκεινται εις δικαστικόν καταίωσιν, ή των όποίων ο άγροτικός βίος είναι επεδειγένος τοιοούτος, ώστε ή άπομικρυνσις των δύναται να επιέρη φόδον τινά διαταραξίσεως της δημοτικής ήρωμίας και τάξεως.

Άλλωδ περί πάντων τούτων επισυλάττεται ή προσοχη ή την άνωτωσ προείστχμένην Αρχήν.

Άρθρ. 28.

Είς το τέλος έκάστης τριμηνίσε όφείλουσ ο Δήμαρχον ή άποστέλλουσ εις τους Επαρχίους και ούτοι εις τους Νομαρχας, άκριβή κατάλογον των εκδοθέντων ή θεωρηθέντων διαβατηρίων.

Άρθρ. 29.

Το παρόν διάταγμα θέλει δημοσιευθ ή δια της Εφημερίσε Κυβερνήσεως και έμβαινει εις ένέργειαν την Ι' (13) Μαΐου.

Άρθρ. 30.

Είς όσους Δήμους δεν ήθελον σχηματισθ ή μέχρι της τοχής ταύτης, κατά τα περί Δήμων νόμου, οι δημοτικοί έργαι, εκάθ ήλουσ εκδίδεισ οι Επαρχοι τα άναγκαία διαβατήρια επί τη βάσει πιστοποιητικών, τα όποια όφείλουσ να συμπληρώσιν οι δημογέροντες, και εις τα όποια πρέπει να σημειώσιν:

ihre Equipage vor sich führen lassen, ihre Pässe untersuchen und wenn sie nicht in Ordnung sind, sie so lange zurückhalten, bis eine höhere Autorität hierüber entscheidet.

Hiebei sind jedoch alle unnöthigen Belästigungen und Verzeigerungen bei persönlicher Verantwortlichkeit und Vermeidung strenger Einschreitung zu vermeiden.

Art. 24.

In den Gemeinden erster und zweiter Klasse sind die Schenk- und Gastwirthe, dann die Besitzer und Vermiether der zur Aufnahme von Reisenden und Fremden bestimmten Häuser gehalten, dem Gemeindevorsteher oder Polizeicommissar die Ankunft jedes Fremden in den ersten 24 Stunden zur Anzeige zu bringen.

Jede Anzeige wird doppelt auf zwei besondere Blätter, die von dem Deklaranten unterzeichnet sind, gemacht. Falls er nicht schreiben kann, hat der Commissar der Municipalverwaltung dessen Erwähnung zu thun. Die eine der doppelten Deklaration bleibt auf dem Sekretariat der Municipalverwaltung und die andere unterzeichnet von dem Commissar, wird dem Declaranten zurückgegeben.

Art. 26.

Ausserdem müssen die im Art. 24 bezeichneten Personen in einem vom Demarchen oder vom Polizeicommissar gehörig paraphirten Register in ununterbrochener Reihenfolge ohne Belassung weisser Zwischenräume, die Namen, Eigenschaft, gewöhnlichen Aufenthalt, Datum der Ankunft und Abreise aller derer eintragen, welche sich bei ihnen aufhalten, und diess Register jedesmal, wenn es vom Bürgermeister oder Polizeicommissar verlangt wird, vorlegen.

Art. 27.

Es ist den Gemeindebehörden verboten, Pässe an Bettler oder Aebentheurer auszustellen, welche von einer Eparchie in die andere ihren Betteistab und ihr landstreicherisches Leben herumführen wollen.

Nicht minder ist ihnen untersagt, Pässe an unbekannte Personen, oder an solche Individuen auszustellen, welche begangener Verbrechen oder Vergehen verdächtig sind, oder der gerichtlichen Verfolgung unterliegen, oder deren Lebenswandel notorisch von der Art ist, dass ihre Entfernung eine Störung der öffentlichen Ruhe und Ordnung befürchten lässt.

Al diess jedoch unter Vorbehalt des Rekurses an die unmittelbar vorgesezte Behörde.

Art. 28.

Am Ende eines jeden Vierteljahres müssen die Demarchen den Eparchen, und diese den Nomarchen eine genaue Liste der Pässe, welche ausgestellt oder visirt worden sind, zustellen.

Art. 29.

Gegenwärtige Verordnung ist durch das Regierungsblatt bekannt zu machen und tritt mit dem r. (13) Mai d. J. in Kraft.

Art. 30.

In denjenigen Gemeinden, in welchen bis zu diesem Termine die Behörden nach dem Gemeindegeseze noch nicht gebildet sein sollten, sind die erforderlichen Pässe von den Eparchen auf den Grund von Certificaten auszustellen, welche die Demogeronten

μειώνονται όλα τα διά των έκδοσιν των διαβατηρίων απαιτούμενα περιστατικά.

Art. 31.

Η επί των Εσωτερικών Γραμ. της Επικρατείας επιφορτίζεται με την δημοσίευσιν και εκτέλεσιν του παρόντος Διαγγέλματος βέλει δε συμπράξει εις τούτο και η επί του Βασιλικού Οίκου κτλ Γραμματεία, καθ' όσον άναγκή εις τήν άρμοδιότητά της.

Εν Αθήναις, τήν 28 Μαρτίου 1835.

ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ Η ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑ

Ο Κόμης ΑΡΜΑΝΣΠΕΡΓ Πρόεδρος, ΚΟΒΕΛ, ΕΙΔΕΚ. Ο επί των Εσωτερικών Γραμματείας της Επικρατείας, Ι. ΚΩΛΕΤΤΗΣ.

ΔΙΟΡΙΣΜΟΙ.

Διά τής από 10 (22) Απριλ. 1835 Β. αποφάσεως ο Κ. Ανδρέας Ξάνθος διορίσθη Γραμματείας του Ειρηνοδικείου Χαλκίδος.

Διά τής από 11 (23) Απριλ. 1835 Βασ. αποφάσεως ο Κ. Σ. Φωμιάκης διαβί την άδειαν να διαγορηθ και παρά τω Ειρηνοδικίω Μισσολογγίου.

Διά τής από 12 (24) Απριλ. 1835 Β. αποφάσεως ο Κύριος Α. Πολυζωίδης Άρειοπαγίτης επροβιβάσθη ως Άντιπρόεδρος του Άρειου Πάγου.

Διά τού από 13 (25) Απριλ. Β. Διατάγματα ο Θ. Μανούσος διορίσθη Βασιλικός Επίτροπος παρά τή Ιερά Σύνοδω, παριδριών και εις τήν επί τού έκκλησιαστικού ταμείου επιτροπήν.

Διά τής από 16 (28) Απριλ. 1835 Βασ. αποφάσεως οι Κύριοι Ιωσήφ Επίδαμνιος και Σ. Βενιζέλος διορίσθησαν Πρόεδροι τού εν Αθήναις Ειρηνοδικείου αντί τού Κ. Γ. Ραστή παρατηθέντος.

Διά τής από 24 Απριλ. (6 Μαΐου) 1835 Βασ. αποφάσεως ο Κ. Ι. Κούρτσουλας διορίσθη Δικαστής παρά τω εν Πύλω Πρωτοδικίω αντί τού Κ. Κιάππη προβιβαθέντος.

Διά τής από 26 Απριλ. (8 Μαΐου) 1835 Β. αποφάσεως, διορίσθησαν Πρόεδροι τού εν Ναυπλίω Πρωτοδικείου οι Κύριοι Αθ. Σίκερης, Γ. Ορφανίδης και Ανδρέας Ν. Χριστοδουλόπουλος, αντί των παρατηθέντων Κυρίων Εμ. Αντωνιάδου, Ι. Ευσταθίου και Γ. Αλβακοπούλου.

Δι έτερας Βασ. αποφάσεως υπό τήν αυτήν ημερομηνίαν, ο Κύριος Άργυρός Βούρος διορίσθη Γραμματείας τού Ειρηνοδικείου Σκιάθου.

Διά τής από 26 Απριλ. (8 Μαΐου) 1835 Β. αποφάσεως ο Κ. Α. Αλεξανδρόπουλος διορίσθη Δικηγόρος παρά τού εν Τριπόλει Δικαστηρίου.

Διά τής από 26 Απριλίου (8 Μαΐου) 1835 Βασ. αποφάσεως ο Κ. Ιω. Ν. Τζανέτου διορίσθη Ειρηνοδικης Παρρασίας αντί τού Κ. Π. Δαμπρακοπούλου παρατηθέντος.

Διά τής από 30 Απριλ. (12 Μαΐου), ο Κ. Ρούσσος διορίσθη Δικηγόρος παρά τω Ειρηνοδικίω Σύρου.

Και δι έτερας υπό τήν αυτήν ημερομηνίαν, ο Κ. Π. Τυπάλδης διορίσθη Δικηγόρος παρά τω Πρωτοδικίω Χαλκίδος.

Δι έτερας Βασ. αποφάσεως από 30 Απριλ. (12 Μαΐου) έγινε δέσμη η παραίτησις των Παριδρών τού Ειρηνοδικείου Αθηνών Κυρίων Ι. Επίδαμνίου και Σπ. Βενιζέλου, και διορίσθη Ειρηνοδικης τής αυτης πόλεως ο Κ. Κ. Πολυζωίδης.

Διά τής από 1 (13) Μαΐου 1835 Βασ. αποφάσεως, επροβιβάσθη τού παραίτησις τού Ειρηνοδικού Καλλιδρόμι Κ. Ζ. Βλάτσι, διορίσθη αντί αυτού ο Κ. Ιω. Μιτζοπούλος.

Διά τής από 1 (13) Μαΐου 1835 Β. αποφάσεως ο Ε. Δημήτριος Θεοδωράκης διορίσθη ακόλουθος αξιωματικός με βαθμόν Πλατάρχου γ' τάξεως ενι μισθού.

Διά τής από 2 (14) Μαΐου 1835 Β. αποφάσεως έδόθη εις τόν Κύριον Άξελος, Δικηγόρον παρά τω εν Ναυπλίω Πρωτοδικίω, η άδεια τού δικηγορείν παρά τού τού αυτοί πολυμυλίστι Δικαστηρίου.

Διά τού από 8 (20) Μαΐου Β. Διατάγματος ο Κ. Ιάκωβος Αράγας διορίσθη Γραφεύς παρά τή επιτροπή τού έκκλησιαστικού ταμείου.

auszufertigen, und in welchen diese alle für die Ausstellung der Kasse erforderliche Angaben niederzulegen haben.

Art. 31.

Das Ministerium des Innern ist mit der Bekanntmachung und dem Vollzuge gegenwärtiger Verordnung beauftragt, zu welcher das Ministerium Unsers K. Hauses und der auswärtigen Angelegenheiten, in so weit sie dessen Geschäftskreis berührt, mitzuwirken hat.

Athen, den 28. März (9. April) 1835.

IM NAMEN DES KOENIGS DIE REGENTSCHAFT

GRAF V. ARMANSPERG PRÄS., V. KOBELL, V. HEIDECK Dr Staatssecetar des Innern J. KOLETTIS.

DIENSTES-NACHRICHTEN.

Vermöge k. Entschliessung vom 10. (22.) Apr. 1835 wurde Hr Andreas Zaidis zum Gerichtsschreiber an dem Friedensgerichte in Chalkis ernannt.

Vermöge k. Entschliessung vom 12. (24.) April 1835 hat Herr Psomakis die Erlaubniss erhalten, auch bei dem Friedensgerichte zu Missolonghi zu advociren.

Vermöge k. Entschliessung vom 12. (24.) April 1835 wurde der Cassationsrath Herr A. Polysoides zum Vice-Präsidenten an der Cassationshofe befördert.

Durch k. Entschliessung vom 13. (25.) April wurde Hr. Manns Besitzer der Commission der geistlichen Kasse, zum Staatsprocuratur bei der heil. Synode ernannt

Vermöge k. Entschliessung vom 16. (28.) April 1835 wurden d Herru Joseph Epidamnios und G. Benizelos zu Suppleanten d Friedensgerichtes in Athen an die Stelle des entlassenen Herrn Rastis ernannt.

Vermöge k. Entschliessung vom 24. April (6. Mai) 1835 wurde J. Kourtsolas zum Richter an dem Bezirksgerichte in Pylos an die Stelle des beförderiten Herrn Kiappe ernannt.

Vermöge k. Entschliessung vom 26. April (8. Mai) 1835 wurden die Hrn. Ad. Sekeris, G. Orphanidis und Andreas N. Christofouloupos zu Suppleantrichtern bei dem Bezirksgerichte in Nplia an die Stelle der entlassenen Hrn. Em. Antoniadou, J. Eustiou und G. Albakopoulo ernannt.

Vermöge fernerer Entschliessung von demselben Tage ward Hr. Argyros Bouros zum Friedensgerichtsschreiber zu Skiathos ernannt.

Vermöge k. Entschliessung vom 26. April (8. Mai) 1835 ward Hr. A. Alexandropulos zum Anwalt bei dem Gerichte in Tripolis ernannt.

Vermöge k. Entschliessung vom 26. April (8. Mai) 1835 ward Herr J. N. Tsanetou zum Friedensrichter von Yarrasia an Stelle des entlassenen Hrn. D. Dimitracopulos ernannt.

Vermöge k. Entschliessung vom 30. April (12. Mai) wurde Roussos zum Anwalt bei dem Friedensgerichte zu Syros ernannt.

Vermöge fernerer Entschliessung von demselben Tage ward P. Tipaldos zum Anwalt bei dem Bezirksgerichte in Chalkis ernannt.

Vermöge fernerer k. Entschliessung vom 30. April (12. Mai) wurde das Entlassungsgesuch der Suppleantrichter des Friedensrichts zu Athen, Hrn. J. Epidamniou und J. Benizelou angenommen und H. K. Polyadis zum Friedensrichter dieser Stadt ernannt.

Vermöge k. Entschliessung vom 1. (13.) Mai 1835 wurde Entlassung des Friedensrichters von Kallidromi H. Z. Blatsi genommen und Hr J. Mitzopoulos an dessen Stelle ernannt.

Durch Allerhöchstes Rescript vom 1. (13.) Mai 1835 ward Demetrius Theodorakis zum Officiere à la suite mit dem Grade eines Schiffscapitänus 3. Classe ohne Sold ernannt.

Vermöge k. Entschliessung vom 2. (14.) Mai 1835 wurde H. Axelos, Anwalt an dem Bezirksgerichte in Nauplia, die Erlaubniss ertheilt, bei allen Gerichten daselbst zu advociren.

Durch k. Entschliessung vom 8. (20.) Mai wurde H. Jak. gatsis zum Kanzlisten bei der Commission der geistlichen Kasse ernannt.

ΠΕΡΙ
ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΕΛΕΗΜΟΝΟΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ ΕΝ ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΙ

Πρὸς

τοὺς ἐνταῦθα καὶ ἀλλαχοῦ διαμένοντας Ἐρμουπολίτας.

Ἡ σύστασις Ἐλεήμονος Ἐταιρίας πρὸς ἀνέγερσιν Πτωχοκομείου, ἐν ᾧ θέλουσι περιθάλπεισθαι οἱ πρὸς ἔργα-
σαν ἀνίκαναι καὶ ὑπὸ χρονίων ἀνιάτων νοσημάτων νοσοῦντες ἄποροι καὶ πτωχοί, ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου ἀπα-
σχολοῦν τοὺς εὐαϊοθέτους καὶ καλοκάγαθους Ἐρμουπολίτας.

Ἡ ἔλλειψις Πτωχοκομείου ἀναγκάζει τοὺς πρὸς ἔργασίαν ἀνικάνους πτωχοὺς, ἢ νὰ περιέρχωνται τὰς ἀγυῖας
τῆς πόλεως, καὶ νὰ κρούωσι τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν ἱπαιτοῦντες, ἢ νὰ ἀπονήσκαωσιν ὑπὸ τῆς πείνης ἐντὸς τῆς
πενιχρᾶς αὐτῶν καλύψεως. Ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν εἶναι τοῦτο μόνον. Ὁ πτωχὸς ἱπαιτεῖ διότι στερεῖται τοῦ ἄρτου.
τὸν ὀλίγον δὲ ἄρτον τοῦτον, τὸ μικρὸν αὐτὸ κομμάτιον ψωμίου ἀναγκάζεται ν' ἀνταλλάσῃ πολλάκις μὲ ὄτι ἱερῶ-
τερὸν ἢ τάλαινα αὐτοῦ ψυχὴ ἤμελεν ἔχει. Ἐὰν ἡ τύχη τῶ ἤτο εὐνοικώτερα ἢ ἔνδεια καὶ ἡ πενία δὲν ἐμάστιζον αὐ-
τόν· ἔπειτα εἰς τὴν παρούσαν τῆς κοινωνίας ἡμῶν κατάστασιν ἡ πενία δὲν εἶναι ἡ μόνη τῆς ἱπαιτείας πηγή·
πολλοὶ, δυστυχῶς, μετέρχονται τὴν ἱπαιτείαν πρὸς ἐπιτελεῖν ἄλλων κακοήθων σκοπῶν, ὄργανα διαφορᾶς ἐν τῇ
ἡμετέρᾳ κοινωνίᾳ γιγνόμενοι.

Οἱ κατὰ Σάββατον περιερχόμενοι εἰς τε τὰ καταστήματα καὶ τὰς οἰκίας ἱπαιτεῖα καθίστανται τοσοῦτον
ἐνοχλητικοί, ὥστε διὰ τὴν ἔλλειψιν λεπτῶν διαζύμια πολλάκις νὰ τοὺς ἀποπέμπωμεν, πολλοὶ δ' αὐτῶν ἀγανα-
κτοῦντες ἀπέρχονται ἐξυβρίζοντες τοὺς ἄλλοτε ἐλεήσαντας αὐτούς· οἱ δὲ ζῖνοι ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης τῶν τοιοῦτων
ἀνθρώπων συμπεριφερᾶς κακίστην ἰδίαν περὶ ἡμῶν συλλαμβάνουσι.

Δυστυχῶς ἀπὸ τινων χρόνων παρατηροῦμεν τὴν ἱπαιτείαν ἀξανομένην καὶ πολυειδῶς πολλαπλασιαζομένην,
ὥς μὴ ὥφειλε, διότι ἐκτός τῶν τοῦ τόπου μας ἱπαιτῶν προσέρχονται καὶ ἐκ διαφορῶν ἄλλων μερῶν ἐνταῦθα
πρὸς ἱπαιτείαν. Ὡστε πολλάκις ἀρκετοὺς θλίπομεν ἔξωθεν τῶν τε καταστημάτων καὶ τῶν οἰκιῶν ἡμῶν, διαζύμι-
νοι ὡς ἐκ τῆς ἐνοχλήσεως καὶ τοῦ ἀγροίκου αὐτῶν τρόπου πολλάκις νὰ τοὺς ἀποπέμπωμεν καὶ οὕτω νὰ ἀδικῶν-
ται καὶ οἱ ἀξιοὶ ἐλεοῦς ἱπαιτεῖα. Οὐχ ἦσαν δ' ἐνοχλητικὸν εἶναι καὶ ὁσάκις καθημένων ἡμῶν εἰς τὴν πλατείαν
πρὸς διασκέδασιν, προσέρχονται ἱπαιτοῦντες. Τὸ δὲ χεῖριστον πάντων εἶναι ἡ κατὰ τὰς ἑρτάς διὰ χειρομάκ-
ρων γινομένη ἱπαιτεία ὑπ' ἀνθρώπων τὴν ἀγορὰν περιτρεχόντων καὶ αἰτούντων ἔλεος διὰ πτωχᾶς οἰκογε-
νίας, ὅπερ ἐργῶδες καὶ μᾶλλον ὀχληρόν.

Διὸ ἐκ τῶν ἐκτεθέντων λόγων ὁρμώμενοι οἱ ὑποφαινόμενοι, καὶ ἐκ τῶν ἤδη συστηθέντων καὶ ἐν Ἀθήναις
καὶ ἐν Πειραιεὶ τοιοῦτων Ἐλεημόνων Ἐταιριῶν, εὐελπιστοῦμεν εἰς τὴν εὐγενῆ προαίρεσιν τῶν συμπολιτῶν μας,
καὶ τολμῶμεν νὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν σύστασιν Ἐλεήμονος Ἐταιρίας ὁμοίως ἐκείνων, ὅπως διὰ συνδρομῶν ἀνεγερθῆ
Πτωχοκομεῖον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Καταστατικῆς τῆς Ἐταιρίας τῶν Ἀθηνῶν, δυνάμενον νὰ διατηρῆ, τρίφθ καὶ
περιθάλπη αὐτὰ, τὰ κρίμασιν οἷς οἶδε Κύριος, δυστυχῆ καὶ ἐλλεινὰ πλάσματα τοῦ Ὑψίστου.

Ἴνα δὲ συστηθῆ τοιαύτη Ἐταιρία καὶ εἰς τὴν πόλιν ἡμῶν ἀνάγκη ἰγγραφῆς ἱκανῶν συνδρομητῶν, ἕκαστος
τῶν ὁποίων θέλει προσφέρει ἐτησίως κατὰ προαίρεσιν ποσὸν τι δυνάμενον νὰ ἐνθαρρύνῃ τὴν ἔναρσιν τοῦ ἔργου πρὸς
συντήρησιν φιλανθρωπικοῦ Πτωχοκομείου, ἀμα δὲ συμπληρωθέντος ἱκανοῦ ἀριθμοῦ θελομεν εὐρεθεῖ εἰς τὴν εὐχάριστον
θέσιν νὰ προσκαλέσωμεν ὑμᾶς διὰ τὴν ἐκλογὴν καταλλήλων προσώπων, ὅπως ἐνεργήσωσι τὰ περαιτέρω.

Ἐρμουπολίται!

Συνδράμετε εἰς ἔργον ἀγαθόν, ἔργον ἀρεστὸν Θεῷ τε καὶ ἀνθρώποις· μὴ δειχθῆτε κατώτεροι τῶν ἐν Ἀθή-
ναις· δότε καὶ ὑμεῖς τρεφὴν εἰς πεινῶντας, ὕδωρ εἰς τοὺς διψῶντας, ἐνδύματα εἰς τοὺς γυμνοὺς. Ὁ δὲ Θεὸς τοῦ
Ἰησοῦ καὶ τῶν οἰκτιρῶν θέλει σὰς ἀποδώσει αὐτὰ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως, οὐχὶ μόνον ἐν τῷ Οὐρανῷ ἀλλὰ καὶ
ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ.

Ἐρμουπολις τὴν 15 Φεβρουαρίου 1865.

+ Πρώην Πρόεδρος Μητροπολίτης
Καρπάθου ἔ Κάσσου Μισθόδιος.
Α. Παπαδάκης, Δῆμαρχος.
Π. Ψύχας.
Ζ. Ζ. Κοριωνίος.
Α. Κορέσης.
Φ. Χλιδερ.
Αδ. Ιωάννου.
Α. Κούμανης.
Κοριωνίος.
Β. Παπαδάκης.
Σ. Ἀλβέρτης.
Α. Ἀνδρόνικος.
Π. Μαῖμος.
Α. Γιαννουκάκης.
Σταμ. Γαλάτης.
Α. Κ. Ζερβουδάκης.

Κ. Μαριδάκης.
Α. Εὐμορφόπουλος.
Ἐλ. Λαδόπουλος.
Σ. Ράλλης.
Ἰωσ. Βοτάρος.
Λρ. Ραυτόπουλος.
Στέφ. Κάππαρης.
Αλ. Οἰκονόμου.
Κ. Πλατύς.
Ἐμ. Χ. Ἀδάμ.
Ἡλ. Χατζάκος.
Ν. Γ. Τριπούσης.
Ἀν. Ἀναγνωστόπουλος.
Ἐμ. Σαπουντζάκης.
Γ. Μελισταγῆς.
Ν. Σκοταρόπουλος.
Κ. Μαρκογοδάτος.

Δ. Βασιλιάκης.
Γ. Βουτανιάς.
Δ. Καλάρης.
Μ. Πούρπουρας.
Π. Σεβαστόπουλος.
Ἐμ. Ψύχας.
Α. Λέστος.
Ἐμ. Κριαρᾶς.
Ν. Σπουργίτης.
Εὐσ. Νεγρεπόντες.
Γ. Γιαννουκάκης.
Ν. Στεργίου.
Εὐσ. Ἀθνασιάδης.
Α. Βαλτετιώτης.
Κ. Σμόρος.
Μ. Τζιβουράκης.
Κοσμῆς Σιγλάς.

Name	Price	Measure	Description	Year	Notes
1. ...	23	...	...	...	...
2. ...	80	...	...	...	...
3. ...	60	...	...	...	...
4. ...	80	...	...	...	...
5. ...	40	...	...	...	...
6. ...	70	...	...	...	...
7. ...	65	...	...	...	...
8. ...	78	...	...	...	...
9. ...	70	...	...	...	...
10. ...	70	...	...	...	...
11. ...	85	...	...	...	...
12. ...	85	...	...	...	...
13. ...	58	...	...	...	...
14. ...	50	...	...	...	...
15. ...	70	...	...	...	...
16. ...	60	...	...	...	...
17. ...	60	...	...	...	...
18. ...	80	...	...	...	...
19. ...	68	...	...	...	...
20. ...	70	...	...	...	...
21. ...	60	...	...	...	...
22. ...	45	...	...	...	...
23. ...	80	...	...	...	...
24. ...	45	...	...	...	...
25. ...	82	...	...	...	...
26. ...	65	...	...	...	...
27. ...	60	...	...	...	...
28. ...	60	...	...	...	...
29. ...	80	...	...	...	...
30. ...	70	...	...	...	...
31. ...	36	...	...	...	...
32. ...	67	...	...	...	...
33. ...	90	...	...	...	...
34. ...	75	...	...	...	...
35. ...	62	...	...	...	...
36. ...	70	...	...	...	...
37. ...	70	...	...	...	...
38. ...	70	...	...	...	...
39. ...	40	...	...	...	...
40. ...	40	...	...	...	...

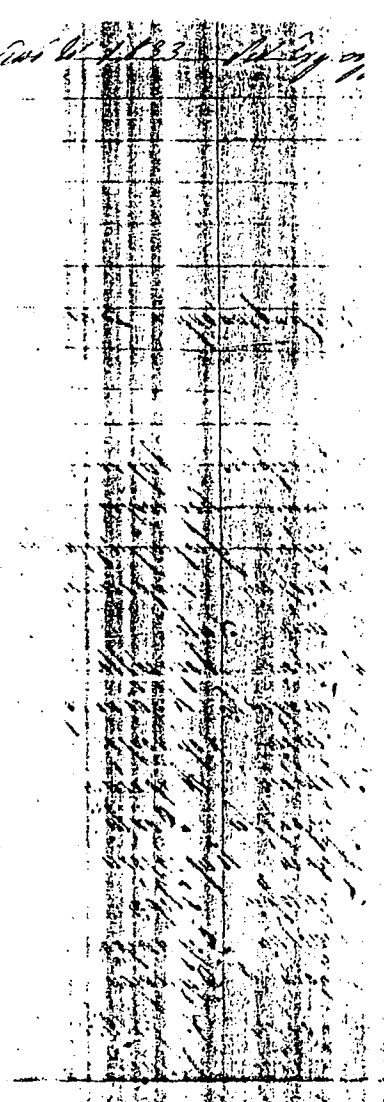
1. *[Faint handwritten text]*

45. *[Faint handwritten text]*
[Faint handwritten text]
[Faint handwritten text]
[Faint handwritten text]
[Faint handwritten text]
[Faint handwritten text]

[Faint handwritten text]

[Handwritten signature]

1833

Προσταυλισμένοι

№	Όνομα	Ηλικία	Επάγγελμα	Πατρικό	Πόλη	Χρονιά	Σημειώσεις
1.	Αναστάσιος Παπαδόπουλος	73	Παιδί	από τον πατέρα	Αθήνα	1817	...
2.	Γεώργιος Παπαδόπουλος	80	"	πατριάρχης	"	1833	"
3.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	50	Παιδί	Αθήνα	"	1820	"
4.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	50	Παιδί	Αθήνα	"	1825	"
5.	Γεώργιος Παπαδόπουλος	40	Παιδί	Αθήνα	"	1811	"
6.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	70	"	Αθήνα	"	1811	"
7.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	55	Παιδί	πατριάρχης	Αθήνα	1811	"
8.	Γεώργιος Παπαδόπουλος	75	Παιδί	"	Αθήνα	1826	"
9.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	70	Παιδί	"	"	1828	"
10.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	70	Παιδί	"	"	1826	"
11.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	55	"	"	"	1828	"
12.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	85	Παιδί	"	Αθήνα	1811	"
13.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	58	Παιδί	Αθήνα	Αθήνα	1811	"
14.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	50	"	Αθήνα	"	1811	"
15.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	70	Παιδί	"	"	1811	"
16.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	60	Παιδί	"	Αθήνα	1811	"
17.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	60	Παιδί	"	"	1811	"
18.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	80	Παιδί	"	"	1828	"
19.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	58	Παιδί	"	"	1828	"
20.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	70	Παιδί	"	"	1828	"
21.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	50	Παιδί	Αθήνα	Αθήνα	1828	"
22.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	15	Παιδί	Αθήνα	Αθήνα	1828	"
23.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	80	Παιδί	Αθήνα	"	1828	"
24.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	45	Παιδί	"	Αθήνα	1828	"
25.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	82	Παιδί	"	"	1828	"
26.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	65	Παιδί	"	Αθήνα	1828	"
27.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	50	Παιδί	"	"	1828	"
28.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	60	Παιδί	"	"	1828	"
29.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	80	Παιδί	"	"	1828	"
30.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	70	Παιδί	"	"	1828	"
31.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	35	"	Αθήνα	"	1828	"
32.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	67	"	Αθήνα	"	1828	"
33.	Ανδρέας Παπαδόπουλος	90	Παιδί	"	"	1828	"

4	Важнама Крпелна	75	Трп	вн'нама	Крпелна
5	Крпелна Крпелна	60	Крпелна	Крпелна	
6	Крпелна Крпелна	70	Крпелна	Крпелна	
7	Крпелна Крпелна	70	Крпелна	Крпелна	
8	Крпелна Крпелна	70	Крпелна	Крпелна	
9	Крпелна Крпелна	70	Крпелна	Крпелна	
10	Крпелна Крпелна	70	Крпелна	Крпелна	
11	Крпелна Крпелна	70	Крпелна	Крпелна	

1858	1858	1858	1858	1858	1858
1858	1858	1858	1858	1858	1858
1858	1858	1858	1858	1858	1858
1858	1858	1858	1858	1858	1858
1858	1858	1858	1858	1858	1858
1858	1858	1858	1858	1858	1858
1858	1858	1858	1858	1858	1858
1858	1858	1858	1858	1858	1858
1858	1858	1858	1858	1858	1858
1858	1858	1858	1858	1858	1858

Крпелна Крпелна 1858
 Крпелна Крпелна
 Крпелна Крпелна

Αριθ. 33

ΚΡΗΜΑΤΙΚΟΝ ΕΝΤΑΛΜΑ.

Ο Δήμαρχος Ναυπλιέων

Προς τὸ Δημοτικὸν Ταμείον αὐτῶν, διὰ τὴν πληρῶσιν

Ἐπὶ τῆς ΧΡΗΣΕΩΣ τοῦ 1840 τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Δήμου

Πίνακ
Κεφάλ.
Ἄρθρου

Αἰ. Ἀγέλευργίας
Ἡ. Β. Βασίλει. Χρηματικαὶ αἰ. ἀπόρου, τῆς ἀνταύτου

Όνομα καὶ ἐπώνυμ. τοῦ λαμβάνοντος.	Ποσὸν πλη- ρωθησόμενον.		Αἰτία τῆς πληρωμῆς.	Δικαιολογητικὰ ἔγ- γραφα.
	Δραχ.	Λεπ.		
Δὲς τὸν Δήμαρχον Γε. Μ. ἐπιθ. ἰ- κίωτορον	109		Ἐλκ' ἡ Διαταγή ἀπὸ τῆς ἀρχῆς αἰ. ἀπόρου, διὰ τὴν πληρῶσιν τῆς ἀνταύτου, ἡ. Β. Βασίλει. Χρηματικαὶ αἰ. ἀπόρου, τῆς ἀνταύτου	1. Κανὼν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς

Δυνάμει τοῦ Ἄρθρου 109 τοῦ προὐφ. Νόμου ὁ Δημοτικὸς Εἰσπράκτωρ Ναυπλίας θέλει πληρῶσει εἰς τὸν Δήμαρχον Ἡ. Β. Μ. ἐπιθ. ἰκίωτορον — τὰς ἄνω δραχμὰς αἰ. ἀπόρου αὐτοῦ ἀριθ. 109 καὶ θέλει λάβει τὸ παρὸν ἐξοφλημένον μετὰ τὴν ἀποσπασμένην

Ἐν Ναυπλίῳ τῆς 24. Μαρτίου 1840

Ὁ Δήμαρχος

Ἐξοφλήθη τὴν 24. Μαρτίου 1840.

Κατεχωρήθη ὑπ' Αἰθ. 337

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

ΚΡΗΜΑΤΙΚΟΝ ΕΝΤΑΛΜΑ ΤΟΥ ΔΗΜΑΡΧΟΥ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΤΗΣ ΝΑΥΠΛΙΑΣ

Απογραφή των Πινάκων 700
 1839

16	105000, 21/12/39	1800
15	105000, 21/12/39	600
14	105000, 21/12/39	600
13	105000, 21/12/39	16
12	105000, 21/12/39	67
11	105000, 21/12/39	1600
10	105000, 21/12/39	9100
9	105000, 21/12/39	11100
8	105000, 21/12/39	25200
7	105000, 21/12/39	29100
6	105000, 21/12/39	100
5	105000, 21/12/39	100
4	105000, 21/12/39	100
3	105000, 21/12/39	100
2	105000, 21/12/39	100
1	105000, 21/12/39	100

9. Πηλικὸν τῶν Νεοττῶν τῶν Διακονησῶν ἀριθμῶν

17	Ἀποστολῶν	
18	ἱεροκήρυκται	
19	ἱεροκήρυται	
20	ἱεροκήρυται	
21	ἱεροκήρυται	
22	ἱεροκήρυται	ἱεροκήρυται
23	ἱεροκήρυται	
24	ἱεροκήρυται	ἱεροκήρυται
25	ἱεροκήρυται	
26	ἱεροκήρυται	
27	ἱεροκήρυται	ἱεροκήρυται
28	ἱεροκήρυται	
29	ἱεροκήρυται	
30	ἱεροκήρυται	ἱεροκήρυται
31	ἱεροκήρυται	
32	ἱεροκήρυται	ἱεροκήρυται
33	ἱεροκήρυται	
34	ἱεροκήρυται	ἱεροκήρυται
35	ἱεροκήρυται	

ἱεροκήρυται
 2. ἱεροκήρυται
 1839.

L. M. Howard

Περὶ τῆς ἀδικηθῆτος ἐπιπέσεως τῶν ποινῶν.

Πρὸς τοὺς Νομάρχους τοῦ Κράτους.

Καθ' ἑμὲ, κληρονομή τὸ ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὑπουργεῖον διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5,308 ἐγγράφου του, αἰδίου κλητικαὶ ἀρχαὶ δὲν ἔχουσιν ἀκριβῶς τὰς περὶ ἐκτελέσεως τῆς ποινῆς διατάξεις τοῦ νόμου, ἐπιπέποντες εἰς τοὺς καταδικαστοὺς νὰ ἐξέρχονται τῶν ποιν. φυλακῶν, εἴτε διὰ νὰ περιφρονῶνται ἐλευθεροὶ ἐντὸς τῶν ποιν. ἡμερῶν, εἴτε διὰ νὰ μεταβιβάσῃσιν εἰς τὰς οἰκίας τῶν γαμν. τῶν οἰκιστῶν τὸν ὑποβόσκον, καὶ καθιστάμενοι οὕτω πρῶτον δικαστῆς τῆς ἐκτελέσεως τῶν καταδικαστικῶν ἀποφάσεων ἢ οὐδαμῶς αὐτῆ καὶ παράνομοι διαγωγῆ ἔμι μόνον προέβηκεν τὸν νομάρχων καὶ ἐκέρχων ἀντιθέσει, εἴτινες ἐν ἔχουσιν ἄλλαν ἀρμοδιότητα ἐπὶ τῶν καταδικῶν, εἴη τὴν τῆς διαχωρίσεως τῆς ἐν τοῖς ποιν. φυλακαῖς ἐντάξεως, καὶ τὴν τῆς ἐπιπέσεως περὶ τῆς διαταγῆς καὶ περιβάλλουσιν αὐτῶν κατὰ τὸ ἀριθ. 557 τῆς ποιν. δικονομίας, καὶ τὸ ἀριθ. 385 τῆς ποιν. δικονομίας, καθ' ἕνα τὸ καθῆκον τῆς ἐκτελέσεως τῆς εἰς τοὺς καταδικαστοὺς καταψηφισμένης ποινῆς, ἀπόκειται εἰς τοὺς ἀρμοδίους ἐπαγγελίας, καὶ οὐδαμῶς ἐπιτρέψῃ τὴν διακοπὴν τῆς ἐκτελέσεως αὐτῆς.

Διὰ νὰ μὴ ἐπαναληφθῶσιν εἰς τὸ μέλλον παρῆμται σκανδαλώδεις καὶ παράνομοι πράξεις, οἷς παραγγέλλομαι ἐντόμως, νὰ μὴ συγχωρήτε τοῦ λοιποῦ εἰς τοὺς καταδικαστοὺς νὰ διακρίνωσιν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς τῆς ἐπιπέσεως εἰς αὐτοὺς διὰ δικαστικῶν ἀποφάσεων, παρατρέποντες ὅτι κατ' ἐκείνου τοῦ ὑπαλλήλου, εἴτις ἔθελεν ἐξελεγχθῆ παραβάτης τῶν διὰ τῆς παρούσης διαταγῆς τῶν ἀνεγβῆ ποινῶν παραβῶντες μέρους τῶν ὑποδεικνυμένων ἀρμολέων, ἀκαλλήλων ὕβρισμα παρενεργήσῃ μετὰ παραδειγματικῆς αὐστηριότητος.

Ἐν Ἀθήναις, τῆν 8 Ἀπριλοῦ 1819.

Ὁ Ὑπουργός
Α. Λ. ΕΡΕΥΝΗΤΗΡΙΟΝ.

Α. Χαράλαμπος.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ

ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Κατὰ τὸ ἔτος 1850· τὴν δεκάτην Σεπτεμβρίου ἐν Ἀθήναις ἡμεῖς Διευθυντῆς τῆς Διοικητ. Ἀστυνομίας τῶν δήμων Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς, σεφθέντες, ὅτι ἐν τῶν καθηκόντων τῆς Διοικητικῆς Ἀστυνομίας, τὸ σπουδαιότατον εἶναι κατὰ τὸ ἄρθρ. 20 τοῦ περὶ Δημοτικῆς Ἀστυνομίας Β. Διατάγματος, νὰ προλαμβάνηταις ἀθεμίτους πράξεις, εἰς τοῦτο δὲ, ὡς καὶ εἰς τὰς πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν αὐτοφγῶν καὶ συνεργῶν παρομοίων πράξεων ἐρεῦνας συντείνει οὐσιωδῶς ἡ ἀκριβὴς γνῶσις τῶν ἐνδιατρίβόντων ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς Διοικητικῆς Ἀστυνομίας.

Ἐχόντες ὑπ' ὄψιν μας καὶ τὸ ἀπὸ 27 Αὐγούστου 1850 Β. Διάταγμα περὶ διαμονητῆριων, ἐκδουθησομένων παρ' ἡμῶν εἰς τοὺς μὴ σταθερῶς ἀποκαταστημένους ἐντὸς τῆς περιφερείας μας.

Διατάσσομεν

1. Πᾶς, ὅστις δὲν εἶναι ἀποκαταστημένος ἐντὸς τῆς περιφερείας μας εἴτε ἡμιδαπὸς, εἴτε ἀλλοδαπὸς ὀφείλει ἐντὸς ἐνὸς μηνὸς ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τῆς παρούσης διατάξεώς μας νὰ ἐμφανισθῆ ἐνώπιόν μας, ἐάν ἐνδιατρίβῃ ἐντὸς τοῦ δήμου Ἀθηνῶν, καὶ ἐροδιασθῆ μετὰ τὸ ἀνήκον διαμονητῆριον, καὶ εἰς τὸν ἵπαστυνόμου Πειραιῶς, ἐάν διαμῆνῃ ἐν Πειραιῇ.
2. Ὅστις τῶν ἐντὸς τῆς περιφερείας μας προσωρινῶς διατρίβόντων δὲν εἶναι γνωστὸς εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς Διοικητικῆς Ἀστυνομίας, ὀφείλει νὰ παρουσιάσῃ δὺο ἐγγρητὰς γνωστοὺς τῇ Διευθύνσει διὰ νὰ λάβῃ τὸ ἀνήκον διαμονητῆριόν του.
3. Πᾶς, ὅστις εἴτε ἡμιδαπὸς, εἴτε ἀλλοδαπὸς μεταβαίνει ἐντὸς τῆς περιφερείας μας προσωρινῶς πρὸς ἐκτέλεσιν ὑποθέσεώς του,

ὀφείλει ἐντὸς 24 ὡρῶν ἀπὸ τῆς ἀρίζεώς του νὰ ἐμφανισθῆ ἐνώπιόν μας, ἢ εἰς τὸν ἵπαστυνόμον Πειραιῶς, ἐάν θὰ ἐνδιατρίβῃ εἰς Πειραιᾶ διὰ νὰ λάβῃ τὸ διαμονητῆριόν του.

4. Ἐκκτος ἐκ τῶν εἰς τὸν § 3 ἀναφερομένων μεταβαίνων ἐνταῦθα ἢ εἰς Πειραιᾶ προσωρινῶς, ὀφείλει, ἐάν δὲν ᾔναι γνωστὸν τὸ πρόσωπον εἰς τὴν Ἀστυνομίαν, νὰ συμμορφωθῆ μετὰ εἰς τὸν § 2 τῆς παρούσης ὀριζόμενα, παρουσιάζων ἐγγρητὰς.

5. Οἱ ξενοδόχοι, πανδοχεῖς καὶ ἄλλοι, οἵτινες ὡς ἐκ τοῦ ἐπιτηδεύματός των, δέγονται ξένους προσωρινῶς ἐνταῦθα καὶ ἐν Πειραιεῖ εἶναι ὑπόχρεοι, ἅμα οἱ ξένοι ἐμφανισθῶσι πρὸς αὐτοὺς νὰ ζητήσωσι τὰ διαμονητῆριά των, τὰ ὅποια ἂν δὲν τοῖς παρουσιάσωσιν, ὀφείλουσιν, ἐπὶ παραβάσει τοῦ ἄρθρ. 652 τοῦ ποιν. νόμου, νὰ τοὺς καταγγέλωσιν εἰς τὴν Διεύθυνσιν τῆς Ἀστυνομίας, ἢ τὸν ἵπαστυνόμον Πειραιῶς.

6. Πᾶς, ὅστις εἴτε ἐκ τῶν ἐνταῦθα ἢ ἐν Πειραιεῖ προσωρινῶς ἔδῃ ἐνδιατρίβόντων, εἴτε ἐκ τῶν ἐλευσομένων ἄλλοθεν δὲν συμμορφωθῆ μετὰ τοὺς ὅρους τῆς παρούσης διατάξεώς μας, θέλει καταδικασθῆ συμρώνως μετὰ τοὺς ὀρισμοὺς τῶν ἄρθρ. 650, 652 καὶ 697 τοῦ ποιν. νόμου, ἐπὶ τῇ βάσει πρωτοκόλλου συντακτέου ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων Ἀστυνομικῶν ὑπαλλήλων καὶ τῆς Β. χωροφυλακῆς.

7. Ἡ παρούσα θέλει δημοσιευθῆ διὰ τυμπανοκρουσίας καὶ τοιχοκολλήσεως εἰς τὰ δημοσιώτερα μέρη τῶν πόλεων Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς, καὶ ἀντίτυπα αὐτῆς θέλουσιν σταλῆ διὰ τῶν Κ. Κ. Νομαρχῶν πρὸς ἀπάσας τὰς Ἀστυνομικὰς καὶ Δημοτικὰς ἀρχὰς τοῦ Κράτους πρὸς γνῶσιν καὶ ὀδηγίαν τῶν συνδημοτῶν των.

Ὁ Διευθυντῆς

Αριθ. Αρ. Β Β

Αριθ. Αρ. 2242
Αριθ. Αρ. 2242
Αριθ. Αρ. 2242

Πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου Κωνσταντίας.

Προς τον Αντιπρόεδρο

Κατά την Κ.Η. Συνεδρίαση του Δημοτικού Συμβουλίου έγινε λόγος επί του
για ε' ούτως ηδυνά ημερήσιον διαβιβασίαν περιεχούσαν την αίτησιν μου περί τα
κωσών των παραχωρησίων επί της διαδρομής των εγγύσεων. Αλλά παρατηρήσαντες το Συμβούλιον
ότι η Δημοτική Αρχή δύναται να εγγυηθή τα έσοδα των ενέμα των
των εγγύσεων, κινήσει. Κύριε Αντιπρόεδρε, να χρηρημάτισον προς το
πραγματικόν, εφ' ου και σας υπονομιεῖται η' περί η' ούτως οργάνωσιν των δια
εγγυησάντων τα παραδόντων. —

Κωνσταντία την 4. Απριλίου 1842,

Ο Πρόεδρος
[Signature]

Ο Γενικός Αρχηγός

[Signature]

Αποφασισμός επί των Θρακικών της Κ.Ε. Συνεδρίασιν του Δημοτικού Συμβουλίου
Ναυοθισίων.

Ἐγένετο λόγος ἐπὶ ἐργῶν καὶ οὐκ αἰσθητῶν καὶ μὴ ἔκωλυται πῦρ ἀδυνατοῦ περιεργασθῆναι τὴν
ἀμφὸς μὲν καὶ τὰς ἀνάγκαις ἐγγύθεν κερματῶν ὡς οὐκ ἐστὶν δυνατόν ἔτι, καὶ ἕτερον ἀνάγκη
τὸν ἀπολυτὸν ἀφ' ἑαυτοῦ ἀποστέλλειν τοῦ ἀμφοτέρου, καὶ δεῖ ἐπιτελεῖν τὸ ἔργον ἐν τῇ ἀδυνατοῦ
ἐξ ἑαυτοῦ διὰ τὴν μετὰ τὸν ἀποστέλλειν καὶ κορυφῶνται ὑπὸ τῆς δαπάνης τοῦ ἀμφοτέρου
100. ἐπιπέδου.

Ναυοθισίων ἐν τῇ Κορυφῶν 1882,
Τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον.

Σ. Α. Αθανασίου, Α. Α. Αθανασίου, Α. Α. Αθανασίου, Α. Α. Αθανασίου, Α. Α. Αθανασίου, Α. Α. Αθανασίου,
Α. Α. Αθανασίου, Α. Α. Αθανασίου, Α. Α. Αθανασίου, Α. Α. Αθανασίου, Α. Α. Αθανασίου, Α. Α. Αθανασίου.

Ὁ ἐπιτελεῖν τὸν ἀπολυτὸν
ἐν τῇ Κορυφῶν

Διὰ τὴν ἀνάγκη.
Ναυοθισίων ἐν τῇ Κορυφῶν 1882,
Ὁ ἐπιτελεῖν τὸν ἀπολυτὸν.

[Signature]

1403.
1356

Meis

For the Honorable Secretary of the Navy

Washington 15 July 1857

1403
July 15th 1857

Dear Sir I have the honor to acknowledge the receipt of your letter of the 11th inst. in relation to the proposed purchase of the schooner "Albatross" for the service of the Navy. I have the pleasure to inform you that the same has been approved by the Secretary of the Navy and the purchase is authorized. I have also the honor to inform you that the same has been ordered to be purchased by the Secretary of the Navy and the purchase is authorized. I have also the honor to inform you that the same has been ordered to be purchased by the Secretary of the Navy and the purchase is authorized.

I am, Sir, very respectfully,
Your obedient servant,
John C. Smith

John C. Smith
Secretary of the Navy

Katalog der in die Sammlung eingetragenen von 1851. 1700.

1851.
minuta
nitens
nitens

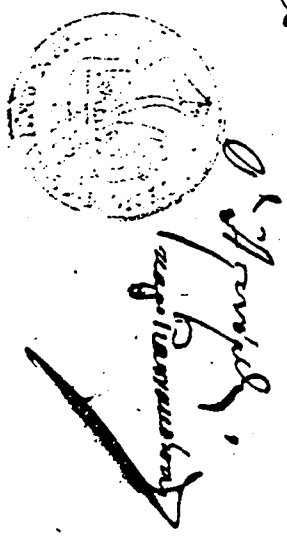
Berges von Göttingen
 Göttingen

Dr. H. G. Göttingen
 Göttingen
 April 1851.

Dr. H. Göttingen

1. *Agrostis* *Agrostis* Berges in Göttingen *Agrostis* 2. —
2. *Agrostis* *Agrostis* Berges in Göttingen *Agrostis* 1. —
3. " " " " " " " " 2. —
4. *Agrostis* *Agrostis* Berges in Göttingen *Agrostis* 1. —

Dr. H. Göttingen 15. Juni 1851

761
475

αριθ. 275
εν 3. θέτου

Αριθ. 170

ΧΡΗΜΑΤΙΚΟΝ ΕΝΤΑΛΜΑ.

Ο Δήμαρχος Ναυπλιέων
Προς τὸ Δημοτικὸν Ταμεῖον αὐτῶν, διὰ νὰ πληρώσῃ
Ἐπὶ τῆς ΧΡΗΣΕΩΣ τοῦ 1841 τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Δήμου

Πόσα
Κεφάλ. 2. ἀγαθοεργία
ἄρθρου 2. βόσκουα χρηματικὰ εἰς ἀσφοροὺς καὶ ἀγυιάντας

Όνομα καὶ ἐπώνυμ. τοῦ λαμβάνοντος.	Ποσὸν πλη- ρωθῆσομενον.		Αἰτία τῆς πληρωμῆς.	Δικαιολογητικὰ ἐγ- γραφα.
	Δραχ.	Λεπ.		
Εἰς τοὺς ἐπιδοκίμους καὶ λαὶ Πενταμενῆ εὐαδίου ἀποδοχῆς καὶ ἀποδοχῆς κληρῶν καὶ κληρῶν	8.	25.	Ἐξ ἰσοδότησεως ἐπιδοκίμων ἀποδοχῆς βδελύκων ἐπιδοκίμων ἀποδοχῆς	Ἐξ ἀριθ. 51. ἐπιδοκίμων 1) ἐπιδοκίμων ἀποδοχῆς ἀριθ. 761.

Κεφάλ. 2
αριθ. 275
εν 3. θέτου

Δυνάμει τοῦ ἄρθρου 109 τοῦ περὶ Δήμων Νόμου ὁ Δημοτικὸς Εἰσπράκτωρ Νικηλίας θάλει πληρώσει εἰς τὸ
κεφάλαιον ἑξαεταμῆς ἀποδοχῆς καὶ θάλει λάβει τὸ παρὸν ἐξοφλημένον μὲν τὰς ἄνω δραχμὰς ἀπὸ τῆς ἀποδοχῆς αὐτῆς

Ἐν Ναυπλίῳ τῆ 4. Ἰουλίου 1841

Ἐξοφλήθη τὴν 10. Ἰουλίου 1841

J. J. J.

Κετεχωρήθη ὑπ' Αριθ. 337

Ὁ Δήμαρχος
3. ἀποδοχῆς ἀποδοχῆς
ἀποδοχῆς ἀποδοχῆς

X

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΞΕΝΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

BOUDON R., "L'ideologie" Paris, 1986, Fayard.

CAHNMAN J.W. - BOSKOFF A. (eds)., "Sociology and History: Theory and Research", New York, The Free Press, 1964, Αρθρα: α) Review and Outlook, β) Reunion and Reap-prochment.

CHAMBLISS W., "A Sociological Analysis of the Law of Vagrancy" στο "The Sociology of Crime and Delinquency in Britain", Volume 1 Martin Robertson, London 1975.

COATS W.A., "The relief of poverty: attitudes to labour and economic change in England, 1600-1782", International Review of Social History, Assen, 21-1976.

DELLIERNEUX A., "Ο αγών κατά της αλητείας", Μετάφραση από τα Βελγικά Δικανικά Χρονικά, 1933, Τεύχος 7-8, Θεσ/νίκη.

EARL OF HALSBURY., "The Laws of England", London, 1912.

EIWTHAL G., "Οικονομική και Κοινωνική κατάσταση στην Ελλάδα μετά το 1821", Αθήνα, 1974, Μπάϋρον, 3η έκδοση.

ENCYCLOPEDIE DE LA PLEIADE., "ΙΣΤΟΡΙΑ και Μέθοδοί της", Διεύθυνση CHARLES SAMARAN, ΤΟΜΟΣ Α'. Γενικά Προβλήματα, Αθήνα 1979, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

ENGELS F., "Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία", Αθήνα, 1985, Μπάϋρον, Τόμος 2.

FOOTE C., "Vagrancy Type Law and its Administration". Univ. of Pennsylvania, Law Review (104), 1956.

FOUCAULT M., "Governmentality", Άρθρο στο "Ideology and Consciousness" (1 & C), No 6, Autumn 1979.

- "Discipline and Punish" New York, 1979, Penguin Books:

- "Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason", New York, 1965, Penguin Books.
- "Questions of method: an interview with Michel Foucault", 'Αρθρο 1 & C, No 8, Spring 1981, Ideology and Consciousness.
- "Τι Είναι Διαφωτισμός;" Μετάφραση: Στεφ. Ροζάκης Αθήνα, 1988, 'Ερασμος.

FARGE A. et FAUCAULT M., "Les desordre des familles", Paris, 1982.

HIRST Q.P., "On Law and Ideology", London, 1979, Macmillan Press.

HOBBSBAWN J.E., "The Age of Capital 1848-1875," London, 1988, Cardinal.

HOFSTADTER R. + LIPSET S.M. (eds)., - History and Sociology in U.S.A. - στο "Sociology and History: methods", New York, Basic Books, 1968.

HOSKINS G. W., "The Age of Plunder: King Henry's England, 1500-1547", London, 1976.

IGNATIEF M., "A just measure of pain", London, 1978, Macmillan Press.

INGLIS B., "Poverty and the Industrial Revolution", London, 1971.

GARLAND D., "Punishment and Welfare - A history of Penal Strategies", London, 1987, Gower.

GREENBERG D., "Crime and Law Enforcement in the colony of New York", 1691-1776", New York, 1976, Ithaca.

GROETHUYSEN B., "Die Entsehung der burgelichen Welt - und Lebensanschanung in Fran Reich".

JONES W.R.D., "The Tudor Commonwealth 1529-1559", London, 1970.

- KELLY A.G., "History and Theory Studies in the philosophy of history", 1983, XXII, 2, Κριτική στο βιβλίο του Charles Tilly: "As Sociology meets History".
- KIRCHHEIMER - RUSCHE., Rusche and Kirchheimer "Punishment and Social Structure", New York, Russell + Russell, 1968.
- LANGBEIN J., "Torture and the law of proof", Chicago, 1977.
- LISS C. - SOLY H., "Poverty and Capitalism in Preindustrial Europe", U.S.A., 1979, Humanity Press.
- MELOSSI D. - PAVARINI M., "The Prison and the Factory", Origins of the Penitentiary System, London, 1981, Macmillan Press
- MELOSSI D., "The penal Question in Capital", άρθρο στο "Crime and Social Justice", no. 5, 1976, σελ. 22-33, αναδημοσίευση από τους T. Platt & Paul Takagi (eds) στο "Crime and Social Justice", Macmillan, London, 1981, σελ. 187+204.
- NAMIER L., "History and Political Culture", στο "The varieties of History", New York, 1956, Meridian Books.
- ORWELL G., "Down and Out in Paris and London". Μεταφρ.: Δημ. Κωστελένος, Αθήνα, 1980, 4η Έκδοση, Ελεύθερος Τύπος.
- PAULTRE CH., "De la repression de la mendicite et du vegabondage en France sous l'ancien regime", Paris, 1906.
- RABB TH. K., "The struggle for Stability in Early Modern Europe", New York, 1975.
- RADZINOWICZ L., "A history of English criminal law" Volume 4: "Grappling for Control", London, 1968, Stevens & Sons.
- RADZINOWICZ L. - HOOD R., "A history of criminal law" Volume 5: "The emergence of Penal Policy", London, 1990, Clarendon Press.

- ROBERT PH., "De la criminologie de la 'reaction social' a une sociologie penale", *Annee Sociologique*, 1981, τεύχ. 31
- SARBIN R. TH., "The dangerous individual: an outcome of social identity transformations", *Άρθρο*, 28 Δεκ. 1965, στο *American Society of Criminology*.
- SHAKESPEARE., "Shakespeare's England", *An Account of the Life and Manners of his AGE, Volume II, Chapter XXVIII, "Rogues and Vagabonds"*, by Charles Whibley Clarendon Press, Oxford.
- SLACK A. P., "Vagrants and Vagrancy in England 1598-1664", *The Economic History Review*, 2η σειρά, τεύχος 27, 1974.
- SMITH B., "Greece under King George", London, 1893.
- SOMAN A., "Deviance and criminal justice in Western Europe 1300-1800", *Criminal Justice History*, 1980, I.
- SPIERENBURG P., ed., "The emergence of carceral institutions", Cambridge Univ. Press, 1984.
- STORCH R., "The Policeman as domestic missionary: urban discipline and popular culture in Northern England, 1850-1880", *Journal of Social History*, 1976.
- TAYLOR G., "The Problem of Poverty, 1600-1834", London, 1969.
- TAYLOR I. - WALTON P. - YOUNG J., "The New Criminology" - For a social theory of deviance - London, 1973, Routledge & Kegan Paul.
- "Critical Criminology", London, 1975, Routledge & Kegan Paul.
- THIERSCH F., "Η Ελλάδα του Καποδίστρια", Τόμοι Α + Β Αθήνα, 1972, Τολίδης, μετάφ. Σπήλιου, Επιμέλ: Τάσος Βουρνάς.
- THOMPSON P. E., "On history, sociology and historical relevance", *Άρθρο*, στο *British journal of Sociology*, 1976, XXVII, 3, 387-402.

- TILLY CH., "As Sociology meets History", New York, 1981, Academic Press.
- TOMBS R., "Crime and the Security of the State: The 'Dangerous Classes' and Insurrection in Nineteenth - Century Paris", Άρθρο στο CRIME AND THE LAW, Edited by V.A.C. GATRELL, B. LENMAN, G. PARKER, 1980.
- ΤΟΠΟΛΕΚΙ Γ., "Προβλήματα Ιστορίας και Ιστορικής Μεθοδολογίας", Μετάφραση: Μαρία και Γιώργος Μαραγκός, Αθήνα, 1983, Θεμέλιο.
- TURK A., "Criminality and Legal Order". Boston, 1970, Little Brown.
- VINCENT B., "Οι Περιθωριακοί και οι Αποκλεισμένοι στην Ιστορία", Συλλογή άρθρων υπό την διεύθυνση του Bernard Vincent, Αθήνα, 1988, Ροές.
- WEBER MAX., "The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism", London, 1930.

2. ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ Α., "Μελέται επί των σωφρονιστικών συστημάτων Γαλλίας - Αγγλίας - Βελγίου", Αθήνα, 1889.

ΑΓΓΕΛΟΥ Α., "Πωληθησόμενον εν ταις οδοίς", Μελέτη - άρθρο, περιοδικό "Το Τέταρτο", αριθ. 31, Νοέμβριος 1987, σελ. 22-27.

ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ Χ., "Οι απαρχές της Εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα, Ιστορικό αρχείο, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα, 1986.

ΑΙΔΙΑΝΟΣ Μ., "Το Έργον της Ελληνικής Περιθάψεως", Αθήνα, 1921, Έκδοσις Γραφείου Τύπου Υπουργείου Εξωτερικών.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ Σ., "Η Προστασία του αλητόπαιδος και το άσυλον Καλαμαριάς", Δικανικά Χρονικά, Μηνιαία Ποινικο-λογική και Σωφρονιστική Εφημερίς, Θεσ/νίκη, 1932, τεύχ. 2, σελ. 13.

ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ Σ., "Εγκληματολογία Ι", Θεσσαλονίκη, 1985, Σάκκουλας.

ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ Σ., "Βιβλιογραφία των εν Ελλάδι Εγκληματολογικών και Πολιτικών Επιστημών", Αθήνα, 1962, Εκδόσεις Κ.Ε.Ε., Σ.Α.

- ΤΟΜΟΣ Ι: Τεύχος Α₁: Αυτοτελή Δημοσιεύματα (1830-1964), ΤΟΜΟΣ ΙΙ: Τεύχος Α₁: Αυτοτελή Δημοσιεύματα (1964-1970), Τεύχος Β₁: Δημοσιεύματα σε περιοδικά (1830-1900), ΤΟΜΟΣ ΙΙΙ: Τεύχος Α₂: Αυτοτελή Δημοσιεύματα (1970-1974), ΤΟΜΟΣ ΙV: Τεύχος Α₃: Αυτοτελή Δημοσιεύματα (1974-1982), Τεύχος Β₂: Δημοσιεύματα σε περιοδικά (1967-1982).

ΑΝΩΝΥΜΟΥ., "Η Στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι", Επιμέλεια: Mario Vitti, Αθήνα, 1986, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη.

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Α., "Πρόσφυγες και Προσφυγικόν ζήτημα κατά την Επανάστασιν του 1821", Θεσσαλονίκη, 1939.

ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ Ι., "Η κοινωνική προστασία και οι κατευθύνσεις της στα χρόνια του Καποδίστρια", Αθήνα, 1977, Δελτίο ΙΚΑ, Τόμος ΚΖ/1977, Τεύχη 7-8.

ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Ι., "Αλητεία - Επαιτεία - Πορνεία Ανηλίκων", Άρθρο, στο περιοδικό "Το Παιδί", Τεύχος Ιουλίου 1939, σελ. 18-20, Πατριωτικό Ίδρυμα Κ.Π.Α.

- "Ανήλικοι Κρατούμενοι υπό μεταγωγήν", Άρθρο, στο Περιοδικό "Το Παιδί", Τεύχος Φεβρουαρίου 1939, σελ. 21, Πατριωτικό Ίδρυμα Κ.Π.Α.

ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ., "Κράτος και οικονομική πολιτική στο 19^ο αιώνα", (Η Ελληνική κοινωνία [1880-1895]) Αθήνα, Εξάντας, 1978.

- "Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα", Αθήνα, 1975, Εξάντας.

ΒΟΒΟΛΙΝΗΣ Κ., "Το Χρονικό του Παρνασσού 1865-1950" Αθήνα, 1951, Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσού.

ΓΑΒΑΛΑΣ Α., "Η Κοινωνία και το Κράτος επί Ι. Καποδίστρια", Αθήνα 1976.

ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ Β., "Πανελλήνιος Σύντροφος 1892", Ετήσιο Πολιτειακό, Οικονομολογικό και Στατιστικό Ημερολόγιο, Έτος 3^ο, Αθήνα, 1891.

ΓΕΡΟΝΤΑΣ Δ., "Ιστορία του Δήμου Αθηναίων", Δήμος Αθηναίων, Αθήνα, 1972.

ΓΚΙΝΗΣ - ΜΕΞΑΣ., "Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863", 3 Τόμοι, Αθήνα 1941-43.

ΔΑΜΙΑΝΑΚΟΣ Σ., "Παράδοση Ανταρσίας και Λαϊκός Πολιτισμός", Αθήνα, 1987, Πλέθρον.

ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ Η., "Η Εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης", Αθήνα, 1985, Σάκκουλας.

ΔΕΡΤΙΑΝΗΣ Γ., "Κράτος, οικονομία και κοινωνικές τάξεις, 19^{ος}-20^{ος} αιώνας". Πολυγραφημένο κείμενο σε σεμινάρια της Εθνικής Τράπεζας στα 1980, 1981, 1984.

- Επιμέλεια: "Banquiers, Usuriers et Paysans" - Reseaux de credit et Strategies du capital en Grece, 1780 - 1930 - Paris, 1988, La Decouverte et Fondation des Treilles.

- "Οικονομική Ελευθερία: Ιδεολογία και Πραγματικότητα", Αθήνα, 1985, σελ. 409-420.

- "Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση", Θεσ/νίκη 1977, Εξάντας.

ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ Θ. - ΖΗΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ., "Ελληνική Νομοθεσία από του 1835 μέχρι του 1860", Αθήνα, 1861, Αγγελόπουλος, Τόμοι 6.

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ - Καθημερινή Πρωινή Εφημερίς, Έτος: 1924 Αρ. Φύλ.: 140, Σελ.: 3, Ημερ.: 30-3-1924, Αρθρογράφος: ΣΙΛΩΑΜ.

ΕΓΚΥΚΛΙΟΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ., Συλλογή Εγκυκλίων του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Υπό Α. Γ. Κλεώπα, Έτη: Α': 1834-69, Β': 1869-75, Γ': 1885-92.

ΕΓΚΥΚΛΙΟΙ ΥΠΟΥΡΓ. ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ., Εγκύκλιοι - διαταγαί - οδηγιαί - διατάξεις του Υπουργείου Εσωτερικών του 1845-1855.

ΕΚΘΕΣΙΣ., "Εκθεσις της Εφορίας της Σχολής των Απόρων Παίδων", Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός, Αθήνα, Τυπογραφείο ΠΕΡΙΣΤΕΡΑ, 1873.

- "Έκθεσις των Πεπραγμένων τα έτη 1895-1896, υπό ΚΑΛΛΙΟΠΗΣ Α. ΚΕΧΑΓΙΑ, Η ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ", Αθήνα, Τυπογραφείο ΤΑΡΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, 1898.

ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ Χ., Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Ελλάδος", Αθήνα, 1950, Εκδ.: Παπαζήσης.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΗΛΙΟΣ., Εκδότης: Α. Αγγελίδης, Συντάκτης: Π. Σούτσος, Τόπος: Ναύπλιο, Διάρκεια: 23-6-1833/15-12-1833, Αποδελτίωση από την Ελένη Φουρναράκη, Αθήνα 1986, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, παράρτημα περιοδικού Μνήμων αρ. 2.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΕΠΟΧΗ., Συντάκτες: Γ. Μ. Βίκης & Εμ. Ν. Πρατικάκης, Εκδότης: Άγνωστος, ίσως οι ανωτέρω, Τόπος: Ναύπλιο, Διάρκεια: 27 Σεπ./9 Οκτ. 1834-21 Μαρτ./2 Απρ. 1835, Αποδελτίωση από την Τόνια Κιουτσοπούλου, Αθήνα 1986, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, παράρτημα του περιοδικού Μνήμων αρ. 3.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ 1833., "Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος", Αρ. 4, "Βασιλικόν διάταγμα της 18-2-1833 αναγόμενον εις την έκδοσιν των εγγράφων της περί του οπλοφορέιν αδείας".

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ 1835., "Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος", Αρ. 24, Βασ. Διάταγμα περί των εσωτερικών του Κράτους διαβατηρίων, 20-28 Μαρτίου 1835.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ 1836., "Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος", Αρ. 85, 31-12-1836, Βασ. Διάταγμα περί των "Αρμοδιοτήτων της Αστυνομικής Αρχής" 'Αρθ. 45-46.

ΖΑΓΚΑΡΟΛΑΣ Ι., "Πρακτικά συνεδριάσεων των αναθεωρητικών επιτροπών του Σχεδίου Ποινικού Κώδικος του 1947", Υπουργείο Δικαιοσύνης: Επιτροπή αναθεώρησης του σχεδίου Ποινικού Κώδικος, Ε' Αναθεώρησις, Συνεδριάσεις 3^η & 4^η, Επιμέλεια Γ. Καφετζή, τόμ. 2^{ος}, Αθήνα, 1963 σελ. 71-86.

ΖΟΛΩΤΑΣ Ε., "Η Ελλάς εις το στάδιον της Εκβιομηχανίσεως", Αθήνα, 1926, Ελευθερουδάκης.

ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ Θ., "Ιστορία της Ελληνικής Αστυνομίας", Αθήνα, 1947, Εκδ.: Ελλην. Αστυνομία.

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ., Πρωινή καθημερινή εφημερίς, 'Άρθρο του ΑΥΤΟΠΤΗ, 'Έτος 1930, Αρ. Φυλ. 2860-2861-2862-2863-2864, Από 9/2/1930 - 13/2/1930.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ Π., "Η Εξάντλησις των Κομμάτων, ήτοι Τα Ηθικά Γεγονότα της Κοινωνίας Μας" Αθήνα, 1842.

- "Θάνος Βλέκας" Μυθιστόρημα, Αθήνα, 1987, Νεφέλη.

ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ Π., "Ιστορία του Πετραιώς", Από το 1833-1882, Αθήνα, 1883, Ασμοδαίος.

ΚΑΝΔΗΛΩΡΟΣ Τ., "Ο φερέοικος αλήτης Ασημάκης", 'Άρθρο στην Αρκαδική Επετηρίδα - Τόμος Α', σελ. 128-130, 1903, Τυπογραφείο του "Κράτους" και τόμος Β, σελ. 188, 1906, Τυπογραφείο της Εφημερίδας "Κόσμος".

ΚΑΡΑΝΙΚΑΣ Δ., "Εγχειρίδιο Ποινικού Δικαίου", Γενικό και Ειδικό μέρος, Θεσ/νίκη 1952.

- "Η Μαθητεία στις Κομπανίες των Χτιστών της Πελοποννήσου", Αθήνα, 1987, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γεν. Γραμμ. Νέας Γενιάς.

ΚΩΔΙΚΑΣ ΘΕΜΙΔΟΣ., Συλλογή Νόμων, Διαταγμάτων, Εγκυκλίων κ.λ.π., Επιμέλεια: Θ. Αγγελόπουλος και Χρ. Πράτσικας, Αθήνα, "Νέαι Ιδέαι", 1919, σελ. 98-103, Νόμος 1681/16/92-1-1919, Περί αλητείας και επατείας και 1682/16/22-1-1919, Περί προστασίας των εις αλητείαν, επατείαν κ.λ.π. εκδότων ανηλίκων.

ΚΩΣΤΗΣ Κ., Ερμηνεία του εν Ελλάδι ισχύοντος Ποινικού Νόμου, Τόμος 1^{ος} - Εισαγωγή: "Ποινική Νομοθεσία εν Ελλάδι μετά την Επανάστασιν", Αθήνα, Ανέστης Κων/δης, 1892.

ΚΩΣΤΗΣ Κ. - ΜΠΟΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Α., "Ερμηνεία του εν Ελλάδι ισχύοντος ποινικού νόμου", Αθήνα, 1926, Τόμος 3^{ος}, 4^η έκδοση.

ΛΑΜΠΡΟΥ Μ., "Απόρων παιδων ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ", Ανατύπωση από τον ΙΓ' τόμο του περιοδ. Παρνασσός, Αθήνα, 1890, Παπαγεωργίου.

ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ Ι., "Πρόληψη της αρρώστιας και κοινωνική προστασία στα επτάνησα επί Αγγλοκρατίας (1815-1864)", Αθήνα, 1985.

ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ Λ., "Πόλεις της Σιωπής" - Εργατικός Εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά 1909-1940, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989, Αθήνα, Θεμέλιο.

ΛΗΘΟΥΡΙΩΤΗΣ Ι., "Κοινωνικές και Νομικές αντιλήψεις για το παιδί", Αθήνα - Γιάννινα 1986, Δωδώνη.

ΜΑΜΟΥΚΑΣ., "Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος".

ΜΑΚΡΥΝΙΩΤΗ Δ., "Η παιδική ηλικία στα αναγνωστικά βιβλία 1834-1819", Αθήνα, 1986, Δωδώνη.

ΜΑΡΙΝΑΚΗ - ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ Κ., "Ελληνικές Φυλακές Ανηλίκων", Η εξέλιξη του θεσμού (1924-1982), Ανάτυπο από τα Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου: "Ιστορικότητα της Παιδικής ηλικίας και της Νεότητας", 1986.

ΜΑΡΞ ΚΑΡΛ., "Το Κεφάλαιο", Τόμος ΙΙ, Κεφάλαιο 28, Λονδίνο 1967, Lawrence + Wishart.

ΜΑΣΤΡΟΓΙΑΝΝΗΣ Ι., "Ιστορία της κοινωνικής πρόνοιας της νεώτερης Ελλάδος", 1821-1960, Αθήνα, 1960.

ΜΑΥΡΗΣ Μ., Π.Δ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ., "Ιστορική Μεθοδολογία στην Εγκληματολογία", Άρθρο, Ε.Κ.Κ.Ε., "Η Κοινωνική Έρευνα στην Ελλάδα Σήμερα", Αθήνα, 1993, σελ.279-285.

ΜΗΤΣΑΚΗΣ Μ., "Ένας Αθηναίος Χρυσοθήρας", Διηγήματα, Σειρά Νεοελληνικά Κείμενα 8, Θεσ/νίκη, 1986, Παρατηρητής.

ΜΙΚΡΟΥΛΕΑΣ Η., "Η παιδική εγκληματικότητα εν Ελλάδι και αλλαχού: Τα αναμορφωτικά Άσυλα και Σχολεία", Θεσσαλονίκη, 1940.

ΜΙΡΑΣΓΕΤΖΗΣ Δ., "Η Ελληνική Ποινική Νομοθεσία κατά τα έτη 1822-34", Αθήνα, 1934, "Τα Χρονικά".

- "Ο Πρώτος Ποινικός Κώδιξ της Νεωτέρας Ελλάδος", Απάνθισμα, Αθήνα, 1940.

ΜΟΣΚΩΦ Κ., "Η Εθνική και Κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα". Αθήνα, 1978, Σύγχρονη Εποχή.

ΜΟΥΖΕΛΗΣ Ν., "Μεταμαρξιστικές προοπτικές", Αθήνα, 1992, Θεμέλιο.

ΜΟΥΣΟΥΡΗΣ Ι., "Η Ιστορία της Ελληνικής Δικαιοσύνης", Αθήνα, 1940, Εκδ. Κλεισιούνης.

ΜΠΑΚΑΤΣΟΥΛΑΣ Μ., "Οι Φυγόπονοι Επαίται και Αλήται", Διδακτ. Διατρ. Αθηνών, Αθήνα, 1944, Τυπογρ. Χωροφυλακής.

ΜΠΑΚΟΥΝΑΚΗΣ Ν., "Πάτρα, 1828-1860", Μια Ελληνική Πρωτεύουσα στον 19^ο Αιώνα, Αθήνα, 1988, Καστανιώτης.

ΜΠΕΚΑΣ Ι., "Το άρθρο 408 ΠΚ - Η Ποινικοποίηση μιας στάσης ζωής", Άρθρο, Αρμενόπουλος, Δικηγ. Συλλ. Θεσ/νίκης, Θεσ/νίκη, 1991, σελ. 53-78.

ΜΠΙΡΗΣ Κ., "Αι Αθήναι από τον 19^ο εις τον 20^ο αιώνα",
Μέρος Α' (1830-1900), Αθήνα, 1966.

ΝΑΚΟΣ Λ., "Εγκληματολογική επιστήμη και Φιλανθρωπία",
Συλλογή άρθρων, Αθήνα, 1907, Παρ. Λεώνης.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ [ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ - ΔΗΜΟΣΙΟ-
Υπό Αριστείδη Οικονόμου., ΝΟΜΙΑ - ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΗ], Τόμοι:
1^ος-13^ος Από 1873-1886

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ., "Οργανισμός της εν Αθήναις
Σχολής των Απόρων Παίδων", Φιλολογικός Σύλλογος
Παρνασσός, Αθήνα, Τυπογραφείο ΕΣΤΙΑ, 1924.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Β., "Η Βιομηχανική επανάσταση και η
Ελλάδα 1832-1871", Άρθρο στον 'Πολίτη', αριθμ. 12,
Αύγουστος-Σεπτέμβριος, 1977.

ΠΑΝΔΩΡΑ., Περιοδικό "Πανδώρα" ή "Νέα Πανδώρα",
Συντάκτες: Α.Ρ. Ραγκαβής, Κ. Παπαρρηγόπουλος, Ν.
Δραγούμης κλπ., εκδιδόμενο δις του μηνός. Έτη:
Απρίλιος 1851 - Απρίλιος 1872, Τόμοι 16.

ΠΑΝΟΥΣΗΣ Γ., "Η Επικινδυνότητα", Άρθρο στο Νομ. Βήμα,
Ιούλιος, 1978, σελ. 776 επ.

ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ Ν., "Από της "Λογίας" παραδόσεως εις τον
Αστικό Κώδικα", Αθήνα, 1917.

- "Αστικός Κώδιξ και 'Εθνικόν' Δίκαιον", Αθήνα 1945,
Σάκκουλας.

- "Ο Ιωάννης Γενατάς και η οργάνωσις της δικαιοσύνης επί
Καποδιστρίου", Άρθρο, Περιοδικό "Αθηνά", Τόμ. 53,
1949, εκδ. "Παπασύρου", Επιστημονική Εταιρεία Αθηνών.

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Γ., "Η Μαθητεία στα Επαγγέλματα" (16^ος-20^ος
αιών). Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική
Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα, 1986.

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Σ., "Το Ελληνικό Κράτος (1821-1909)" Οδηγός
Αρχεϊακών Πηγών της Νεοελληνικής Ιστορίας, Αθήνα,
Παπαζήση, 1988.

- ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Θ., "Οι Μπουλιταραίοι και τα Μπουλιάρικα", Ελληνικά θέματα, Αθήνα, 1969.
- ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ Γ., "Οι δήμαρχοι των Αθηνών (1833-1907)", Αθήνα, 1907, Ραφτάνης - Παπαγεωργίου.
- ΠΕΤΜΕΤΖΙΔΟΥ - ΤΣΟΥΛΟΥΒΗ Μ., "Προσεγγίσεις στο θέμα της υπανάπτυξης του Ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού: μία κριτική θεώρηση". Άρθρο στα Σύγχρονα θέματα, Τεύχος 22, Ιούλιος-Σεπτέμβριος, 1984.
- ΠΙΖΑΝΙΑΣ Π., "Οι φτωχοί των πόλεων", Αθήνα, 1993, Θεμέλιο.
- ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΒΟΥΛΗΣ., "Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής", 1844-1871, Βιβλιοθήκη Εθνικής Τράπεζας - Ιστορικό Αρχείο.
- ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ., "Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γερουσίας". Έτη 1845-1861 - Λείπουν τα έτη: 1850-51. Βιβλιοθήκη Εθν. Τράπεζας - Ιστορικό Αρχείο.
- ΠΡΟΚΟΠΙΔΗΣ Χ., "Η σύγχρονη αλητεία των παιδιών", Άρθρο, Περιοδικό Παιδί, Ιαν.- Φεβ.- Μάρτ. 1942, σελ. 15-16 και 32.
- ΡΟΙΔΗΣ Ε., "Η Πάπισσα Ιωάννα", Εκδόσεις Σ. Δαρέμα, Αθήναι.
- ΣΕΡΕΜΕΤΗΣ Δ., "Η Δικαιοσύνη επί Καποδίστρια", 1828-1829, Θεσ/νίκη 1959, Αριστ. Παν. Θεσ/νίκης.
- ΣΚΑΛΤΣΑ Μ., "Κοινωνική ζωή και δημόσιοι χώροι κοινωνικών συναθροίσεων στην Αθήνα του 19^{ου} αιώνα", Διδακτορική Διατριβή στο Αριστοτ. Παν/μιο Θεσ/κης, Θεσσαλονίκη 1983.
- ΣΟΦΙΑΝΟΣ Κ., "Το Νομικό Καθεστώς της Παιδικής Ηλικίας και της Νεότητας, 1833-1900", Συναγωγή Νόμων Διαταγμάτων Εγκυκλίων και Καταστατικών, Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα, 1988, Τόμοι ΙΙ.
- ΣΠΙΝΕΛΛΗ Κ.Δ., "Διερεύνηση των διακυμάνσεων της εν Ελλάδι εγκληματικότητας κατά την δεκαετία 1960-1970", Ποιν. Χρονικά, τόμ. ΚΒ', 1972, σελ. 658 επ.

ΣΠΙΝΕΛΛΗ Κ.Δ., "Η Γενική Πρόληψη των Εγκλημάτων", Θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση μορφών κοινωνικού ελέγχου, Σειρά: Ποινικά 11, Αθήνα - Κομοτηνή, 1982, Σάκκουλας.

- "Εγκληματολογία", Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις, Αθήνα - Κομοτηνή, 1985, Σάκκουλας.

- "Juveniles at 'social risk'", international review of criminal policy, Τεύχη 39 & 40, 1990, σελ. 75 επ.

- "Διερεύνηση του 'Συστήματος' Ποινικής Δικαιοσύνης", στον τόμο Μνήμη ΙΙ, Ι. Δασκαλόπουλου, Κ. Σταμάτη, Χρ. Μπάκα, Τόμος Γ', Μελέτες Εγκληματολογίας, Αντεγκληματικής Πολιτικής, Ιστορίας και Κοινωνιολογίας του Ποινικού Δικαίου, Αθήνα - Κομοτηνή, 1996, Σάκκουλας.

ΣΥΝΑΡΕΛΛΗ Μ., "Δρόμοι και Λιμάνια στην Ελλάδα" 1830-1880, ΙΔΡΥΜΑ ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1989, Θεμέλιο.

ΤΡΑΥΛΟΣ - ΤΖΑΝΝΕΤΑΤΟΣ., "Εργατικό Δίκαιο και Βιομηχανική Κοινωνία", Αθήνα, 1977.

ΤΣΑΚΩΝΑΣ Δ., "Εισαγωγή εις τον Νέον Ελληνισμόν", Αθήνα, 1971.

ΤΣΑΟΥΣΗΣ Δ., "Εσωτερική Μετανάστευσις και Εγκληματικότητα Αρρένων Εφήβων εις την περιφέρειαν πρωτεύουσας", Επιστημονική Επετηρίς Παντείου ΑΣΠΕ, Αθήνα 1973.

ΤΣΑΧΑΓΕΑΣ Χ., "Η καταπολέμησις της επαιτείας, φλέγον κοινωνικόν πρόβλημα", Εισηγήσεις εις την συζήτησιν την διοργανωθείσαν υπό της Εθνικής Εταιρείας Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Άρθρο Αστυνομικά Χρονικά, 1958. τόμος ΣΤ', 15ήμερη έκδοση Αρχηγείου Αστ. Πόλεως.

ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ Β., "Πειραιάς 1835-1870", Εισαγωγή στην Ιστορία του Ελληνικού Μάντσεστερ, Αθήνα, 1984, Καστανιώτης.

ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., "Η εξέλιξη των ημερομισθίων στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα", Άρθρο στον "Πολίτη", τεύχος 31, Δεκ. 1979, σελ. 22-30.

ΦΑΡΣΕΔΑΚΗΣ Ι., "Παραβατικότητα και Κοινωνικός Έλεγχος των Ανηλίκων", Τεύχος α', Αθήνα, 1985, Νομική Βιβλιοθήκη.

ΦΙΛΙΑΣ Β., "Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα". Η Νόθα
αστικοποίηση, Αθήνα, 1975, Σύγχρονα κείμενα,
Μακρυωνίτης.

ΦΩΤΗΛΑΣ Ν., "Κοινωνική Πολιτική", Αθήνα, 1937, Πυρός.

ΧΟΥΡΜΟΥΖΗΣ Μ., "Διάλογοι επτά", Νεοελληνικά Κείμενα,
Αθήνα, 1980, Εκδόσεις ΙΘΑΚΗ.

